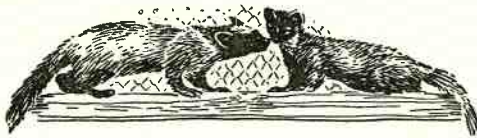

T. IVANAUSKAS

**APIE
ŽVĖRIS
IR
PAUKŠČIUS**

APIE
ŽVĖRIS
IR
PAUKŠČIUS

BENDRAI APIE ŽVĖRIS

ŽVILGSNIS Į ŽVĖRIŲ PASAULĮ

Žmogus yra apsuptas visokių gyvūnų. Vieni jų vaikšto, bėgioja ar roplinėja žemės paviršiumi, kiti laikosi medžiuose ir skraido, tretį plaukioja vandenyje — tai vabzdžiai, ropliai, žuvys, paukščiai ir žvėrys. Vieni jų teikia žmogui naudos, kiti, atvirkščiai, gali būti žalingi ir net pavojingi, o tretį nedaro nei žalos, nei naudos neteikia. Todėl žmogus į vienus gyvūnus nekreipia dėmesio, net vardų jiems neduoda, pvz., daugybei vabzdžių, o kitus, priešingai, globoja nuo senų laikų: jie sugebėjo žmogų sudominti, ir jis stengėsi juos pažinti, parinko tinkamus vardus.

Ypač žmogui reikšmingi gamtos tvariniai yra žvėrys, arba žinduoliai. Iš visų gyvūnų jie į žmogų ir panašiausi: turi plaukus ir savo mažičius išmaitina pienu, o jų atsiveda nedaug — vieną, du, tris, bet kartais dešimt ar net daugiau. Užtat jie savo vaikus gerai prižiūri, globoja, gina juos nuo priešų. Jei šiuo atžvilgiu palyginsime žvėriuką su žuvimi, tai matysime didelį skirtumą. Kai kurios žuvys padeda apie porą milijonų kiaušinėlių, bet visai jais nesirūpina, todėl jų daug žūsta, užauga gal tik viena tūkstantoji dalis. O žvėrys atsiveda tik kelis vaikus, stropiai juos globoja ir dažniausiai užaugina visus. Jų meilė vaikams kartais būna tokia didelė, kad

jie be atodairos puola daug už save stipresnį priešą, neretai prarasdami gyvybę ir patys. Mažytis šeškas, gindamas savo vaikus, puola net žmogų, beginklė briedė motina, šiaip baikšti ir atsargi, būna pavojinga žmogui, aptikusiam jos brieduką. Kai kurie žvėrys, pvz., beždžionės, moka net susiorganizuoti. Jos gyvena bendruomenėmis, kurioms vadovauja stipriausias patyręs patinas. Jo klauso visi bendruomenės nariai, o jei kuris pamėgina neklausyti, skaudžiai baudžiamas. Bet užtat jei beždžionių būriui gresia pavojus ir joms tenka bėgti nuo priešų, patelės su beždžioniukais išrikiuojamos prieky, o atsilikęs užpakalyje būrio vadas grumiasi su priešu. Kartą taip bėgant atsitikusi nelaimė: vienai beždžionei nuo rankų nukritęs mažutis. Gelbėdamasis nuo puolančių šunų, jis užsiropštė ant aukšto akmenų. Būrio vadas, senas patinas, drąsiai puolė šunų gaują, pastvėrė beždžioniuką ir įteikė jį motinai.

Iš prigimties žvėrys apdovanoti gerai išlavėjusiais jutimais, tačiau ne visais vienodai, pvz., dauguma jų blogai mato, bent daug blogiau negu žmogus. Šis trūkumas ypač būdingas kiškiui: medžiodant varovų atgintas kiškis kartais atsitupia prie pat medžiotojo, žinoma, jei tik šis ramiai laikosi.

Dauguma žvėrių gerai girdi, pvz., šernai. Juos medžiodant, ypač tykant jų nakties metu, reikia laikytis labai tyliai. Tam tikra kryptimi einantis šernų būrys, išgirdęs įtartinę garsą, tučtuojau sustoja, iškelia aukštyn šnypus ir ima uosti orą. Pastovėjęs dažniausiai tuo pačiu keliu grįžta atgal.

Gera žvėrių klausa naudojasi medžiotojai, norėdami sumedžioti lapę: ją dar iš toli pamatę, ima lūpomis cypėti, pamėgdžioti pelę. Lapė yra didelė pelių mėgėja; išgirdusi šį jai malonų garsą, sustoja, atidžiai pasiklauso

ir dažniausiai nubraukia į medžiotojo pusę. Lapę sumedžioti dar galima pamėgdžiodant kiškio balsą. Kiškis, patekęs į keblią padėti, pvz., vanagai į nagus, savotiškai gailiai knerksi, o lapę tučiuojau skuba į tą pusę, tikėdamasi lengvai laimėti. Kai kurie medžiotojai, moką meniškai pamėgdžioti šį kiškio balsą, sugeba privilioti lapę. Prieš keletą metų vienas patikimas Gudų girios medžiotojas pasakojo man, kad tuo būdu netikėtai priviliojęs lūšį, tačiau šio netikėtumo taip buvo paveiktas, kad paleido nevykusį šūvį, ir lūšis laimingai pabėgo.

Tačiau iš visų jutimų jautriausia yra žvėrių uoslė. Tai nuostabus, žmogui nesuprantamas gebėjimas. Jei tik vėjo kryptis yra palanki, šernai, elniai, vilkai už kelių šimtų metrų pajunta savo priešą: žmogų ar ką kitą. Šuo skalikas ištisas valandas gali sekti pėdomis kiškį, lapę ar stirną. Geras medžioklinis paukštis šuo už pusės kilometro pajunta javuose tupinčias kurapkas ir, iškėlęs nosį, tiesiai nuveda prie jų medžiotoją. Prisimenu vieną nuotyki iš savo mokyklinio amžiaus dienų. Vienos vasaros gale šernai įjunko lankyti vasarojų, pasėtą prie didoko miškelio. Gražų mėnesėtą vakarą aš, pasiėmęs šautuvą, nuėjau jų patykoti. Pasirinkęs kapčių, esantį tarp miško ir lauko, patogiai už jo pasislėpiau. Praslinkus keletui valandų, tikrai šernai iš miško pasirodė: pirma motina, o paskui ją — šešetas paauglių; tačiau išėjo jie ne tiesiai į mane, o maždaug už dviejų šimtų metrų į šalį. Man iš šono pūtė silpnas vėjelis. Vos tik šernai pateko į pučiantį nuo manęs vėjo ruožą, tučiuojau sustoję: pirma senė, o paskui ir visi jos vaikai. Bet stovėjo neilgai — tuoj senė kriuktelėjo ir pasuko atgal su visa savo kaimene.

Dar priešistorinis žmogus labai seniai pradėjo bendrauti su kai kuriais gyvuliais. Iš to jis turėjo visokerio-

pos naudos. Dar ir dabar Rytų Afrikos stepėse ganosi dideli mišrūs stambių gyvulių būriai. Čia aptiksi ir anti-
lopių, ir zebraų (laukinių arklių), ir bubalų, ir raganosių.
Būryje gyvuliai visuomet saugiau jaučiasi, nes pavojų
pajunta jei ne vienas, tai kitas ir duoda visiems supran-
tamą signalą. Galima manyti, kad prie tokių mišrių bū-
rių šliejosi ir priešistorinis žmogus, išnaudodamas tuos
gyvulių pojūčius, kurių jis pats neturėjo, visų pirma,
žinoma, jų uoslę. Gal būt, toks bendravimas ir atvedė
gyvulius į jaukiają būklę. Bet žmogus čia neapsistojo
ir savo bendravimą su gyvuliais išvystė iki tobuliausio
laipsnio, laimėdamas sau iš to didžiausią naudą.

Žinduoliai yra nuostabiai prisitaikę įvairiausioms
gyvenimo sąlygoms. Vieni jų — elniai, briedžiai, stir-
nos — yra puikūs bėgikai, kiti, pvz., kalnų ožiai, gyve-
na kalnuose, dažnai žmogui neprieinamose vietose, tre-
ti, kaip antai: voverės, kiaunės, kopinėja medžiais ir
lengvai šokinėja iš vieno medžio į kitą. Vandenyje irgi
netrūksta žinduolių; gėluose vandenyse gyvena ūdros,
bebrai — jie puikiai nardo ir plaukioja, o jūrose aptiksi
vikrių ruonių, kurie ištisus mėnesius nepasirodo sausu-
moje. Bet užvis nuostabiausi yra milžinai banginiai, ku-
rie tarsi žuvys su vandeniu niekuomet nepersiskiria. Jie
net į žuvis ir panašūs, dėl to seniau jomis buvo ir lai-
komi. Pagaliau yra žinduolių, kurie skraido kaip paukš-
čiai: tai šikšnosparniai. Tamsūs žmonės juos ir dabar
laiko paukščiais.

Žmogus taip pat yra žinduolis. Visa savo kūno su-
dėtimi, asmenine raida ir psichika jis labiausiai panašus
į beždžiones.

Tenka pasakyti, kad žinduoliai, kaip ir paukščiai, su-
kelia žmogaus grožio jausmą. Kas nesigėrėjo grakščia
voverike, stryksinčia tamsiose eglės šakose, ir kas jos

nepalydėjo palankiu žvilgsniu?! O kokį neišdildomą įspūdį padaro užklupta miške stirna: įbeda į žmogų savo dideles, tamsias, reikšmingas akis — niekur nuo jų nepasislėpsi! Man ligi šiol iš jaunų dienų stovi akyse pirmą sykį gyvenime pamatytas šermuonėlis — visas baltas kaip sniegas, tik spingso juodos akutės ir juoduoja uodegos galiukas. Nepamirštama ir lapė, kurią, mums čiuožiant išsiliejusio upelio ledu, iš viksvų kupsto pakėlė šunys. Nežinau kaip kitiems, bet man tie įspūdžiai paliko visam gyvenimui.

PRISITAIKYMAS ŠALČIUI

Žvėrys yra glaudžiai susiję su savo aplinka ir puikiai prie jos prisitaikę. Visų pirma čia tenka paminėti jų kailį, kuris dažniausiai būna apaugęs tankiais plaukais. Svarbiausias šių plaukų uždavinys yra apsaugoti gyvulį nuo šalčio, nes jie labai blogas šilumos laidininkas. Bet plaukas saugo taip pat ir nuo mechaninių sužalojimų bei dirginimų. Geriausiai išlavėjusius plaukus turi šaltų kraštų gyvuliai. Tenai jų pirmasis uždavinys — išlaikyti kūno šilumą. Bet ir atogrąžų žvėrys turi gražius kailius, kurie, tur būt, juos apsaugo nuo dygių augalų bei visokių įkyrių vabzdžių.

Žvėrių plaukai kaip ir žmogaus drabužiai susidėvi, nes jie yra veikiami įvairių atmosferinių veiksnių, kaip antai: vėjo, lietaus, sniego, saulės spindulių. Antra vertus, žvėris kasosi, trinasi, maudosi, vartaliojasi žemėje, smėlyje, o, be to, kaujasi su savo vienarūšiais ir priešais. Tad nenuostabu, kad po kurio laiko plaukas nuostoja savo pirminės išvaizdos, patrupėja, nublunka. Todėl tam tikrais periodais jis turi būti keičiamas. Žvė-

ris šeriasi: senas plaukas išsmunka iš odos, o toje pačioje vietoje arba greta užauga naujas. Daugumas žvėrių šeriasi du kartus per metus: rudenį ir pavasarį, o kurtis — net 3 kartus: pavasarį, vasarą ir rudenį. Besišeriančių gyvulių odos vidinė pusė išsimuša tamsios dėmės, ir tokį nuluptą kailį lengva pažinti. Jis neturės savo vertės, nes dar nebus baigęs šertis.

Kadangi daugumas gyvulių šeriasi per metus du kartus: vasarą ir žiemą, jų kailiai būna dažnai labai skirtingi. Žiemos plaukas yra ilgesnis, tankesnis ir todėl pilnavertis. Daugumo gyvulių tik žieminis kailis žmogus naudoja. Išimtį gal sudaro vandeninių žvėrelių (ūdras ir kt.) vasariniai kailiai, nes jie mažai skiriasi nuo žieminų. Žiemos ir vasaros plaukai gali skirtis ir spalva: antai mūsų stiro žiemos metu yra pilkos pelenų spalvos, o vasarą — ryškiai rudos; žebenktis vasaros metu yra tamsiai ruda su balta papilve, o žiemą — visa balta kaip sniegas; šermuonėlis vasaros metu turi rudą nugarą bei šonus ir juodą uodegą, o žiemą pasidaro perdėm baltas, belieka juodas tik uodegos galas. Panašiai pasikeičia baltasis kiškis — baltas žiemą, o pilkas vasaros metu. Tie spalvos pakitimai žvėreliams labai naudingi, pvz., baltasis kiškis žiemos metu gali gerai pasislėpti sniege ir tuo būdu išvengti pavojų, o vasarą pilkoji spalva irgi jį saugo.

Šalčiui ne visi gyvuliai vienodai prisitaiko. Akademikas Midendorfas sako, kad šiaurės elnio kailis yra geriausia apsauga nuo poliarinių šalčių ir pūgų; šis dalykas seniai yra žinomas eskimams ir šiaurės kraštų keliautojams. Lemingo, poliarinės lapės ir baltojo kiškio plaukas padengia visą kūną iki pat pirštų galų. Ne tik poliarinės lapės, bet ir kitų uodega yra labai plaukuota. Kai žvėrelis susisuka į kamuolį, ji apsaugo jo snukutį

didelė sausra, išdžiūsta ir sunyksta augalai, kuriais jie maitinasi. Tai vasaros įmygis. Šis reiškinys pastebimas ten, kur vasaros būna labai karštos ir sausos, pvz., Vidurinėje Azijoje. Tuomet kai kurie žvėreliai, ypač suslikai, prisitaikydami maisto trūkumui, rausiasi į smėlį tiek giliai, kol randa daugiau drėgmės, ir ten nejudėdami praleidžia kelis mėnesius, iki rudens lietūs pažadina augalus ir vėl atsiranda maisto.

Mūsų žvėrims, ir tai toli gražu ne visiems, būdingas tik žiemos įmygis. Geriausias pavyzdys yra meška. Dar rudenį pasirodžiusi guolį, ji atgula į jį žiemai prasidėjus ir leidžiasi sniego užpustoma. Jos įmygis nėra stiprus: jei tik oras atšyla, ji palieka savo guolį ir bastosi po mišką, kol didesnis šaltis vėl ją atgal įvaro. Miegodama ji net girdi besiartinantį priešą, pvz., žmogų, ir ją nesunku prižadinti. Panašiai įminga ir mūsų barsukas, bet atrodo, kad miega jis stipriau. Mūsų voverės yra veiklios didesnę žiemos dalį, bet, užėjus dideliems šalčiams, jos neišlaiko ir taip pat pasislepia medžių uoksuose arba savo lizduose. Visiems šiems žvėreliams įmygis nėra būtinais reikalingas, ir jie gali apsieiti be jo, ypač jeigu sąlygos yra tam palankios ir užtenka maisto.

Kitokio pobūdžio yra miegapelių ir šikšnosparnių žiemos įmygis. Šiems jis yra būtinas, ir jie kasmet periodiškai savo laiku užmiega, net ir tuomet, kai turi pakankamai maisto bei šilumos, pvz., uždaryti nelaisvėje.

Įmigusio žvėrelio kūno temperatūra krinta ir gali pasiekti net $+4^{\circ}$, bet vėliau palaipsniui ima kilti ir įmygio gale jau pasiekia 34° — 36° .

Visos fiziologinės funkcijos įmygio laiku būna labai susilpnėjusios. Maisto virškinimas visai sustoja, ištuštėjusios žarnos susitraukia. Vis dėlto žvėrelis protarpiais atsibunda pašalinti organizmo išskirtų skysčių ir

atmatų. Kraujo apytaka būna labai sulėtėjusi: susliko širdis muša ne 90 kartų per minutę, kaip jam įprasta vasaros metu, bet tik 8—25 kartus. Sulėtėja taip pat ir kvėpavimas: šikšnosparniai įkvepia oro tik vieną kartą per 2—4 minutes, o suslikai 2—10 kartų per minutę. Ežys įmigęs beveik neįkvepia oro, nes jo kvėpavimo anga būna užsidariusi.

Iš įmygio būklės į veikliąją pereinama ne staiga, o labai lėtai. Norint žvėrelį pažadinti, reikia visų pirma jį sušildyti, tuomet jis pamažu ima krutėti ir pagaliau pasidaro vikrus. Pabudęs ne iš karto ima maistą, tarytum jo organizmas nebūtų dar tam pasiruošęs.

Iš aprašytų reiškinių matyti, kad įmygis nuo tikro miego labai skiriasi. Jį reikia laikyti tam tikru žvėrių prisitaikymu pergyventi sunkiam metų laikotarpiui.

KELIONĖS

Nors gyvuliai neturi tokių gerų susisiekimo priemonių kaip paukščiai, vis dėlto jie sugeba persikelti į palankesnes vietas, kai jiems gresia bado, šalčio ar sausros pavojus. Kismet dideles periodiškias keliones atlieka šiaurės elniai. Pavasarį iš miškų juostos jie slenka į šiaurę, į tundros juostą iki pat Ledinuotojo vandenyno, kur plačioje samanotoje lygumoje jie apščiau randa maisto. Rudenį jie vėl grįžta į taigą, nes ten žiemos metu jiems lengviau apsisaugoti nuo vėjo ir baisių pūgų. Tose kelionėse jie nugali dideles kliūtis: perplaukia net plačias Sibiro upes. Iš seno Sibiro tautelės tiksliai žino apie šias elnių keliones, tyko jų beplaukiančių ir masiškai žudo. Šis medžioklės būdas dabar Tarybų Sąjungoje yra uždraustas. Įdomu, kad šio pobūdžio šiaurės

elnio kelionės vyksta ne tik Sibire, bet ir Šiaurės Amerikoje.

Ne tik žiema su savo žiauriomis gyvenimo sąlygomis verčia gyvulius keisti savo buveines; jų kelionės yra žinomos ir pusiaujo Afrikoje. Vos prasidėjus lietaus periodui, dykumos ir stepės, nors ir trumpam laikui, sužaliuoja ir pasipuošia žiedais. Šiuo laiku gyvuliai, palikę kalnus bei upių slėnius, vyksta į atgijusias dykumas bei stepes. Paskui žolėdžius žinduolius seka visokie grobuonių didžiūnai: liūtai, leopardai, o šiuos lydi toli atsilikę hienos ir šakalai, ketindami pasinaudoti jų puotų likučiais. O kai baigiasi lietaus periodas ir saulė išdegina visą augaliją, jie ima keliauti atgal.

Šikšnosparniai, būdami geri lakūnai, gali toli nuskristi. Kai kurios jų rūšys elgiasi panašiai kaip paukščiai: rudenį nuskrenda į šiltesnius kraštus praleisti ten žiemos. Vienas šikšnosparnis, pažymėtas žiedu Lietuvoje, buvo surastas vakarų Vokietijoje už 600 kilometrų.

Paminėtos gyvulių kelionės yra maždaug periodiškos, tai yra kartojasi kasmet tuo pačiu sezonu. Vis dėlto, be šių periodiškų kelionių, jie kai kada masiškai persikelia gyventi iš savo tėviškės į kitas, kartais net gana tolimas vietas. Čia daugiausia tenka paminėti smulkius graužikus: peles, pelėnus, lemingus. Palankiais metais šių žvėrelių privysta tiek, kad jiems pasidaro ankšta gyventi. Tada jų perteklius iškeliauja iš savo tėviškės, užplūsdamas kitus kraštus. Jau nuo senų laikų yra žinomos masinės kelionės lemingo, nedidelio graužiko, gyvenančio visoje tundros zonoje tiek Europoje, tiek Azijoje ir Amerikoje. Keliaujančių lemingų kartais būdavę tiek daug, kad žmonės manydavę, jog tie žvėreliai pasipylę iš pratrūkusio dangaus. Tose ke-

lionėse paskui juos seka plėšrūnai, ypač poliarinės lapės, o iš paukščių — baltosios pelėdos, suopiai ir sket-sakaliai, tad žūsta jų daug; bet ir šiaip jie randa galą plaukdami per upes, jūras bei įlankas, o kartais ir dėl kitokių nuotykių, nes po antplūdžio metų visa turdra būna sėte nusėta jų kaukolių ir kaulų.

Panašias keliones neretai atlieka voverės. Sibiro voverės daugiausia minta Sibiro pušies (neteisingai vadinamos Sibiro kedru) riešutais, o kai šių riešutų derlius būna mažas, žvėreliai toli keliauja ieškoti sau maisto. Atrodo, kad iškeliaavę jie daugiau nebegrižta ir visi žūsta.

Europoje voverių kelionės taip pat yra žinomos; čia priežastis gali būti eglės kankorėžių nederlius, nes voverės daugiausia maitinasi jų sėklomis. Paskui voverės slenka ir tie grobuonys, kurie jomis minta: Sibire — sabalai, Europoje — kiaunės.

ŽVĖRIŲ ŽALINGUMAS IR NAUDINGUMAS

Žvėrių reikšmė žmogui yra visokeriopo pobūdžio. Vieni jų yra žalingi — ir tokių labai daug, ypač iš graužikų. Kiti, priešingai, naudingi, nes naikina įvairius kenkėjus, žinoma, ir graužikus; tretį savaimę vertingi, nes tiekia žmogui geros mėsos, kailių, taukų ir todėl turi būti globojami ir veisiami.

Visų pirma susipažinsime su žalingaisiais. Čia ypatingos reikšmės turi gausus graužikų būrys, kuriam priskiriamos žiurkės, pelės, suslikai ir kiti. Jie kenkia javų laukams, sodams, miškams, naikina ir gadina grūdų ir šiaip maisto atsargas, gadina trobesius, piauna naminius

paukščius, aplamai, padaro žmogui neapskaičiuojamos žalos.

Iš graužikų ypač pažymėtini suslikai, kurių kelios dešimtys rūšių gyvena Europos ir Azijos pietų kraštuose. Tarybų Sąjungoje suslikai yra vieni iš svarbiausių kenkėjų. Tai maždaug žiurkės didumo žvėreliai, gana didelėmis galvomis, trumpomis kojytėmis, neilga uodega, trumpo plauko, vienspalviai arba įvairiai margi. Tarybų Sąjungoje suslikai daugiausia paplitę Ukrainoje, bet į šiaurę iš dalies iki Oriolo, o toliau užtinkami Volgos žemupyje ir Vidurinėje Azijoje. Šiaurės kraštuose suslikų nėra; nėra jų ir Lietuvoje. Jų ypač nesuskaitomos masės ten, kur yra dar nedirbamų stepių ir aplamai nenaudojamų žemės plotų. Jie žalingi dėl to, kad suėda nepaprastai daug grūdų ir daržovių, kartais iki 75% laukiamojo derliaus. Apskaičiuota, kad suslikas per dieną suėda apie 100 gr maisto, per vasarą — nuo 8 iki 16 kg, iš jų 3,5—4 kg grūdų. Bet žala būna daug didesnė, nes jis sunaikina aibę daigų ir augalinių stiebų, juos nukąsdamas. Apskaičiuota, kad vidutiniškai šio žvėrelio apgyventose vietose vieno hektaro plote randama 10—25 urvai, bet kur jų gyvenama tirščiau, urvų skaičius siekia 50 ir daugiau. Iš to nesunku apskaičiuoti, kad ten, kur suslikų gyvena viename hektare 25, jų padaroma žala — 160—400 kg grūdų, o tai sudaro ketvirtį ar net pusę vidutinio derliaus. Prileidus, kad suslikų hektare gyvena 50, iš laukiamojo derliaus nieko nebeliks. Profesorius S. Ogniovas rašo, kad 1909 metais Astrachanės gubernijoje 700.000 ha plote suslikų padaryta žala siekė 10 milijonų rublių.

Tačiau tas pats autorius sako, kad ne visos suslikų rūšys ir ne visur pridaro tiek žalos. Vidurinės Azijos smiltynuose, kur apie javų kultūrą negali būti nė kal-

bos, suslikas nėra žalingas, arba jei ir žalingas, tai vien tuo, kad gadina smiltynų sustiprinimus.

Be suslikų Europos pietuose, ypač Tarybų Sąjungoje, gyvena chomiakas (bolesas), didelės žiurkės ūgio žvėriukas, kurio kailėlis trijų spalvų: juodai, rudai ir baltai margas. Jis suėda daug grūdų, be to, sunėša po žeme dideles jų atsargas. Kai kuriuose kraštuose, pvz., Vokietijoje, Austrijoje, Vengrijoje, yra žmonių, kurie specialiai imasi šių atsargų ieškoti.

Sibire gyvena panašus į voverę žvėriukas — burundukas: rudaplaukis su išilginiais šviesiais dryžiais. Jis gyvena taigoje, bet kartais susimeta arti kaimų ir tuomet žalingas, nes išėda vyšnių kauliukus, gadina daržoves.

Visiems yra žinoma pelių daroma žala, bet nepalyginamai didesnių nuostolių žmogui pridaro žiurkės — juodoji ir rudoji. Apie tai skaitytojas ras plačiau aprašyta straipsnyje apie žiurkes.

Kiek žiurkės yra žalingos žmogaus pastatuose, tiek pelėnai atvirame lauke. Tai smulkūs, panašūs į peles žvėriukai, ir nežinovai paprastai jų neskiria nuo pelių. Jie turi kresnesnę kūną, tankesnę plauką, bet ypač galima juos pažinti iš trumpesnės uodegos. Lietuvoje pelėnų yra keletas rūšių, o gausumas priklauso nuo metų: palankiais metais jų privysta labai daug, tada ir jų daroma žala pasireiškia plačiu mastu. Jie minta javų želmenimis, daržovių daigais, apgraužia jaunų medelių žievę medelynuose, soduose, nukapoja javų, dobilų stiebus ir pan. Apie pelėno vislumą galima spręsti iš šio pavyzdžio: iš vienos narve užlaikomos pelėnų poros per 322 dienas buvo sulaukta 2557 palikuonių (vaikų, vaikaičių ir provaikaičių). Teoretiškai per vienerius metus gali priaugti jų daugiau kaip 7000.

Pelėnų ir pelių žalą sunku atskirti, nes ir vieni, ir kiti dažnai gyvena greta ir žmogaus ūkiui kenkia bendrai. Paprastai po kelių negausių ar vidutiniškai gausių metų ateina gausūs, arba, kaip sakoma, „pelių metai“. Šis gausumas priklauso nuo susidariusių palankių sąlygų, ypač nuo maisto pertekliaus. Tokiais metais pelės ir pelėnai sunaikina javus laukuose, o paskui pereina į aruodus, sandėlius ir butus, kur naikina likučius. Rusijoje yra žinoma atsitikimų, kuomet, pasak prof. Ogniovo, „įkyrūs graužikai nuėsdavo miegančių valstiečių riebaluotus plaukus arba iki kraujo prakąsdavo odą“. O N. Likevičienė sako, jog kartą Lietuvoje pelės buvo įsitaisiusios lizdą gyvos avies vilnose.

Po „pelių metų“ užaina rimties periodas, o paskui dažnai žvėriukų skaičius ima katastrofiškai mažėti. Šio reiškinio priežastys neaiškios; galima prileisti, kad, per tirštai susibūrusios, pelės lengvai apsikrečia epideminėmis ligomis ir dėl to didesnę jų dalis žūsta.

Be paminėtos materialinės žalos, smulkūs graužikai dar ir tuo yra žmogui žalingi, kad platina įvairias užkrečiamas ligas, kaip antai: rytietišką marą, tuliaremiją, encefalitą ir kt.

Iš plėšriųjų žinduolių žalingiausiu turime laikyti vilką. S. Buturlino apskaičiavimu vienas vilkas per metus padaro žemės ir medžioklės ūkiui žalos už 200—300 aukso rublių¹. Tas pats autorius apytikriai suskaičiuoja, kad Tarybų Sąjungos plote yra apie 50.000 vilkų; iš to seka, kad jų daroma žala pranoksta 10 milijonų aukso rublių. Prie tos žalos tenka pridėti, kad neretai pasitaiko

¹ Aukso rublis — caro laikų piniginis vienetas. Tai buvo didelis pinigas. Už vieną a. rb galima būdavo nupirkti 4 kg cukraus.

ir pasiutusią vilkų, kurie aprieja žmones, šunis ir gyvulius. Todėl Tarybų Sąjungoje vilkus medžioti yra leista visomis priemonėmis, vilko užmušėjui netgi mokama 500 rublių premija.

Dėl artimos vilko giminės — lapės — nuomonės yra nevienodos. Vakarų kraštuose, kur medžioklės ūkio lygis yra nepaprastai aukštas, kur yra priveista milžiniški kiekiai įvairių medžiojamų gyvūnų, ypač kiškių, kurapkų, fazanų, lapė daug jų sunaikina, todėl ir įstatymas jos negloboja. Be to, tenka pridurti, kad šiltesniuose kraštuose lapės kailis yra menkesnis, tad ji visai savęs nepateisina.

Kas kita Tarybų Sąjungos plotuose. Čia lapės pagrindinis maistas — smulkūs graužikai, pelės, pelėnai, suslikai, o kiškiai ir paukščiai sudaro tik nedidelę jos maisto dalį. Be to, čionai lapės kailis yra vertingesnis, todėl čia ji yra globojama lygiai kaip ir kiti naudingi medžiojami žvėrys ir paukščiai.

Panašios nuomonės yra susidariusios ir apie smulkius grobuonis, kaip antai: šeškus ir šermuonėlius, kuriuos vakarų medžiotojai linkę laikyti daugiau žalingais žvėriukais. Tarybų Sąjungoje jie vertinami dėl to, kad naikina graužikus ir turi gražų kailį. Pats mažiausias mūsų grobuonis — žebenkštis, mintanti daugiausia pelėmis, yra, be abejo, žmogui naudinga.

Mūsų krašte gyvena negausus vabzdžiaėdžių žinduolių būrys, kuriam priskiriama ežys, kurmis, keletas kirstuko rūšių. Ežys minta vabzdžiais, kirmėlėmis, pelėmis, varlėmis ir net gyvatėmis. Įdomu, kad gyvatės kandis ežį labai mažai veikia. Neabejotinai ežys yra naudingas žmogui gyvuliukas, tačiau jam prikišama, kad naikina paukščių kiaušinius ir jauniklius, ypač ten, kur yra daug kurapkų, fazanų.

Taurus elnias

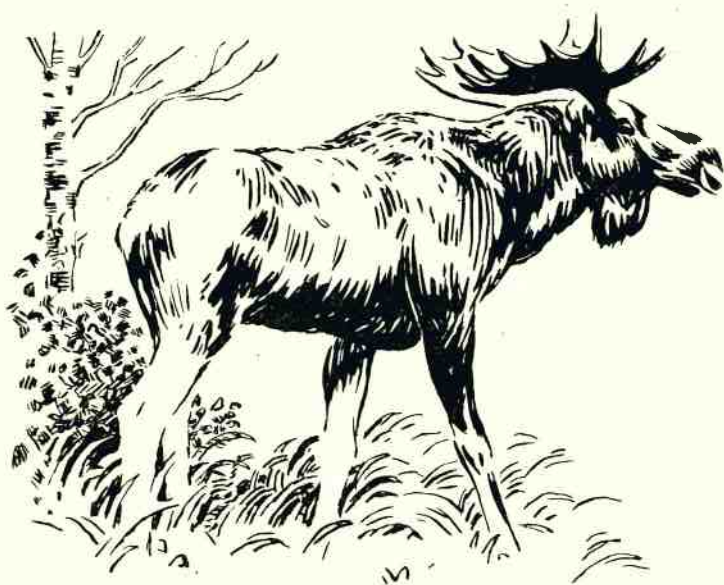
Prie to paties būrio, kaip ir ežys, priklauso kirstukai — labai maži, į peles panašūs žvėriukai, tačiau nesunku juos pažinti iš ilgo laibo snukelio ir labai mažų akių. Jie minta vabzdžiais, kirmėlėmis, yra labai édrūs ir todėl sunaikina be galo daug smulkių gyvūnelių, dėl to žemės ūkiui naudingi.

Panašiai maitinasi tam pačiam būriui priklausantis kurmis, tačiau esminis jo maistas — sliekai, o kadangi sliekai yra žemės ūkiui naudingi, tai kurmio nauda yra abejotina. Antra vertus, kurmis pridaro daug žalos daržams, besirausdamas žemėje ir sužalodamas daigus ar šiaip jaunus augalus. Tiesa, kurmis iš dalies atsilygina žmogui savo gražiu, vertingu kailiuku.

Savotiški gyvuliukai yra šikšnosparniai. Jų kojos ir uodega yra aprūpintos plona plėvele, kurios pagalba jie puikiai skraido, nelyginant paukščiai. Atogrąžų kraštuose, pvz., Indijoje, gyvena dideli, net vidutinio šuns dydžio šikšnosparniai. Jie minta vaisiais ir padaro daug žalos sodams, bet pas mus tokių didelių šikšnosparnių nėra, ir visi jie minta tiktai vabzdžiais, kaip antai: musėmis, uodais, visokiais vabalais ir peteliškėmis. Todėl mūsų šikšnosparniai, o jų priskaitoma Lietuvoje virš dešimties rūšių, yra laikomi labai naudingais gyvuliukais.

Medžioklės ūkiui daug reikšmės turi stambūs kanopočiai. Jie skirstomi į neatrajojančius ir atrajotojus. Prie pirmųjų priklauso vien tik šernās, gana paplitęs mūsų miškuose. Jis tiekia žmogui geros mėsos, be to, jo oda labai stipri ir tinka visokiems išdirbiniams. Tačiau šernai kartais daro žmogui žalos, nes lankosi laukuose, nuknisa bulves, apėda javus.

Prie kanopočių atrajotojų Lietuvoje priskiriamas briedis, elnias, stirna ir danielis. Iš jų pats didžiausias — briedis, maždaug arklio ūgio, puikiais mentėtais

Briedis

ragais. Tai didelių, ypač šlapių miškų gyventojas, retai kada iš jų beiseinąs. Už briedį mažesnis — elnias, taip pat labai gražus, grakštus gyvulys, puikiais šakotais ragais. Briedžių ir elnių Lietuvoje nedaug: briedžių apie ketvertas, o elnių — apie trejetas šimtų. Stirna yra pats mažiausias mūsų miškinis atrajotojas, tačiau jų daugiausia, net apie penkiolika tūkstančių. Už stirną šiek tiek didesnis danielis, be to, skiriasi nuo jos ilgais, į galą išsiplėtusiais ragais. Tai yra pietų kraštų gyvulys, kuris mūsų krašte įveistas dirbtiniu būdu. Jų yra nedaug, gal tik koks šimtas. Visi tie kanopočiai labai vertingi: jie duoda geros mėsos, puikių odų ir gražių ragų, todėl Lietuvoje jie itin globojami.

ŽVĒRININKYSTĒ

Taip pavadinta nauja ūkio šaka, kurios pagrindas — vertingų kailinių žvėrių auginimas ir veisimas naminėje būklėje.

Pirmas žvėris, davęs apčiuopiamų rezultatų šioje ūkio šakoje, buvo juodsidabrė lapė. Jos tėvynė — Šiaurės Amerikos kraštai, ypač Kanada, tačiau dėl aukštos kailiuoko kainos juodsidabrės lapės jau praėjusio šimtmečio gale buvo labai apnaikintos, ir kilo pavojus, kad jų visai gali nebelikti.

Žvėrininkystės pionieriais laikomi du Kanados ūkininkai, gyvenę saloje Prins Eduard Ailend (Prince Edward Island), netoli Kanados pakraščių. Išsikasę iš urvo juodsidabrius lapiukus, jie užaugino juos ir sekanciais metais gavo prieauglį, o po kelerių metų jau tik vienas jų, Daltonas, žymiai pagerinęs auginimo techniką, gerokai padidino savo lapių bandą. Veislinių lapių poreikavimas labai pakilo ne tik Amerikoje, bet ir Europoje, ir Daltonas, aukšta kaina pardavinėdamas savo auginamus žvėris, netrukus pasidarė milijonierius. Dabar juodsidabrės lapės auginamos visuose šaltuose kraštuose. Lietuvoje ši ūkio šaka atsirado 1929 metais. Pradžią sudarė trys juodsidabrės lapės, pirktos iš Daltono fermos. Prieš antrąjį pasaulinį karą Lietuvoje buvo jau keliolika lapių fermų ir bendra produkcija siekė 1000 kailiukų, tačiau karas smarkiai pažeidė šią naują ūkio šaką. Pokario metais pradėta ją atstatyti, ir dabar lapės augina keletas kolektyvinių ūkių. Didžiausia ferma, auginanti keletą tūkstančių lapių, yra Vilkijoje.

Be juodsidabrių, daugely kraštų auginamos ir poliarinės lapės. Jų esama dviejų spalvų: vienos žiemos metu būna baltos, kitos — pilkai melsvos. Pastarosios va-

dinamos mėlynosiomis ir yra vertingesnės. Lietuvoje mėlynąsias lapas pradėta auginti dar prieš Antrąją pasaulinį karą ir sėkmingai, tuo labiau, kad jos yra labai vislios. Viena patelė dažnai atveda daugiau kaip 10 la-piukų, o juodsidabrė — mažiau negu keturis.

Sekėsi veisti ir audines. Tai šeško didumo žvėriukas, priskiriamas kiaunių šeimai. Laukinėje būklėje audinės gyvena Europoje, o taip pat ir Lietuvoje, bet europinės audinės neturi vertingo kailio. Šiuo atžvilgiu daug vertingesnė yra Šiaurės Amerikos audinė, kurią ir buvo pradėta auginti iš pradžių Amerikoje, o vėliau ir kituose šaltesniuose kraštuose. Į Lietuvą amerikinės audinės pirmą kartą pateko 1929 metais ir buvo auginamos Obelynės fermoje netoli Kauno. Iš čia jos pateko ir į kitas Lietuvos fermas.

Audinę auginti nesunku; ji pasitenkina labai mažu narvo plotu, nereikalauja daug maisto, retai kada serga ir kasmet atveda 4—8 vaikus. Tai vienas nereikliausių kailinių žvėrelių, o kailiukai jos gana brangūs.

Tai pačiai šeimai, kuriai priklauso audinė, priskiriamas ir sabalas. Tai Sibiro miškų gyventojas, kadais labai ten paplitęs, bet dabar dėl besaikės medžioklės smarkiai išretėjęs. Sabalo kailiukas vienas iš vertingiausių. Todėl naujaisiais laikais dedamos pastangos paversti jį naminiu žvėreliu, kad jo kailiukus galima būtų produkuoti masiškai. Pradžia padaryta, ir sabalas jau veisiasi nelaisvėje, tačiau atsiektais rezultatais pasitenkinti negalima, nes jo vislumas labai mažas.

Į Lietuvą sabalai pateko pirmą kartą 1947 metais; jie buvo apgyvendinti Obelynės zoofermoje. Jau keli metai, kai jie atveda prieauglio.

Be paminėtųjų, zoofermoje auginami dar kiaunių šeimos žvėreliai — skunksai ir meškėnai; pastarieji kaip

ir skunksai yra kilę iš Šiaurės Amerikos. Auginamos taip pat nutrijos ir bebrai, bet šie žvėreliai reikalauja tekančio vandens, ir todėl juos auginti gana keblu.

LIETUVOJE NAUJAI ĮVEISIAMI ŽVĖRYS

Pastaruojų metu į Lietuvą atgabenta dėmėtųjų elnių. Tai negausi elnių rūšis. Jų oda ruda, išmarginta baltomis dėmėmis. Dėmėtųjų elnių tėvynė — tolimieji Azijos rytai, bet pastaraisiais laikais jie dirbtiniu būdu išplatinti įvairiose Tarybų Sąjungos vietose. 1954 metais į Lietuvą atgabenta jų 24 ir jau pastebėta motinų su vaikais.

Plinta Lietuvoje ir usurinis šuo. Tai maždaug lapės ūgio plėšrus žvėrelis, gyvenantis Azijos tolimųjų Rytų Usurio krašte. Jis turi gana vertingą kailį ir todėl išplatintas įvairiuose Tarybų Sąjungos kraštuose, tarp kitko, ir Baltarusijoje, o iš ten pradėjo jau skverbtis į Lietuvą. Pastaraisiais metais keliolika jų nušauta mūsų respublikos ribose.

Prieš keletą metų Lietuvoje įveista Amerikos audinė. Tai žvėrelis, panašus į mūsų šešką, bet žymiai vertingesniu kailiuku. Audinės gyvena prie vandens ir vandenyje, panašiai kaip ūdros, minta žuvimis ir kitais vandeniniais gyvūnais. Dabar jų yra paleista Šešuolių—Verškainių draustinėje ir kitur. Jau pastebėta prieauglio.

Ten pat yra paleista Kanadinių juodsidabrių lapių, bet rezultatai kol kas neaiškūs.

Apie bebrų įveisimą Lietuvoje skaitytojas ras šios knygos straipsny „Bebras“.

Prie to paties būrio, kaip ir bebras, priklauso ondatra. Tai graužikas, savo ūgiu prilygstaš didelei žiurkei, gyvenantis Šiaurės Amerikos pelkėse. Ondatra turi gražų kailiuką, dėl kurio ji yra labai vertinama. Šio šimtmečio pradžioje ji buvo atvežta į Čekoslovakiją ir Suomiją ir ten gana greit paplito. Iš Suomijos buvo jų perkelta į Tarybų Sąjungą ir sėkmingai įveista Sibiro pelkėse, o vėliau — Europinės Rusijos kraštuose. Čekoslovakijoje ondatra pasirodė žalinga, nes besirausdama žemėje gadina geležinkelių pylimus, užtvankas ir kitus žemės pastatus, bet retai apgyventuose Sibiro kraštuose ji nėra žalinga, ir, priešingai, savo kailiuku teikia žmogui daug naudos. Dabar Sibire jų priviso tiek, kad metinė produkcija siekia kelis milijonus kailiukų. Ondatrų yra įveista ir Lietuvoje.

Pastaraisiais laikais daugelyje Europos kraštų yra įveistas graužikas — nutrija, kilęs iš Pietų Amerikos. Jis yra didesnis už mūsų kiškį, o ypač kresnesnis ir turi baisius oranžinės spalvos priešakinius dantis. Nutrija vertinga dėl savo puikaus, švelnaus kailio, be to, teikia geros, skoniu panašios į kiškieną, mėsos. Lietuvoje buvo mėginta įveisti nutrijas dar 1936 metais, ir pradžia buvo sėkminga, tačiau šį darbą nutraukė Antrojo pasaulinio karo suirutės. Tarybiniais laikais Lietuvoje šio žvėriuko aklimatizacija atnaujinama.

NAMINIAI GYVULIAI

NAMINIŲ GYVULIŲ KILMĖ

Kaip jau matėme, iš įvairių gyvulių žmogus turi daug naudos. Tačiau bene svarbiausias žmonijos atsiekimas yra domestikacija, t. y. jų pavertimas naminiais gyvuliais.

Laukiniai gyvuliai, patekę žmogaus globon, ėmė naudotis apsauga ir, kas svarbiausia, gausniu bei geresniu maistu. Žinoma, tokiose sąlygose jie ėmė sparčiau veistis ir greitu laiku ne tik pranoko skaičiumi savo laukinius giminaičius, bet išstūmė juos ir iš prigimtų vietų. Panašių reiškinių galima aptikti Afrikoje Nilo aukštupy bei Australijos stepėse, kur ganosi milijoninės avių bandos. Triušis, įveistas Australijoje, paplito taip tirštai, kad nukonkuravo ir visiškai išstūmė vietinius žvėris. Jų maža beliko.

Savo naminiams gyvuliams žmogus skynė kelią be atodairos. Imkime kad ir bizonus, kurių Šiaurės Amerikos prerijose kadaise gyveno milijoninės bandos. Iki mūsų dienų jų beliko tik keli šimtai. Europoje visiškai išnyko laukiniai arkliai, taurai, o iš gausių stumbrų tik kelios dešimtys užsiliko Belovežo girioje ir keliuose zoologijos soduose. Gamtininkas su gailėsiu žiūri į šiuos nykstančius gražius bei įdomius laukinius gyvulius ir

laiko laimingais tuos, kurie patikėjo savo likimą žmogui, pereidami gyventi į naminę būklę. Iš kitos pusės, virtę naminiai, gyvuliai turėjo didžiausios įtakos ir pačiam žmogui. Jau priešistorinis žmogus turėjo pastebėti, kad jo pavergti gyvuliai kaskart vis labiau prisitaiko jo reikalavimams, kaskart darosi jam naudingesni. Ir todėl nuo seniausių laikų žmogus, stengdamasis patobulinti naminių gyvulių veisles, ima panaudoti visą savo patyrimą, visas žinias. Šis atsidavimas naminiams gyvuliams dažnai pereidavo net į tikiybinių kultūrų, ypač tuose kraštuose, kur intelektualinis gyvenimas buvo pakilęs aukščiau, pvz., Indijoje, senajame Egipte, Graikijoje ir Romoje.

Gyvulių auginimas turėjo žmogui įtakos dar ir tuo, kad piemenims tekdavo dažnai keisti gyvenamąją vietą, ir tuo būdu išvystė klajoklinį gyvenimą. Judrus, veiklus klajoklių gyvenimas stiprina fizines jėgas, drąsą, ryžtingumą ir išvysto kai kuriuos pranašumus prieš žemdirbius. Žmonijos istorija teikia mums nemažą pavyzdžių. Antai darbštus ir sėslus kinietis dirbo žemę atsidėjęs, nekentė karo ir geidė taikos. Kas kita mongolas, judrus klajoklis: jis nuolat pasiruošęs pulti, kur mato daug laimėsias ir vargu ar ką nors prarasiąs. Visai suprantama, kodėl mongolų vadas Čingis-Chanas su savo kariais — piemenimis — lengvai užkariavo tokią kultūringą valstybę kaip Kinija, o jo įpėdinis Batu-Chanas šimtmečiams¹ pavergė daug gausesnę rusų tautą, palikdamas jai neišdildomus savo valdymo pėdsakus.

Kas privertė primityvų priešistorinį žmogų priartinti prie savęs kai kuriuos gyvulius? Klysta tie, kurie mano,

¹ Nuo 1224 m. iki 1480 m.

kad anų laikų žmogus matė čia tik naudą. Anų laikų žmogus nebuvo toks nuovokus. Veikiau galima manyti, kad jis iš prigimties buvo linkęs dėtis su kai kuriais gyvuliais. Toks polinkis yra įgimtas daugeliui žvėrių bei paukščių, ir tuo būdu kartais susidaro labai margos bendruomenės. Tik vėliau žmogus iš savo aplinkos išskyrė ir labiau prie savęs priartino tas gyvulių rūšis, kurių nauda jam labiausiai pasireiškė. Aplamai imant, žmogus atrinko tik negausų jį supančių gyvulių bei paukščių skaičių.

Įvairios žmonijos grupuotės pasirinko kitokias rūšis ir išstobulino jas savo reikalams. Klajokliui buvo artimesnis arklys, žemdirbiui — stambūs raguočiai, duoda pieną ir darbo jėgą žemei įdirbti. Prijaukintų žvėrių rūšių skaičius, palyginti su laukiniais, yra labai nedidelis. Taip įvyko, tur būt, dėl to, kad didelis naminių gyvulių įvairumas būtų sudaręs ūkiui per didelę našta, o gal ir dėl to, kad ne visos gyvulių rūšys lengvai prijaukinamos. Nuo seniausių laikų naujų naminių gyvulių beveik neprisidėjo, nors daugybė zoologijos sodų dėjo pastangas surasti ir domestikuoti įvairius gyvulius, kurie galėtų būti žmogui naudingi. Taip pat maža yra tokių gyvūnų, kurie būtų buvę domestikuoti, bet vėl perėję į laisvąją būklę. Naujaisiais laikais Afrikos fermose beveik domestikuotas strutis, o pastaruoju metu jaukinama keletas brangiakailių žvėrelių. Iš seniau domestikuotų, bet vėliau žmogaus apleistų gyvūnų tenka paminėti gazeles, kurios buvo auginamos senajame Egipte; ten taip pat buvo išaugęs ir suklestėjęs žąsų auginimas, bet vėliau kažkodėl šios ūkio šakos atsisakytą.

ŠUO

Norėdami nušviesti naminių gyvulių kilmę, pirmiausia minime šunį, tačiau ne dėl to, kad jis būtų pats naudingiausias. Bet, remiantis kultūros istorijos duomenimis, jis seniausiai surišo savo likimą su žmogumi. Atrodo, kad šuo jau buvo virtęs naminiu gyvuliu dar Europos kultūros aušroje, kai žmogus tik rentėsi primityvius pastatus ežeruose ant baslių. Nė vienas naminis gyvulys nėra taip plačiai paplitęs pasauly, net tolimiausios šiaurės gyventojai — eskimai, ir tie naudojami šunimis. Tai įrodo, kad šuo domestikuotas labai seniai.

Šuns panaudojimas yra visokeriopo pobūdžio. Jau baslinių pastatų žmogus jam pavesdavo saugoti savo namus ir gyvulių bandas, o kaip medžiotojo padėjėjas šuo seniai žinomas. Medžioklės su šunimis yra atvaizduotos senuose Asirijos paveiksluose, o Egipto piramidėse galima matyti atvaizdus faraonų, medžiojančių laukinius arklius su milžiniškais dogais¹. Aukštutiniame Egipte nuo seniausių laikų medžiojamos antilopės su greitaisiais kurtais.

Pirmieji Pietų Amerikoje apsikanę europiečiai sako, kad perujiečiai laikydavo šunieną dideliu gardumynu. Kai kurios Afrikos tautos, o taip pat ir kiniečiai, šunis peni ir valgo jų mėsą. Net Vokietijoje šuniena yra dažnai valgoma.

Kinkytas šuo, ypač tolimoje šiaurėje, žmogui yra nepaprastai naudingas, galima net sakyti, kad be šuns žmogus negalėtų gyventi šiuose žiauraus klimato kraštuose.

Šunimis naudojami visokie paliegėliai, ypač aklieji. Šunys vedžioja juos po miestą.

¹ Dogas — labai didelio ūgio šunų veislė.

Nuo senų laikų šunys yra panaudojami karo reikalams. Galai ir kiti keltai užsiundydavo romėnų kareivius; puldami prieš arklius, šunys sukeldavo paniką jo eilėse. Ispanai, atplaukę į Ameriką, žiauriai piudydavo šunimis menkai ginkluotus indėnus. Pagaliau visiems yra žinomas šuns vaidmuo kriminalistikos srityje.

Jokio kito naminio gyvulio ūgis nėra toks įvairus, kaip šuns. Ilgio atžvilgiu, neskaitant uodegos, didžiausias šuo yra 6 kartus ilgesnis už patį mažiausią, o tūrio — 200 kartų didesnis. Didžiausi skirtumai išvaizdos atžvilgiu, nes žmogus nuo seniausių laikų atrankos keliu yra išsiauginęs šunų, pritaikytų įvairiems jo reikalams.

Seniausiu Europos kultūros laikotarpiu, kuriam priklauso baslinė statyba, Europoje buvo tik viena naminio šuns veislė, kurią mokslininkai pavadino „durpynų šunimi“¹. Bet kituose kraštuose, kurių kultūra buvo daug senesnė, kaip antai: Egipte, Asirijoje ir kt., daug seniau buvo įvairių naminio šuns veislių.

Mokslininkų nuomonės dėl naminio šuns kilmės yra nevienodos. Vieni mano, kad jis su visomis savo veislėmis yra kilęs iš šakalo, į kurį labiausiai panašus ką tik minėtas durpynų šuo. Iš dabartinių šunų daugiausia panašumo su durpynų šunimi (sprendžiant iš užsilikusių šio šuns palaikų), o taip pat su šakalu turi špico veislė. Tai nedidelis, bet labai protingas šuo, į šakalą panašus ne tik išvaizda, bet ir savo papročiais. Nuomonę, kad špicas yra seniausia šunų veislė, o, be to, artimiausia šakalui, remia ir faktas, jog ši veislė yra plačiausiai paplitusi, nes randama ne tik visoje Europoje, bet taip pat visoje Azijoje ir Afrikos kraštuose. Šios veislės atsiradimo centras veikiausiai buvo vakarinė Azija.

¹ Taip pavadinta todėl, kad durpėse gerai išsilaikę jų palaikai.

Antra vertus, kai kurios šunų veislės, ypač bandšunys — gana dideli, smailasnukiai, stačių ausų ir pilki — turi daug panašumo su vilku. Tad visai pagrįstai ši veislė vadinama vilkiniais šunimis. Vilkinis šuo ypač primena vilkus, gyvenančius Irano rytuose, manoma, kad ten ir būsiąs vilkinio šuns židiny.

Centrinėje ir pietinėje Amerikoje jau nuo senų senovės buvo auginami šunys ir sukurta daug jų veislių. Jie yra kilę ne iš šakalo, nes jis ten negyvena, ir ne iš Azijos vilkų. Atrodo, kad pradžią jiems bus davusi viena Šiaurės Amerikos vilko rūšis.

Kaip matyti, naminis šuo yra kilęs mažiausiai iš trijų žvėrių rūšių. Šuns giminingumas su vilku ir šakalu įrodomas dar ir tuo, kad jis lengvai poruojasi tiek su vilku, tiek su šakalu, ir jų vaikai būna vislūs.

Irano rytų ir Indijos vilkai pasižymi savo medžioklės būdais. Jie turi paprotį organizuotai įvaryti medžiojamus žvėris, pvz., antilopes, į tokias vietas, iš kur joms sunku pasprukti, ir ten lengvai jas papiauna. Yra pagrindo manyti, kad iš tokių vilkų lengvai galėjo išsivystyti bandšunys, sugebą puikiai prižiūrėti ir saugoti naminių gyvulių bandą.

Savotišką šunų grupę sudaro vadinamieji kurtai. Tai dideli šunys, labai ilgu ir laibu snukiu, ilgomis laibomis kojomis ir galinga krūtine. Šios ypatybės leidžia jiems išvystyti nepaprastą greitį, todėl jie yra naudojami medžioklei, vytis ir sugauti visokiems greitiems žvėrimis, kaip antai: antilopėms, lapėms, vilkams, kiškiams. Šių šunų židiny yra Afrikos kraštai, o iš ten jie paplito Azijos ir Europos šalyse. Egipte jau pačios seniausios dinastijos medžiodavo su kurtais. Tatai byloja jų atvaizdai faraonų kapuose. Iš visų duomenų galima manyti, kad ši savotiška šunų veislė yra kilusi iš vienos lieknos

Kurtai

ir laibakojės vilko rūšies (*Canis simensis*), gyvenančios Afrikoje.

Galimas dalykas, kad naminių šunų rasėms susidaryti padėjo ir kitos vilkų rūšys, bet apie tai galima tik spėlioti.

Kokių gi priemonių ėmėsi priešistorinis žmogus, prijaukindamas tuos žvėris, iš kurių ateityje susidarė gausios šunų veislės? Šį klausimą iš dalies nušviečia mums laukinių žvėrių, priklausančių šunų šeimai, stebėjimai. Kai kurios šunų šeimos rūšys, pvz., šakalai, poliarinės lapės ir kt., turi paprotį sekioti didelius plėšriuosius žvėris ir naudotis jų maisto likučiais. Lygiai taip pat jie sekioja paskui žmogų ir kartais pasidaro jam net įkyrūs. Kai Beringo ekspedicija, sudužus jos laivams, buvo priversta žiemoti Komandoro saloje, ją tuoj apspito gausūs poliarinių lapių pulkai. Ratu tupėdavo

jos aplink stovyklą ir suėsdavo visas žmonių valgio atmatas, o kai ir to pritrūkdavo, jos vogdavo pakinktų diržus, odinius batus ir rydavo žmonių išmatas. Todėl ekspedicijos įgula be vargo galėjo užmušti šių lapių, kiek tik norėjo, ir iš jų kailių pasidaryti palapines bei guolius. Panašiai elgiasi ir šakalai: jie laikosi arti ganimų bandų bei tvartų, kantriai laukdami, kada jiems bus išmesta kas nors ėdamo, o reikalui esant patys ką nors pasivagia.

Galima manyti, kad tais laikais, kai žmonija su savo bandomis klajojo, aplink kiekvieną žmonių bendruomenę susidarydavo „sava“ laukinių šunų grupė ir šiaip taip su žmogum sugyvendavo. Tie šunys naudodavosi žmonių maisto likučiais, bet iš dalies būdavo žmogui ir naudingi, nes, turėdami gerą uoslę ir būdami budrūs, perspėdavo žmogų apie besiartinančius žvėris ar priešišką žmonių bendruomenę. Galima taip pat manyti, kad tokie šunys greit virto piemenų talkininkais. Jau priešistorinis žmogus galėjo tinkamai įvertinti tokius pusiau jaukius šunis ir galutinai juos prijaukinti.

KATĖ

Katės kilmė yra daug aiškesnė negu kitų naminių gyvulių. Ji pirmučiausiai atsirado Afrikoje, būtent Egipte, ir ilgą laiką šio krašto ribų neperžengė, todėl į Aziją, o tuo labiau į Europą pateko labai vėlai. Seniausių laikų romėnai ir graikai katės nežinojo, ir yra duomenų, kad pelėms naikinti pasitelkdavo šeškus ir žebenkštis. Taip pat Biblijoje katė niekur nėra minima. Baslinių statybų palaikuose katės kaulų nerasta, o tuo tarpu šunų — labai daug. Egipte, priešingai, katė na-

minėje būklėje buvo žinoma labai seniai, nes jau penktosios faraonų dinastijos metu buvo net labai mėgstamas gyvuliukas. Ji vaizduojama net su kaspinėliu ant kaklo.

Daugumo naminių gyvulių domestikacija buvo daroma ūkiškais sumetimais. Kitaip buvo su katė. Ji buvo tikiškinio kulto objektas, t. y. fetišas, ir laikoma geros dvasios įsikūnijimu. Jai nugaišus, gedėdavo visa šeima. Gedului atžymėti būdavo išpešami antakiai. Užmušusiam katę pasigailėjimo nebūdavo. Rašytojas Diodoras rašo, kad vienas romėnas, viešėdamas Egipte, netyčiomis nužudė katę, ir veltui buvo prašyta faraono suteikti jam malonę: jis buvo nužudytas.

Nugaišusią katę šventikai išbalzamuodavo ir padarydavo mumiją. Jų mumijų Egipto kapuose daug išliko iki mūsų dienų.

Miškinių kačių Europoje irgi randama. Gali būt, kad jų gyventa ir Lietuvoje. Jos vadinamos vilpišiais (*Felis catus*). Ši katė ūgiu žymiai pranoksta naminę, yra gražiai pilka juodrainė. Vis dėlto vilpišis nėra naminės katės protėvis. Ji bus kilusi iš nedidukės laukinės katės (*Felis ocreata*), gyvenančios Afrikoje ir Azijoje. Lyginant su ja, naminė katė mažai tepasikeitė. Kad šis faktas tikras, galima įsitikinti lyginant dabartines namines kates su laukinėmis ir su Egipto mumijomis.

Katė negausiai paplito tuose kraštuose, kur žmonės buvo klajokliai, nes ji tokiam gyvenimo būdui mažai tetiko.

Į Europą katės pateko mūsų eros pradžioje; į Romą — atrodo, ne anksčiau kaip IV amžiuje, o į vidurinę Europą tik viduramžių laikais, bet Anglijoje katės buvo retos dar X amžiuje. Rytų Sibire jos pasirodė tik XIX amžiuje.

ARKLYS IR ASILAS

Arklys ir asilas yra artimi giminaičiai, bet kultūros istorijoje jie užėmė toli gražu ne vienodą vietą. Asilas virto kukliu kruopščiu darbininku, o arklys užėmė aristokrato vietą, ir jam priklauso garsūs žygiai žmonijos istorijoje.

Arklių šeimos židinyš — Šiaurės Amerika, kuri prieš daugelį milijonų metų terciaro¹ laikotarpiu jungėsi su Azija toje vietoje, kur šiandien Beringo sąsiauris. Tai buvo tarytum tiltas, kuriuo Amerikos ir Azijos gyvūnija susisiekdavo. Šiuo tiltu arklio tolimieji protėviai pateko į Aziją, Europą ir Afriką. Tolimesnis jų likimas mums ne visai suprantamas: arklio giminė Amerikoje dėl nežinomų mums priežasčių išmirė, bet pratęsė savo gyvavimą Azijoje, Europoje ir Afrikoje. Europiečiai, Kolumbo laikais patekę į Ameriką, neberado jau ten arklio, bet nugabeno jį jau domestikuotą iš Europos.

Arklys ar asilas pirmiau virto naminiu gyvuliu, mums nėra visai aišku. Vis dėlto atrodo, kad Afrikos žemyne pirmenybė priklauso asilui, o Azijoje — arkliui. Į Europą šie gyvuliai pateko labai vėlai. Tiesa, tenka pripažinti, kad Europos priešistorinis žmogus arklių pažino, nes iš šių laikų yra mums žinomi atvaizdai, tačiau jie liečia laukinį arklių. Baslinių pastatų palaikuose arklio kaulų retai beužtinkama — jie, be abejo, yra likę iš sumedžiotų arklių.

¹ Terciaras (tretinis) — žemės formavimosi laikotarpis prieš dabar esamąjį (kvarterą). Šiam laikotarpiui būdingas atogrąžų klimatas ir jų augalija bei gyvūnija net ir Šiaurės Europos kraštuose. Žinduoliai ir paukščiai buvo pasiekę aukštą klestėjimo laipsnį, o jų rūšių įvairumas buvo didesnis negu šiandien. Terciaras skirstomas į du laikotarpius: senesnysis yra gilesnis — apie 59 milijonai metų, o vėlesnysis — 37 milijonai metų.

Przevalskio arklys

Arklys visų pirma buvo prijaukintas Azijoje — yra žinių, kad Indijoje ir Kinijoje jis buvo žinomas jau 2000 metų prieš mūsų erą, ir manoma, kad naminio arklio židinytys — Asirija, nes ten randama seniausių jo atvaizdų. Tada karo žygiuose jie būdavo **kinkomi** į karališkus vežimus.

Kokios kilmės yra naminis arklys, ilgai buvo neaišku. Tam tikrą laiką vyravo nuomonė, kad bent europi-

nis arklys yra kilęs iš tarpano. Taip buvo vadinami arkliai, gyvenę centrinėje ir ypač pietinėje Europoje, tarp kitko, ir Lietuvoje. Vėliau vis dėlto išsigalėjo nuomonė, kad tarpanai tai ne laukiniai, o sulaukėję arkliai. Bet štai praėjusio šimtmečio gale žinomas Rusijos keliautojas Prževalskis Azijos rytuose rado tikrąjį laukinį arklių, kuris jo garbei ir buvo pavadintas Prževalskio arkliu. Jis yra nedidukas, palšas, trumpomis ausimis ir tamsiakartis. Tie arkliai laikosi mažai prieinamose sūriose dykumose nedidelėmis bandomis, kurioms vadovauja pavieniai eržilai. Jie labai panašūs į mongolų arklius, bet manoma, kad ledmečių laikotarpyje buvo paplitę iki Europos rytų. Galima manyti, kad Prževalskio arklys kaip tik ir davė pradžią Azijos naminiam arkliui.

Apie vakarų Europos arklius manoma, kad jie nėra kilę iš Azijos, nes jų skirtumai su Prževalskio arkliu ir aplanai su rytiniais arkliais yra labai dideli. Europos vakarams būdingi stambaus ūgio didžgalviai, sunkieji arkliai. Net priešistorinio žmogaus piešiniuose vakarų Europoje vaizduojami šio sunkiojo tipo arkliai, o šio laikotarpio arklių skeletai irgi tą patį įrodo. Tie laukiniai arkliai gyveno dar mūsų eros XI amžiuje, o gal ir vėliau.

Pakankamai yra nušviesta asilo kilmė, kuris tinkamiausiai buvo įvertintas hamitų ir semitų tautose. Žydai ir arabai naudojami asilu daug anksčiau negu arkliu, ir asilas dažnai minimas žydų šventame rašte. Patriarchai didžiudavosi, kad jų sūnūs jodinėdavo asilais. Bene dar seniau asilas naminėje būklėje buvo žinomas egiptėnams, ir labai gali būti, kad žydai jį bus perėmę iš jų.

Naminiam asilui pradžią davė laukinė rūšis, gyvenanti Afrikos rytuose, moksliskai vadinama *Asinus*

*taeniopus*¹ — pavadinta taip dėl to, kad yra iš dalies dryžuota, panašiai kaip pietų Afrikos laukiniai arkliai, bet taip pat panaši ir į Prževalskio arklį.

Tačiau, nepriklausomai nuo to, Afrikos pietvakariuose atsirado atskiras asilo kilmės židiny. Iš čia kilę asilai yra didesni, trumpesnėmis ausimis, gražiai balti su nežymiu palšu atspalviu. Jie yra stiprūs ir puikūs bėgikai, todėl aukštai vertinami, ypač persų. Aprašyta asilų veislė, kaip manoma, yra kilusi iš vadinamo onagro (*Equus onager*). Taigi išeina, kad naminis asilas yra dvejopos kilmės, nes jam pradžia davė dvi laukinių gyvulių rūšys.

KIAULĖ

Manoma, kad naminė kiaulė, kaip ir arklys, turi dvejopą kilmę. Neabejotinai vyrauja Azijos kilmė, bet tam tikros įtakos turėjo čia ir europinis šernas.

Jau baslinės statybos laikais kiaulė galėjo būti naminis gyvulys, nes tų laikų palaikuose randama jos skeleto dalių. Manoma, kad anų laikų žmogus dar neaugino jų taip, kaip jos yra auginamos dabar, atseit, tvartuose, bet laikė jas pusiau laisvas, panašiai kaip dabar aptinkame daugelyje pusiaujo kraštų.

Graikų rašytojas Herodotas rašo, kad kiaulės buvo auginamos senoviniame Egipte jau nuo pirmosios dinastijos laikų. Tačiau jos nebuvo aukštai vertinamos; ištisus jų būrius žmonės varydavo į laukus pasėtiems grūdams į žemę įspausti. Net buvo kiek baurimasi tais

¹ Taenia — kaspinas.

gyventojais, kurie augindavo kiaules — jie būdavo neprileidžiami net prie šventyklų bendruomenių. Dėl to jas ir vaizduoti senuose kultūros paminkluose būdavo neleidžiama; tik vėlesniais laikais, pasikeitus pažiūroms, imta drauge su kitais gyvuliais vaizduoti ir kiaules.

Kiniečiai, kurie, kaip žinoma, tūkstančius metų gyvena sėslų gyvenimą ir verčiasi gyvulininkyste, priešingai, laikė kiaulę bene svarbiausiu naminiu gyvuliu. Yra pagrindo manyti, kad jie pirmieji pradėjo kiaules auginti, ir šis naminis gyvulys iš Kinijos paplito Malajų kraštuose, Naujojoje Gvinėjoje ir kitose Ramiojo Vandenyno salose.

Kada ir koku keliu Azijos kiaulė pateko į Europą, nėra žinių, bet tikra, kad šių dienų kultūrinės kiaulių veislės, o taip pat ir Anglijos kiaulės, turi pagrindinius Azijos rytų kiaulių bruožus.

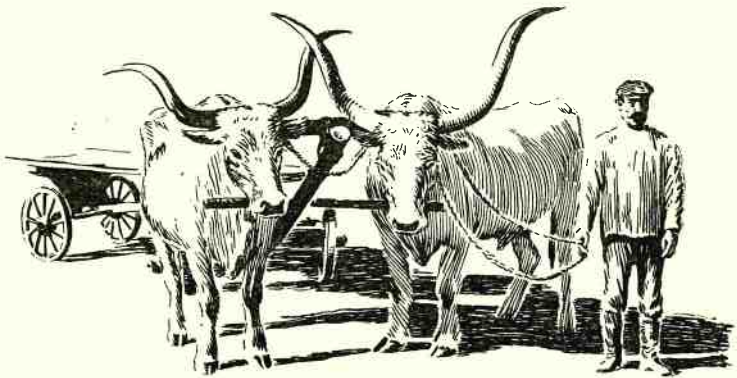
Vėlesniais laikais, būtent, baslinių pastatų laikotarpiui besibaigiant, azijietiška kiaulė susikryžmino su europiniu šernu. Daugelyje kraštų ir dar nelabai seniai Lietuvoje bei Gudijoje, ypač miškingose jų vietovėse, galima būdavo rasti naminių kiaulių su aiškiais šerno požymiais. Ypač būdinga joms ilga pleišto pavidalo galva ir kuprota kaip karoso nugara. Šios kiaulės, lyginant su kultūrinėmis jų veislėmis, yra labai vikrios, knislios ir sugeba peršokti gana aukštas tvoras. Šių kiaulių paršiukai dažniausiai yra išilgai dryžuoti, visai kaip ir šerniukai. Tokį dryžuotą paršiuką galima pamatyti mūsų Zoologijos Muziejuje Kaune.

Šernai nuo senų laikų buvo gausūs didesnėje Europos dalyje, ir daugelyje vietų ligi šiol užsiliko šio žvėries atvaizdų, padarytų priešistorinio žmogaus.

NAMINIAI GALVIJAI

Nėra abejonės, kad naminiai galvijai atsirado labai seniai ir veikiausiai kartu su šunimis. Šis įvykis žmogaus kultūrai turėjo nepaprastos reikšmės, nes pieno vartojimas ir dirvos arimas tai du pagrindiniai kultūros faktoriai. Aukštai vertinami ir kiti gyvulininkystės produktai, ir čia reikia išžiūrėti priežastį, kodėl jautis ir karvė rytų kraštuose virto tikybinio kulto objektu. Indijoje karvė ligi šių dienų laikoma šventu gyvuliu, ir laimingas jaučiasi ūkininkas, jeigu karvė paragauja jo atvežtų į turgų daržovių. Galvijų kultas iš Indijos persimetė į Egiptą, ir čia jautis virto tautiniu dievu. Tačiau Egipto šventikai suprato, kad, laikydami šventais visus galvijus, galėtų pažeisti žmogaus ekonominius interesus, todėl šventuoju buvo skelbiamas tik vienas jautis — Apis. Daugelio rytų šalių tikyba reikalavo iš žmogaus tam tikrų pareigų raguočių atžvilgiu. Taip buvo senovėje Palestinoj, o Graikijoje senaisiais laikais užmušus jautį net būdavo baudžiama; panašiai elgdavosi ir romėnai, nes jautis buvo laikomas žmogaus draugu ir javų deivės Ceres tarnu. Rašytojas Plutarchas rašo, kad jis negalėjęs parduoti savo pasenusio jaučio.

Pasidairę kultūros istorijos šaltiniuose, matome, kad galvijai nuo seniausių laikų yra žmogaus palydovai. Vienas iš seniausių europiečių kultūros dokumentų yra baslinės statybos pėdsakai, ir čia apščiai randama naminių galvijų palaikų. Kadangi jie daugiausia randami durpėse, jiems duodamas durpynų galvijų vardas. Seniausiuose baslinių pastatų palaikuose randama nedidelio ūgio veislė, bet vėlesniuose pastatuose aptinkama stambesnė rasė, o jau istoriniais laikais — net skirtingos išvaizdos galvijų, iš ko matyti, kad įvairiose vie-

Ukrainos galvijai

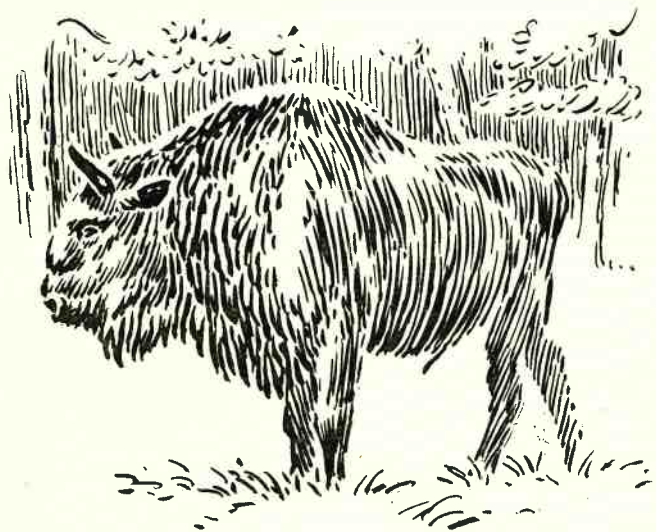
tose žmogus išvedė skirtingas veisles. Štai seniausiam Egipte randama palaikų ir didžiulių galvijų, ir visai smulkių, ir vidutinių. Afrika neturėjo tokių laukinių galvijų, iš kurių galėjo atsirasti naminiai, todėl turime prileisti, kad Afrikos galvijai atėjo iš Azijos.

Vis dėlto ir Europos galvijai labai įvairūs, ir čia įžiūrima bent penki tipai. Jų priešaky statomos rasės, kilusios iš tauro (*Bos primigenius*). Tauras — tai didžiulis galvijas, pasirodęs Europoje ledynų laikotarpy, daugiausia vidurinėje ir rytinėje jos dalyje, bet nebuvo svetimas ir Azijos vakaruose. Lietuvoje taurų skeleto likučių randama labai daug, ir skaitytojas gali jų matyti Kauno Zoologijos Muziejuje. Deja, taurai jau seniai žmogaus išnaikinti. Užsiliko duomenų, kad buvusioje Mazovijoje (rytinė Lenkijos dalis netoli vakarų Lietuvos sienos) 1599 metais buvo jų 24 galvos, o 1627 m. buvo užmuštas paskutinis. Yra žinių, kad Šveicarijoje jų buvo užsilikę iki XI amžiaus pradžios, nes tų laikų dokumentuose tauriena buvo minima sąrašė

valgių, kurie per velykas buvo laiminami san Galeno vienuolyne.

Kaip tauras atrodė, mes tikrai nežinome, nes joks muziejus neturi nei iškamšos, nei pilno skeleto. Daugiausia galima spręsti apie jo galvą, nes sveikų kaukolių randama nemaža, ypač durpynuose ir upių dugne. Gana gerą supratimą duoda mums priešistorinio žmogaus piešiniai kalnų urvų sienose. Buvęs Vilniaus universiteto profesorius Bojanus, remdamasis tais likučiais, taurą aprašė gana tiksliai. Buvęs tai didelis galvijas su plačia kakta ir labai dideliais ragais. Atrodo, kad jis turėjęs būti pilkas, o nugara tamsesnė. Į jį labiausiai panašūs Ukrainos galvijai.

Lietuvoje seniau gyveno dar vienas stambus laukinis galvijas: didžiulis, riestaragis, durpinės spalvos garbanotu plauku. Tai stumbras. Stumbrų, matyti, aps-

Stumbras

čiai būta visoje Lietuvoje, nes jų kaulų bei puikiai išsilaikiusių kaukolių randama visame mūsų krašte. Be to, yra ir vietovardžių, kilusių nuo to gyvulio vardo, pvz., Stumbriškiai. Per pirmąjį pasaulinį karą bebuvo likę tik keletas šimtų stumbrų Belovežo girioje (buv. Gardino gubernijoje) ir antra tiek Kaukazo papėdėje, Kubanės srityje. Ir vienur, ir kitur stumbrai buvo išnaukinti iki paskutinio. Jų tik keliasdešimt užsiliko įvairiuose Europos zoologijos soduose. Galima manyti, kad senovėje, kai dauguma Lietuvos ir Gudijos gyventojų ganydavo savo karves miškuose per visą vasarą, lengvai galėdavę įvykti naminių gyvulių kryžminimai su stumbrais, ir tuo būdu šių kraštų galvijai galį turėti stumbro kraujo priemaišą. Užsiliko duomenų¹, kad tokių mišrūnų tikrai būta Gudų girioje, kur yra daug kaimų miško glūdumoje² ir kur gyventojai nuo ankstyvo pavasario iki vėlyvo rudens ganydavo savo karves miškuose. Minėtuose dokumentuose sakoma, kad šios mišrios karvės pasižymėdavo geru pieningumu ir riebiu pienu.

Šiuo klausimu buvo vedami moksliniai tyrimai bandymo stotyje Askania-Nova, Rusijos pietuose, buvusioje Chersono gubernijoje. Šių bandymų autorius — žinomas zoologas F. Falz-Feinas — pravedė stumbro kryžminimą ne tik su naminiais galvijais, bet ir su amerikoniškuoju bizonu. Mišrūnai su naminiais galvijais pasirodė tinkami ir pieno produkcijai, ir lauko darbams.

Prie stambiųjų galvijų priklauso dar jakas (*Bos grunniens*), daugiausia paplitęs Tibete ir Indijos bei

¹ Žiūr. „Słownik Geograficzny“, žodis „Gročno“.

² Gudų girioje Katros pakraštyje ligi šiol išliko Zubravo kaimas, o zubras tai ir yra stumbras.

Kinijos šiaurėje. Tai kalnų gyvulys, mažai tikęs lygumoms. Be to, paminėtinas dar bubalas, arba buivolos (*Bubalus bubalis*), Indijos pelkėtų vietų naminis galvijas.

NAMINĖ OŽKA

Ožka yra ištikimas žmogaus, ypač vargdienio, palydovas nuo pat seniausių kultūros pakopų. Ožka — tai vargdienio karvė, bet taip pat ir kalniečių gyvulys, nes aukštų kalnų sąlygos nėra palankios dideliems galvijams laikyti. Seniausiais baslinių pastatų laikais, kaip galima spręsti iš užsilikusių palaikų, ožka buvo plačiai ir gausiai paplitęs gyvulys, bet vėliau palaiapsniui jos vietą užėmė avis. Nuo pat seniausių istorinių laikų ožka buvo paplitusi Graikijoje, ypač rytinėse salose, kurios todėl ir gavo Egėjinių¹ salų vardą. Aplamai, remiantis esamais duomenimis, tenka padaryti išvadą, kad Graikija dar kultūros priešaušryje gavo ožkas iš vakarinės Azijos.

Asirijos laikų architektūroje randama pavaizduota daug ožkų su nulėpusiomis ausimis. Šis požymis yra būdingas tiems gyvuliams, kurių domestikacija yra senes-

Turkestano čigonas ir jo mokyta ožka

¹ Egėjinis — ožkinis.

nė. Senuose Egipto paminkluose taip pat randame ožkų atvaizdų: jos palydi miško kirtėjus, norėdamos pasisotinti nukirstų medžių lapais.

Ilgai gyvendama naminėje būklėje ožka suskilo į daugybę veislių, skirtingų savo ūgiu, ragų forma, plauko spalva ir pobūdžiu. Atsirado net beragių. Vis dėlto ožka, palyginti su kitais naminiais raguočiais, išlaikė daugiau laukinio gyvulio papročių ir daugiau savarankumo. Ji vis tebėra kalnų gyvulys ir net lygumoje mielai užlipa ant stačių akmenų, palinkusių medžių bei stogų, nuostabiai išlaikydama pusiausvyrą net ten, kur kojos randa tik mažytį atramos plotą. Bet ožkos savarankumas, landumas ir protas dažnai, ypač kultūriniam ūkyje, yra žmogui nemalonūs.

Jau minėjome, kad senovės Graikija gavo ožkas iš Azijos vakarų. Laukinė rūšis, davusi pradžią naminei ožkai, vadinama bezoarine ožka (*Capra aegagrus*); ligi šiol ji gyvena Azijos vakaruose ir net Graikijos salose. Ji yra rusvai durpinės spalvos, turi dvibriaunius ir netaisyklingai gumbuotus lanko pavidalo ragus. Ir patinas, ir patelė barzdoti. Atrodo, kad bent didesnė dalis Europos ožkų yra šios kilmės.

Centrinės ir pietinės Azijos kraštai rado sau kitą ožkų šaltinį. Tai gausi laukinės ožkos rūšis — Falkonerio ožka (*Capra falconeri*) — su stačiais, sraigtu susisukusiais ragais, gyvenanti Himalajuose ir Afganistane. Tarp kitko, iš Falkonerio ožkos yra kilusi Kašmiro ožkų veislė, pasižyminti ilgomis, tarsi šilkinėmis vilnomis, iš kurių seniau Kašmiro audėjai ausdavo brangias, visame pasaulyje išgarsėjusias skaras. Azijos pietryčiuose yra ir daugiau skirtingos kilmės ožkų.

AVIS

Avies kultūros istorija yra taip pat sena, kaip ir ožkos, tačiau ekonominiu atžvilgiu ožką ji pralenkė. Nors kilusi iš kalnuose gyvenančių rūšių, avis vis dėlto prisitaikė prie lygumų, ypač sausų stepių. Naminė avis sudarė daugybę veislių ir specializavosi įvairiomis kryptimis. Vienos veislės yra mėsos tiekėjos, kitos — vilnų, net kai kurių avių ir pieno produkcija yra gana žymi, o pienas vartojamas prabangos sūriams gaminti (pvz., sūris „Roquefort“).

Lėdynmečiu nei laukinės, nei naminės avies, bent Europos šiaurėje, nebūta, bet baslinės statybos metu jau buvo mažyčių avelių veislė, kurią zoologai pavadino „durpine avelė“. Vėliau ji beveik išnyko, nes buvo nukonkuruota žmogui vertingesnių veislių, o tai įvyko jau bronzos laikotarpy.

Kultūros istorijos duomenimis avis labai seniai pasirodė semitų kraštuose. Žydams, kurių tikybos nuostatai draudė valgyti kiaulieną, aviena buvo svarbiausias riebalų ir mėsos šaltinis, todėl jų avių ūkis buvo labai pakilęs. Apie tai byloja senų rūmų Nimrude (Asirijoje) reljefinis paveikslas iš 745 metų prieš mūsų erą. Ten atvaizduotas nelaisvėn paimtų žydų būrelis su savo manta, prižiūrimas asiriečio kareivio, o greta kitas kareivis, varąs avių bandą. Iš to galima padaryti išvadą, kad Judėjoje¹ avių kultūra labai sena, o užpuolikams avys buvusios pageidaujamas grobis. Seniausiai domestikuotiems gyvuliams avis priklauso ir Egipte.

Dėl naminių avių kilmės specialistai mano, kad buvo bent trys šio gyvulio šaltiniai. Afrikos avių židiny

¹ Judėja — pietinė Palestina.

buvo seniausias, nors ir ne svarbiausias. Šios avys yra karčiuotos ir šiaip, ypač ragais, panašios į ožkas. Iš šio šaltinio yra kilusios baslinių pastatų laikotarpio Europoje „durpinės avelės“. Laukinė rūšis, davusi tam pradžią, vadinama karčiuotąja avimi (*Ammotragus tragelaphus*).

Kitas naminių avių židinyš buvo Azija, nepaprastai turtingas avių rūšimis kraštas, ir tam kraštui šioje srityje priskiriamas svarbiausias vaidmuo. Azijos naminės avies protėviu laikoma vadinamoji stepių avis (*Ovis cycloceros*), paplitusi nuo Tibeto iki Azijos vakarinių ribų daugiausia lygumose ir kalnų papėdėse. Šios avys turi labai ilgą uodegą. Veislės, kilusios iš šios rūšies, sugeba nepaprastai nutukti, žinoma, tuomet, jei pašaro randa pakankamai. Taukai susirenka arba uodegoje, arba šiaip pasturgalyje. Naminės avys iš Azijos pateko į Egiptą, paskui į Europą, o vėliau paplito visame pasaulyje, ypač Australijoje, kuri šiuo metu yra vienas iš stambiausių avienos ir vilnų produktų centrų.

Trečias naminių avių židinyš yra pietinė Europa. Čia ligi šiol laukinėje būklėje gyvena avies giminė — muflonas (*Ovis musimon*). Tai kalnų gyvulys, užtinkamas dar Kipro ir Sardinijos salose, bet pastaraisiais laikais kai kurie kraštai, pvz., Šveicarija ir Lenkija, sėkmingai aklimatizavo šį gyvulį laukinėje būklėje.

Yra pagrindo manyti, kad šiaurės Europos avių veislės yra kilusios iš muflono, o prie tokių veislių priklauso Vokietijos viržynų avis, Skandinavijos avys, o gal ir kitos veislės. Muflonas lengvai poruojasi su įvairiomis naminėmis avelėmis ir kilę iš to mišrūnai yra vislūs — tai artimos giminystės įrodymas.

ŠIAURĖS ELNIAS

Iš visos elnių šeimos, kuri šiaip gana gausi ir plačiai paplitusi pasaulyje, yra tik viena rūšis, kurią žmogus pavertė naminiu gyvuliu — tai šiaurės elnias. Lyginant su kitais elniais, jis yra mažai prisirišęs prie miško ir daugiausia, bent vasarą, gyvena tarp miško ribos ir Ledjūrio, toje nejaukioje juostoje, kuri paprastai vadinama tundra. Čia šis nelepus gyvulys maitinasi daugiausia kerpėmis. Tundra tai tikra šiaurės elnio tėvynė tiek Europoje, tiek Azijoje, tiek ir Amerikoje.

Žemėje buvo laikotarpis, kai klimatas pasidarė žiauresnis ir šiaurės kraštai apsidengė ledo pluta. Šios plutos kraštas siekė Europoje Alpes ir net Pirenėjus, o tundra tuomet buvo paslinkusi toli į pietus. Tuomet vidurinėje Europoje gyventa visokių žvėrių ir paukščių, kurie dabar sutinkami vien tolimos šiaurės kraštuose; tuomet ir šiaurės elnias buvo paplitęs iki pietinės Europos kraštų, o ir gana gausiai, nes jo palaikų randama apščiai. Randama jų nemaža ir Lietuvoje.

Po ledynų laikotarpio klimatas vėl atšilo, ir šiaurės elnias, kartu su kitais šalto klimato gyvūnais, vėl pasitraukė į šiaurę. Kada jis virto naminiu gyvuliu, mes tiksliai nežinome, bet atrodo, kad tai įvyko vėlai, nes ligi šiol jis nėra pilnai prijaukintas ir, palyginus su jo laukiniais viengenciais, mažai pasikeitęs. Yra tikra, kad ledynų laikotarpio žmonės elnią medžiojo, ir atrodo, jog laplandiečiai IX amžiuje dar nežinojo prijaukintų elnių, vien tik juos medžiodavo. Ir tik XVI amžiuje žinomas švedų istorikas ir kartografas Olaus Magnus mini prijaukintus šiaurės elnius Skandinavijoje, bet kai kurie gamtininkai mano, kad šio gyvio domestikacija

pirmiausia įvyko tolimuose Azijos rytuose, o vėliau išplito į vakarus.

Iki elnio domestikacijos tolimos šiaurės žmogus turėjo tik vieną prijaukintą gyvulį — šunį, nors ir labai naudingą, bet nepakankamą. Elnias užpildė šią spragą ir virto naudingiausiu žmogaus palydovu. Iš jo odos daromi drabužiai, apavas ir daugybė kitų naminės apyvokos daiktų. Jis tiekia geros mėsos ir pieno, nereikalaujamas už tai pašaro, nes maistą randa sau pats. Šiaurės žmogus elniais jodinėja ir važinėja, o jie sugeba greitai bėgti — apie 20 km per valandą. Plačios kanopos leidžia jam laikytis sniego paviršiuje, o vasaros metu — klampiose vietose. Tikrai galima pasakyti, kad šiaurės elnias ir šuo užkariavo žmogui tolimosios šiaurės kraštus.

KUPRANUGARIS

Kupranugariai, lygiai kaip galvijai, avys ir elniai, yra atrajotojai, be to, iš daugelio požymių aišku, kad tai seniausi atrajotojų atstovai. Jie, pvz., turi priešakinį dantį viršutiniame žandė, kuriuos evoliucijos eigoje praradę jaunesnės rūšys — elniai, karvės ir kt.

Kupranugarių šeimos židinytis yra Š. Amerika, bet juos išstiko toks pat likimas, kaip ir arklį: ši šeima išmirė savo kilmės krašte, o išliko tik tos rūšys, kurios išsio krašto iškeliavo. Šiandien pasaulyje yra du taškai, kur randama kupranugarių šeimos atstovų, tai — Pietų Amerika (lama) ir Centrinė Azija (dvikupris ir vienkupris).

Kupranugario domestikacija žmogaus kultūrai turėjo didžiulės reikšmės, nes drąsiai galima pasakyti, kad

šis gyvulys užkariavo žmogui šiaip sunkiai prieinamus stepių ir dykumų kraštus.

Nors ir ne visais atžvilgiais malonus gyvulys, kupranugaris teikia žmogui nepaprastų paslaugų: visų pirmausia kaip stiprus nešulinis gyvulys. Normali jo pakeliama našta — 250 kg.

Žinios apie prijaukintą kupranugarį, tiek dvikuprį, tiek vienakuprį, pirmučiausia randamos Azijos istorijoje. Šios dvi kupranugario formos nėra skirtingos rūšys, tai tik dvi tos pačios rūšies veislės, bet vienakupris, arba dromedaras, priklauso daugiau pietų kraštams, o dvikupris — šiaurės sritims. Asirijos tautoms kupranugaris buvo žinomas jau maždaug tūkstantis metų prieš mūsų erą; tai liudija tikslūs dvikuprio atvaizdai Nimrudo obeliske tarp kitų duoklės objektų, mokamų karaliui Salmanasarui II.

Maždaug iš to paties laikotarpio yra žinomas atvaizdas šaulio su lanku, raito ant kupranugario. Žydams kupranugaris buvo žinomas nuo seniausių laikų ir dažnai Biblijoje minimas. Seniausias graikų istorikas Herodotas V amžiuje prieš mūsų erą mini kupranugarius, karaliaus Kiro pritaikytus karo reikalams.

Praėjo daug laiko, kol kupranugaris peržengė Azijos ribas. Pirmučiausia pateko jis, tai yra vienakuprė jo veislė, į Egiptą. Tai įvyko dar kiek prieš mūsų erą. Europoje jis mažai paplito, tur būt, todėl, kad čia nėra nei plačių stepių, nei dykumų. Pirmiausia pateko jis į Turkiją, o iš čia — toliau į vakarus iki pietinės Italijos ir Ispanijos. Pietinėje Rusijoje, ypač Astrachanės krašte, šiek tiek išplitęs.

Naminio kupranugario židinyš, be abejo, yra Centrinė Azija, tačiau apie šio gyvulio domestikacijos pradžią neturime jokių duomenų. Jau senasis Palasas

(Pallas) buvo spėliojęs, kad laukinių kupranugarių esama Centrinėje Azijoje, bet šį faktą nustatyti pavyko tik Prževalskiui, suradus jų Lobnoro srityje. Taip pat rado jų Tarimo baseine garsus švedų keliautojas Svenas Hedinas ir nuodugniai aprašė jų gyvenimo būdą. Tačiau pagrįsta yra abejonė, ar šie kupranugariai nėra sulaukėję naminiai gyvuliai, nes jų gyvenamame krašte rasta aiškių išnykusios budistinės kultūros pėdsakų.

TRIUŠIS

Triušis, be abejo, priklauso jauniausiems naminiam gyvuliams, bet vis dėlto veislių skaičius jau yra labai didelis. Zoologų nuomone triušis yra kilęs iš vienos laukinės rūšies. Ši nuomonė ypač remiama tuo, kad iš visos kiškių šeimos vien tik triušis turi paprotį kastis sau urvus, o šį paprotį turi visos naminės triušių veislės. Šis naminių triušių protėvis yra ir dabar Europoje gyvenantis laukinis triušis (*Lepus cuniculus*).

Pirmas žinias apie laukinius triušius gavome iš senovės Romos istorijos. Romėnai, trečiajame šimtame prieš mūsų erą nugalėję kartaginiečius, atkreipė dėmesį į Balearų salas, esančias Viduržemio jūroje netoli Ispanijos krantų. Čionai pradėjo jie kurti sodybas, kurios greit suklestėjo, bet kolonistai ėmė skųstis triušių daroma žala. Tai yra pirmasis dokumentas apie laukinių triušių.

Vėliau triušius pradėta auginti Europos pietvakariuose, ir iš čia jie pasklido labai plačiai; ypač didelį vaidmenį čia atliko vienuolynai.

Jau Darvinas atkreipia dėmesį į pakitimą, įvykusį triušio kūne domestikacijos dėka. Naminiai triu-

šiai, palyginus su laukiniais, yra labai dideli. Laukinis triušis apytikriai sveria 2 kg, o kai kurių naminių veislių — gali sverti 4—5 kg. Naminėje būklėje žymiai pailgėjo ausys, be to, jos pasidarė minkštos, nulėpusios. Pasikeitė ir spalva: laukiniai triušiai yra pilki, panašūs į mūsų kiškius, o naminių triušių kailėliuose atsirado juoda, balta, geltona spalva ir jie įvairiausiai numargo. Pasikeitė ir plaukų pobūdis: štai angorinių triušių plaukai yra ploni, ilgi, tarsi šilkiniai, o veislė Castor-Rex turi trumpus minkštus, aksomą primenančius plaukelius.

BŪDINGESNIEJI GRAUŽIKAI

ŠIS TAS APIE GRAUŽIKUS

Žvėrių, tai yra žinduolių sistematikoje gausumo atžvilgiu pirmą vietą užima graužikai, nes jie sudaro vieną trečdalį visų žinduolių, kurių visame pasaulyje yra žinoma apie 6500 rūšių. Daugumas graužikų yra mažo ūgio ir minta augaliniu maistu — dėl šių dviejų savybių jie gali landžioti ir maitintis žemės paviršiuje kone visur. Norint atskirti graužiką nuo kurio nors kito žvėriuko, nereikia būti geru zoologu — užtenka pažvelgti jam į dantis. Graužikai turi priešakyje dvi poras stambių dantų: po vieną viršutiniame ir apatiniame žande. Tie dantys yra lenkti ir labai aštrūs, priekinė jų dalis dažniausiai spalvota: gelsva ar net oranžinė. Už priekinių — didelis bedantis tarpas, krūminiai dantys prasideda tik toliau.

Graužikų užtinkame visur: laukuose ir miškuose, kalnuose ir lygumose, tinka jiems net dykumos ir pelkės, jūrų pakraščiai bei tolimos sniegingos tundros. Jie moka raustis žemėje, pasidaryti gilius urvus, moka kopinėti medžiais, plaukyti ir nardyti. Kai kurie graužikai prisitaikę gyventi greta žmogaus, net pačiuose jo namuose, ūkio pastatuose, tvartuose ir sandėliuose. Jie veisiasi labai greit, ir jų daroma žmogui žala kartais būna labai didelė: jie suėda ir apgadina žmogaus mais-

to atsargas, gadina ūkiškus ir gyvenamus pastatus, o neretai platina įvairias užkrečiamas ligas ir išnešioja ne mažiau žmogui pavojingus parazitus. Žmogaus laimė, kad graužikai turi daugybę natūralių priešų. Jais minta daugybė paukščių, kaip antai: ereliai, sakalai, lingės, suopiai, visos pelėdų rūšys, varnos, kovai, gandrai; daugelis plėšriųjų žvėriukų — lapės, šermuonėliai, žebenkštis, kiaunės ir kt. — taip pat juos mėgsta. Antra vertus, jie lengvai suserga įvairiomis užkrečiamomis ligomis ir kartais nuo to žūsta didelė jų daugybė. Jeigu graužikai neturėtų tiek priešų, iš tikrųjų galima manyti, kad jie užvaldytų pasaulį ir negalėtų jame gyventi nei kitos gyvūnų rūšys, nei žmogus. O vis dėlto savo vislumui jie greit išlygina eiles ir sudaro grėsmę žmogui, kitiems gyvūnams bei augalams, ir todėl žmogus yra priverstas taip pat prisidėti prie jų priešų.

Tame gausiame būry nedaug tėra rūšių, kuriomis žmogus gali pasidžiaugti. Paminėsimė bėbrą, kiškį, voverę, triušį — pastarasis net virto naminiu gyvuliu. Kai kurie graužikai, kaip antai: triušiai, jūrų kiaulytės, žiurkės ir pelės, plačiai pritaikomi medicinoje, nes lengvai apsikrečia visokiomis ligomis, tad su jais lengvai galima praveisti visokiausius bandymus. Be šių žvėriukų dabartiniais laikais nėra įmanoma bet kokia fiziologijos bei medicinos laboratorija.

ŽIURKĖS

Aprašinėjant visas graužikų rūšis, susidarytų didelis veikalas, o aš noriu paminėti tik mūsų namuose gyvenančias žiurkes.

Gal ne visi žino, kad Lietuvoje pasitaiko dvi žiurkių, arba žvynių, rūšys. Tai juodoji žiurkė, dar vadina-

ma naminė, ir rudoji. Skirtumas tarp jų gana žymus; pirmoji yra mažesnė, bet turi ilgesnę uodegą. Jos kūnas, neskaitant uodegos, būna iki 16 cm ilgio, o uodega — net iki 19 cm. Uodegoje yra 260—270 žvynų eilių. Jos ausys yra didelės, prispaustos prie galvos paviršiaus, siekia net akis. Plaukas ant nugaros juosvas, o papildėje — pilkas.

Rudoji žvynė yra žymiai didesnė; jos ilgis siekia 24 cm, uodega — iki 18 cm, joje randama apie 210 žvynų eilių. Jos ausys trumpesnės, atlenktos į galvos priekį ir nesiekia akių; nugaros plauko spalva rudai pilka, o papildė šviesesnė, palša. Kartais pasitaiko tamsių ir šviesių individų, kuriuos tačiau nuo juodosios žiurkės galima atskirti iš kūno dalių proporcijos.

Apie rudąją žiurkę į mokslinę literatūrą įsivėlė klaidinga nuomonė: esą, toji žiurkė seniau Europoje negyvenusi ir atkeliavusi iš Azijos tik 1727 metais, perplaukusi Volgą ir paplitusi visuose Europos kraštuose. Iš to padarytos ir tolimesnės išvados, kad rudoji žiurkė atsiradusi Europoje, nukonkuravo juodąją žiurkę ir išstūmė ją iš daugelio gyvenamų vietų, beveik visur užimdama tinkamas savo giminaitės buveines. Šią legendą sukūrė žymus vokiečių ir rusų zoologas Palasas, tyrinėjęs Rusijos rytus. Tai nepatikima jau vien dėl to, kad Palasas žiurkių plaukiant per Volgą nematė, nes tai įvyko 20 metų anksčiau, negu jis pats tenai apsilankė. Jis rėmėsi vien žmonių pasakojimais, kurie veikiausiai lietė vandenines žiurkes, kurių kaip tik apšiai randama Volgos žemupy. Pagaliau yra žinoma puičių paveikslų iš 1550 ir 1650 metų, kuriuose ko smulkiausiai atvaizduotos abi žiurkių rūšys. Tie paveikslai įrodo, kad abu žvėriukai Vakarų Europoje jau buvo žinomi keletas šimtų metų prieš Palasą.

Iš to, kas pasakyta, vis dėlto nenorime daryti išvadų, kad tarp abiejų žiurkių rūšių nėra konkurencijos. Jau Darvinas įtikinančiai teigia, kad konkurencija, tai yra kova dėl būvio, stipriausiai pasireiškia tarp artimų rūšių, nes artimos rūšys turi panašių reikalavimų. Šis teigimas visiškai pritaikomas žiurkėms, tačiau šių dviejų žiurkių ūgis, jėgos, drąsa, ryžtingumas ir kitos psichinės savybės nevienodos. Tad kartais viena gali būti pranašesnė už kitą.

Auginant abidvi žiurkių rūšis nelaisvėje, paaikškėjo, kad rudoji žiurkė yra daug gajesnė. Rudoji žiurkė gerai plauko ir ilgai nepavargsta vandeny, o pusiau prigėrusi greičiau atsigauna negu juodoji. Rudoji žiurkė ir karingesnė negu juodoji, be to, ji yra agresinga, t. y. pirmoji puola savo priešą. Žinoma atsitikimų, kai uždaroje patalpoje rudosios žiurkės pirmosios puldavo šunį, o vieną kartą teko matyti, kaip į tokią padėtį patekusi žiurkė davė smarkų šuolį, įkando žmogui ir pabėgo. Jauniems, neįpratusiems šunims jos dažnai įsikabina dantimis į snukį, ypač į lūpas, ir kartais toks šuo atsisako nuo žiurkių medžioklės visam gyvenimui. Rudosios žiurkės sugeba kovoje paremti vieną kitą, puldamos priešą bendromis jėgomis. Juodoji žiurkė, priešingai, nėra karinga ir geriausiu atveju tik ginasi; viena kitai jos nepadedą.

Nors abidvi žiurkių rūšys viską ėda, tačiau nevienodai viską mėgsta. Rudoji žiurkė kiekviena proga mielai ėda mėsą, ir todėl ypač jų gausu skerdyklose. Gi juodosios žiurkės, uždarytos į narvelius, iš pradžių mėsos neliesdavo ir ėdavo ją tik bado prispirtos. Turėdamos narvelį baltą duoną, grūdus, pieną ir mėsą, pastarojo produkto visai neliesdavo.

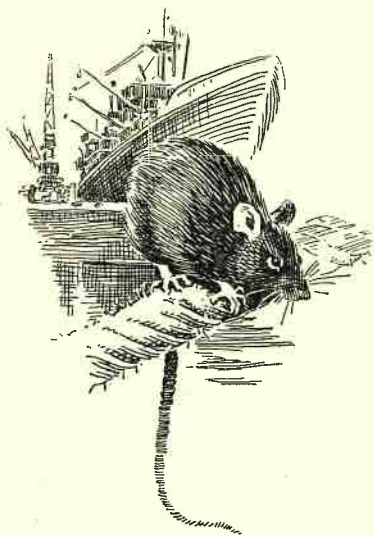
Ziurkės

Savo grakščiais judesiais ir miklumu vis dėlto juodoji žiurkė yra pranašesnė. Vislumo atžvilgiu abidvi rūšys atrodo vienodos, bet nelaisvėje, narveliuose, rudosios žiurkės veisiasi lengvai, o juodosios nesiveisia.

Pastaraisiais laikais profesorius A. Kuziakinas Maskvoje sumanė patikrinti, ar tikrai žiurkės taip sparčiai veisiasi, kaip teoriškai buvo apskaičiuota. Kitas mokslininkas, Stepanovas, tokį pat darbą atliko Kaukaze, Batumio mieste. Pasirodė, kad faktinis žiurkių vislumas nėra toks didelis, kaip buvo teoriškai apskaičiuota.

Juodosios ir rudosios žiurkės geografinis išplitimas laiko ir erdmės atžvilgiu yra labai savotiškas. Atrodo, kad iki XVIII amžiaus visoje Europoje viešpatavo ar bent buvo išsigalėjusi juodoji žiurkė, bet maždaug tuo laiku jai pradeda pastoti kelią rudoji. Juodoji žiurkė pradeda užleisti jai vietą. Vis dėlto rudajai nepavyko visiškai išstumti juodosios, ir pastaroji vis dar neįsileidžia rudosios arba gyvena su ja toje pačioje vietoje. Koks tas sugyvenimas, tiksliai pasakyti sunku, bet tenka spėlioti, kad jų santykiai nėra geri. Kadangi šių abiejų žiurkių papročiai nėra vienodi, jos šiaip taip pasidalina užimama teritorija. Antai rudoji žiurkė, būdama sunkesnė ir ne tokia vikri, daugiau užima pastatų apatinės dalis: rūsius ar žemesnius aukštus, o juodoji žiurkė dažniau apsigyvena viršutiniuose aukštuose ir palėpėse.

Remiantis esamais vakarų Europos zoologų duomenimis, praėjusio amžiaus gale juodoji žiurkė ten buvo jau labai praretėjusi, tačiau vietomis, tarytum salelėmis, ji vis pasitaikydavo ir pasitaiko iki mūsų dienų. Pasak rusų zoologų Grevės ir Satunino, panašus vaizdas susidarė ir Rusijoje. Jų duomenimis apie 1860 metus juodosios žiurkės išnyko Maskvos gubernijoje, bet Tulos gubernijoje vietomis buvo randama iki praėjusio šimt-

Juodoji žiurkė uoste ant lyno

mečio pabaigos. Satūninas rašo, kad Užkaukazėje juodųjų žiurkių dar labai gausu, o, pasak Radės, abi žiurkių rūšys dar 1899 metais buvo tarpusavio kovos būklėje, bet juodoji jau nėra tokia gausi, kaip rudoji.

Apie žiurkių plitimą į užjūrių kraštus irgi turime šiek tiek žinių. Uostai apilamai yra mėgstama žiurkių buveinė, nes ten dideli sandėliai, visokių prekių krūvos, maisto gausumas sudaro joms labai palankias gyvenimo sąlygas. Į uostus veda pa-

patogūs susisiekimo keliai: iš sausumos — geležinkeliai, iš jūros — laivai. O žiurkės kaip ir žmogus tais patogumais plačiai naudojasi. Neretai pasitaiko proga matyti uostuose žiurkes, bėgančias iš krantinės į laivą: jos pasinaudoja lynais, kuriais laivas yra pritvirtintas prie kranto. Laive jos jaučiasi taip gerai, kaip name, apsigyvena apatinėse patalpose tarp sukrautų prekių, kuriomis dažnai ir maitinasi. Tokiu būdu žiurkės gali atlikti tolimas keliones jūromis su visais patogumais.

Savaime aišku, kad žiurkei nukeliauti į tolimus užjūrio kraštus buvo nesunkus žygis. Jau XVI amžiuje iš Europos uostų juodoji žiurkė pateko į daugelį kolonijų. Pietų Amerikoje ji pasirodė apie 1540 metus, o ypač greit priviso jų Vestindijos salose, kur ji greit pasireiš-

kė kaip didelis cukrinių nendrių kenkėjas. Tame pačia me amžiuje ji pasirodė Reunjono salyne ir paplito taip gausiai, kad daugelis vietinių kolonistų buvo priversti apleisti salas.

Bet štai XVIII amžiaus gale į Ameriką pateko rudoji žiurkė, ir netrukus tarp abiejų žiurkių rūšių prasidėjo tokia pat kova, kaip ir senajame pasaulyje. O greitai pasireiškė ir tokie pat kovos rezultatai. Štai Ohajo (Ohio) valstijoje 1840 metais buvo tik juodoji žiurkė, o po dešimties metų — vien tik rudoji. Panašus vaizdas pasikartojė ir kitose JAV valstijose. Tas pat įvyko Naujojoje Zelandijoje, Celebeso saloje ir kai kuriose Sacharos oazėse.

Minėdamas užjūrio kraštus, turiu progos prisiminti savo nuotykius su žiurkėmis Brazilijoje, Minas Žeraės (Minas Geraes), valstijoje. 1931 metais iš Kauno Zoologijos Muziejaus į Pietų Braziliją išvyko ekspedicija. Kartą mūsų ekspedicijos grupei teko apsigyventi apleistoje fazendoje¹ „Brocoto“, kurios subankrutavę šeimininkai buvo prieš kelis mėnesius išsikraustę. Mes išvydome savotišką vaizdą: didokas, bet jau negyvenamas namas plačiai atidarytomis durimis ir langais, aplinkui visokių aplaužytų naminės apyvokos daiktų, nemažas sodas, kur greta vaisinių mangmedžių, „žabotikaba“ ir įvairių palmių kerojo ir visokie nenaudojami atogrąžų krūmokšniai, o vietomis cukrinės nendrės. Bet tuoj, po pirmos nakties, pasirodė, kad iš buvusiųjų šeiminių paveldėjome dar vieną kraitį — nesuskaitomą žiurkių daugybę. Būtume su jomis šiaip taip sugyvenę, jei pirmą naktį nebūtų padariusios mums skaudžių nuostolių. Atvykę tą dieną mes nupreparavome įvairių gražių paukščių ir padėjome juos aukštė-

¹ Fazendomis Brazilijoje vadinami ūkiai.

liau ant lentynų. Ryta radome visus žiurkių apgraužtus, apgadintus: teko išmesti.

Reikėjo pagalvoti, ką toliau daryti. Laimė, turėjome pasiėmę nemažą kiekį natrio arsenato, kuris vartojamas kailiukams tepti. Tai stiprūs nuodai. Kitą vakarą, užtaisę šiais nuodais mėsos gabaliukus, išdėstėm juos ant visų lentynų ir palėpėse. Rezultatas buvo visai patenkinamas: sekantį rytą visame kieme tįsojo nusinuodijusios žiurkės. Teko net matyti jas tempiančius didelius driežus „tiu“ ir plėšrius paukščius „urubu“.

Išnagrinėję šias žiurkes, pamatėme, kad tai juodosios, tačiau priklausančios naujai jų rasei, kuri mokslo vadinama *Mus rattus setosus*, susiformavusiai čia pat Brazilijoje iš atkeliavusių europinių žiurkių. Ši rasė pasižymi labai ilgais šeriais, šen ir ten išbarstytais tarp paprastų plaukų.

Kaip Lietuvoje vyko žiurkių rūšių pasikeitimas, neturime tikslių duomenų, tačiau gerai atsimenu, kad mano tėviškėje, Lebiodkos ūkyje (buv. Lydos aps.), buvo vien juodosios žiurkės, ir aš, vaikas būdamas, kitų žiurkių nepažinau. Tik apie 1892 metus, pirmą kartą patekęs į Varšuvą, nustebau pamatęs nežinomą man žvėrį — kresnąją rudąją žiurkę. Juodųjų žiurkių Lebiodkoje buvo labai gausu: pilna visuose ūkio trobesiuose, ir mes dažnai pagaudavome jų visokiais spąstais. Panašus vaizdas buvo ir aplinkiniuose kaimuose. Vėliau gana staiga jos išnyko, ir vietoje jų pasirodė rudosios. Kada tai įvyko, tiksliai negaliu pasakyti, bet maždaug apie 1925 metus. Kaunę aplamai viešpatauja rudoji žiurkė, tačiau neturime duomenų, kada jos čia pasirodė. Vis dėlto vieną kartą 1923 m. iš buvusios valstybinės spaustuvės man buvo atnešta viena juodoji žiurkė. 1924 metais ir dar keletas metų vėliau besiku-

riančiame Obelynės ūkyje (šeši km nuo Kauno) jokių žiurkių nebuvo, o vėliau pasirodė pavienės rudosios. Jų kaskart gausėjo, ilgainiui priviso labai daug, nes jas traukte traukė mėsos atsargos, esančios ten zoofermos reikalams. Tačiau staiga 1949 m. pasirodė čia ir juodųjų, tiesa, ne tiek, kiek buvo rudųjų: vasaros metu jų, senų ir jaunų, buvo pagauta apie dešimt. Paskui jos vėl išnyko, bet 1954 m. buvo užmuštas vienas labai didelis patinas.

Vilniuje didžioji dalis žiurkių priklauso rudajai rūšiai, tačiau retkarčiais, ypač miesto pakraščiuose, pagunama ir juodųjų. Turime duomenų, kad Utenos, Biržų, Panevėžio apylinkėse, ypač apie Stumbriškį, kai kur yra vien tik juodosios žiurkės, ir kaimiečiai kitų nepažįsta.

Visur, kur tik žiurkės buvo įvežtos, jos paplito nepaprastai plačiu mastu. Tai liečia visų pirma Šiaurės Ameriką, kur žiurkės šiaurėje pasiekė Jukono upę Aliaskoje ir Grenlandijos salą. Ne mažesnę plotą jos užėmė ir P. Amerikoje, bet gausiausiai paplito kone visose Polinezijos salose. Iš Marijonų salų pranešama net baisių žinių: vietiniai gyventojai priversti sėti kukurūzus po tris ir po keturis kartus, nes visi grūdai būna žiurkių suėdami.

Žiurkių žala labiausiai pasireiškia vienišose salose, kur jos ne kartą nugalėjo kolonistą. Tristan-da-Kunjos (Tristan da Cunha) salose jos daugiausia prisitaikė maitintis jūrų paukščių kiaušiniiais ir jaunikliais, o netoli Čilės krantų esančiose Chuan Fernandeso (Juan Fernandez) salose jos pasidarė tiek įžūlios, kad bendromis jėgomis puldavo net šunis ir kates. Į šias salas būdavo tremiami politiniai nusikaltėliai, bet kiekvienas jų turėjo būti apsirūpinęs 5—8 katėmis, kad nakties metu

galėtų nors šiek tiek pailsėti. Yra žinių, kad dėl žiurkių gausumo kai kurių Strofadų salyno (Jonijos jūroje) salų gyventojai buvo priversti palikti savo gyvenvietes. Netoli Prancūzijos krantų esančioje Avių saloje (Isle des Moutons) buvo specialiai vedamas avininkystės ūkis, bet, privisus žiurkių, avių bandos turėjo būti perkeltos kitur. Panašių pavyzdžių yra žinoma labai daug.

Neatsižvelgiant į tuos mažus, anksčiau minėtus abiejų žiurkių papročių skirtumus, abu šie žvėriukai turi daug bendro, ir jų daroma žmogui žala yra panaši. Būdamos vikrios, landžios, atsargios ir protingos, žiurkės panaudoja visus šiuos gabumus be paliovos drumsti žmogaus ramybei, kankinti jį, daryti jam nuolatinius nuostolius. Kur joms kelias užtvertas, jos padaro sau landas. Stipriausios medinės durys joms nieko nereiškia, jos moka pasikasti ir po giliausiais akmeniniais pamatais. Sugeba net pragaužti cinkinius ar švininius vamzdžius. Jos ir laipioja puikiausiai. Jei į pastatus negali patekti pro apačią, jos užlipa net stačiomis sienomis ir įeina per viršų. Gadinant medines žmogaus pastatų dalis, jų daroma žala yra be galo didelė, bet dar daugiau žalos jos pridaro ėsdamos, gadindamos ir užteršdamos maisto atsargas. Joms patinka viskas, ką žmogus valgo. Vienas maistas joms nusibosta, ir todėl jos godžiai puola kitoki, joms neįprastą maistą. Dėl to skerdyklose žiurkių spąstams geriausia panaudoti duoną ar sūrį, kepyklose — mėsą ar lašinius. Jos mėgsta naujus šviežius dalykus, nepasitenkina negyvu maistu. Ieškodamos šviežienos, jos puola kartais net gyvus gyvulius. Yra žinoma atsitikimų, kai žiurkės gyvoms penimoms kiaulėms pragauždavo šonus ir nuėsdavo lašinius, arba, įlindusios naktį į žąsų ar ančių tvartą, apgrauždavo joms kojas. Bet dar daugiau žalos pridaro

jos visų rūšių jauniems paukščiams; sugeba papiauti net paauglę žąsį ar beveik suaugusią antį bei vištą. Jos išpiauna mažus triušiuokus ir jaunus karvelius. Nepasitenkindamos vien naminiais paukščiais, žiurkės nakties metu daro tolimesnes išvykas, drasko smulkių paukščiukų lizdus ir piauna jų jaunikius. Net žuvys nėra saugios, jas ypač puola rudosios žiurkės. Dirbtiniuose žuvų ūkiuose, kur seklūs tvenkiniai neteikia žuvims daug ertmės, ne kartą pastebėta, kaip keliese susibūrusios žiurkės jas puola. Prikibusios prie žuvies, jos net pasineria ir pagaliau, padariusios savo aukai keletą gilių žaizdų, nugali ją galutinai. Aplamai, žuviena — mėgstamas žiurkių maistas, ją patogu panaudoti kaip jauką jas nuodijant.

Zoologijos soduose žiurkės dažnai padaro skaudžių nuostolių. Kad jos apėda maistą, skiriamą visokiems sodo gyventojams — tai dar menkniekis. Bet baisu tai, kad jos puola pačius žvėris ir paukščius, ypač atvirame ore, pvz., visokias puošnias antis, žąsis ir kitus vandeningus paukščius, o labiausiai jaunus paukščiukus. Nuo jų plėšikiškų antpuolių sunku apsisaugoti, ir neišvengiamai tenka griebtis radikaliausios priemonės — nuodų, organizuojant visame sode „žiurkių dieną“. Vis dėlto ir ši priemonė neilgai padeda, daugiausia pusę metų. Yra žinoma, kad garsiajame Hamburgo zoologijos sode nuo žiurkių krito trys jauni drambliai — žiurkės nugraužė jiems padus, ir gyvuliai iš tų žaizdų nepagijo.

Ligoninėse žiurkės neretai apgraužia lavonus, bet nėra nuo jų apsaugoti ir gyvi žmonės. Žinoma atsitikimų, kada žiurkės apgrauždavo net girtuoklius, kurie apsvaigę skausmo nejausdavo. Kitais atvejais žiurkės

puldavo ir skaudžiai sužalodavo lopšy gulinčius kūdikius.

Yra išlikę žinių, kad ištremtas į šv. Elenos salą Napoleonas su savo palydovais vieną kartą turėjo atsisakyti pusryčių, nes visos maisto atsargos buvo žiurkių suėstos. Jos buvo ten nepaprastai piktos ir įžūlios, valgant įsiverždavo į valgomą salę, ir tekdavo su jomis stoti į tikras kautynes.

Daugiausia vargo su žiurkėmis turi jūrininkai, nes jos labai greit apsigyvena kiekviename, net naujame laive ir tuoj imasi savo nuostolingų darbų.

Žiurkės nebūtinai susiriša su žmogum. Kartais tenka jų aptikti laukuose, o ypač daržuose, gana toli nuo žmogaus sodybų. Ypač vasaros metu, atrodo, jos mėgsta kartais pabuvoti atvirame ore, o gal jos tuomet ieško naujų, patogesnių vietų.

Bet čia aprašytos dar ne visos žiurkių nuodėmės. Bene svarbiausia bus ta, kad jos — įvairių parazitų ir apkrečiamų ligų platintojai. Kiaulės, suėsdamos negyvas žiurkes, apsikrečia trichinomis¹, o tokią kiaulieną valgydamas, jomis apsikrečia ir žmogus. Iš to kyla gyvybei pavojinga liga.

Žiurkės platina dar pavojingą ligą — encefalitą. Čia patarnauja ir uodai, kurie, prisisiurbę žiurkių kraujo, perkelia ligos gemalus į žmogaus organizmą. O dar baisesnė žiurkių platinama liga yra rytietiškas maras.

Moderni nusikalstama forma yra bakteriologinis karas, o čia žiurkės vaidmuo taip pat žymus. Štai ką rašo profesorius E. Pavlovskis: „Japonai, užėmę Mandžuriją, 1931 m. suorganizavo čia bakteriologinę laboratoriją, kur buvo pravedami tyrimai norint panaudoti ašt-

¹ Trichinos — smulkios kirmėlaitės, raumenų parazitai.

rių infekcinių ligų bakterijas bakteriologiniam karui... Visa tai turėjo tikslą suruošti bakteriologinį karą prieš Tarybų Sąjungą, Mongoliją ir Kiniją. Gamybinis laboratorijos skyrius galėjo kas mėnesį užsiauginti iki 300 kg rytietiško maro bakterijų. Buvo pripažinta, kad tikslinga platinti maro bakterijas su apkrėstomis blusomis. Šiuo tikslu laboratorijoje blusos buvo auginamos kilogramais, ir tam reikėjo išlaikyti 13 tūkstančių žiurkių. Blusos buvo apkrečiamos maro bakterijomis ir buvo numetamos iš lėktuvų specialiuose bakteriologijos sviediniuose, kurie buvo vadinami „Isiji¹ sistemos avio-bombomis“. Numestos centrinėje Kinijoje, tos bombos sukėlė stiprią rytietiško maro epidemiją.“

Aprašyt: visas kovos priemones, žmogaus naudojamas prieš žiurkes, būtų didelis darbas. Viduramžiais, kada žmonės buvo tamsūs ir tikėjo antgamtinėm galiom, žiurkių antplūdžiai buvo laikomi dievo rykšte už žmonių nuodėmės ir būdavo stengiamasi dievą permaldauti, kad jis šią nelaimę atitolintų. Tuo reikalu būdavo skiriamos pasninko dienos ir organizuojamos tikybinės eisenos. Šiais laikais vartojamos įvairiausios techninės ir cheminės priemonės. Nuodų, nuo kurių žiurkės galėtų iškristi, yra begalė, bet ne visi jie praktiški. Nuodai visuomet pavojingi ne tik naminiams gyvuliams bei paukščiams, bet ir žmogui, todėl turi būti vartojami su apgalvotu atsargumu, nes juos žiurkės gali išnešioti, išmėtyti tokiose vietose, kur pavojinga. Antra vertus, žiurkės, prarijusios nuodus, kartais juos išvemiam ant grūdų, miltų ar kitų maisto produktų. Praktiškiausi nuodai yra baltasis fosforas, sumaišomas su miltais vaisti-

¹ Isiji — japonų medicinos tarnybos generolas leitenantas, bakteriologinio karo ideologas.

nėje (nes pačiam pavojinga), cinko fosfidas ir talio sulfatas. Visi tie nuodai yra stiprūs, ir su jais reikia elgtis atsargiai.

Žiurkės, kaip ir kiti maži graužikai, turi daug natūralių priešų ir tuo pačiu tie jų priešai yra žmogaus talkininkai. Tai šermuonėlis, žebenkštis, šeškai, įvairūs plėšrieji paukščiai, ypač pelėdos. Iš nakties ūky neretai galima rasti žiurkę nuėsta galva ir savotiškai užversta oda — tai dažniausiai pelėdų darbas. Pelėdos ypač naudingos, nes medžioja ne tik lauke, sode bei kieme, bet ir pačiuose trobesiuose, kaip antai: klojimuose, daržinėse, tvartuose.

Plačiai paplitusi nuomonė, kad klasiškas žiurkių priešas esanti katė. Ši nuomonė turi pagrindo tik iš dalies. Nėra abejonės, kad tarp kačių, lygiai kaip ir tarp kitų plėšrių žvėriukų bei paukščių, yra gerų specialistų, kurie iš prigimties drąsūs ir linę pulti net stipriausią priešą ar grobuonį. Daugumas kačių geriausiu atveju puola tik peles, bet vengia narsios, sugebančios gintis žiurkės. Yra žinoma atsitikimų, kai didelių miestų prekyvietėse, ypač uostuose, taikingai draugėj vaikštinėjo žiurkės, katės ir šunys. Katės yra tuo blogos, kad pavasarį ima medžioti paukščiukus. Pavasarį jie ima perėtis, lizdai dažnai esti ant žemės ar šiaip žemai ir lengvai prieinamose vietose. Lengvai prieinamus lizdus sukasi lakštingalos, devynbalsės, pečialindos, vieversiai ir daugybė kitų mūsų naudingų giesmininkų. Katėms tuomet patogu smaugti perinčius paukštelius ir jų vaikus. Tuo laiku katės padaro labai daug žalos.

Kai kurios šunų veislės gali būti labai naudingos kovoje su žiurkėmis. Paminėsime taksiukus, foksterjerus, pinčerius, ratlerius — vis tai maži šuniukai, bet aistrin-

gai atsidavę žiurkių medžioklei. Ypač naudinga turėti jų porą, nes tuomet vienas skatina kitą, viens kitam padeda, o ištvermės jie turi daug ir, aptikę žiurkių urvą, darbuojasi be paliovos ištisas valandas. Paryžiuje net buvo įsteigta, o gal ir tebėra speciali įstaiga, skirta tokiems šuniukams treniruotis. Miesto daly, kuri vadinama Porte Maillot, buvo įrengta gerai išbetonuota salė, kur įleisdavo gyvų žiurkių. Šuniukų savininkai atveddavo savo augintinius, kad išmokytų medžioti. Tai buvo tarsi medžiojimo kursai. Kai mokinys per penkio-liką sekundžių pasmaugdavo 5 žiurkes, egzaminas būdavo išlaikytas.

Prisimenu savo taksiukų porą: „Ruonį“ ir „Tilsę“. Jie buvo labai įgudę žiurkes gaudyti, sugebėdavo iškasti jas iš žemės, nepraleisdami nė vienos. Vieną kartą buvo toks nuotykis: pareinu iš Kauno į Obelynę, daržely besutinkanti mane Tilsė, visa žemėta, žemėmis aplipę net jos ilgi antakiai, pavargusi, iškišusi liežuvį. Vos pasisveikinusi, nubėgo šalin, ir aš supratau, kad ji šaukia mane parodyti ką nors nepaprasto. Seku. Ateinu prie šiltadaržio lango, kur buvo rūpestingai auginamos retos iš tolimų kraštų gautos gėlės. Iš pradžių nieko negaliu suprasti, nes Tilsė įsmuko pro didelį, iš šono padarytą urvą. Atidžiai išžiūrėjęs pamačiau, kad po langu gilioje duobėje įnirtingai darbuojasi abu mano šuniukai, o mano buvusių gėlių tik pėdsakai belikę: aplamdytos, sumaišytos su žemėmis. Pirma mano mintis buvo paimti rykštę ir nubauti šuniukus už padarytus man nuostolius, bet atsikvošėjęs pamaniau, kad jau per vėlu. Tuo momentu Tilsė visa žemėta pažvelgė į mane tokiu reikšmingu žvilgsniu, lyg norėdama pasakyti: „Žiūrėk, ką mes padarėm, tuoj bus baigta...“ Aš paėmiau kastuvą ir padėjau taksiukams rausti. Greit

pasiekėm žiurkių lizdą, ir šuniukai, jas pribaię, buvo labai patenkinti.

Geras žmogaus talkininkas žiurkėms naikinti dar „fretas“. Taip yra vadinami jaukūs, paversti naminiais gyvuliais šeškai, dažniausiai baltos spalvos. Fretai plačiai naudojami Prancūzijoje laukiniams triušiams medžioti: į triušių urvą įleidžiamas fretas su uždėtu antsnukiu, nes antraip jis triušį papiautų ir pasisotinęs liktų miegoti šiltame jo lizde. Freto išbaidytą triušį medžiotojas sugauna uždėdamas tinklėlį ant urvo landos.

Aš dar vaikas pasiskaičiau apie fretą Brema veikaluose ir kartu su kitais vaikais svajojau tokį žvėriuką turėti. Netikėtai mūsų svajonei buvo lemta išsipildyti, nes iš Prancūzijos parvažiavo viena mūsų giminaitė, žinojusi apie tas svajones, ir parvežė mums gyvą jaukų fretą. Džiaugsmas buvo didelis, ir mes, vaikai, varžėmės tarpusavy, norėdami surasti mūsų žvėriukui garbingesnę vietą valgyti ir miegoti.

Lietuvoje, kaip žinome, laukinių triušių nėra, bet žiurkių — kiek norit, tad ir mūsų žvėriukas pirmiausia pritaikė savo gabumus žiurkių medžioklei. Po gyvenamo namo ir kitų ūkio trobesių pamatais buvo nemaža iš seno išraustų žiurkių urvų, ir ten buvo svarbiausia mūsų žvėriuko medžioklės teritorija. Vargas buvo tik iš ten jį išvilioti. Atrodo, kad, privalgęs žiurkienos, jis čia pat įsitaisydavo pamiegoti, ir jam visai nerūpėdavo išlįsti. Žinodami, kad jis mėgsta lakti šviežią pieną su balta duona, mes, vaikai, ilgai su dubenėliu laukdavome jo prie urvo. Pagaliau jis, žiovaudamas ir raivydamasis, malonėdavo pasirodyti ir imdavo lakti pienelį.

Su mūsų fretu turėjome dar ir kitą vargą: nesugyveno jis su mūsų šunimis, o juk nemalonu, kai mūsų gerieji draugai tarpusavy pešasi. Mat, šeškai, šermuo-

nėliai, audinės ir kiti kiaunių šeimos žvėriukai turi savotišką, gailų kvapą, kurio nepakenčia šunys, antra vertus, mūsų fretas buvo pats kaltas, nes, nepaisydamas savo mažo ūgio, pirmas užkabindavo net didelius šunis; įkibdavo jiems į snukį, lūpas, ir už tai šunys jam atsilygindavo. Būdavo, fretas kartu su šunimis prasi-
mano medžioti žiurkes. Jis įšliaužia į urvą, o šunys lau-
kia žiurkių pasirodant, bet pasitaikydavo, kad stverda-
vo jie ir patį savo medžioklės draugą — fretą. Vieną
kartą, mums neprižiūrint, šunys gerokai jį aplamdė ir
jis, susitraukęs, šlubčiodamas, vos paspruko ir pasislė-
pė po namo pamatais. Mes jau manėme, kad jam bus
galas, bet po kelių dienų pamatėme jį beveik sveiką.
Aplamai, šeškai ir kiti šios šeimos gyvuliukai pasižymi
ne tik drąsa, bet ir nepaprastu gajumu.

Ligi šiol žmonija kenčia nuo žiurkių. Iš dalies čia kaltas pats žmogus, per neapdairumą išplatinęs žiurkes visame pasauly. Dabar jos tiek išgalėjusios, kad žmogus pats turi nuo jų pasitraukti. Jis, nors to ir nenorėdamas, sukūrė žiurkėms negirdėtus patogumus. Miestų pakraščiai su galybe senų trobesių, kurių sienos nuo senų laikų visos žiurkių išvarpytos, milžiniškos skerdyklos, mėsos kombinatai bei grūdų sandėliai tikros jų prieglaudos. O kanalizacijos sistema tai bene pats svarbiausias, visai modernus žiurkių patogumas. Šis įrengimas joms turi tokios pat reikšmės, kaip požeminis geležinkelis (Metro) didelio miesto gyventojui. Čia tikra žiurkių karalija. Pasinaudodamos visa kanalų sistema, žiurkės greit gali susisiekti su visomis miesto dalimis. Jos čia aprūpintos maistu ir vandeniu. Kanalizacijos žiurkės (rats des égouts) Paryžiaus mieste pagarsėjo savo dydžiu ir riebumu. Jos pateko net į patarles. Ne be pagrindo Paryžius vadinamas pasauliniu žiurkių lizdu.

Vienas šios srities specialistas mano, kad Paryžiuje gyvena apie 2 milijardai žiurkių. Čia net gana paplitusi žiurkių medžiotojų profesija. Jie iš magistrato gauna net premiją už sumedžiotas žiurkes. Štai vienais metais jų darbo apyskaitoje figūravo 144.361 sumedžiota žiurkė. Bet ką tai reiškia, palyginus su dviem milijardais. Tokių žiurkių centrų, kaip Paryžius, yra ir daugiau, tai Londonas, Berlynas, Maskva ir dar tiek ir tiek didelių modernių miestų...

Be patogių gyvenimo vietų, žmogus žiurkei pastatė puikių susisiektimo priemonių sausuma ir vandeniui, net aprūpino jas keliaujančias maistu. Ko gi jai daugiau bereikia — tik gyventi ir veistis!

Atrodo, kad žmonija ligi šiol su žiurkėmis nesusidoroja. Spąstų, nuodų ir visų ligi šiol vartotų priemonių nepakanka. Nepadedą ir stiprios epidemijos, kurios tarp žiurkių siaučia, nes jų prieauglis su kaupiu išlygina visus joms daromus nuostolius.

Žinoma, žmogus kaskart vis griežčiau pastoja žiurkei kelią. Naujoviška gelžbetoninė namų statyba nesudaro palankių sąlygų žiurkėms plisti. Prieš jas pradėta taikyti bakteriologinį karą: priauginama bakterijų, jomis apkrečiamos žiurkės, o vėliau jos apsikrečia viena nuo kitos ir stipma: Geroji šios priemonės pusė ta, kad žiurkės turi paprotį pribaugti ir suėsti savo nusilpusias drauges ir todėl lengviau apsikrečia. Vis dėlto „bakteriologinis karas“ ligi šiol nedavė tokių rezultatų, kaip buvo laukta.

Radikali priemonė prieš žiurkes pastaraisiais laikais yra nuodingos dujos. Daugiausia naudojama ciano rūgštis. Apsirūpinę dujokaukėmis, šio darbo specialistai tam tikrais aparatais prisotina šiomis dujomis žiurkių apgyventus pastatus ir tuo būdu urmu jas išnaikina.

BEBRAS

Vienas įdomiausių mūsų krašto žvėrelių yra bebras. Jis priklauso graužikų būriui, vadinasi, yra žiurkės, vo-verės giminė ir į jas net kiek panašus, tiktai daug didesnis. Suaugę bebrai, ypač patelės, gali sverti iki 20 kg ir daugiau, t. y. kaip vidutinio ūgio šuo. Kad jį galima priskirti graužikams, rodo jo dantys; priešaky jų turi tik dvi poras: po vieną porą viršutiniame ir apatiniame žande. Jie yra stambūs, lenkti ir atrodo tarsi oranžinės spalvos ar net beveik raudoni kaltai. Aplamai jie tokie kaip žiurkės dantys, tik nepalyginamai didesni. Iltinių dantų kaip ir visi graužikai bebras neturi, o tarp priešakinių ir krūminių dantų didelis protarpis.

Būdingos bebrui mažos akys ir ausys, paslėptos plaukuose. Priešakinių kojų pirštai nedideli ir paprasti, bet užpakalinių — labai ilgi ir aprūpinti plačiomis plaukiamomis plėvelėmis; net iš pirmo žvilgsnio primena žąsies koją. Bet užvis keisčiausia bebro uodega — suplota nelyginant kultuvė, be plaukų, bet visa žvynuota tarytum žuvis.

Bebras labai nevikrus sausumoje: ne tik šuo, bet ir žmogus lengvai gali jį pavyti. Kartais pavytas pakelia jis priešakines kojytes prie akių, panašiai kaip verkiantis vaikas. Dėl to žmonėse paplito gandas, kad bebras, patėkęs į pavojų, verkia, tad ir sakoma „verkia kaip bebras“. Tiesa, jis galėtų gintis savo baisiais dantimis, ir tokių atsitikimų yra žinoma, bet kažkodėl jis retai šį ginklą panaudoja. Tad bebrui pavojinga atsitolinti nuo vandens, nes jam lengvai gali pastoti kelią žmogus, šuo ar užvis jam baisiausias vilkas.

Kas kita vandeny. Vanduo — tai bebro gaivalas. Pasiėkęs vandenį, jis galvotrūkčiais puola į jį, smarkiai

pliaukštelia savo „kultuve“ ir viena akimirka pasineria kaip lydeka. Jausdamas pavojų, jis gali užtrukti po vandeniui 15—20 minučių ir nuplaukti neišnirdamas iki 750 metrų. Bet šiaip, nebaidomas bebras plaukia iškišęs iš vandens galvą maždaug iki ausų, o kartais dar šiek tiek matosi nugara ir uodegos dalis. Tuomet jis iriasi tolygiai abiem užpakalinėm kojom ir banguodamas uodega, lygiai kaip žuvis.

Išėjusius į sausumą bebrus galima matyti tupint prilenkus savo užpakalines kojas, panašiai kaip voverės arba žiurkės. Tuomet priešakinės kojos būna laisvos, ir žvėriukas panaudoja jas visokiems veiksams, ypač savo tualetui. Šį reikalą bebrai atlieka labai kruopščiai ir rūpestingai, jie trinasi, kasosi čia vieną, čia kitą šoną, krūtinę ar pilvelį, atrodo lyg darytų masažą. Tam reikalui jie turi net specialų įrankį: užpakalinių kojų antras pirštas turi savotišką dvigubą nagą; abidvi šio nago pusės nevienodos — viena lenkta, kita suplota. Jos yra judrios ir gali įvairiai atsistoti, lygiai kaip repelių abidvi pusės. Tuo nagu bebras šukuojasi, o ypač iššukuoja smulkias erkutes, kurios dažnai jį apninka. Tokiu atveju jis suima savo dvigubuoju nagu plaukų pluoštelį ir nubraukia prikibusias erkutes.

Netoli uodegos pašaknio bebras turi specialią liauką, kuri gamina riebų tirštą tepalą. Šiuo tepalu nelyginant kremu jisai ištepa visus plaukus, kad jie nepermirkėtų vandeny. Minėtasis dvigubas nagas taip pat ir tepalą į plaukus įtrina. Tupėdamas sausumoje, bebras pasikloja po savimi savo plačią uodegą ir užpakalinėmis kojomis ant jos užsilipa. Pažymėtina, kad uodega visuomet labai šilta, tad atrodo, jog bebras užsilipęs ant jos šildo savo pirštus.

Nors apylamai bebrai gana taikingi ir tarpusavy su-
gyvena, bet pasitaiko ir peštynių. Jos vyksta sausumo-
je, kartais sekliose vietose, o kartais ir vandeny. Du
peštukai, sutūpę vienas prieš kitą, ima darbuotis prieš-
akinėmis kojytėmis, stengdamiesi apkabinti savo priešą
ir įkąsti kur nors kaklo ar krūtinės srity. Tokios peš-
tynės kartais trunka keletą minučių, ir tuomet galima
išgirsti jų stenamo pobūdžio garsus. Kitą sykį kovotojai
nusirita į gilesnį vandenį ir čia gainioja vienas kitą,
tačiau tos kovos dažniausiai neturi rimtų pasėkų ir yra
daugiau panašios į žaidimus.

Iš to, kas pasakyta, aišku, kad bebras visais atžvil-
giais yra pilnai prisitaikęs gyventi vandenyje.

Senovėje bebrai buvo plačiai paplitę visoje Euro-
poje, bet vėliau, gausiai medžiojant, daugely vakarų
Europos kraštų visiškai išnyko. Yra jų dar kiek išlikę
Prancūzijoje, Ronos žemupy, Vokietijoje, kiek daugiau
Elbės upėje. Bene daugiausia jų bus Norvegijoje, kur
jie rūpestingai globojami, tad ir kaskart labiau plinta.

Taip pat gausiai bebrų gyventa ir buvusioje Rusijos
imperijoje, tiek europinėje jos daly, tiek ir Azijoje, bet
ir čia juos ištiko toks pat likimas kaip ir vakaruose:
visur jie buvo apnaikinti arba net ir visiškai išnyko.
Šiek tiek daugiau jų liko kairiajame Obės žemupio
krante.

Buvusioje Lietuvos kunigaikštijoje, kuriai priklausė
Nemuno upynas ir Dniepro aukštupys, bebrų buvo itin
gausu, ir todėl jie čia išliko net iki mūsų dienų. Yra už-
silikę žinių, kad paskutinis bebras netoli Klaipėdos bu-
vo užmuštas 1844 metais, o Romintų miške, t. y. Višty-
čio ežero pakrašty, 1858 m. Nemuno aukštupy jų už-
siliko ilgiau. Iki pat Antrojo pasaulinio karo keletas
bebrų gyveno netoli Gardino, Nemuno intake Lososno-

je, ir keletas šeimų Nemuno senupy netoli Perekopo kaimo (buv. Lydos aps.). Ar jų ten ligi šiol išliko, neturime žinių. Jau po Pirmojo pasaulinio karo dažnai tekdavo išgirsti, kad ne per seniai bebrų būta Dubysoje. Nors šių gaudų nepavyko patikrinti, tačiau vieną kartą, būtent 1922 metais, pavyko įsigyti bebro kailį, kuris, pasak jį pardavusio asmens, buvo sumedžiotas prie Dubysos žiočių. Kitą kartą 1938 metais Zoologijos Muziejus Kaune gavo jauną bebrą, kurį žvejai užmušė Nemune netoli Dubysos žiočių. Trečią kartą 1950 m. balandžio mėn. buvo rastas negyvas, gana didelis bebras tarp susigrūdusių ledų Nemune ties Obelyne (pasroviui 6 km nuo Kauno).

Tarybiniais laikais susirūpinta nykstančiais gyvuliais ir paukščiais, ypač tais, iš kurių žmogus turi daug naudos. O prie tokių kaip tik priklauso ir bebras. Yra net įkurtas tam reikalui specialus rezervatas Voronežo srity, kur iš senų laikų buvo užsilikę bebrų. Stropiai juos globojant, gana greit sulaukta gerų rezultatų: bebrų priviso tiek, kad galima buvo juos išvežti ir įveisti kitose Tarybų Sąjungos vietose, kur tinkamos jiems gamtos sąlygos.

Lietuva čia irgi neatsiliko. Jau 1948 metais iš Voronežo ir Baltarusijos rezervatų buvo atvežta daugiau kaip 40 bebrų ir apgyvendinta Rudninkų girioje, Žuvinto ežere, Šešuolių—Verškainių draustinėje ir kitur. Ne visiems bebrams patiko skiriama jiems vieta, ir dalis jų, plaukdami upėmis, susirado tinkamesnių vietų. Dabartiniu metu jų galima rasti Nemune apie Druskininkus, Merkio, Ulos, Seiros upėse ir to paties vardo ežere. Jų žymiai pagausėjo: dabar visoje Lietuvoje priskaitoma daugiau kaip 200 bebrų.

Bebrams gyventi yra būtinas vanduo, nes jame vyksta didesnė jų gyvenimo dalis. Vandeny jie plauko ir nardo, jame ar bent jo pakraščiuose jie randa sau maisto ir medžiagos savo pastatams, po vandeniu išsikasa jie sau urvus, o jo paviršiuje statosi namelius. Jiems daugiausia tinka nesraunios, bet gilios upės, sudarančios vietomis ežeriukus ir senupius su stačiais miškingais krantais. Kartais bebrai nutolsta nuo upės ir apsigyvena netoli esančiuose ežerėliuose, bet neretai savo apgyventas vietas jie keičia; tai įvyksta, kai dėl sausros ežerėliai išdžiūsta.

Bebras yra veiklus nakties metu, bet jau saulei leidžiantis galima matyti jų išeinant iš urvų ir namelių. Gali būti, kad naktimis įprato veikti jie vien dėl to, jog yra žmogaus persekiojami, nes kai kur, ypač rezervatuose, kur jie globojami, pasirodo ir dienos metu. Jie net mėgsta išauilyje pasišildyti ir pasidaro sau atvirus guolius. Šiaip bebrai yra veikliausi tarp 9 val. vakaro ir 1 val. ryto, o prieš saulėtekį vėl slepiasi į savo urvus bei namelius.

Jau nuo senų laikų yra žinoma, kokie gabūs bebrai statybos darbams. Kai kurios Šiaurės Amerikos indėnų gentys net dievina juos, nes mano, kad šie žvėreliai padėjo dideliam jų dievui Manitu atskirti sausumą nuo vandens. Tokio tikėjimo pagrindas galėjo būti tai, kad bebrai neretai pelkėse prakasa kanalus ir tuo būdu jas nusašina. Antra vertus, savo statybos reikalams dumblą bebrai ima iš vandens dugno. Primityvių indėnų vaizduotėje visi tie bebrų veiksmai įgavo dievišką pradžią.

Kur bebrai yra dažnai žmogaus trukdomi ar šiaip nekausūs, jie kasa sau krantuose urvus kaip ir ūdros. Tie urvai visuomet prasideda po vandeniu, tęsiasi nežymiai

kildami aukštyn apie 4—6 ar net 10 metrų ir užsibai-
gia maždaug 1 m pločio kamera, kur gyvuliukas įsitai-
so guolį. Kartais šis urvas įtaisomas arti žemės pavir-
šiaus, ir pasitaiko, kad besiganą paupiuose galvijai
įsmunka. Nuslūgus upėje vandeniui, įeinamoji anga il-
gainiui gali atsidurti aukščiau vandens paviršiaus, ir
tuomet bebras kasa naują angą giliau esamosios. Kar-
tais į vieną guolį veda keletas urvų. Guolis visuomet iš-
klotas apgraužtų šakų skiedrelėmis, sausais lapais ir žo-
lėmis.

Ten, kur bebrų yra daugiau ir kur žmonės mažiau
juos baido, jie statosi dar namelius, bet neatsisako ir
urvų. Nameliai turi suplotos šieno kupetos formą: jie
kyšo virš vandens iki 2 metrų, o jų skersmuo 1,5—
3,5 metrų. Pelkėtuose, mažai prieinamuose krantuose
bebrai statosi namelį ant plataus kupsto arba karklo
krūme. Galima manyti, kad tokioje vietoje bebrui su-
sidaro keblumų, nes vanduo slūgdamas ir kildamas pa-
sitraukia nuo namelio arba jį apsemia. Bet kai kada
bebrai statosi namelį ant plovos, kuri, plūduriuodama
ant vandens, nepaiso nei potvynio nei atoslūgio. Žuvin-
to ežere kaip tik buvo toks namelis ant kelių šimtų
kvadratinų metrų plovos, o iš namelioėjo skylė kiau-
rai per plovą. Tokiu būdu bebrai be jokio pavojaus iš
namelio galėdavo patekti po plovą, o iš ten susisiekti su
kita ežero dalimi.

Iš šalies žiūrint nematyti jokios landos, pro kurią
žvėrelis galėtų įeiti į savo namelį, nes toji landa yra po
vandeniu, ir patekti į vidų bebras gali tik nerdamas.
Gyvenamosios patalpos asla yra nedaug tepakilusi nuo
vandens paviršiaus. Čia irgi paklota skiedrelių, drožlių
ir plonų šakelių. Jei namelis yra ant plovos ir ji kyla
kartu su vandeniu, asla visuomet sausa. Bet jei namelio

pamatas pritvirtintas prie dugno, tuomet, esant potvyniui, asla apsemiama, ir bebrui tenka įsirengti ją vis aukščiau. Pavasari, didelių potvynių metu, negelbsti ir ši priemonė, nes vanduo kartais pasiekia trobelės stogą, ir bebrai turi užlipti ant jo, o vandeniui pakilus dar labiau, ieško jie palinkusių medžių, pvz., žilvičių, ir kraustosi į juos. Kartais jie bando gelbėtis lipdami ant susigrūdusių ledu, ir neretai upės srovė nuplukdo juos labai toli. Toks likimas galėjo ištikti ir bebrą, kurį radome 1950 m. tarp susigrūdusių ledu Nemune ties Obelyne.

Nameliai dažniausiai esti kelių aukštų: dviejų, trijų, kartais net penkių; kiekvieno aukšto asloje yra skylė, pro kurią šeimininkas iš viršutinio aukšto gali patekti į apatinį, o iš ten — į vandenį. Šis įrengimas užtikrina visišką saugumą priešui apsilankius. Didesniuose nameliuose atskirų kamerų erdvė būna tokia, kad joje gali tilpti žmogus, nors kartais ir gana susigūžęs.

Viduje būna visai tamsu ir labai drėgna. Drėgnos ir sienos, o lazdos, iš kurių jos padarytos, apsitraukusios pelėsiais. Drėgna todėl, kad statybinė medžiaga — lazdos ir dumblas — dėl savo kapiliarumo traukia vandenį iš apačios. Dėl to vasaros metu namelyje vėsiau, negu ore, bet žiemos metu, ypač pasnigus, būna šilčiau, net stogas apšarmoja nuo išeinančio pro plyšius šilto drėgno oro. Viduje palaikoma pavyzdinga švara, atmatų ten niekuomet nerasi.

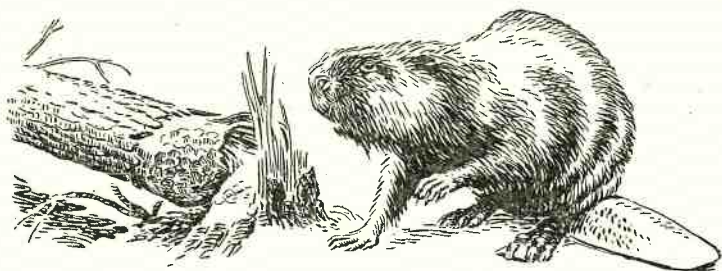
Naujų namelių statyba ir senųjų remontas vyksta rudenį, spalio, lapkričio mėnesiais. Šiam reikalui žvėriukai visų pirma paruošia medžiagos atsargą, sunėša ir atplukdo prie namelio lazdu, šakų. Vienu atveju pavyko nustatyti, kad naujo namelio pastatymas trunka 20 dienų. Kadangi bebrai darosi dviejų rūšių pastatus —

urvus ir namelius, — tai kyla klausimas, kuris iš šių dviejų pastatų yra pirminis, senesnis. Tyrinėją bebrus zoologai linkę manyti, kad urvai yra pirminė namelių statyba. Paprotys statyti namelius atsirado iš to, kad bebrai yra linkę užmaskuoti patį urvą: užgrindžia žagarais arba sukrauna jų krūvą virš guolio tais atvejais, kai žemė ties juo įsmunka. Dar įdomus klausimas, kokiu būdu bebras padaro savo namelyje ertmę. Pasirodo, kad jis iš pradžių sukrauja šakų krūvą, o vėliau, pasikasęs po ja, savo aštriais dantimis iškarpo sau kamerą ir padaro lataką į vandenį. Laikui bėgant, jis tokiu pat būdu vidurinę ertmę didina, o iš oro prideda naujos medžiagos — šakų, dumblo — ir tuo būdu namelis vis didėja. Seni nameliai gali būti labai dideli — virš 2 m aukščio ir 14 metrų apskritimo. Ant namelio stogo dažnai įtaisomas guolis įsauly šildytis, arba nuo potvynio gelbėtis; į šį guolį veda gerai suplūktas takelis.

Kita bebrų pastatų rūšis — tai jų kanalai. Kanalais bebrai nuplaukia iš savo gyvenamųjų vietų į mišką ir plukdo jais statybinę medžiagą. Kanalo pirmapradis yra takas, kuriuo bebrai daro išvykas per pelkes iki miško ir krūmų, bet vėliau, nuolat mindžiojamas ir gilinamas, takas darosi kaskart gilesnis ir pagaliau virsta tikru kanalu. Šiaurės Amerikoje yra žinomi ištisi buvusių pelkių plotai, kuriuos bebrai savo kanalais nusausino, paversdami juos gražiomis pievomis. Kartais, ypač arti savo namelių, bebrai pridengia kanalus šakomis ir tokiu būdu juos užmaskuoja. Kanalų gylis svyruoja nuo ketvirties iki vieno metro, o plotis — apytikriai pusė metro. Kartais jie yra prakasami per nendrynus, karklynus, ir tuomet visi augalai rūpestingai iš jų pašalinami. Kanalų ilgis siekia 100—200 metrų, o savo galuose jie per-eina į sausąją taką.

Bene pati nuostabiausia bebrų statybos rūšis yra jų užtvankos. Jos statomos kanaluose, upėse ir jų pertakuose, kad slūgstant vandeniui būtų galima išlaikyti jo lygį. Užtvankos ypač reikšmingos vasarą, sausros metu ir todėl jos statomos žemiau namelių ir žemiau tų vietų, kur bebrai lankosi, norėdami pasigaminti maisto ir statybinės medžiagos. Užtvankų tikslas sudaryti patogų kelią pargabenti namo medžiagos statybai ir maistui. Vieta užtvankai parenkama ten, kur upės vaga yra siaura, o krantai tvirti. Siaurose vietose, ypač ten, kur srovė silpna, pvz., kanaluose, užtvankos daromos vien iš dumblo. Kas kita upėje, kur srovės jėga didelė — ten statomi tikri pylimai. Jų pagrindas basliai, statomi taip, kad vienas jų galas būtų palinkęs pavandeniui, paskui jie sutvirtinami akmenimis, moliu, smėliu, dumblu, po to vėl eina medžio sluoksnis, naujos lazdos dabar dedamos ne tik pavandeniui, bet ir skersai upės, ir tokiu būdu susidaro šakų, akmenų bei dumblo rezginys. Susidaro tvirtas statinys, iš pradžių per jį srūva vanduo, bet netrukus jis paaukštėja, ir pagaliau atsiranda tvenkinys, kur vandens paviršius keliasdešimt centimetrų aukštesnis negu upėje už jo. Neretai tvenkinį pagilina patys bebrai, iškeldami iš jo dugno akmenis, dumblą.

Tvenkiniai statomi dažniausiai rudenį, rugpiūčio, rugsėjo ir spalio mėnesiais, bet užtvankos turi būti nuolat taisomos, remontuojamos; yra žinoma senų užtvankų, kurios priklauso kelioms bebrų generacijoms. Vienas stebėtojas iš Norvegijos praneša, kad 14 metrų ilgio ir 2 metrų pločio užtvanką bebrai pastatę per dvi savaites. Užtvankų dydis labai nevienodas, kartais būna tik keletu metrų, bet pasitaiko ir virš 100 metrų ilgio, maždaug metro aukščio ir viršuje tiek pat pločio. Jos būna tokios stiprios, kad jomis gali laisvai vaikščioti

Bebras prie savo nukirsto medžio

žmogus. Greta jų matyti nukirstų ir statybos reikalams panaudotų medžių.

Daugelis žmonių, mažai nusimanančių apie zoologiją, galvoja, kad bebras minta žuvimis ir vėžiais. Senovinėje zoologinėje literatūroje taip pat aptinkame panašių žinių. Painsiava įvyksta, tur būt, dėl to, kad žuvimis minta vandenyje gyvenanti ūdra, bet ji yra plėšrus žvėrelis, priklausantis tam pačiam būriui, kaip vilkas ir katė, o bebras yra graužikas, atseit, voverės, kiškio giminaitis. Kad tuo įsitikintum, užtenka pažvelgti į jo dantis. Kaip jau buvome minėję, viršutiniame ir apatiniame žandė priešaky jis turi po vieną porą aštrių, kalto pavidalo dantų graužti augaliniam maistui, bet visai neturi iltinių, kurie yra būdingi visiems grobuonims.

Jų maistas būna skirtingas kiekvienu metų laiku. Pavasarį, kai tik pasirodo visokios žolės, bebrai ima maitintis jomis; tinka jam dilgėlė, arkliarūgštė, puriena, švendras, nendrė, meldas, puplaiškis, lūgnė, ypač jos šakniastiebiai, ir daugelis kitų augalų. Aplamai, yra žinoma apie pusantro šimto augalų rūšių, kuriomis bebrai minta. Rudenį, žiemą ir pavasario pradžioj jų pagrindinis maistas įvairių medžių ir krūmų žievė, jauni

medžių ūgliai ir lagnės, vandeninės lelijos, nendrės, irisų bei ajerų šakniastiebiai. Žiemai jų bebrai surenka sau didelę atsargą. Mielai graužia drebulės, gluosnio, visokių karklų ir ievos žievę, bet nemėgsta ąžuolo, beržo, alksnio; graužia juos tik vargo priversti. Išimtiniais atvejais imasi spygliuotų medžių.

Ypač bebrai mėgsta rinkti žiemai jaunos ūglius, daugiausia karklo, žilvičio, drebulės. Kartais upių pakraščiuose, ten, kur vasarą žaliavo karklų tankumynas, rudeni viskas būna nukirsta iki paskutinio ūglio. Prie vandens galima pamatyti tvarkingai sudėtas karklų vyteles, tarytum pintinių dirbėjas būtų paruošęs jas savo darbui. Jos guli storgaliais atsuktos į vandenį, o laibgaliais į sausumą. Paruoštus ūglius bei šakas bebras prieš žiemą sunėša netoli savo gyvenamos vietos, panardina jas į vandenį, išmeigdamas kambliais į statų krantą arba kitaip pritvirtindamas. Bebras nepasitenkina plonomis šakutėmis ir vytelėmis. Jis siekia ir gana storų šakų, tam tikslui nukerta didelius medžius, net iki 1 m skersmens. Daugiausia tai būna epušės ir gluosniai. Atsitūpęs ant užpakalinių kojų, pasirėmęs uodega, o priešakinėmis kojytėmis atsirėmęs į medį, 50—70 cm aukštyje bebras ima kirsti medžio kamieną. Jo nepaprastai aštrūs dantys darbuojasi kaip pusiau apvalus kaltas, ir darbas eina labai greit. Yra duomenų, kad 40 cm storumo medis buvo nukirstas per vieną naktį. Kai kada jis pradeda kirsti storesnius medžius, bet meta, po kiek laiko vėl grįžta tęsti savo darbo. Yra atsitikę, kad medis buvo galutinai nukirstas tik po 2-jų metų.

Kai kas stato klausimą, ar griūvantis medis nesudaro pavojaus bebrui. Ligi šiol nėra žinoma faktų, kad bebras būtų tuo būdu žuvelęs. Senoje literatūroje pareiškama, esą, bebras kerta medį taip apskaičiavęs, kad jis

kristų į vandenį. Atrodo, jog taip nėra, bet galima prileisti, kad dauguma medžių, augančių upės pakrašty, vešlesni iš upės pusės, nes iš čia gauna daugiau šviesos, tad nenuostabu, kad jie linksta kristi į šią pusę. Bebrai yra veiklūs visą žiemą, tačiau ši jų veikla labai priklauso nuo oro temperatūros. Juo šalčiau, juo dažniau galima juos matyti išėjusius iš savo užnarvių. Didelių šalčių jie vengia, pvz., esant 20 ar 25° jie vargiai bepasirodo ir tuomet minta savo maisto atsargomis po vandeniui ir net savo namelių angas užkemša iš vidaus drožlėmis ar kita minkšta medžiaga. Nustatyta, kad per didelius šalčius kartais apšąla jų kojytės, ypač užpakalinių kojų plikos plaukiamosios plėvelės ir uodega. Senų bebrų, pergyvenusių žiaurias speiguotas žiemas, uodega kartais būna sužalota, tarytum apgraužta ir sutrumpėjusi.

Kai vandenys apsidengia ledu, bebrai plaukinėja po juo, išlįsdami į orą properšose. Tuo būdu jie gali nuplaukti labai toli, nes, kaip jau buvo sakyta, vandeny gali užtrukti ilgai. Bet ir po ledu jie susiranda progos pakvėpuoti. Rudenį, upėms užšalant, vanduo būna aukštas, bet vėliau, jau ledui sustorėjus, atslūgsta, ir pakraščiais atsiranda oro pripildyta ertmė, kuria pasinaudoja bebrai. Ten jiems visai saugu, yra visokio maisto: karklų, švendrų ir kitų augalų, o, be to, šilčiau negu atvirame ore. Bet jei tokių galimybių nėra, bebrai sugeba patys pasidaryti apvalius langelius lede ir nuolat palaiko juos atvirus, naktimis prakirsdami dantimis susidariusį ploną ledą.

Klausimu, kiek metų gali gyventi bebras, nėra vieningos nuomonės. Norvegijos stebėtojai, daug pasidarbavę bebro biologijai nušviesti, mano, kad šio žvėriuko amžius svyruoja nuo 15 iki 22 metų, bet stebėjimai zoo-

logijos soduose duoda pagrindo manyti, kad jie gali sulaukti daug senesnio amžiaus: net 50 metų.

Bebrai galutinai užauga, subręsta ir pradeda veistis tik trečiaisiais gyvenimo metais. Nėra dar galutinai išaiškinta, ar susidaro glaudžios jų porėlės, bet atrodo, kad susidaro.

Sausio mėnesį jie pasidaro labai veiklūs, žaidžia vienas su kitu, gainiojasi vandeny, nardo arba, išėję ant ledo, šukuoja vienas kitam plaukus. Tada jie palieka ant sniego tam tikros, papildvėje esančios liaukos pagamintą rudą masę — sruoglius. Jie turi stiprų, gana malonų kvapą, ir gyvuliukai pagal tą kvapą susižino. Po šimto penkių ar šimto septynių dienų patelė atsiveda 2 ar 3, o retkarčiais net 5 vaikus. Maži bebrukai mato iš pat pradžių, bet jų akys būna pusiau primerktos. Motina juos žindo du mėnesius, ir jau pirmas 3—4 dienas bebrukas praryja po 65—70 gr pieno. Palyginti su karvės pienu, bebro pienas yra 4 kartus riebesnis. Vaikai gyvena su motina du metus, net ir tada, kai jau yra gimusi nauja karta. Jauni bebrai atsiskiria nuo šeimos ir pradeda gyventi savarankiškai tik po dviejų metų.

Aplamai imant, bebrai yra labai draugiški gyvuliukai ir statosi savo namelius greta vienas kito. Taip ir susidaro ištisi bebrų „kaimai“. Maitindamiesi visokiomis žolėmis, vandeniniais lapais, karklų žieve, jie apščiau šio maisto randa, tad vienas kito nevaržo, todėl gali gyventi artimoje kaimynystėje. Tai ne plėšrūnai, kurie prasimaitina iš savo medžioklės, o kadangi jų laimikio ne taip jau apstu, tai plėšrūnams ir patogiau gyventi pakrikai, kad vienas kito nevaržytų.

Bet vis dėlto, išaugus bebrų „kaimui“, viena kita porėlė, dažniausiai jaunų, ką tik subrendusių gyvuliukų, apleidžia savo gimtąją vietą ir ima ieškoti laimės

svetur. Tinkamiausias tam laikas pavasaris, kai patvinsta upės, maži upeliai virsta didelėmis upėmis, o tarp ežerų pasidaro pertakai. Vanduo tai bebrų susiekimo priemonė, ir jie moka tinkamu laiku pasinaudoti. Vandens keliais jie sugeba nusiirti ne tik pasroviui, bet ir prieš srovę ir kartais, netikėtai pasirodę naujoje vietoje, stebina žmones.

Kaip jau minėjome, yra duomenų, kad dar netoli moje praeityje bebrai buvo labai paplitę daugely Europos kraštų, ypač Didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje. Žymus tarybinis zoologas G. Ogniovas, cituodamas iš R. Kuntze 1935 m. išleisto veikalų, pažymi upes: Nemuną, Beržunę ir Ščarą, kur bebrų užsiliko iki šių dienų ir kur jų tikriausiai gyventa praeity. Pasak D. Dolmatovo (1848 m.), bebrų buvę labai gausu Kauno gubernijoje. Tokia bebro būklė, be abejo, yra susieta su aukšta šio krašto kultūra ir apsauga, kuri buvo teikiama naudingiems laukiniams žvėreliams. Tai patvirtina ir to meto įstatymų rinkinys — „Lietuvos Statutas“. „Lietuvos Statute“ buvo smulkiai numatytos visos priemonės bebrui apsaugoti, pvz., buvo griežtai uždrausta lankytis pašaliniais asmenimis bebravietėse. Laukus dirbti ar pievas šienauti ties bebravietėmis buvo leidžiama tokiu atstumu, kiek stiprus vyras nuo jos pajėgdavo nusviesti pagalį: kur pamėtėtas pagalys nukrisdavo, ten galima buvo pradėti darbą. Bebrininkais, t. y. bebrų prižiūrėtojais, būdavo skiriami ištisi kaimai; jie būdavo aprūpinami žemėmis ir gaudavo tam tikrą sugaunamų bebrų dalį. Nuo to užsiėmimo kai kurie kaimai ir gavo atatinamus pavadinimus (pvz., Babrauninkai netoli Obelijos ežero, Bobriškės apie Varėną). Bebrininkų tvarkymu ir karališkųjų bebraviečių priežiūra rūpinosi „bebrų viešpats“ — Castorum Dominus,

kuris Lietuvoje buvo vienas iš didikų. Vėliau, po Lietuvos ir Lenkijos padalinimo, nustota bebrais rūpintis, ir jie ima sparčiai nykti.

Iš bebro mūsų protėviai turėjo daug naudos. Jo kailis ne tik tankus, patvarus, bet ir vienas iš gražiausių ir brangiausių. Garsus XVI amžiaus švedų mokslininkas ir rašytojas Olaus Magnus, „Šiaurės tautų istorijos“ autorius, 1555 metais rašo, kad „daugiausia bebrų kailių patiekdavo Lietuva, iš ten jie patekdavo į Gdanską, o iš čia — į platųjį pasaulį. Hanzos laikais užsienyje jie visur buvo labai pageidaujama prekė...“ Aukštai buvo vertinama ir bebrų mėsa, tuo labiau, kad seniau katalikų bažnyčios kanonai leisdavo tikintiesiems valgyti bebrieną pasninko dienomis. Tuo ypač naudojo si Kartuzionų vienuoliai, kuriems aplamai būdavo draudžiama valgyti mėsą, nes gali būti, kad bebras, vandenyje gyvenantis gyvulys, buvo laikomas žuvimi. Bet visų labiausiai buvo vertinami bebrų sruogliai. Sudžiūvę jie pasidaro juosvai rusvi, trapūs, karstelia ir primena vašką. Bebrai juos, kaip jau minėta, palieka ant sniego. Sruogliai buvo laikomi stebuklingais vaistais ir todėl aukštai vertinami, parduodami brangiau už auksą. Dabartinė medicina sruoglių beveik atsisakė, nes išrasta geresnių, naujoviškų vaistų, bet anksčiau jais būdavo gydomos įvairios, daugiausia nervinio pobūdžio ligos, kaip antai: mėšlungis, isteriški priepuoliai.

Visuose kraštuose, kur dar bebrų išliko, dedamos pastangos juos išgelbėti ir priauginti daugiau. Šiuo atžvilgiu pirmauja Šiaurės Amerika. Smarkiai praretėjusi banda dabar ten žymiai pagausėjo, ir metinė kailių produkcija siekia maždaug 175.000 kailiukų. Padėtis pagerėjo ir Norvegijoje bei Prancūzijoje, kur įsteigti specialūs tam reikalui rezervatai.

Tarybų Sąjungoje plačiai pradėta vykdyti reaklimatizacijos darbus. Bebrų yra nugabenta į visus kraštus, kur tik tinkamos jiems gyventi sąlygos. Medžioti bebrus kol kas visai uždrausta, ir todėl laikinai jie pramoninės reikšmės neturi.

Pastaruoju metu, tiksliau kalbant, per paskutiniuosius 20—30 metų bebrų pasigendama, ir pradėta jų būkle rūpintis. Bebrui teikiama valstybinio masto apsauga, ir jau vien dėl šios priemonės jų skaičius ima augti. Taip yra Vokietijoje, Švedijoje, Norvegijoje, Kanadoje ir Jungtinėse Amerikos Valstybėse. Maža to — stengiamasi bebrą prijaukinti ir paversti jį naminiu gyvuliu, lygiai taip, kaip padaryta su juodsidabre lape, audine, poliarine lape ir kt.

Kanadoje jau yra keliolika fermų, kur bebrai auginami, yra jų, nors kiek mažiau, Aliaskoje ir Vokietijoje. Įrengimai gana paprasti — ežeriukas ar grupė ežerų aptveriami vielos tinklo tvora ir ten įleidžiama keletas bebrų. Maisto tokiose vietose paprastai pakanka, nes ežeruose vandeninės augalijos dažniausiai būna gausu, o pakraščiuose nesunku pasodinti greit augančių medžių bei krūmų: žilvičių, karklų, topolių.

Tarybų Sąjungoje linkstama auginti bebrus tam tikruose narvuose, pastatytuose netoli vandens. Toks narvas susideda iš dviejų dalių: viena jų pastatyta ant upės kranto, sausumoje, o kita — vandeny; abi šios dalys sujungtos vielos tinklo koridorium. Bebras miega, slepiasi nuo šalčio, peni vaikus tame namely, kuris stovi sausumoje, o eina maudytis į tą, kuris vandeny. Tokių įrengimų esama Voronežo rezervate. Jie pasirodė esą praktiški ir veikiausiai paplis visoje Tarybų Sąjungoje.

Auginamų bebrų pašaras — žolės, medžių šakos, daržovės, bet duodama jiems šiek tiek ir koncentruoto maisto. Iš žolių gauna jie daugiausia dilgėlių, arkliarūgščių, vingiarykščių ir daugelį kitų. Šakų duodama žilvičio, karklo, drebulės, beržo. Duodama runkelių ir morkų. Išskyrus šakas, šis pašaras sukapojamas ir apiberiamas koncentruotu maistu. Šakos turi būti ne storesnės kaip 7—8 cm. Bebrai suėda vien jų žievę, bet neliečia medienos.

Galima manyti, kad bebrų auginimo klausimas jau yra išspręstas, tačiau lieka dar nušviesti daug įvairių smulkmenų. Amerikos augintojai bebrų auginimą laiko pigiausiu žvėrininkystės ūkiu. Nuostoliai auginant bebrus yra labai maži, nepalyginamai mažesni, negu auginant, pvz., juodsidabres lapės. Profesorius Fediušinas, kuriam priskiriami dideli nuopelnai nustatant metodus berbams auginti, rašo, kad bebrai, palyginus su kitais kailiniais žvėreliais, mažai serga, labai atsparūs ir nelėpūs.

Bebras yra vienas iš tų žvėrių, kurie geriausiai priprantą prie žmogaus ir pasidaro jaukūs nelyginant šuo. Pastaraisiais laikais grožinėje literatūroje pasirodė eilė knygų, kurias parašė ligi šiol nežinomas autorius, Kanados indėnas Grei Aulis¹, buvęs uolus traperis², bebrų medžiotojas. Praretėjus Kanadoje medžiojamiems gyvuliams, Grei Aulis pamatė, kad čia kaltas žmogus, kuris beširdiškai, žiauriomis priemonėmis juos naikina. Visa siela mylėdamas savo tėvynės gamtą, jis dabar pajuto, kad ir pats buvo prisidėjęs prie jos naikinimo, ir nutarė paaukoti visas savo jėgas šiam grožiui atstatyti. Ypač

¹ Grei Aulis (angl. *Grey Owl*, indėn. *Va-Sa-Kuon-Asin*) — Pilkoji Pelėda.

² Traperis — Šiaurės Amerikos medžiotojas profesionalas.

jis sielojosi dėl skriaudos, padarytos bebrams. Tuo metu jis su savo žmona priglaudė porą mažyčių bebrukų, kurių tėvai, matyti, buvo žuvę. Žvėriukai buvo maitinami iš pradžių su žinduku, vėliau pradėjo graužti ne tik visokius lapus ir šakutes, bet net duoną, sausainius ir kita. Norint pajvairinti maistą, jiems kasdien būdavo verdamos kruopos. Kiekvienas žvėriukas turėjo savo lėkštę ir baigęs esti nustumdavo ją prie sienos, net bandydavo pastatyti ją stačią, bet jiems tai nevisuomet pavykdavo. Čia galima įžiūrėti prigimtą bebrų polinkį pavalgius šalinti apgraužtas šakutes, kad nesipainiotų po kojų.

Sukakus trims mėnesiams, svarbiausi rūpesčiai pasibaigė, tačiau bebrukai kaskart vis darėsi smalsesni, visur šeiminkaudavo, visur įlįsdavo ir vis reikalau-davo, kad juos glostytų, glamonėtų. Atrodė, kad jie be to negali apsieiti. Kartais padarydavo savo globėjams nepatogumo: tiesiai iš ežero visi šlapi išrioglandavo į lovą ir ten savo „rankutėmis“ nuspausdavo vandenį iš savo kailiukų. Šiam tualetui atlikti lovą laikydavo jie patogiausia vieta, nes vanduo greit įsisunkdavo į pata-linę. Nenorėdavo naudotis net specialiai jiems atneštu dideliu samanotu beržo žievės gabalu.

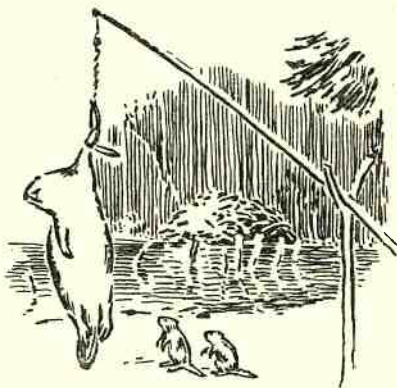
Jie buvo nepaprastai švarūs, meilūs ir švelnūs, ne-turėjo jokio kvapo — o tas privalumas gyvuliams yra labai retas. Taigi jie buvo maloniausi įnamiai. Tenka pažymėti ir jų kuklumą: didesnę dienos dalį neatreip-davo į save dėmesio ir su jais užsiimti prašydavo tik vakare apie saulėleidį. Tuomet jie džiaugsmingai cyp-davo, stiepdavosi, švelniai stverdavo už pirštų ir visaip reikšdavo savo prisirišimą. Paskui eidavo prie savo už-siėmimų. Nebūdavo jų visą naktį. Tik švintant grįžda-vo jie iš ežero šlapi ir nuvargę.

Jų „rankutės“ (tikrai kitaip jų nepavadintume) būdavo nepaprastai vikrios, tarsi žmogaus. Su jomis sugebėdavo jie manipuliuoti smulkius dalykus: akmenukus, pagaliukus ir pan. Mokėdavo net mėtyti juos, smogti, smeigti į žemę. Norėdami apgraužti pagaliuko žievę, stverdavo jį abiem „rankutėm“ ir, greit sukdami, kaip mat nugrauždavo visą žievę. Šis veiksmas būdavo labai panašus į tekintuvo darbą.

Kai Grei Aulis su savo žmona grįždavo laivu iš tolimesnės išvykos ir jau iš tolo šaukdavo žvėriukus, jie atplaukdavo priešais, garsiai cypdami iš džiaugsmo ir tiesdami savo „rankutes“. Tuomet paprastai gaudavo kokį gardumyną, kurį čia pat vandeny suėsdavo, balsiai čiauškėdami. Bet džiaugdavosi ir tada, kai jie nieko negaudavo, ir vis vien palydėdavo savo globėjus iki ant kranto esančių namų.

„Jau vien ekonominiu atžvilgiu bebrų naikinimas, — sako Grei Aulis, — yra nepateisinamas. Bet yra ir kitas dalykas, grynai psichologinis, turįs paveikti žmogų: šie žvėrys pergyvena įspūdžius, moka juos išreikšti, atrodo, kad moka susikalbėti, moka įvertinti prisirišimą, laimę, vienatvę — tai tikri maži žmogiukai. Ir, be abejo, visi bebrai yra tokie.“

Visa tai derinasi su neįtikimomis pasakomis, kurias Grei Aulis dar mažas girdėjo indėnų stovykloje. Pasak jo, indėnai vadindavę šiuos žvėriukus „bebrų tauta“, „šnekliais broliais“, arba „mažaisiais broliais“. Indėnės, kurioms mirdavo kūdikis, paimdavo mažą beabriuką ir išmaitindavo jį savo pienu, tuo pasiguosdamos. Visa tai rodo, kaip labai šie malonūs žvėriukai būdavo indėnų gerbiami. Tad nieko ypatingo, kad bebras buvo laikomas aukščiausios būtybės Manitu padėjėju. Net ir vė-

Spąstai bebrams gaudyti

liau, kai Kanados indėnai atsisakė savo senosios tikybos ir kartu su baltaisiais atvykėliais ėmė bebrus medžioti, jų medžioklės būdai būdavo kur kas žmoniškesni ir protingesni negu baltųjų kolonistų. Šiuo atžvilgiu baltajam europiečiui Amerikos puslankinis raudonodis gali būti pavyzdys.

Niekšingais medžioklės įrankiais Grei Aulis laikė geležinius lankinius spąstus, įrengtus taip, kad bebras galėtų įkišti į juos savo kojų. Kartais tie spąstai būdavo pritvirtinami prie svirties, kuri iškeldavo sugautąjį bebrą į orą. Autorius rašo, kad pora kartų jam pasitaikė užtikti sugautą bebrę motiną, garšiai dejuojančią iš skausmo, o aplink susispietę jos maži vaikučiai, nieko nesuprasdami, reikalavo maisto.

Stebėdamas savo bręstančius augintinius, Grei Aulis kaskart surasdavo naujų pomėgių. Jam rašant, bebrukai tylūs atidžiai žiūrėdavo į jo veidą, tarytum norėdami suprasti jo keistą darbą, kuriam jis skirdavo tiek laiko. Popierium bebrukai labai domėdavosi: vogdavo

žurnalus, knygas ar šiaip popierių ir viską tempdavo po grindimis į savo urvą. Sėdėdamas ant lovos, bebriukas dažnai bandydavo pagrobti užrašų knygutę ar rankraštį, ir dėl to dažnai kildavo karštų ginčų su globėju.

Vieną kartą mažo bebriuko svajonei buvo lemta išsipildyti. Nutaikęs momentą, kai šeimininkai išėjo nesutvarkę daiktų, jis viską pertvarkė savaip: lempą, fotoaparata ir keletą knygų parėję rado ant žemės, rankraščiui buvo pareikšta ypatinga pagarba, nes visas, išskyrus keletą puslapių, buvo nuneštas į urvą. Šeimininkas, bandęs padaryti kratą po lova, buvo sutiktas protesto riksmis, bet kadangi klausimas buvo labai rimtas, teko bebriuką išvaryti iš urvo ir, paėmus ilgą kačergą su vielos kabliu, ištraukti visą rankraštį, išskyrus vieną lapą, kuris nežinia kur dingo. Bebriukas įnirtingai rėkė, bandydamas įrodyti, kad jis yra šių lapelių teisėtas savininkas. Visas šis įvykis baigėsi gana katastrofiškai, nes puslapiai buvo dar nenumeruoti, su daugeliu intarpų bei išnašų, ir jiems sutvarkyti prireikė trijų dienų. Nuo šio įvykio šeimininkas pradėjo rūpestingai numeruoti puslapius.

Kartais abiejų bebriukų šeimininkavimas dar labiau pakeisdavo Grei Aulio įprastą tvarką. Norėdami ką nors paimti nuo stalo, bet nepasiekdami, ilgai negalvoję, nukirsdavo jo kojas, lygiai kaip miške, siekdami smulkių sultingų šakučių, nuleisdavo medį. Kartą šeimininkas, grįžęs namo, užklupo vieną bebriuką prie išardyto priegalvio, saujomis besemiantį iš jo plunksnas ir beduodantį jas kitam, kuris nešiojo jas po lova, o iš ten — į savo urvą. Kadangi šis darbas buvo jau bebaigiamas, tai bebriukams netrukdyta. Kitą kartą Grei Aulis, grįžęs namo, negalėjo atidaryti durų, ir kai pagaliau vargais

negalais jam pavyko, pasirodė, kad bebrai iš vidaus buvo parėmę jas kuo tik beįmanė — duknomis, antklodėmis, priegalviais, baldais ir visa, ką tik begalėjo perkelti. Tai padaryti juos paskatino po durimis esantis didokas plyšys, pro kurį smarkiai pūtė. Čia, matyt, pasireiškė bebrų instinktas užkimšti bet kokius savo gamtoje pastatytų namelių plyšius.

Tie du bebriukai, kurie suteikdavo tiek džiaugsmo Grei Auliui ir jo žmonai, žuvo. Nėra žinios, kur jie dingo: sugavo kokie pikti medžiotojai, šunys ar vilkai. Ištisis metus ieškojo jų gerasis indėnas, bet visos jo pastangos nuėjo niekais.

Netrukus vėl pasitaikė proga gauti porą mažų bebrukų, tokių mažučiu, kad kiekvienas tilpdavo saujoje. Jie buvo maitinami pienu, tačiau vienas jų padvėsė, o kitas gražiai užaugo ir buvo nepaprastai jaukus. Trūko jam draugo, bet maždaug po metų pasitaikė proga gauti kitą bebrą, šį kartą visai suaugusį.

Vieną kartą Grei Aulis užtiko geležinius spąstus, kur buvo įkišęs užpakalinę koją dideliis suaugęs bebras. Jis buvo išimtas iš spąstų ir pargabentas namo, bet koja buvo labai sužalota, po kelių dienų smarkiai sustino, o po oda barkšojo du kauliukai. Reikėjo jį gydyti, ir tai buvo nelengva, nes su laukiniu žvėreliu elgtis sunku. Po didelių vargų bebras pagijo, bet šlubavo visą savo gyvenimą. Nuostabiausia, kad jis prijunko beveik taip pat, kaip ir jo jaunesnysis draugas, kuris buvo paimtas auginti visai mažutis.

Dėl žaizdos, kurią jam viršugalvy buvo prakirtę spąstai, Grei Aulis pavadino jį Plikagalviu, o jo jaunesnysis draugas, būdamas riebus ir minkštas, gavo Dželi (angliškai — drebučiai) vardą. Plikagalvis, pagijęs iš savo žaizdų, jau buvo toks jaukus, kad imdavo gar-

dumynus iš rankų, bandydavo kalbinti savo globėją, o netrukus išleistas iš namų ir pasimaudęs ežere grįžo atgal. Praėjo dar kiek laiko, ir jo pasitikėjimas žmogum padidėjo tiek, kad palydėdavo jį iriantis laiveliu ir mėgindavo jį įlipti. Iš pradžių jam tai nesisekdavo dėl sužalotos užpakalinės kojos.

Bet štai atėjo ruduo. Tuo laiku bebrai paprastai imasi namelių statybos ir jų remonto. Rengdami namelį žiemai, abudu bebrai dažnai lankėsi pas savo augintoją ir buvo labai meilūs su juo, jo žmona ir mažyte, vos dvejų metų dukrele. Netrukus prasidėjo ir žiema. Abudu bebrai apsilankė paskutinį kartą atsisveikinti — nuplaukė į savo namelį ir daugiau nebegrižo: jie įsitaisė žiemoti. Vandeny, čia pat pašonėje, turėjo didelę atsargą topolių ir karklų šakučių. Kad tų šakučių nenuneštų vėjas, bebrai jas buvo paslėgę storomis kaladėmis.

Prasidėjo tikra žiema. Ežerą apdengė ledas, sniegas jį užpustė. Beveik pusę metų apie bebrus jokių žinių! Jie gyvena sau šiltame savo namely, kaskart po ledu nuplaukia į savo sandėlį, graužia šakutes ir vėl tuo pačiu keliu grįžta į namelį. Atėjo pavasaris. Grei Aulis susirūpino savo žvėriukais. Paėmęs kirvį, prakapojo didelę eketę greta jų namelio ir kantriai laukia, ar jie nepasirodys. Jis bijojo, kad per pusę metų bebrai galėjo atprasti nuo jo.

Pirmoji pasirodė Dželi, išlipo ant ledo ir, atsitūpusi prie pat augintojo kojų, ėmė tvarkyti savo tualetą. Tas pats balsas, ta pati eiseną, tas pats pasitikėjimas savimi. Drąsiai paėmė pasiūlytą jai obuolį ir įniko jį graužti, čia pat tupėdama. Didelis pasisekimas. Žvėrelis, pusę metų nematęs žmogaus, išbuvęs prigimtose sąlygose, neužmiršo savo globėjo.

Liko dar kitas bebras. Šis kėlė daugiau abejonių, nes buvo užaugęs laukinėje būklėje ir vargu ar panorės toliau rišti savo likimą su žmogum. Dvi naktis Grei Aulis nepaliaudamas šaukė jį, ir tik trečiąją jis iššliaužė ant ledo.

Reikėjo dabar abudu žvėriukus sugauti, nes jie buvo skiriami į naujai įkurtą rezervatą gana toli nuo čia, kur jie praleido žiemą. Dželi, nors ir labai buvo jauki, leisdavo save glostyti ir glamonėti, bet nenorėdavo sutikti, kad ją kas pakeltų nuo žemės. Tuomet ant ledo buvo pastatyta dėžutė, į kurią ji iš smalsumo tučtuojau įlipo. Beliko tik uždaryti ją ir nunešti namo. Su Plikagalviu buvo daugiau vargo, nes jis nenorėjo į dėžutę kraustytis, ir teko jį paimti į glėbį, bet vis dėlto jis neprotestavo ir buvo nugabentas namo. Čia abudu žvėriukai ramiai praleido naktį, o rytą teko juos vėl patalpinti į specialias dėžutes, skirtas tolimai kelionei į naują bebrų rezervatą.

Dabar noriu grįžti porą metų atgal ir nušviesti tą Grei Aulio pažiūrų persilaužimą, nes šis momentas nulėmė tolimesnį bebrų likimą Kanadoje. Jau minėjau, kad dėl neracionalios medžioklės, dėl naujų ir kartais žiaurių spąstų, dėl nesilaikymo medžioklės terminų, o ypač dėl daugybės medžiotojų bebrai Kanadoje katastrofiškai sumažėjo. Traperis iš medžioklės prasimaitinti nebegalėjo.

Greis Aulis, vargingas indėnas traperis, gimęs ir užaugęs Kanados giriose, pamilęs jas visa savo širdimi, nebegalėjo ramiai žiūrėti, kaip nyksta jos medžiai, žvėrys, kaip beširdiškai ir žiauriai elgiasi baltieji, kurie vadina save kultūringais amerikonais. Jis nusprendė prabilti į tuos, kurių proto dar neaptemdė biznis, kurių širdys nesurembėję ir vertina ne tik materialines gėry-

bes, bet ir gamtos grožį: girias, ežerus, laukinius gyvulus bei paukščius. Bet tam reikėjo gerai mokėti kalbą, reikėjo mokėti rašyti ir įtikinamai kalbėti. Tad Grei Aulis visų pirma imasi anglų kalbos, studijuoja gramatiką, sintaksę, žymių rašytojų kūrinis. Pagaliau vargais negalais jis parašo pirmąjį straipsnį ir siunčia jį vienam anglų žurnalui. Po kelių savaitių jis gavo žurnalą su atspausdintu, nors ir gerai apkarpytu savo straipsniu, ir čekį kelių dešimtų dolerių sumai. Džiaugsmas buvo didelis, tuo labiau, kad pridėtame laiške jis buvo prašomas rašyti daugiau. Nuo šio momento Grei Auliui prasideda naujas gyvenimas. Dabar jis gali nebežudyti bebrų ir net, priešingai, gali atsidėti darbui jų gyvybę apsaugoti. Po pirmo straipsnio pasirodė antras, trečias ir daugiau; parašyta keletas knygų. Jo veikalai susilaukė didelio pasisekimo, juos skaitė visi, ypač jaunuomenė; vien tik Anglijoje per metus pirmoji jo knyga susilaukė septynių laidų. Jos išverstos į daugelį kalbų. Bet to maža: Grei Aulio šeima su nameliu ir bebrais nufilmuojama ir filmai rodomi visame pasaulyje.

Bet čia Grei Aulio pasisekimui dar ne galas. Jo skelbiamoms idėjoms gyvai pritarė ne tik plačioji visuomenė, bet ir valstybės sferos. Jam buvo pasiūlyta dirbti Tautos Parkų Valdyboje. Tautos Parkais Jungtinėse Amerikos Valstybėse ir Kanadoje vadinami rezervatai, t. y. plotai, kur žemė, vanduo, augalai ir gyvūnai naudojami visiškai neliečiamybe.

Dabar specialiai bebrams Saskačevano provincijoje buvo įsteigtas naujas rezervatas, pavadintas Princo Alberto Tautos Parku. Ten su savo šeima ir bebrais įsikūrė Grei Aulis. Pasistatė jis čia namelį, tokį, kaip buvo turėjęs, bet didesnę ir patogesnę. Aplinkui ne-

ižengiama giria iki pat Ledinuotojo vandenyno, o šios girios medžiai jau niekuomet nebus prekybos objektas. Girios gaisrų sukeltos žaizdos baigė užgyti, o bebrų kolonija ėmė klestėti klestėti. Per žingsnį nuo namelio vystosi įvairiausia gyvybė; laukiniai gyvuliukai ateina prie ežero, o kartais net prie pat namelio ir atidžiai jį apžiūrinėja.

Išsipildė didelio gamtos mylėtojo svajonės — net daugiau: galutinai išnyko amžina barbaro rankos baimė.

„SIGUTÉ“

„SIGUTĖ“

Iš moterėlių, uogavusių dideliame miške, gavome jauną, vos kelių dienų amžiaus stirnutę. Tai buvo patelė, ir mes ją pavadinome Sigute. Ji buvo tokia mažutė, kad sutilpo pintinėleje, kur moterys rinko uogas, o kojytės buvo plonos plonos, ne ką testoresnės už pieštuką. Visa ji buvo ruda su palšomis dėmėmis; šios spalvos taip derinosi su miško sausais pernykščiais lapais, paparčiais ir žolėmis, kad žvėriuką sunku buvo net pastebėti. Lyg tai žinodamas, jis gulėjo nedidelėje duobutėje, apsimetęs esąs negyvas. Bet vis tik jis buvo pastebėtas, sugautas ir parneštas į miestą.

Stirnutę mes parsivežėm į Obelynę, ir čia jai prasidėjo naujas gyvenimas. Visų pirma reikėjo ją papenėti, ir tam reikalui panaudojome butelį pieno su čiulptuku. Iš pradžių ji nenorėjo čiulptuko imti, nes jis buvo visai nepanašus į motinos spenelį. Turėjome daug vargo, kol įkišome jį į snukutį, nes ji vis išspiaudavo. Tokiu atveju, kaip ir iš viso auginant laukinius gyvulius, reikia turėti daug kantrybės ir ištvermės. Kitą dieną Sigutė jau pažino čiulptuką, tačiau turėjo vieną nepataisomą įprotį: grūsti snukučiu butelį, nes jaunos stirnutės kaip ir veršiukai bei ėriukai iš visų jėgų įbeda snukutį į motinos tešmenį, kad galėtų išspausti daugiau pieno, ir

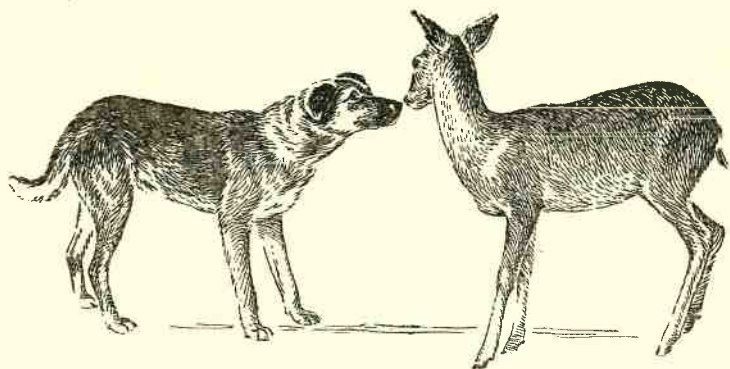

„Sigutė“ maitinama iš butelio

grūda iš apačios į viršų. Čiulpiant pieną iš buteliuko, tai nereikalinga ir net labai kliudo tam, kuris jį laiko. Na, bet čia pusė bėdos. Svarbu, kad mūsų gyvuliukas jau pradėjo siurbti pieną. Liko dar vienas keblumas — stirnutė nežinojo, kur ieškoti čiulptuko, nes jis buvo visai ne tokioje vietoje, kaip motinos tešmuo. Tekdavo prilaikyti jos snukutį, įkišti čiulptuką, ir tuomet stirnutė, išsižergusi, kiek beturėdama jėgų, spausdavo snukučiu butelį ir godžiai siurbdavo pieną.

Iš naujos aplinkos būtybių Sigutei daugiausia panašumo su jos motina turėjo mūsų didelis pilkas šuo „Sabalas“, todėl Sigutė iš pradžių tešmens ieškojo pas jį. Sabalas išsiveidęs suurgzdavo ir pabėgdavo. Gal būtų ir kandęs, bet, matydamas, kad mes Sigutei palankūs, neišdrįsdavo to daryti.

Netrukus Sigutė pradėjo gerti pieną tiesiai iš dubenėlio ir taip gerai jį pažindavo, kad, radus tuščią, apuostydavo ir imdavo stumdyti savo snukučiu. Kartu ji

Mūsų šuo „Sabalas“ pasisveikina su „Sigute“

pradėjo domėtis visokiais lapais. Pirmiausia ji ėmė lankyti mūsų gėlyną ties prieangiu — čia augo astros, leukonijos, uzarėliai, rūtos, martelės, našlaitės ir kiekvienos jų Sigutė turėjo paragauti. Vienas kramtydavo su apetitu ir vėl skindavo, nuo kitų purtydavosi ir daugiau neragaudavo. Vėliau ėmė lankytis sode, o ten rasdavo dar daugiau žolių. Pirmiausia ji patyrė, kad labai skanus daiktas dobiliukai ir mėlynoji liucerna. Toliau buvo mūsų braškių lysvė. Čia apragavusi, Sigutė įsitikino, kad jų lapai, ypač patys jaunieji, iš pat vidurio yra labai skanūs, todėl ėmė ji braškyną dažniau lankyti. Net ir žiemą, kai jau buvo prisnigę, ji eidavo į jį ir lapų atsikąsdavo net iš po sniego.

Kadangi mūsų sodely buvo visokios augmenijos — daržovių, gėlių, bandomųjų augalų, krūmų ir medelių — mūsų Sigutė turėjo visas galimybes išbandyti savo skonių. Antai ji greit įsitikino, kad skanus daiktas vynuogių lapai, o rudenį, kai lazdynuose atsirado žirginiai, Sigutė paragavusi tik jų ir tenorėjo. Ji vaikščiodavo

apie lazdynus ir skabydavo net pasistiebdama iš aukštesnių šakų. Be to, ji įsitikino, kad jurginai niekam tikęs augalas, tiesiog šlamštas.

Palaiptiesiui Sigutė ėmė keisti savo spalvą: iš margos ji pasidarė visai ruda, tokia, kaip voverės vasaros metu, o rudenop išsišėrė ir pasidarė pilka kaip zuikis, baltas išliko tik pats pasturgalis. Iš mūsų kiemo ji dažnai nueidavo į mišką ir rudenį, kai medžiai ir krūmai, numetę lapus, buvo neryškiai pilksvi, Sigutės baltą pasturgalį galima buvo iš toli pastebėti. Miške ji būdavo labai užimta: kniausdavosi nukritusiuose sausuose lapuose, o po jais vis rasdavo kokią nors naują žolelę, kurios dar nebuvo tekę ragauti. Pasisotinusi ir nužiūrėjusi ramią vietelę, ji prakasdavo sausus lapus bei samanias ir atsiguldavo tiesiog ant juodos žemės. Dabar ji ilgai gromuliuodavo prarytąjį maistą.

Jos santykiai su kitais kiemo gyventojais buvo nevienodi. Į vištas ji nekreipdavo jokio dėmesio, nesidomėdavo ja ir vištos. Maža tedomino ją ir žąsų, nebent tik pasišalindavo, kai senas piktas žąsinas bandydavo jai įgnybti. O tokių progų pasitaikydavo, ypač kai šeimininkė palikdavo prieangy kibirą su virtomis bulvėmis. Ir Sigutė, ir žąsų labai mėgdavo virtas bulves ir gerai žinojo, kad šeimininkė laiko jas kibire, tad ir ji, ir žąsų skubėdavo pasmaguriauti šeimininkei nesant; va tuomet senis žąsinas ir parodydavo Sigutei savo tvirto snapo pranašumą.

Su mūsų šuniu Sabalu Sigutės santykiai būdavo gana geri, jie draugiškai vienas kitą apuostydavo, o kai Sigutės snukutis būdavo šlapias nuo išgerto pieno, Sabalas mandagiai aplaižydavo jį savo dideliu šiltu liežuviu. Tik vienas dalykas jam nepatikdavo: mes dažnai glostydavom ir glamonėdavom stirnelę, o toks

mūsų elgesys sukeldavo Sabalo pavydą, jis to negalėdavo pakęsti ir trindavo savo snukį į mus, stengdavosi nustumti Sigutę į šalį, tarytum norėdamas pasakyti: „Aš irgi geras, mane taip pat reikia pakasyti ir paglostyti.“

Name Sigutė šeimininkaudavo neblogiau kaip kieme. Pastebėjusi kada atdaras duris, ji pirmiausia nueidavo pažiūrėti, kas darosi virtuvėje. Ten ji dažnai gaudavo iš šeimininkės pieno dubenėlį, o jei ne pieno, tai ką nors sūraus užkasti, nes ji labai mėgdavo gerai pasūdytus valgius, pvz., sūdytos silkės uodegą arba galvą. Pagaliau virtuvėje rasdavo ji pamazgų kibirą, o jame netrūkdavo ir bulvių skutenų, ir visokių lapų bei duonos plutelių. Jei į virtuvę nepatekdavo, tai pasukdavo į valgomąjį, kur stovėjo indauja, o joje, Sigutės patyrimu, galima buvo rasti cukrinę, priraikytos duonos, pyrago — vis tai geri dalykai, ypač smulkus cukrus. Jei tik indaujos durys būdavo pravertos, Sigutė gerai pasivaišindavo, paprastai pradėdama smulkiu cukrumi. Kambarinių gėlių vazonuose ji nelaike buto papuošalu, jai tai buvo tik tam tikras pašaras, lygiai kaip ir tie augalai, kurie augo sode ir miške. Taigi paragaudavo ir jų. Kambary jai vis dėlto būdavo nemalonu, nes grindys dažytos aliejiniiais dažais, ir ji ant jų slidinėdavo.

Mūsų tikslas buvo pripratinti Sigutę prie artimo mums Kamšos miško, kuriame seniau stirnų gyventa, bet vėliau jos buvo išmedžiotos iki paskutinės. Mes manėme, kad ten prie jos prisidės daugiau stirnų, ir ateityje susidarys visa jų banda. Dėl to mes ir stengėmės vadžioti Sigutę į mišką, bet ji nenorėdavo ten ilgai būti ir pavydavo mus anksčiau, negu spėdavome pareiti namo kartu su lydėjusiu mus Sabalu.

Vėliau mes gavome dar porą stirnelių: patinuką ir

patele. Visos trys stirnelės išbuvo per žiemą joms skirtame žardyje, o pavasarį atkėlę vartus išvijome jas į mišką. Dvi vėliau gautos stirnutės nebuvo tokios jaukios, kaip Sigutė; tiesa, keletą dienų ir jos vaikščiojo palei savo žiemos būstinę, bet pagaliau nutraukė į mišką, kur šiuo metu ėmė rodytis visokios gardžios žolelės, lapai. Drauge jos nusivedė ir Sigutę.

Prieš pradėdamas pasakoti apie mūsų stirnelių gyvenimą miške, noriu keletą žodžių tarti apie tas stirnelės, kurios buvo gautos vėliau. Patelė buvo jauki, nors ne tiek, kaip Sigutė, nes gavome ją paaugusią, ir neteko jos mums iš mažens kaip Sigutės globoti. Patinukas, arba, kaip paprastai sakoma, ožiukas — jam buvo duotas Vincuko vardas — iš pradžių buvo toks pat jaukus, kaip ir ožkytė, bet, jam augant, palaipsniui ėmė keistis ir jo būdas. Rudenį jam ėmė kaltis ragučiai, iš pradžių trumpi, vienišakiai ir apsitraukę plaukuota oda. Jis kartais bandydavo savo ragus, tarsi juokais mus badydamas. Durdavo švelniai, tat ir neskaudėdavo. Bet pavasarį ragučiai numetė odą, pasidarė kieti, smailūs: tikri durtuvai, o Vincukui vis dažniau užeidavo noras juos rimčiau išbandyti. Dabar tai jau nebuvo toks nekaltas žaismas, kaip anksčiau, ir reikėdavo jo pasisaugoti.

Mūsų stirnelės nors ir laikėsi miške, bet, jam beveik siekiant kiemą, mes jas dažnai matydavome, ypač Sigutę, kuri vis ateidinėdavo į sodą. Rudenį Vincukas kaip ir visi stirninai ėmė keisti ragus. Jam, matyti, rūpėjo pagreitinti šį reikalą, nes jis dažnai sprausdavo ragus tarp šakų arba atremdavo juos į medį, kol pagaliau vienas ragas atsiskyrė nuo galvos. Keletą dienų jis vaikščiojo su vienu ragu, bet paskui nukrito ir antras. Toje vietoje, kur atsiskiria ragas, pasidaro kruvina

žaisda, bet ji greit užgyja ir apsitraukia oda. Tuo būdu ragų vietoj atsiranda du gumbai, kurie ima sparčiai augti, ir po dviejų trijų mėnesių vėl išsikėtoja nauji ragai. Pametęs ragus, Vincukas atsisakė ir savo pikto būdo, nustojo badytis, tarsi saugodamas savo švelnius, minkštus, iš kaktos augančius gumbus. Tai truko maždaug nuo lapkričio mėnesio per visą žiemą ir, kovui artėjant, nauji ragai vėl buvo užaugę, tačiau dar apsitraukę oda ir apaugę trumpais minkštais plaukais. Kad mūsų stirnutės gerai jaustųsi Kamšos miške, mes joms pastatėme tris stogeliais dengtas ēdžias įvairiose vietose; ten dėliodavom dobilų, runkelių.

Stirnos, kaip ir naminiai galvijai, labai mėgsta druską ir aplanai sūrų maistą. Norint pripratinti stirnas prie kurios nors vietovės, joms padaromos „laižyklės“ iš molio, sumaišyto su druska. Mūsų stirnelėms mes irgi taip padarėm: įkasę medinę dėžę į žemę, prigrūdom molio su druska. Mūsų stirnelės, priėdusios dobilų ir runkelių ēdžiose, čia pat rasdavo laižyklę, ir tuo būdu ši vieta pasidarė jų nuolatinis centras. Prie mūsų trijų stirnų kažin iš kur prisiplakė ketvirta patelė su stirniuku, ir tokiu būdu pasidarė jau tikra, net penkių galvų banda. Iš jų jauki paliko tik Sigutė, net miške sutikta ji leisdavosi glostoma. O Vincukui, kai pavasarį ataugo ir apsivalė jo ragai, vėl grįžo piktas būdas. Jis kartais ateidavo net į mūsų kiemą, ir reikėdavo jo saugotis. Vieną kartą jis puolė mane, ir nors aš spėjau nustverti jį už ragų, vis tiek mūšio nelaimėjau: jis baisesiai apspardė mane kanopomis. Nuo to laiko Vincukas pasidarė dar piktesnis.

Norėdamas jo ragų apsisaugoti, aš sumaniau pasidaryti skydą, panašų į senovės romėnų kareivių. Paėmęs apie pusanthro metro ilgio lentos gabalą, iš vienos

pusės prikaliau rankeną taip, kad galėčiau laikyti priešais save. Tuomet jo nebijodavau, ir man būdavo vieni juokai, kai Vincukas įsibėgėjęs smigteldavo savo ragais į lentą.

Vis dėlto netrukus Vincukas pridarė mums nemalonumų. Išėjęs ant kelio vidury miško jis puolė ir apdraskė vieną vyrą, puolė moksleivį, einantį į mokyklą, bet, laimė, nekliudė. Mes nutarėme jį sutramdyti nupiaudami jam ragus. Ši operacija nėra skaudi, nes visai užaugęs ir numetęs odą ragas yra tarytum negyvas ir gali be skausmo būti nupiaunamas kaip žmogaus nagai ar arklio kanopų kraštai. Šia proga pažymėsime, kad tokia operacija karvės ragui būtų skausminga, nes jos rago viduryje yra gyvas kaulas su kraujagyslėmis, nervais ir t. t. Mūsų piktąjį stirniną reikėjo pagauti. Aš pasiėmiau savo skydą ir pradėjau jį erzinti, o mano padėjėjas laikėsi nuošaliai, kad galėtų kartu su manimi stverti jį už ragų. Ilgai laukti neteko, ir nors jis gerokai mus apdraskė, vis dėlto su sodo piūkleliu mes jam nupiaustėme abu ragus, palikdami vos kelių centimetrų ilgio kelmukus.

Dabar bus ramu, pagalvojome sau, bet kur tau. Vincukas nesiliovė pulti žmones. Ir nors bukais ragų kelmeliais negalėjo padaryti pavojingų žaizdų, vis dėlto aštriomis jų briaunomis kartais skaudžiai sužeisdavo. Netrukus jis puolė mūsų taksiuką „Ruonį“ ir smarkiai jį apkūlė. Reikėjo imtis kokių nors priemonių, o kol aš apie tai galvojau, įvyko dar nemalonesnis dalykas. Pasilenkusi savo darže ties lysve, ravėjo daržoves mūsų kaimynė, apysenė moterėlė, o iš užpakalio prisėlinęs mūsų piktasis stirninas smogė jai ir parvertė ant žemės. Buvo daug riksmo ir triukšmo, bet pagaliau nelabąjį užpuoliką pavyko nuvyti į mišką.

Netrukus mes jį vėl pagavome ir šį kartą, norėdami užkirsti kelią visoms blogybėms, atidavėme jį į Zoologijos sodą. Prisiplakusi prie mūsų stirnų Kamšos miške stirnelė su vaiku, užaugino gražų patinuką, bet jis, užaugęs miške nuo pat mažens, bijojo žmonių ir šunų, tai vengė jų kiek įmanydamas.

Iš šio aprašymo matyti, kad stirnų įveisti ne taip jau sunku. Didelio ploto joms nereikia, tinka kiekvienas, nors ir šimto hektarų miškelis. Reikia tik ramybės, maisto ir šiek tiek globos.

Dabar Lietuvoje dedamos pastangos ne tik atstatyti laukinių gyvulių būklę, buvusią prieš karą, bet įveisti ir naujų rūšių. Tie naujai įveisiami gyvuliai praturtins mūsų kraštą, pagyvins ir pagražins mūsų miškus. Šiuo reikalu rūpinasi Medžioklės Ūkio Valdyba, kuri jau padarė sėkmingų žygių. Bet reikia, kad ir mūsų visuomenė, ypač jaunimas susidomėtų šiuo reikalu ir naujai įveisiamus gyvulius padėtų globoti.

BENDRAI APIE PAUKŠČIUS

SUGEBĒJIMAS SKRAIDYTI

Paukščiai kaip ir gēlēs yra tie gyvieji padarai, kurie ne tik sužadina žmogaus grožio jausmą, bet ir stebina savo nepaprasta prigimtimi.

Paukščių sąvoka savaime siejasi su jų gebėjimu skraidyti. Nors yra ir daugiau skraidančių stuburinių — žuvų, roplių (pvz., drakonas) ir net varlių, — bet vis tai menki lakūnai. Tiesa, geri lakūnai yra žinduoliams priklausą šikšnosparniai, bet ir jie negali lygintis su paukščiais. Paukščių sugebėjimas skraidyti pasiekė aukšto tobulumo. Šiai pagrindinei jų kūno funkcijai pritaikė visi organai, jie tarsi jai padeda.

Sugebėjimas skraidyti davė paukščiams didelį pranašumą prieš kitus gyvius; susidarius nepalankioms sąlygoms, pvz., prieš žiemą, jie gali tučtuoju pakeisti gyvenamąją vietą. Kai kurie, kaip antai: gandrai, kregždės, iš šiaurės pusrutulio nuskrenda net anapus pusiaujo, keliaudami tūkstančius kilometrų virš jūrų ir saulės išdegtų smėlio dykumų.

Paukščiai yra veiklūs ištisus metus. Ropliai, varliagyviai ir net kai kurie žvėriukai praleidžia žiemą rimties būklėje, įmigę, o paukščiai to nedaro, ir jų elgesys yra panašus tiek žiemą, tiek ir vasarą.

Paukščiai išsivystė iš roplių. Jų artimiausi ropliniai

giminaičiai yra driežai. Roplių žvynai pas paukščius virto plunksnomis, o šis pakitimas nulėmė ištisą eilę kitų.

Paukščių oda plona ir sausa, nes joje nėra liaukų, kurių taip gausiai turi žvėrys. Tiesa, yra viena ir net labai didelė — tai pasturgalinė liauka. Ji įtaisyta ant uodegyje, o jos paskirtis — gaminti tam tikrą riebų skystį, kuriuo paukštis tepa savo plunksnas, kad jos neperšlaptų vandenyje. Ši liauka ypač praverčia vandeniniams paukščiams, kaip antai: antims, žąsims, kurios didesnę savo gyvenimo dalį praleidžia vandenyje. Užtat šiems paukščiams reikia daug laiko savo tualetui sutvarkyti. Snapu jie išspaudžia šio skysčio tam tikrą kiekį ir tepa juo savo plunksnas.

Kad paukštis galėtų išlaikyti savo kūną ore, jis turi būti ko lengviausias, o sparnai — ko stipriausi. Šis reikalavimas yra išspręstas taip, kad daugumas kaulų, ypač sparnų, yra vamzdiniai ir pripildyti oro. Mes žinome, kad tas pats principas taikomas ir mechanikoje tokiems aparatams, kurie turi būti tvirti ir ko lengviausi. Kaip tik dėl to lėktuvo ir dviračio rėmai daromi iš metalinių vamzdžių, nes jie yra stipresni negu to paties storio masyvūs rėmai.

Antra sąlyga, kad būtų galima skristi, tai lygus kūno dalių svorio paskirstymas. Ypač svarbu, kad nebūtų per sunki galva. Tolimi paukščių protėviai, vos atsiradę iš pakitėjusių roplių, turėjo sunkią galvą, nes jų žandai buvo ginkluoti stipriais dantimis, be to, atitinkamai stiprūs buvo žandikauliai ir jų raumenys. Palaipsniui vystydamas skridimo problemą, paukščio organizmas turėjo perkelti svorio centrą į liemens vidurį. Šis uždavinys buvo išspręstas panaikinant dantis, sunkius žandikaulius ir kramtymui reikalingus raumenis.

VIRŠKINIMO IR KVĖPAVIMO ĮRENGIMAI

Dantų trūkumą išlygina tobulas skilvis. Daugumas kitų stuburinių gyvių, ypač žinduoliai, savo skrandy atlieka tik vieną darbą: susmulkinę dantimis maisto gabalą, jį suvirškina, kitaip sakant, ištirpina jį savo virškinamais syvais. Paukščio skilvis atlieka du darbus: mechaniškai susmulkina maistą ir jį suvirškina. Dėl to skilvis padalintas į du skyrius: vienas atlieka cheminį uždavinį, išskirdamas virškinamuosius syvus, o kitas maistą perdirba mechaniškai. Mechaninė skilvio dalis aprūpinta stipriais raumenimis, kurie sugeba prarytąjį maistą smarkiai suspausti. Tačiau kietam maistui, pvz., grūdams, susmulkinti to gal ir neužtektų. Paukštis sėkmingai išsprendė ir šį uždavinį: ryja graužą ar šiaip kietus daiktus ir mala juos skilvyje kartu su maistu. Tuomet skilvis veikia lyg gornos: jis maistą sutrina, sumala, kitaip sakant, atlieka tokį darbą, kaip žvėrių dantys. Skilvio raumenų jėga nepaprastai didelė — prarytasis žvirgždas ir geležgalėliai visiškai nudyla, net stiklo šukelės nustoja savo aštrių kampų. Patirta, kad paukštis, negaudamas žvirgždo, negaluoja, sulysta ir ilgai nespėja išgyti.

Verčia stebėtis ir tobuli paukščių kvėpavimo įrengimai. Galima būtų manyti, kad jo plaučiai yra dideli, tačiau taip nėra. Šie organai gana maži, bet mažumas yra išlygintas savotiškais įtaisais — oro maišais. Tai iš plaučių išeinančios didelės maišo pavidalo ataugos, užimančios ertmes tarp įvairių organų. Kai kurios ataugos įeina net į kaulus, pvz., į petikaulį, ir užpildo jų ertmę. Kai kurių paukščių oro maišai įsiterpia tarp odos ir kūno. Visi šie maišai jungiasi su plaučiais, o, be to, ir tarpusavy. Bendra šių maišų ertmė yra labai didelė.

Iš pelikano kūno pavyko išspausti 10¹/₂ litro oro. Kita paukščio plaučių ypatybė yra ta, kad tarpusavy jungiasi net ir ploniausi bronchai (plaučių vamzdeliai).

Dėl oro maišų paukščio kūnas labai palengvėja ir todėl, nors ir negyvas, paukštis niekuomet neskęsta. O nušautas žvėris vandenyje plūduriuoja nebent tik labai riebus. Oro maišai veikia kaip dumplės, ypač skrendant. Plasnodamas sparnais, paukštis pakaitomis čia išplečia, čia suglaudžia krūtinės ląstą ir tokiu būdu įtraukiamas ir išpučiamas iš maišų oras praeina pro plaučius. Kvėpavimas tuomet vyksta be jokių pastangų, atseit, automatiškai. Todėl paukštis gali čiulbėti skrisdamas. Taip daro vieversys, kalviukas ir daugelis kitų. Mes žinome, kaip yra sunku žmogui kvėpuoti ir kalbėti greitai einant ar dirbant kokį fizinį darbą. Šiuo atžvilgiu žmogaus ir kitų žinduolių kvėpavimo įrengimai yra daug menkesni už paukščių.

MEDŽIAGŲ APYKAITA IR MITYBA

Palyginti su ropliais, paukščiai turi pastovią ir labai aukštą kūno temperatūrą. Jei gyvatę, driežą ar varlę palaikysime šaltoj patalpoj, jų kūnas bus šaltas, bet jeigu pabus jie šiltoj vietoj, sušils. Taigi mes ir sakom, kad tie gyviai neturi pastovios kūno temperatūros. Ji priklauso nuo aplinkos. Kas kita paukščiai ir žinduoliai — jų kūno temperatūra yra nuolat vienoda ir svyruoja tik siaurose ribose; gali siekti 42°, o kai kurių rūšių — net 44°. Vadinasi, ji yra kur kas aukštesnė negu žmogaus (37°).

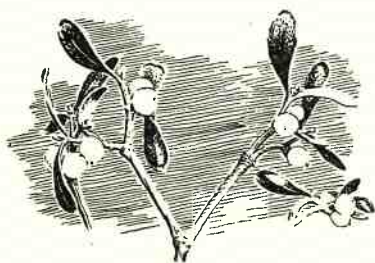
Aukšta kūno temperatūra rodo, kad paukščių medžiagų apykaita yra labai energinga. Paukštis, gaminamas daug šiluminės energijos, paverčia ją mechanine

energija, kuri reikalinga pakelti į orą jo kūnui. Vyksta tas pat kaip ir lėktuve — šiluma paverčiama motoro jėga, o ši jėga išlaiko ore ir stumia pirmyn patį lėktuvą.

Norėdamas išvystyti tokią didelę energiją, paukštis turi panaudoti daug maisto. Ir iš tikrųjų tenka pasakyti, kad svarbiausias, kone nuolatinis jo užsiėmimas — ieškotis maisto. Palyginti su kitais stuburiniais gyvūnais, paukštis yra nepaprastai ėdrus. Fiziologiniams reikalams patenkinti jis sulesa per dieną 60% savo kūno svorio porciją ir net daugiau. Maistas paukščiui yra itin reikalingas žiemos metu, nes jis kaip ir kuras palaiko šilumą. Jeigu žiemos metu žūsta daug paukščių, tai šį reiškinį tenka aiškinti ne tik dideliais šalčiais; greičiau tai įvyksta dėl to, kad jie vos-ne-vos tesuranda sau maisto. Jei paukštis sotus, jam nebaisūs ir žiauriausi šalčiai. Antai nykštukas, mažiausias Europos paukštis, tesverias vos 5 gramus, palieka žiemoti pas mus, ir galima pamatyti jį pušynuose bei eglynuose vikriai judantį ir net čiulbantį per didžiausius šalčius. Jis išsimaitina smulkiaisiais žiemojančių vabzdžių vikšrais ir perais. O atrodytų, kad tokiam mažam kūneliui pasipriešinti šalčiams ir išlaikyti virš 40° temperatūrą yra neįmanomas dalykas.

Taigi daugelis paukščių keičia savo gyvenamąjį kraštą daugiausia dėl maisto. Kregždė, čiurlys, lakštingala, visos devynbalsės ir daugelis kitų minta vabzdžiais ir vien dėl to žiemos metu negalėtų prasimaitinti šaltuose šiaurės kraštuose — jie turi nuskristi ten, kur tokio maisto esama, t. y. į pietus. Kiti paukščiai prisitaiko prie aplinkybių ir žiemą ima ieškotis kitokio maisto. Štai mūsų musinukės artimas giminaitis — svirbelis, savo giminėje, tolimos šiaurės kraštuose, vasaros

metu minta smulkiais vabzdžiais, ypač uodais, kurių ten nesuskaitomos galybės. Rudenį, nykstant vabzdžiams, jis imasi visokių uogų: grauželio, putino, kadagio, šėivamedžio, o ypatingai amalo ir šermukšnio. Šiuo maistu jis gali prasiversti visą žiemą, bet pavasarį vėl grįžta prie uodų. Žinoma, šis maistas neskalsus: tose uogose yra tik truputėlis baltymų, truputėlis krakmolo, dar mažiau cukraus, taigi paukštis turi suryti jų neapsakomai daug, o pasisotina neilgam. Šios uogos, be to, sunkiai virškinamos ir todėl per paukščio virškinamąjį traktą praeina tik iš dalies apvirškintos. O praeina jos labai greit: smulkūs paukščiukai jas pašalina per 8—10 minučių.

Amalas

Tokių vos teapvirškintų uogų sėklos nenustoja savo daigumo, ir todėl paukščiai, ypač svirbeliai, strazdai, volungės bei devynbalsės, išnešioja ir prisėja daug medžių bei krūmų.

Čia paukščiai savotiškai patarnauja vienam parazitiniam augalui — amalui. Šis augalas labai paplitęs pietų Lietuvoje, turi baltas, nepaprastai lipnias uogas; paukščio prarytos ir apvirškintos, jos nepraranda savo lipnumo. Su paukščių išmatomis patekusios į tinkamą medį, ypač beržą ar topolį, prilimpa prie šakos ir netrukus jų sėklos ima dygti.

Maisto gausumas ne tik palaiko paukščių gyvybę, bet paskatina juos ir daugėti; nuo maisto pertekliaus padidėja kiaušinių skaičius vienoje dėtyje, arba paukščiai ima net antrą kartą perėti. Štai šiaurės tundroje kai kuriais metais privysta daugybė lemingų (žvėriukų, pa-

našių į mūsų pelėną) ir gal dėl to jų perteklius iškeliauja iš gimtinės į artimus kraštus. Šiais žvėriukais mielai minta baltosios ir raibosios pelėdos, suopiai, smulkūs sakalai. Lemingų metais minėtų pelėdų kiaušinių skaičius padidėja dvigubai ir net daugiau, be to, jos kartais, išvedusios vieną vaikų vadą, ima perėti antrą kartą.

Masiškai pasirodę kokie nors vabzdžiai ar žvėriukai kartais pritraukia ir paukščių, kurie gali jais maitintis. Pastebėta, kad pelių metais jų apniktoje vietoje atsiranda daugybė balų pelėdų. Jos laikosi čia, kol yra pelių, o kai jas pribaugia, išnyksta ir pačios. Kartais, masiškai pasirodžius kenkėjams, jais ima maitintis tokios paukščių rūšys, kurios paprastai jų neliečia. Profesorius Turovas mini atsitikimus, kai, užplūdus skėriams, šitais vabzdžiais ėmė misti laukinės antys, vadinasi, šie paukščiai turėjo kiek nukrypti nuo savo pročių. Panašių nukrypimų ir man teko matyti: vienais metais Podbuktės sodą (buv. Marijampolės aps.) masiškai užpuolė karkvabaliai. Bet štai sode ėmė lankytis kovai, kaip spėju, iš netoli esančios šių paukščių kolonijos. Daugybė šių paukščių rinko vabalus, karstydamiesi šakose nelyginant žylės, ir po kelių dienų sodas nuo šių kenkėjų buvo visiškai apvalytas, tik ant žemės mėtėsi jų palaikai: kojos ir sparneliai. Tatai rodo, kaip paukštis moka prisitaikyti įvairioms aplinkybėms, nes paprastai kovai ieško sau maisto tik ant žemės paviršiaus, arba jį išsiknaisioja. Panašių pavyzdžių yra žinoma ir daugiau.

Bet įdomiausia, kaip paukščiai sužino, kur yra gausu maisto, ir koku būdu jie apie tai vienas kitam signalizuoja. Žmogui šis paukščių sugebėjimas turi daug reikšmės, nes, pasirodžius kenkėjams, tuo pačiu metu tarytum automatiškai pasirodo ir paukščiai.

MAISTUI IMTI ĮNAGIAI

Paukščio įnagai maistui stverti yra kojos ir snapas. Kojas tam reikalui daugiausia panaudoja plėšrieji paukščiai ir pelėdos. Sakalas, turėdamas bairius riestus nagus su smailiais galais ir aštriomis briaunomis, kerta jais savo grobiui pavijęs ore. Jo nagai įpiauja žaizdas lyg peiliai. Paukštis, gavęs tokį smūgį, krenta iš aukštybių žemėn kaip akmuo. Tai suprantama turint galvoje, kad sakalas skrenda daugiau kaip 100 km per valandą greičiu ir yra toks vikrus, kad, kirtęs smūgį, spėja pasisukti ore ir stverti savo laimikį dar jam nepasiekus žemės. Sučiuptą grobį daugumas plėšriųjų paukščių neša savo naguose. Kai kurie, pvz., sketsakalis, net išmėsinėja jį ore: laiko koja, o snapu plėšo po mažą gabaliuką.

Šiaip dauguma paukščių ima maistą snapu, ir tam reikalui įvairios jų rūšys turi juos specialiai įrengtus. Tilvikų, ančių snapas yra labai jautrus, nes savo gale turi savotiškus, mikroskopinio dydžio jutimo organus, kuriais net tamsoje, drumstame vandenyje ar dumblyje gali atpažinti maisto daleles. Tie organai — Herbsto kūneliai — glūdi tam tikrose kaulo duobutėse. Nupreparavus slankos snapą, matyti, kad jo gale irgi apstu duobučių, šiek tiek panašių į korių akeles. Pelkėse sunku rasti tiršto dumblo plotus, tankiai pribadytus mažų skylėlių. Tai perkūno oželio darbas, kuris, ieškodamas kirmėlių ar šiaip smulkių gyvūnelių, kiša snapą į dumblą ir, aptikęs jų, stveria snapu, nors jų ir nematydamas.

Žymus ornitologas Heinrotas, aprašinėdamas nelaisvėje laikomas slankas, sako, kad duodavo joms sliekus tiesiai ant narvo grindų, bet jos nekreipdavo dėmesio,

Sakalas keleivis su vaikais

atrodydavo, kad net jų nemato. Bet kai sliokus apipildavo durpėmis, slankos greit juos ten surasdavo, baidydamos durpes snapais.

Savotiškus įrengimus snape turi antys. Snapo kraštai prisagstyti plokštelių; susičiaupiant antsnapio plokštelės patenka į posnapio plokštelių tarpus. Liežuvis — storas mėsingas — irgi savo šonuose turi panašių plokštelių. Visos šios plokštelės sudaro tarytum koštuvą, kuriuo šie paukščiai atkošia maisto daleles iš drumzlino vandens, arba, kaip sakoma, jos turškia.

Nepaprastą įnagį maistui imti turi geniai: ilgą, laižą, labai lankstų ir paslankų liežuvį; tai lyg ilgą, ploną kirmėlę. Ypač ilgą liežuvį turi viena genių rūšis, — žalioji meleta, — daugiau kaip 20 cm ilgio. Jo galas yra smailus ir kietas, prisagstytas raginių spygelių, užsilenkusių atgal. Su šiuo įrankiu paukštis gali persmeigti vabzdžių lervas, gyvenančias po žieve ar medienoje, ir ištraukti jas iš tenai, nes minėtais spygeliais grobis yra prilaikomas kaip žuvys žeberklais. Smulkius vabzdžius, pvz., skruzdės, žalioji meleta pagauna dar paprasčiau. Liežuvis visas yra aptekęs lipniomis seilėmis, tad užtenka paliesti smulkų gyvūnelį, ir jis prie liežuvio prilimpa.

Iš daugybės kitų snapų formų paminėsime grūdlesių paukščių snapus. Tokius snapus turi kikilių šeimos paukščiai: žvirblis, kikilis, žaliukė, svilikas ir daug kitų. Jų snapas yra kugelio formos, kietas ir labai stiprus, toks snapas pritaikytas grūdams aižyti, nes šios šeimos paukščiai lesa tik branduolį. Vienas šios šeimos paukščiukas, apščiai randamas pas mus, vardu svilikas, turi tokį stiprų snapą, kad lengvai gliaudo vyšnių kauliukus. Svilikai dažnai užpuola vyšnių, ypač ankstyvųjų žagarvyšnių, sodus ir padaro didelių nuostolių. Uogos

minkštimo jie nelesa, išima tik kauliuką ir išgliaudo branduolį. Po tokio svilikų apsilankymo visi lapai būna apšlakstyti raudonomis sultimis krauju, o po medžiais baltuote baltuoja išaižytų kauliukų lukštai.

Tai pačiai šeimai priklauso ir gana keistas paukštis — kryžiasnapis, o šį vardą jis gavo dėl to, kad jo abi snapo pusės susikryžiuoja. Kryžiasnapiai minta spygliuotų medžių sėklomis, kurias turi išaižyti iš kankorėžių. Šis darbas reikalauja daug jėgų ir tokio gero įrankio, koks yra šio paukštelio snapas. Vieni kryžiasnapiai minta eglių, kiti maumedžio, tretie pušies sėklomis. Pušies kankorėžiai yra tvirčiausi, tad pušinis kryžiasnapis turi ir stipriausią snapą.

Savotiškai sudarytą snapą turi tie paukščiai, kurie pagauna vabzdžius ore. Pats jų snapas mažytis, bet nepaprastai didelės žiotys. Tokį snapą turi lelys, čiurlys ir kregždės. Kai kurie šių paukščių, pvz., lelys, antsnapiro pamate turi dar ilgus, standžius šerius, tokiu būdu pražiodintas snapas sudaro tarytum samtelį, kuris vartojamas peteliškėms gaudyti.

KITI JUTIMO ORGANAI

Paukščių jutimo organai yra nevienodai išlavėję. Lietimo organus mes jau minėjome kalbėdami apie kai kurių paukščių snapą, kur šis organas yra labai jautrus.

Skonio jutimas, atrodo, gana išlavėjęs, nes paukščiai atskiria sūrų, kartų, rūgštų ir saldų skonį. Kai kurie paukščiai, pvz., papūgos, godžiai puola druską. Tai teko matyti Pietų Amerikoje, kur viename ūkyje galvijai buvo šeriami sūdytu pašaru. Pasišalinus galvijams, į lovius sulėkdavo šimtai įvairiaspalvių papūgų sulesti

ir išlaižyti loviuose druskos likučių. Druską mėgsta ir kanarėlės. Dažnai teko matyti, kaip, paleisti iš narvelių, šie paukščiukai bematant susirasdavo druskinės ir lesdavo druskos kruopeles. Į saldumą paukščiai reaguoja teigiamai, o kartų skonį gal mažiau jaučia, nes laisvėje grūdlesiai paukščiai sulesa nemaža karčių grūdelių.

Tur būt, vadovaudamiesi skonio jutimu, kai kurie plėšrieji paukščiai yra labai išrankūs, pvz., nelesa vidurių, bet mėgsta širdį, kepenis, smegenis, raumenis. Daugelis paukščių ryja varles, bet neliečia rupūžių, veikiausiai dėl to, kad šie gyvūnai išskiria visu odos paviršiumi ypatingą gailų skystį. Tačiau lingės moka nulupti rupūžės odą ir paskui ją išmėsinėti.

Apie paukščių uoslę daug kas yra klaidingos nuomonės, būtent, mano, kad paukščiai, kaip ir žinduoliai, suuodžia dvėselieną, paraką ir dėl to vengia medžiotojų. Iš tikrųjų taip nėra, ir jeigu paukštis moka vengti šautuvu ginkluoto žmogaus tai tik dėl to, kad yra patyręs ir žino, koks pavojus jam gresia. Keliaudamas aplink pasaulį, Darvinas padarė šiuos bandymus: nelaisvėje laikomiems alkaniems kondorams duodavo į popierių susuktus mėsos gabalus, tačiau tie paukščiai nekreipdavo dėmesio. Jeigu jie būtų turėję gerą uoslę, aišku, tučtuojau būtų radę pageidaujamą maistą. Šiuo atveju šuo būtų pasiėgęs kitaip.

Vis dėlto, atrodo, yra paukščių, sudarančių išimtį iš šios taisyklės. Turiu galvoje audrapaukščius, kuriuos pritraukia banginių, ruonių bei kitų jūros žvėrių taukai, patekę į vandenį. Šie paukščiai gyvena šaltose jūrose, kur amžinai viešpatauja rūkai; gal būt, per ilgą laiką jiems ir išsivystė ši papildoma priemonė maistui surasti.

Paukščių akys yra labai tobulos ir daug didesnės

negu kitų stuburinių gyvūnų, bet kadangi didesnioji jų dalis yra paslėpta po oda, atrodo mažesnės. Jos tai ne apvalios, kaip žvėrių akys, o maždaug nupiauto kūglio formos, ir todėl paukštis negali akių „vartyti“. Šis trūkumas vis dėlto yra išlygintas: paukščio galva ir kaklas labai paslankūs, ir paukštis, užuot vartęs akis, lengvai pasuka į šalis ir net atgal visą savo galvą.

Akies viduje yra keletas įrengimų, įgalinančių jas tobuliau veikti. Tarp kitko vyzdžiai labai paslankūs ir ryškioje šviesoje gali susitraukti iki mažytės skylelės, o prietėmis — smarkiai išsiplėsti. Šis paslankumas leidžia paukščiui žiūrėti tiesiai į saulę.

Lyginant su žmogaus akimi, paukščio akis turi tą ypatybę, kad ji užsimerkia iš apačios į viršų, bet šiuo atžvilgiu yra ir keletas išimčių, pvz., pelėdos. Jos turi ir blakstienas, kurių neturi kiti paukščiai. Be apatinio ir viršutinio voko, paukščiai turi dar trečiąją voką, kuris užtraukia akį iš vidujinio kampo (nuo snapo) iki išorinio kampo. Šį trečiąją voką galima lengvai pamatyti liečiant pirštu vištos akį, nes tuomet ji užsimerkia trečiuoju voku. Trečiuoju voku mirkčiojama labai dažnai. Žvirblis, pavyzdžiui, mirksi maždaug 80 kartų per minutę. Be akių, vienas svarbiausių jutimo organų yra ausys. Paukščiai puikiausiai girdi, nors jų ausų landos yra paslėptos tarp plunksnų. Ypač yra jautri pelėdų klausa. Plačiau apie ją skaitytojas ras straipsnyje „Pelėdos“.

Liesdamas klausos aparatą, norėčiau pažymėti, kad vidujinis ausies prietaisas — labirintas — be minėtos klausos funkcijos turi uždavinį išlaikyti kūno pusiausvyrą ir gal orientuotis erdvėje. Paukščiai, kuriems tyčia sužalojami šie vidujinės ausies prietaisai, nebepajėgia išlaikyti pusiausvyros ir tinkamos krypties ore.

VEISIMASIS IR SU TUO SUSIJĘ REIŠKINIAI

Kalbant apie paukščių veisimąsi, tenka pažymėti, kad kaip tik čia pasireiškia įdomiausi jų prisitaikymai. Patinukai dažnai žymiai skiriasi nuo patelių. Šis reiškinys ypač būdingas tiems paukščiams, kurie nesudaro patvarių porų, pvz., dauguma vištinių paukščių: fazanai, tetervinai, kurtiniai. Jų patinukai yra labai puošnūs, spindi puikiausiomis spalvomis, o patelės, priešingai, kuklios, prisitaikiusios prie aplinkos. Kukli patelių spalva yra aiškiai joms naudinga, nes patelė, tupėdama lizde, gali taip užsimaskuoti tarp sausų lapų, žolių bei samanų, kad vargiai ją ir bepastebėsi. Patinui tokia kukli spalva nereikalinga, nes jis ir neperi, ir vaikais nesirūpina. Tačiau tarp vištinių paukščių yra ir tokių patinukų, kurie labai rūpinasi vaikais bei perinčia patele, o kartkartėmis net patys ją pavaduoja. Tokių patinukų spalva mažai tesiskiria nuo patelių. Mat, ir jiems reikia apsaugoti. Prie tokių paukščių priklauso kurapka, jerubė ir kt. Bet yra paukščių rūšių (plaukikas, mornelis), kur peri ne patelė, o patinukas, tuomet kukliomis spalvomis pasižymi jis.

Daugumos paukščių patinukai yra didesni už patelės, pvz., kurtinys sveria maždaug 5 kg, o kurtinė — maždaug 3 kg. Plėšriųjų paukščių patelės, priešingai, yra žymiai didesnės už patinus, kartais net dvigubai. Skirtingi jų ir balsai: čiulba bei gieda vien patinukai. Visiems yra žinoma, kad gieda gaidys, o kudakuoja višta. Lakštingala suokia, vieversys gieda, strazdas čiulba, gegutė kukuoja — bet vis tai patinai. Tačiau ir tie balsai girdimi ne ištisus metus, o tik pavasari, vadinasi, tik veisimosi metu. Tų pačių paukščių patelės turi tik nežymius ar rečiau girdimus balsus.

Vos tik žiemai baigiantis prasideda saulėtos dienos, tučtuojau pasigirsta kai kurių paukščių giesmelės. Visų pirmiausia ima nesudėtingai čiauškėti didžiosios zylės. Jų giesmelė maždaug tokia: titi tiu, titi tiu... Beveik tuo pačiu laiku ima čiulbėti ir pilkoji zylė, kiek vėliau — geltonoji starta, o netrukus ir kiti, žinoma, ir iš dausų grįžę paukščiai: vieversiai, varnėnai ir daugybė kitų. Kai balandžio mėnesį pražysta šilagėlės, žibuoklės, gluosniai, saulėtais rytais tiesiog skamba nuo paukščių giesmių girelės, sodai ir parkai... Bendrame koncerte nesunku atskirti kikilių, žaliukių, čivylių, margasparnių musinukių, o labiausiai strazdo giesmininko skardžiąją giesmelę.

Iš tolimųjų dausų pirmieji atskrenda patinukai, bet jei oras esti šaltas arba lietingas, jie tyli ir nepareiškia, kad jau parskridę, o jei oras gražus, jie bematant apsiskelbia, susiranda tinkamą vietovę praleisti vasarai, gerą vietą lizdui sukurti. Patelės atvyksta kiek vėliau ir, išgirdusios joms pažįstamą giesmelę, sustoja patinukų parinktoje vietoje. Tuo būdu susidaro porėlės.

Yra paukščių, vertinančių savo vienaarūšių kaimynystę, pvz., varnėnai, kovai, žuvėdros, kirai. Jie kraujasi lizdus vienas prie kito, ir tuo būdu susidaro kolonijos iš keliasdešimt ar net kelių šimtų šeimų. Kiti paukščiai elgiasi priešingai: jie nemėgsta savo viengėnių artumo ir saugoja pasirinktą plotą nuo jų, o jei tie įsibrauja, būna įnirtingai persekiojami. Nugalėję ir išvarę įsibrovėlių, šeiminkai tuoj užtraukia savo pergalės giesmę, o kartu tarsi perspėja besikėsinančius, kad vieta užimta.

Patinukas daugiausia čiulba poravimosi laiku. Patelėi perint jis palaipsniui nurimsta, kai kada net ją pavaduoja. Vaikams prasikalus, jis kaskart stropiau rū-

pinasi maistu, nes vaikai augdami kaskart daugiau jo reikalauja. Tuomet patinukas vis rečiau gieda ir pagaliau visai nutyla. Tačiau dažnai pasitaiko, kad pirmoji kiaušinių dėtis žūsta, nes lizdus išdrasko katės, šarkos, varnos ar žmogus. Tuomet porelė vėl imasi kurti, vėl ieško tinkamos vietos, sukasi lizdą. Paprastai kuriasi netoli tos vietos, kur buvo išdraskytas pirmasis lizdas, bet niekuomet nepanaudoja to paties. Vėl patinukas stropiai gieda, ir viskas vyksta taip, kaip ir pirmąjį kartą. Kartais nelaimė įvyksta ir antrą kartą. Tuomet porelė sukasi trečiąjį lizdą. Taigi, jeigu vasarai įpusėjus girdime dar strazdą ar kikių giedant, bus paukščiuką ištikusi nelaimė, bus jis praradęs savo kiaušinius ar mažus vaikus. Dėl to paukščio nereikia lyginti su žmogumi, kuris dainuoja, kai gerai sekasi. Tačiau kai kurie paukščiai, ypač smulkūs, normaliai peri du ar net tris kartus per vasarą.

Patinuko giesmelė yra kartu ir lytinio susijaudinimo išraiška. Kai kurie paukščiai papildo ją savotiškais pozomis, judesiais, šokiais, ypatingu skrydžiu ir t. t. Visas šis patinuko veiksmas vadinamas tuoktuvėmis. Jis ypač būdingas vištinams paukščiams, pvz., tetervinams, fazanams. Tetervinai savo tuoktuves pradeda išskrisdami rytą vos švintant į nužiūrėtas vietas. Ten jie praleidžia keletą valandų, burbuliuodami, šnypšdami, išdarinėdami keistas pozas ir kaudamiesi tarpusavy. Keistas tuoktuves atlieka gaidukai, tilvikų šeimos paukščiai; jie susirenka į savo nužiūrėtas vietas pelkėse ir kaujasi tarpusavy panašiai kaip naminiai gaidžiai. Tačiau jų kautynės nėra kruvinos, greičiau jos tik formalaus pobūdžio, tuo labiau, kad tie paukščiai turi minkštus snapus ir viens kito sužeisti negali. Be abejo, visi matė naminio žvirblio tuoktuvinius žaidimus, kai jis,

nuleidęs sparnus, iškėlęs uodegą ir užrietas galvą šokinėja aplink patelę, arba naminį karvelį, išpūstu gūžiu ir išskėsta uodega burkuojantį prie ramiai stovinčios patelės.

Susirasti vietą būsimajam lizdai — dažniausiai patino reikalas, iš dalies jau vien dėl to, kad patinai pavasarį pirmieji atvyksta į vasaros buveines. Žinoma, mes čia nekalbame apie tuos paukščius, kurie poromis negyvena ir kurių lizdo statyba rūpinasi vien patelės. Kai kada neša medžiagą ir krauja lizdą abu porelės nariai, dažnai šį darbą atlieka vien tik patelė, arba patinėlis sunėša medžiagą, o patelė ją krauja, pina ir tvarko. Kiti patinukai, pvz., kikilis, savo patelę, renkančią medžiagą, palydi, bet pats to darbo nesiima. Pagaliau yra paukščių, kur visą darbą pasiima tik patinėliai.

Kai kas mano, kad lizdo krovimas — sąmoningas aktas, bet jie labai klysta; tai tik refleksas¹, susijęs su tam tikra gyvio fiziologine būkle. Kai kurių paukščių šis refleksas yra toks stiprus, jog jie, sukrovę vieną lizdą, kur bus dedami kiaušiniai, krauja dar keletą kitų. Tie kiti lizdai nėra taip rūpestingai dirbami, kaip pirmasis, nes pirmąjį užbaigia patelė, suteikdama jam tikro moteriško jaukumo, o kitus statant ji visai nedalyvauja. Taip elgiasi mūsų kareitė ir rudoji devynbalsė. Genių patinai išskaptuoja aptrūnijusiuose medžiuose keletą uoksu, bet galutinai patelė pasirenka vieną, o kiti panaudojami atsitiktinei nakvynei.

Lizdų galima rasti visokių: tobulų ir netobulų. Paprasčiausiu atveju paukštis visai lizdo nesuka ir deda

¹ Refleksas — nesąmoningas organizmo reagavimas į išorinį padirginimą. Daugumas paukščių veiksmų yra nesąmoningi ir vadinami refleksais; pavyzdžiui, jauni paukščiukai, pajutę lizdo sukrėtimą, žiojasi, vieversys, pamatęs vanagą, pritupia ant žemės ir nejuda. Lizdų krovimas, perėjimas, vaikų lesinimas taip pat refleksai.

kiaušinius tiesiog ant žemės. Taip daro lelys, o pelėdos padeda juos uoksuose ant trūnėsių. Pietų ašigalio jūrose gyvena keisti paukščiai — pingvinai; kai kurios jų rūšys deda vienu vieną kiaušinį ir nešiojasi jį išspraudusios į tam tikrą odos maišą tarp kojų. Vištiniai paukščiai — kurapkos, tetervinai — susiranda tik duobutę, kur įkloja kiek šiaudelių bei plunksnelių. Kiti iškelia lizdų kraštus ir tokiu būdu pasidaro pusrutulio pavidalo duobelė. Tobulindamos lizdus kai kurios paukščių rūšys dar labiau pakelia jų sienelės ir net pridengia iš viršaus. Čia jau būna tikras rutulys su anga šone paukščiukui išeiti. Šarka net moka pridengti tokį lizdą iš viršaus dygiomis erškėčių šakutėmis ir tokiu būdu dar geriau apsisaugo. Dengtam lizdui bus dar saugiau, jei jis bus pakabintas ant plonos šakutės galo. Tokį lizdą statosi vienas zylių šeimos paukštis — remeza, labai paplitęs Polesės pelkyne, bet kai kada sutinkamas ir Nemuno žiočių tankumynuose. Tai menišką pastatą, prikabinamas stipriais dilgėlių plaušais prie plonos žilvičio šakutės galo. Jis visas būna suauštas iš augalinių pūkų, tvirtas kaip veltinis su vamzdeliu iš vieno šono, pro kurį paukščiukas patenka į vidų.

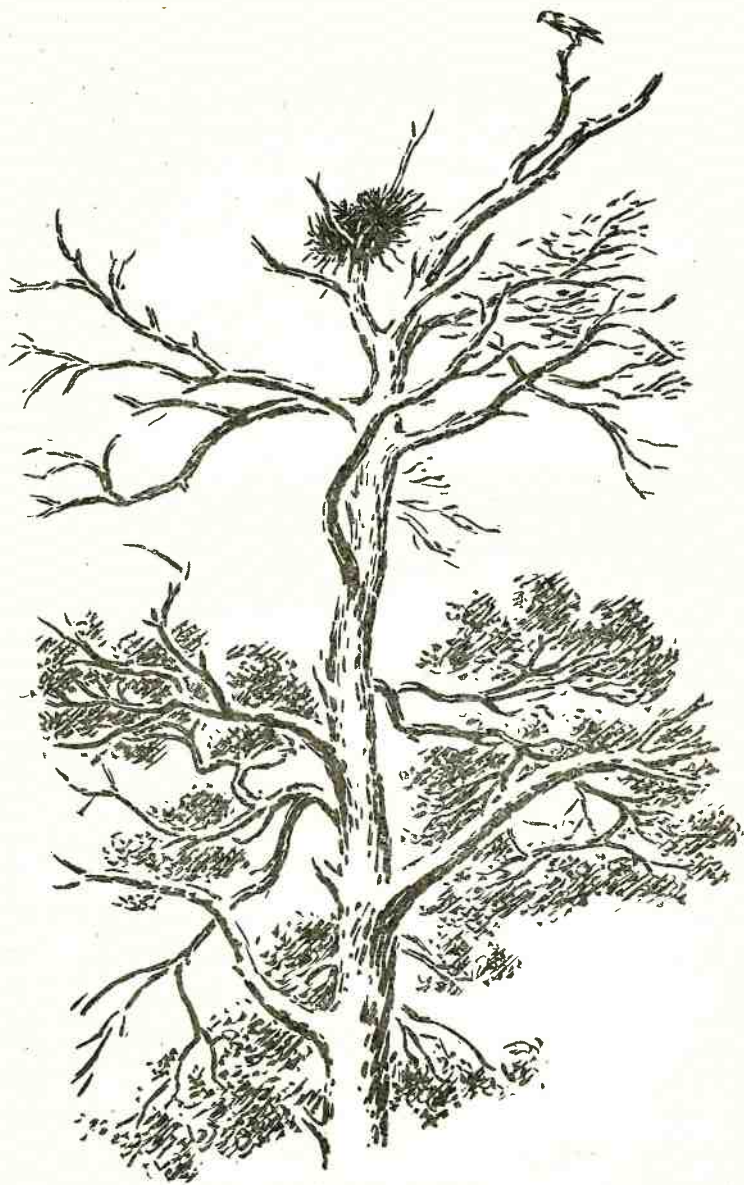
Kikilio lizdas iš oro neretai apsaugomas kerpėmis ir samanomis, dažniausiai nuo to paties medžio, kuriame jis pastatytas. Tuo būdu jis nesiskiria nuo medžio žievės ir sunkiai pastebimas. Tokį lizdą darosi ir dagilis. O tošinukė visą lizdo išorę nuaudžia iš plonytelių tošies kaspinėlių. Žvirblis, kielė ir kai kurie kiti smulkūs paukščiukai dažnai ieško prieglaudos stipresniųjų, pvz., gandrų, pašonėje, kraudami savo lizdus pačiame jų pastate. Kiti tuo pačiu tikslu priprato perėti netoli žmogaus, ir, galima spėti, kad šis paprotys suvaidino labai teigiamą vaidmenį, palaikydamas jų padermę, nes iš

tikrųjų visi paukščiai, kurie peri greta žmogaus, yra gausingiausi, kaip antai: žvirblis, varnėnas, kregždės, pilkoji musinukė ir kt.

Kad apsaugotų lizdus nuo vėjo, paukščiai daro juos labai gilius ir, be to, pritvirtina prie šakų stipriais, ilgais plaušais. Prikabinę plaušą prie šakutės ir paėmę kitą jo galą snapu, jie skraido aplink ir tuo būdu apsauga jį apie šakutę, tačiau kai kurie paukščiai moka sumegzti ir tikrąjį mazgą.

Pindami lizdus, paukščiai neretai panaudoja mirkytą vandenyje medžiagą; ji yra lanksti ir liauna, todėl lizdas išeina labai sandarus, o išdžiūvęs būna stiprus. Šiuo atveju paukštis panaudoja tą patį metodą, kaip ir pintinių dirbėjai, kurie pirma žilvičių vyteles pašutina, o paskui pina. Lizdo medžiaga daugiausia susideda iš augalinių dalių, bet kiti, pvz., amaliniai strazdai, pirmišo dar molio ar paprastos žemės. Taip susidaro tvirtas pastatas, panašus į plūktinę sieną, kuriai molis maišomas su mėšlu arba šiaudais. Strazdas giesmininkas lizdo vidurį išlipdo savotiška mase, kurią padaro sutrūnijusią medieną maišydamas su seilėmis. Ši medžiaga būna labai tvirta, panaši į kartoną, todėl lizdas irgi labai patvarus. Tie lizdai būna labai gilūs, perinčio paukščio matyti vien snapas ir uodega.

Lizdai statomi daugiausia anksti rytą, nes tada medžiaga nuo rasos būna lankstesnė. Laiko tam darbui reikia nevienodai: amalinis strazdas dirba 7—8 dienas, o toks sudėtingas uodegotos zylės lizdas abiejų porėlės narių supinamas iš augalinių plaušų ir pūkų per 9 dienas, bet paskui dar reikia devynių dienų iškloti vidui minkštu patiesalu; čia jau viena patelė sunėša virš dviejų tūkstančių plunksnelių.

Sakalo keleivio lizdas

Geniai kartais patarnauja kitiems paukščiams, nes, kaip buvo sakyta, paruošia lizdui ne vieną, bet keletą uoksų. Tuo pasinaudoja žalvarnės, kukučiai, karveliai-uldukai ir kt. O brastinis tilvikas neretai deda kiaušinius į senus strazdų lizdus.

Kiekviena paukščių rūšis statosi tam tikro tipo lizdą. Vienos paukščio rūšies lizdai yra taip panašūs ir skirtingi nuo kitų rūšių, kad nesunku juos pažinti. Lengva pažinti dagilio, strazdo giesmininko, tošinukės ir kregždės lizdus, nes kiekvienas šių paukščių turi savo stilių. Nereikia manyti, kad jauni paukščiai mokosi statyti lizdus iš senių. Jaunas paukštis gali būti išperėtas namie, gali niekuomet nematyti savo tėvų, bet iš pirmo karto jis sukraus tokį lizdą, kokį krovė jų tėvai ir protėviai.

Daugumas paukščių naudojami lizdu tik vienai vaikų vadai išvesti, o jei vėl nori perėti, tai sukasi naują lizdą. Tačiau beveik visi plėšrieji paukščiai, gandrai ir krankliai naudojami tuo pačiu lizdu, jį pataisdami ir papildydami. Todėl jų lizdai kas metai vis didėja.

Kiekviena paukščių rūšis deda pastovų kiaušinių skaičių. Dideli plėšrieji paukščiai sudeda mažiau kiaušinių negu maži. Ereliai, alkos, kai kurie kirai deda tik po vieną kiaušinį; leliai, karveliai — po du, žuvėdros, kirai — po tris. Kikilių šeimos paukščiai sudeda 4—6 kiaušinius, zylės — 12—16 kiaušinių. Jaunos patelės padeda jų daugiau negu senos, ir dėl to vištų augintojai stengiasi kitiems metams palikti daugiau jaunų vištelių. Jau buvo minėta, kad geras maistas kiaušinių skaičių padidina, ir dėl to „gerais“ metais paukščiai padeda daugiau kiaušinių negu „blogais“.

Atėmus paukščiui dalį kiaušinių tuo laiku, kai jie dar dedami, patelė pasielgia nevienodai. Karvelis, pa-

prastai dedantis tik du kiaušinius, praradęs vieną, pasitenkina kitu ir ima jį perėti. Kiti elgiasi kitaip. Antai kuosa, paėmus iš jos lizdo kiaušinius tą dieną, kai padedamas penktasis, padariusi vienos dienos pertrauką, padeda trūkstamus 4 kiaušinius ir tada ima perėti. Vėl atėmus 4 kiaušinius, ji vėl papildo savo dėtį. Šį bandymą kartojant galima ją priversti padėti 10 kiaušinių.

Šia ypatybe ypač pasižymi vištos, ir žmogus, paveręs jas naminiais paukščiais, plačiai tuo naudojasi. Rekordinė višta per metus yra padėjusi 351 kiaušinių.

Tie paukščiai, kurių perėjimo laikas yra trumpas, suskumba išperėti dvi ar net ir tris vadas. Prie tokių priklauso daugiausia smulkios rūšys: žvirbliai, žaliukės, čivyliai ir kt. Kai kurie paukščiai pagreitina šį darbą: ima dėti antruosius kiaušinius dar nesuaugus pirmosios vados vaikams. Taip elgiasi lelys: patinas baigia lesinti pirmos vados jauniklius, o patelė jau ima perėti antrą kartą. Kai kurių paukščių, pvz., plaukiko, patelė gyvena su keliais patiniais ir kiekvienam jų paveda perėti lizdą su keliais kiaušiniais.

Įvairūs paukščiai kiaušinius deda skirtingais laiko tarpais. Mažieji, kaip antai: žvirbliai, žaliukės, zylės, devynbalsės ir aplamai visi žvirbliniai paukščiai, o taip pat ir naminės vištos deda kiaušinius kas 20—24 valandos; gulbės, žąsys, garniai, gandrai deda juos kas 38—48 valandos, o dideli plėšrieji paukščiai — tik kas 5—7 dienos.

Perėti dažniausiai pradedama tik dėčiai pasibaigus, bet varnos, pelėdos, kukučiai ir vanagai ima perėti nuo pat pirmojo kiaušinio. Todėl jaunikliai prasikala tokia tvarka, kaip buvo padėti kiaušiniai, o vėliau vis pasireiškia didelis ūgio skirtumas, ypač tarp pirmo ir pas-

kutinio jauniklio. Šio pastarojo likimas dažnai būna tragiškas, ypač tai būdinga plėšriesiems paukščiams. Vyresniųjų brolių nuolat skriaudžiamas, stumdomas ir kapojamas, jis dažnai badauja ir augdamas dar labiau atsilieka. Neretai jis išstumiamas iš lizdo ir užsimuša krisdamas žemėn, arba ir šiaip iš vargo nugaišta. Kartais savo brolių jis net sulesamas, o kai kada patys tėvai užmuša silpniausiąjį ir jį suryja.

Kiaušinių spalva būna labai įvairi. Nėra abejonės, kad pirminė jų spalva buvo balta, ir kad tolimoje praeityje paukščiai dėdavo tik baltus kiaušinius. Aišku, kad baltas kiaušinis yra lengviau pastebimas negu margas ar šiaip spalvotas, ir jam gresia didesnis pavojus. Bet balta spalva tamsoje vis tiek nepastebima, todėl, vykstant natūraliai atrankai, baltoji spalva išliko tais atvejais, kai kiaušiniai dedami į urvus, uoksus ir šiaip tamsias vietas. Iš mūsų paukščių baltus kiaušinius deda pelėdos, geniai, žalvarnės, kukučiai, tulžiai — visi jie peri urvuose bei uoksuose. Taip pat baltus kiaušinius deda ir tie paukščiai, kurie turi paprotį perėti nuo pat pirmojo kiaušinio, kitaip sakant, nuolat savo kūnu jį pridengia, kaip antai: karveliai, garniai, gandrai, arba tie, kurie juos pridengia pasišalindami iš lizdo, kaip daro kragai.

Paukščiai, kurie kraujasi atvirus lizdus, paprastai deda margus kiaušinius, ir jų spalva būna taip pritaikyta aplinkai, kad pastebėti juos labai sunku. Juo menkesnis lizdas, juo labiau pasireiškia apsaugojamoji spalva, o tobuliausia ji tų paukščių, kurie deda kiaušinius ant žemės duobutėje be jokio patiesalo. Geriausias pavyzdys yra paplitę pas mus žuvėdros ir kirlikai. Upių bei ežerų pakraščiuose duobutėje tarp akmenų jie padeda tris ar keturis margus kiaušinius, savo spalva tiek

panašius į rupų smėlį ar graužą, jog neprityręs žmogus greičiau juos užmins, negu pastebės. Grupę tokių paukščių su lizdais ir kiaušiniiais skaitytojas gali matyti Kauno Zoologijos Muziejuje.

Patelei perint, patinas paprastai laikosi netoliese ir atidžiai stebi kiekvieną besiartinantį priešą. Kitų paukščių patinai pavaduoja patelę protarpiais, bet visuomet jų dalyvavimas yra mažesnis. Aplamai patino elgesys šiuo laiku pasikeičia: buvęs ligi šiol triukšmingas, jis dabar darosi tylus, tarsi stengiasi neišduoti lizdo ir perinčios patelės. Kitas naudingas prisitaikymas yra tai, kad perintis paukštis tupi lizde labai tvirtai, tarsi nepaisydamas pavojaus. Šis elgesys ypač būdingas toms rūšims, kurių kiaušiniai aiškiai skiriasi nuo aplinkos. Taip elgiasi antys, tetervinas, jerubės. Šių paukščių patelių spalvos visai suderintos su jų aplinka, ir artinantis priešui jos nepasijudina iš lizdo, net užsimerkia, kad paslėptų savo blizgančias akis. Perinčią patelę galima tuomet net ranka paliesti, nesunku ją ir sugauti. Šis elgesys dažnai duoda ir teigiamų rezultatų, nes priešas nepastebi perinčio paukščio. Net ir tie grobuonys, kurie turi gerą uoslę, kaip antai: šunys, lapės, katės, nesuodžia perinčio paukščio vien dėl to, kad jis, nė kiek nejudėdamas, neskleidžia aplink save jokio kvapo.

Kitaip elgiasi tie paukščiai, kurių kiaušiniai savo spalvomis yra suderinti su aplinka, kaip antai: pempės, žuvėdros, kirlikai. Artinantis pavojui, nors dar jis ir toli, jie pasišalina iš savo lizdo ir laikosi tolėliau visą laiką, kol priešas arti.

Kiti paukščiai, gelbėdami savo kiaušinius arba vaikus, apsimeta paliegėliais. Kulvartomis nusiritę nuo lizdo, nevikriai plasnodami, tarytum būtų sužaloti, nušliaužia jie į šalį, viliodami priešą, kuris tikisi palie-

gėlį lengvai sugausiąs. Tokiu būdu jie veda priešą į šalį vis toliau ir toliau nuo lizdo ir pagaliau, pamatę, kad lizdui nebegresia pavojus, aplinkiniu keliu grįžta į jį. Tačiau atsitinka, kad taip manevruodamas paukštis neapskaičiuoja pavojaus, į kurį jis save stato, ir tikrai patenka priešui į nagus.

Stipresni, ypač plėšrieji paukščiai drąsiai puola besikėsiantį į jų lizdus priešą. Net ir žmogus būna jų puolamas. Taip elgiasi pelėdos, o ypač viena kirų rūšis, gyvenanti šiaurės jūrų pakraščiuose. Man yra žinoma, kad tie paukščiai, staiga atskridę iš užpakalio, smogdavo ir sukruvindavo žmogui galvą. Vieną kartą mačiau, kaip, užlipus piemenukui prie paukštvanagio lizdo, perintis paukštis, užuot nuskrیدęs, atsistojo ant lizdo krašto ir, išplėtęs sparnus, taikėsi jam kirsti. Kitą kartą teko matyti mažą, žvirblio didumo žaliukę, kapojančią prikištą prie lizdo žmogaus ranką. Savotiškai elgiasi uoksuose perintys paukščiai, pvz., zylės. Jos visai nereaguoja į pastangas išbaidyti jas iš uokso, tarytum žinodamos, kad pro mažytę uokso skylelę (o jos visuomet pasirenka uokšą su ko mažiausia landa) priešas neįeis. Net jei kiši į uokšą pagaliuką, perinti zylė tik šnypščia, bet iš vietos nesijudina.

Kaip jau buvo sakyta, perėti dažniausiai yra patelės reikalas, bet tuomet ir patino vaidmuo yra žymus — jis perspėja patelę apie gresiantį pavojų, nuveja priešą ir aprūpina ją maistu. Kitos perinčios patelės palieka lizdą kas valandą ar net dažniau, norėdamos keletą minučių palesinėti. Kitų paukščių patelės parodo nuostabų stropumą: jos peri be pertraukos ir ištisas dienas badauja. Viena stebima gaga ištupėjo lizde 28 dienas, neimdama nei maisto, nei vandens. Yra žinoma ir daugiau tokių pavyzdžių. Tokiais atvejais paukščio or-

ganizme prieš tai įvyksta tam tikras fiziologinis pasiruošimas, ypač sutaupoma taukų. Be to, iš tų kūno dalių, kurios siekia kiaušinius, išslenka plunksnos ir atsiranda plikos vietos — perimosios dėmės. Pasikeičia net tų dėmių oda: ji pasidaro storesnė, puresnė tarsi kempinė; joje atsiranda tankus kraujagyslių rezginys, ir temperatūra čia būna aukštesnė negu kitų kūno dalių. Antims ir žąsims prieš pat perėjimą užauga savotiški, kitoki pūkai; patelės juos išpešioja, iškloja jais lizdą ir, be to, aukštai iškelia jo kraštus, tarsi apvesdamos savo guolį siena. Perinti patelė būna visa pasinėrusi į tuos pūkus kaip žmogus, gulintis minkštuose pataluose. Įdomu, kad šie pūkai tų paukščių, kurie peri atvirose vietose, yra pilki ir todėl neišsiskiria iš aplinkos, o tų, kurie peri urvuose bei uoksuose, yra balti. Mat, antruoju atveju apsaugos spalva nėra reikalinga.

Vieni paukščiai gerai numato laiką, kada iš kiaušinių turi prasikalti jų vaikai, ir, tam momentui artėjant, ruošiasi. Perinti antis šiuo metu dažnai atsistoja lizde, dažnai krapšto savo pasturgalinę liauką ir vis braukia snapu per krūtinės ir pilvo plunksnas, tepdama jas minėtos liaukos tepalu. Nuo jos plunksnų šis riebus tepalas turi patekti ant jauniklių pūkų, kad jie nesumirktų vandeny. Laukdama ančiukų prasikalant, motina labai tuo rūpinasi. Kai kurios karvelių rūšys, praslinkus vienai parai po to, kai jaunikliai turėjo prasikalti, meta savo kiaušinius. Net ir patinai suvokia laiką. Patele perinti jie paprastai laikosi gana toli nuo lizdo, bet tą dieną, kai turi prasikalti vaikai, jie netikėtai atsiranda. Toks elgesys buvo patirtas stebint Žuvinto ežere perinčias gulbes — patinas, patelei perinti, būdavo nutolęs pusę ar net visą kilometrą nuo

lizdo, bet tą dieną, kai ėmė kaltis vaikai, jis buvo čia pat, žvilgčiojo į guolį net užsiguldamas visu kūnu ant jo krašto ir, kaip atrodė, labai domėjosi, kas lizde darosi. Panašiai elgiasi ir laukinės žąsys.

Kiti paukščiai tokios laiko nuovokos neturi. Štai sakalas, kurio kiaušiniai buvo pakeisti dirbtiniais kiaušiniais, ne tik nesiliovė perėjęs normaliu laiku, bet ištupėjo lizde dar 61 dieną, vis juos tebešildydamas. Panašiai elgiasi ir naminė višta, o ypač kurkė, ir dėl to pastaroji dažnai yra naudojama net kelioms viščiukų ar kitų paukščių vadoms išperėti. Teisingai kai kas vadina kurkę „gyva perimąja mašina“.

Paukščiukų cypsėjimas tuo laiku, kai jie dar neišsilaisvinę iš kevalo, jų tėvus labai jaudina, ir todėl perintis paukštis dažnai pažiūri, kas po juo dedasi. Nors jaunikliui išsilaisvinti iš kevalo sunkus darbas, vis dėlto sėniai labai retai teikia jiems pagalbą. Daugumas paukščių tuoj pašalina kiaušinių kevalus, nunešdami juos toli nuo lizdo; kiti juos sulesa, o yra paukščių, kad tai padaro patys jaunikliai, matyt, kevalo medžiaga reikalinga tvirtėti jų kaulams.

Kiek kartų per dieną paukštis lesina savo vaikus, trumpai atsakyti sunku. Lesinimo dažnumas, tarp kitko, priklauso nuo to, koks maistas atnešamas: smulkus ar stambus. Dideli plėšrieji paukščiai — ereliai, vanagai, sakalai — atneša vaikams stambų sumedžiotą grobį, pvz., paukščių, žvėriukų. Atnešto maisto užtenka ilgesniam laikui. Tad jie lesina vaikus vieną kartą per dieną, ir kartais, norint prie plėšriųjų paukščių lizdo sulaukti jo savininkų, reikia turėti daug kantrybės. Kas kita smulkūs paukščiukai, pvz., zylės. Jie nešioja smulkius vabzdžius ir aplanko savo vaikus 350—390 kartų per dieną.

Yra paukščių, kurių jaunikliai gali apsieiti be maisto labai ilgai. Jaunas, iš lizdo išimtas čiurlys, negaudamas maisto, padvėsė tik 21-mą dieną ir per tą laiką jo svoris nuo 57 gr sumažėjo iki 21 gr. Toks reiškinys yra suprantamas. Šie paukščiai, o gal ir kai kurie kiti, minta vien tik ore pagaunamais smulkiais vabzdžiais. Užėjus lietingam, o ypač šaltam orui, vabzdžiai nebeskraido, ir čiurliams tenka badauti, bet jų organizmas yra prisitaikęs ilgą laiką apsieiti be maisto. Savotiškai prisitaiko jų jaunikliai: jie nepaprastai nutunka, ir tos taukų atsargos užtenka ilgesniam badavimo laikotarpiui. Todėl senais laikais, kai Lietuvos miškuose buvo plačiai ganomi galvijai, piemenukai dažnai išplėsdavo čiurlių lizdus, norėdami iš šių riebių paukščiukų išsiepti gardų kepsnį.

Maistas vaikams patiekiamas įvairiu būdu. Vištinų paukščių jaunikliai kaip ir viščiukai maistą ima patys, bet tėvai ar viena motina suranda jį ir rodo vaikams. Kiti tėvai pakiša vaikui po snapu maisto dalelę ir laukia, kol jis paims ją. Taip elgiasi plėšrieji paukščiai, gandrai, gervės. Jie čia parodo daug kantrybės, laukdami kartais ištisas minutes, kol vaikas po ilgų, nevikrių bandymų paėmęs maistą praryja. Peliakanų, kormoranų vaikai kiša savo snapą tėvams į žiotis ir ten stveria atrytąsias žuvis.

Grūdlesiai žvirbliniai paukščiai, kaip antai: žvirbliai, kikiliai, žaliukės ir kt., prisiryja išaižytų grūdų ir laiko juos savo gūžyje, o kai jie subrinksta ir susimaišo su seilėmis, atryja juos ir deda vaikams į žiotis. Šios žiotys esti labai plačios, ypač dėl to, kad jų kampuose yra lyg ir voliukai — apyžiokliai. Jie dažniausiai geltoni arba balti. Pačių žiočių spalva irgi ryški: oranžinė arba geltona. Šios ryškios spalvos labai pa-

deda seniams tiksliai pataikyti į žiotis, ypač tuomet, kai lizdas būna tamsiame užkampy.

Savotišku būdu maitina jauniklius karveliai: tiek patelės, tiek ir patino gūžyje atsiranda savotiška medžiaga, panaši į varškę. Ji pasirodo aštuntą perėjimo dieną ir būna dar 26 dienas vaikams prasikalus. Tai yra tikras „paukščių pienas“, ir iš pradžių vaikai maitinami vien tik juo, o vėliau prisideda ir išmirkyti gūžyje grūdai. Tuo tikslu jauniklis kiša savo snapą į tėvų žiotis, o pastarieji šiuo momentu atryja maisto porciją.

Į tėvų atvykimą jaunikliai reaguoja nuo pat mažų dienų. Iš pradžių, kol jie yra akli ir kurti, atvykus tėvams juos paveikia oro srovė ar lizdo sukrėtimas. Jie pakelia galvas ir plačiai išsižioja, vos girdimai cypdami. Vėliau jų balsai pasidaro žvurbūs ir reikalaujantys, net ima virpėti visas kūnelis, plakti sparnai. Kai jie pradeda matyti, iš toli pastebi atskrendančius tėvus, žinoma, jei tik leidžia aplinkybės, ir visu kuo reiškia savo susijaudinimą, kuris pasiekia aukščiausio laipsnio tuo momentu, kai jiems yra tiekiamas lesalas. Net išskridę iš lizdo paukščiukai yra dar tėvų lesinami ir globojami; maži žvirblinių būrio paukščiai ne ilgiau kaip 10 dienų. Ilgiau savo jauniklius globoja vanagai, sakalai ir kiti grobuonys, nes čia maisto parūpinimas yra sudėtingesnis, susijęs su tam tikru vikrumu ir fizine jėga. Pramokę kiek skristi ir išvydę tėvus, nešančius laimikį, jie leidžiasi jų pasitikti ir tučtuojau įsikabina nagais į jų naštą. Auginant namie vanagus bei sakalus, kartais tenka gana skaudžiai patirti šį protį. Pamatę atkišamą ranką, jie tikisi rasti tenai maisto gabalą ir stveria ją savo stipriais nagais, o praskirti jų spazmiškai suglaudžiamus pirštus labai sunku. Tur būt, ir jų tėvams tenka nukentėti. Gal dėl to jie

neneša laimikio į patį lizdą, bet meta jį iš aukštumos, o jaunikliai pagauna grobį ore. Vėliau visa šeimyna medžioja drauge, ir tuomet jaunikliai pasisavina visą tėvų patyrimą. Bet tėvų patyrimas yra jiems vertingas ir tuo, kad išmoko, ko reikia bijoti ir kuo galima pasitikėti. Taigi jaunikliai, dar nepatyrę priešų, pramoksta tinkamai jį įvertinti.

Auginant įvairius paukščius, buvo pastebėta, kad jauniklius apima baimė, jei kuris iš senių pareiškia išgąstį judesiais ar balsu, ir atvirkščiai, jie visai nekreipia dėmesio į pavojų, jei seniai laikosi ramiai. Ši ypatybė, be abejo, turi daug reikšmės būriuose, kur paukščiai nevienodo amžiaus. Tokiame būry veikiausiai atsiranda vienas kitas prityręs paukštis, kuris, reikalui esant, užkrečia kitus baikštumo arba pasitikėjimo nuotaika.

Kai kurie paukščiai, ypač tie, kurie laikosi šeimomis, moka atskirti savo šeimos narius nuo svetimų ir svetimą prisiplakėlį varo šalin. Taip elgiasi ne tik seniai, bet ir jaunikliai. Šis reiškinys būdingas antims ir ypač kurapkoms, kurios jokių būdu neprisiima svetimų būrio nario. Mums, žmonėms, sunku suprasti, kokių būdu kurapkos atskiria svetimą kurapką nuo savųjų, kuri, kaip mums atrodo, yra to paties amžiaus ir šiaip visiškai į jas panaši. Tačiau jeigu prie visai jaunų, dar pūkuotų paukščiukų pridėsime tokių pat, svetimų, ir tėvai, ir jaunikliai nereikš jokių priešiškų jausmų. Apie savo vaikų skaičių paukščiai aplanai nenusimano. Tatai ypač matyti stebint naminius paukščius. Vištai, išperėjusiai savo vaikus, galima drąsiai pridėti puskapį viščiukų, išperėtų inkubatoriuje, kad tik jie būtų to paties amžiaus. Dar lengviau priversti perkšlę priimti svetimus kiaušinius. Tuo galima pasinaudoti,

norint įveisti fazanus ten, kur jų nėra. Šiuo reikalu fazanų kiaušiniai padedami į kurapkos lizdą. Kurapka juos lengvai priima, nes jie nei savo dydžiu, nei spalva nedaug tesiskiria nuo jos kiaušinių, prasikalę fazaniukai būna labai panašūs į kurapkiukus. Tačiau ne visi laukiniai paukščiai lengvai su tuo sutinka: gegutės primestą kiaušinį priima tik kai kurios rūšys, o kitos arba išmeta jį, arba visai atsisako savo lizdo.

Noriu paminėti dar vieną labai savotišką elgesį: kai kurie paukščiai lesina svetimus vaikus. Neapsiimu pasakyti, ar daug yra panašių rūšių, bet tuo tarpu yra žinoma, kad panašiai elgiasi margasparnė ir pilkoji musinukė. Šis paukščiukas lengvai priima ir peri svetimus jam primestus kitų paukščių kiaušinius, ne tik tokio dydžio, kaip jo nuosavi kiaušiniai, bet ir žymiai didesnius, pvz., strazdo giesmininko. Galima net pridėti antra tiek kiaušinių, ir vis tiek musinukė juos išperės, užaugins paukščiukus. Bet nuostabiausia, kad ji kai kada laisvės būklėje maitina kitų rūšių smulkius paukščiukus. Man teko matyti ją, lesinančią raudonuodegės vaikus, kurie buvo atnešti iš miško ir laikomi pusiau uždaroje patalpoje.

Pastaraisiais laikais neretai tenka įveisti paukščių tokiose vietose, kur jų nėra, pvz., stepių sodintose apsauginėse zonose. Tam reikalui praktiška yra atgabenti jaunų paukščiukų, priskyrus kiekvienai jų grupei (maždaug 20 paukščiukų) vieną musinukę, kuri juos užaugina. Lietuvoje irgi buvo bandyta taip padaryti: į jos lizdą priskirtas raudonuodegės ji visai sėkmingai užaugino.

Kai kurie paukščiai laikosi susibūrę glaudžiomis šeimomis net tada, kai jaunikliai būna pilnai suaugę ir galėtų gyventi savarankiškai. Taip elgiasi laukinės

žąsų. Kurapkų būrys irgi susideda iš vienos šeimos narių. Bet jei paukščiai pradeda veistis, pvz., sekantį arba dar kitą pavasarį, staiga suirsta tokio susiklausiusio būrio santykiai. Seni paukščiai, t. y. tėvai, nori palikti toje vietoje, kur pernai turėjo lizdą, ir žiauriai varo šalin net ir savo vaikus. Jie yra priversti apsigyventi nuo jų tolėliau, ir nuo to momento galutinai nutrūksta giminystės ryšiai.

Tačiau taip elgiasi ne visi paukščiai; kovai, kirai, kuosas, garniai mėgsta draugystę ir kuria dideles, kartais net kelių šimtų porų kolonijas.

PAUKŠČIŲ KOVA DĖL BŪVIO

Paukščiai veisiasi labai greit. Daugumas, ypač smulkūs paukščiukai, subręsta greičiau kaip per metus ir jau sekančiais kalendoriniais metais sudaro poreles, sukasi lizdus ir peri. Kiaušinių skaičius paprastai svyruoja tarp 4 ir 6, bet neretai, kaip antai: zylių, grūžialgių lizduose randama daugiau kaip 10 kiaušinių. O vištiniai paukščiai, pvz., kurapka, paprastai sudeda virš 20 kiaušinių. Be to, daugelis mūsų smulkių paukščiukų peri ne vieną kartą per vasarą, bet du ir net tris kartus.

Turint šitai galvoje, nesunku apskaičiuoti, kiek būtų paukščių, jeigu jie galėtų veistis ir gyventi nekliudomi. Paimkime nors ir zylių porą. Sakysim, kad ji per vasarą perėjo du kartus ir kiekvieną vadą išaugino po 10 zyliukų. Iš jų susidarytų 10 porų, kurios sekančiais metais turėtų išperėti 200 vaikų. Toliau panašiai skaičiuodami matytume, kad šie skaičiai auga nepaprastai greit.

Iš tikrųjų taip nėra, ir mes gerai žinome, kad geriausiu atveju tam tikroje vietovėje paukščių skaičius būna pastovus, o dažniausiai jis net kasmet mažėja. Kokios gi to priežastys? Pirmiausia pati gamta žudo gyvus padarus, kuriems ji davė gyvybę. Paukščiai žūsta iš bado ir nuo visokių natūralių priešų, kaip antai: plėšriųjų paukščių bei žvėriukų, nuo visokiausių nelaimingų atsitikimų ir žiaurių klimatinių sąlygų, pvz., nuo šalčio, lietaus, sniego bei šerkšno. Daugiausia paukščių žūsta veisimosi laikotarpiu, ypač perinčių patelių, kiaušinių ir jauniklių. Aplamai veisimosi laikas tai pats pavojingiausias momentas paukščio gyvenime, ir, norint palaikyti paukščių padermę, reikia juos tada ypač globoti.

Net ir tokie vislūs paukščiai, kaip kurapkos ir zylės, negali atsispirti klimatinėms sąlygoms ir žūsta tiesiog masiškai. Jau esame apskaičiavę, kad iš vienos zylių poros kitais metais turėtų atsirasti ne mažiau kaip 200 jaunų paukščiukų, o iš tikrųjų šių paukščių kasmet yra vis tiek pat. Kas gi juos naikina?

Vienas zoologas ėmėsi atidžiai tirti likučius paukščiukų, kurie buvo sudraskyti ir sulesti visokių plėšrūnų. Iš tų likučių, ypač iš plunksnų, nėra sunku pažinti koks paukščiukas buvo sudraskytas. Išnagrinėta daugiau kaip 10.000 tokių likučių. Zylių čia surasta tik 388 (224 didžiosios zylės, 120 mėlynųjų, 26 kuoduotosios, 10 pilkųjų, 8 šiaurinės zylės). Kaip matome, zylės sudaro tik nedidelį procentą. Žvirblių, pavyzdžiui, ten buvo 930, vieversių 927, kikilių 708. Tai gi išeina, kad zylių skaičių mažina ne plėšrieji paukščiai. Be to, jos ne tik peri, bet ir nakvoja medžių uoksuose, tai yra labai saugiose vietose, ir moka parinkti ko siauriausią angą, kuri jas dar labiau apsaugo. Ir

jeigu jų skaičius yra pastovus, tai greičiausiai čia bus mūsų klimato kaltė. Sunkiausias laikotarpis paukščiui išgyventi yra žiemos vidurys, kai esti trumpiausios dienos. Apie Naujus Metus Lietuvos klimato naktis trunka daugiau kaip 16 valandų, o diena — mažiau negu 8 valandas. Taigi zylė per 8 valandas turi susirasti tiek maisto, kad ji būtų soti visą ilgą žiemos naktį. Maistas suteikia kūnui šilumos, ir juo didesnis šaltis, juo daugiau reikia maisto, kitaip mažytis zylės kūnelis (o jis sveria tik 11—15 gramų) lengvai sušaltų. Gerai, jei diena būna palanki, tuomet ir maisto galima prisirinkti, bet juk ne visuomet taip yra, o dažnai ištišą dieną siaučia baisiausia pūga arba pliaupia lietus, o kartais po lietaus užėina šaltis, ir tuomet visų medžių žievė apledėja arba apsitraukia šarma, tada paukščiukai nesuranda tiek maisto, kad galėtų išverti ilgą, šaltą naktį, ir neišvengiamai žūsta.

Panašus pavojus gresia ir kurapkoms šaltą, sniegingą žiemą, o ypač tada, kai sniego paviršius apsidengia pluta. Mat, kurapkų pagrindinis maistas žiemos metu — tai želmenys. Jos prasikasa sniegą ir jų susiranda, bet jeigu ant sniego užsideda pluta, o kai kada susidaro ir kelios plutos, paukščiai negali prisikasti želmenų ir žūsta nuo bado ir šalčio. Tokia žiema buvo 1937 m., ir apskaičiuota, kad tuomet vien Klaipėdos krašte žuvo daugiau kaip 10.000 kurapkų. Toji žiema dėl gilaus sniego ir besikeičiančios temperatūros kurapkoms taip pat buvo labai nepalanki. Per atodrėkį sniego paviršius aptirpdavo, šaltis jį sustingdydavo, vėl pasnigdavo, ir tokiu būdu užsidėjo kelios tvirtos plutos.

Paukščiams dažnai tenka vargti vos grįžus iš dausių, nes tuomet dar pasitaiko šalčių, kaip būna kad pas

mus gegužės mėnesio antroje pusėje. Tokia varginga būklė ištiko paukščius Lietuvoje 1952 metų pavasarį. Tuomet galima buvo rasti begalę vos gyvų išbadėjusių ir sulysusių kregždžių arba net jų lavonų. Ypač nukentėjo langinės kregždės, šelmeninėms mažiau teko vargti, nes jos laikosi arčiau trobesių, net susimeta į pačius trobesius ir ten randa musių bei vabzdžių. Tokios masinės kregždžių katastrofos pasitaiko kas kelinti metai net vidurinėje Europoje. Antai 1931 metų pavasarį buvo surinkta ir atšildyta, o paskui lėktuvu nusiųsta į Veneciją apie 80.000 apšalusių ir išbadėjusių kregždžių. Ten jos buvo paleistos į laisvę. Tokiu būdu pavyko išgelbėti tik mažą dalelę visų nukentėjusių ir kritusių kregždžių.

Šiuo klausimu labai įdomūs tarybinių mokslininkų stebėjimai. Profesorius S. Turovas rašo: „Pietiniame Pakaspijy ir Užkaukazėj švelnias žiemas dažnai pakeičia labai žiaurios, ir tokiais atvejais neretai žūsta daugybė ten žiemojančių paukščių. Taip atsitiko 1944/1945 ir 1948/1949 metais: dėl žiaurios žiemos Užkaukazėj, Vidurinėje Azijoje ir Irane žuvo daugybė vandeninių paukščių. Nors daugelis vandeninių paukščių gali pakelti labai didelius šalčius, Kaspijos pakraštyje jie žuvo dėl bado ir baisiausių juos ištikusių audrų. Ypač žalingi paukščiams žiemos metu lietūs ir šlapias sniegas, nuo kurių sulimpa ir permirksta jų plunksnos. Tokiam orui atsispirti gali tikrai nutukęs ir sveikas paukštis.“ Tokiu oru, pasak tarybinio zoologo J. Isakovo, antys ir kiti vandeniniai paukščiai stengiasi išėiti iš vandens į krantą, o jei naktį ištinka juos nors ir nedidelis šaltis, jie apšala ir žūsta.

Profesorius S. Turovas įdomiai aprašo paukščius ištikusią katastrofą šiaurės Kaukaze: „Po šiltos, beveik

vasariškos nakties gausiai pasnigo. Pasirodė milžiniški strepetų pulkai ir tūkstančiai kitų paukščių. Būriai be paliovos skrido vienas paskui kitą 10—15 metrų aukštyje, kiekvienas išsiskleidęs maždaug 1,5—2 km pločio ruožu. Alkani paukščiai nieko nebudami skrido per sodybas, ąaimus, pro žmones, stengdamiesi vien tik ko greičiausiai išskristi iš sniego juostos. O žmonės panaudojo visus šautuvus, ir neretai vienu šūviu buvo užmušama 10—15 strepetų... 1924/1925 m. sniegas netirpo ilgiau kaip mėnesį. Paukščiai žūdavo tūkstančiais. Išbadėjusios ir sušalusios antys rytais būdavo renkamos rankomis. Kaimuose į kiemus nusileisdavo išbadėję pulkai smulkių žąselių bernyklių. Šią žiemą žuvo dešimtys tūkstančių strepetų."

Kartais paukščiai žūsta nuo labai sūraus vandens. Apie tai prof. S. Turovas rašo: „Kaspijos vandenims senkant, per paskutinį dešimtmetį jie labai pasūrėjo. Kara-Bogazo įlankos pietvakariuose būdavo randama apakusių žąsų. Pietinėje šios įlankos dalyje paukščiai žūsta pulkais. Salų ir pusiasalių pakrantėse, kur bangos išplauja visokių plūduriuojančių daiktų, randama labai daug paukščių lavonų. Tarabos saloje 150 metrų pakrantėje buvo rasta 162 negyvi paukščiai ir galima manyti, kad vidutiniškai vienam kranto kilometrui tenka 148 žuvę paukščiai, priklausą 70-čiai rūšių. Žūsta žąsų, antys, gulbės, dančiasnapiai, urvinės žąsų, garniai, putpelės, tulikai, kirai, žuvėdros, lingės, net randama ežių, vėžlių ir žalčių lavonų. Jūra pradėjo sūrėti neseniai, bet jos seklios įlankos jau kada turi blogą vardą. Dar 1882 metais apie Kara-Bogazo įlanką buvo rašoma: „Liaudyje plinta gandas, kad net paukščiai, skrisdami per įlanką, apanka.“

Panašių reiškinių pastebėta ir Šiaurės Amerikoje, būtent jos vakarinėje daly, kur yra sūrių ežerų. Antai 1910 metais Didžiajame Sūriame ežere išmirė 85% gyvenusių ten ančių. 1912 metais dviejų upių, įtekančių į šį ežerą, žiotyse rasta 74.462 žuvusios antys, o tai sudaro 20% visų nuo druskos koncentracijos žuvusių paukščių. 1891 metais Oueno (Owen) ežere žuvo 35.000 narų, neskaitant ančių, garnių ir kitų paukščių. Jie žuvo apsinuodiję šarminėmis druskomis. Tiksliai išaiškinti, kurios druskos yra nuodingos, ligi šiol dar nepavyko, bet yra žinoma, kad stiprios natrio chlorido koncentracijos sukelia paukščių ir kitų gyvių organizme patologinius¹ reiškinius.

Didelį pavojų vandeniniams paukščiams sudaro įvairūs naftos produktai, plisdami vandens paviršiuje. Nafta kaskart plačiau pritaikoma mechanizuotose sūsisiekimo priemonėse, tarp kitko ir laivininkystėje. Nuo motorlaivių patekusios į vandenį naftos atmatos išsiskleidžia ant vandens plona plėvele labai plačiai. Paukščiai, patekę į tokius plotus, susitepa savo apdara, plunksnos sulimpa ir praleidžia vandenį, nuo to paukštis peršąla ir žūsta. Europos vakaruose ši blygybė jau seniai žinoma, ir gamtos apsaugos organizacijos atkreipė į tai savo dėmesį, bet, deja, visos pastangos užkirsti šiai blygybei kelią nedavė teigiamų rezultatų. Maskvos Zoologijos Muziejaus direktorius, profesorius S. Turovas, taip aprašo šį Kaspijos pakraščių reiškinį: „Paukščiai nutupia į vandenį, kurį dengia mazuto sluoksnis, plunksnos prisigeria mazuto, paukštis nebegali skristi ir išlipa į krantą, o čia lengvai tenka rinkėjams, kurie gaudo juos, pasitelkę šunis, arba

¹ liguistus, nenormalius.

tiesiog rankomis. Remiantis duomenimis, 1937 m. žiemą arti Kailiu stoties septyni „medžiotojai“ pagavo 2300 tokių „mazutininkų“. Turint galvoje, kad naftos likučiai patenka į vandenį išilgai viso Krasnovodsko rajono, aiškėja į jūrą patenkančios naftos daroma žala. Žūsta daugiausia laukiai, antys, kragai.

Nafta ir mazutas, plačiai plisdami jūros paviršiumi, apsupa plaukiančių ančių ir laukių būrius. Artėjant naftos plotui, antys dažnai pakyla ir nuskrenda, bet laukiai ir kai kurios ančių rūšys nepaiso to ir nardo sau toliau. Išnirę po nafta, jie iš karto susitepa plunksnas ir tuomet pasuka į krantą. O kartais atskridęs būrys nusileidžia tiesiog į naftos zoną, ir jį ištinka toks pat likimas.

Nafta sugadina plunksnų struktūrą, ir todėl vanduo greit jas sumerkia. Lipnus, tirštas mazutas storu sluoksniu padengia paukščio krūtinę ir pilvą, sudarydamas tarsi šarvą, kartais net 2 cm storio, kuriame neįmanoma atskirti plunksną nuo plunksnos. Ypač daug mazuto susitelkia po sparnais, nes paukštis, mėgindamas pakilti į orą, pliaukši jais į vandens paviršių. Paukščiai nuo to žymiai pasunkėja ir todėl plauko giliai nugrimzdę vandeny. Sunkiausiai plunksnų suteršimą pakelia laukiai. Jie svirduliuodami vargais negalais išeina į krantą ir pasislepia kur nors tarp akmenų, bet prie jų kūno prilimpa smėlis, ir jie darosi dar sunkesni, dar labiau nepaslankūs. Jie tuomet lengvai patenka į žmonių rankas arba į plėšriųjų paukščių nagus.

Smarkiai susitepę paukščiai neišgyvena, nors jiems ir pavyksta išvengti žmogaus rankų ar sparnuotų grobuonių nagų. Šaltais rytais jų apdaras suledėja, ir jie peršalę žūsta. Dienos metu, saulei kaitinant, mazuto sluoksnis smarkiai išyla ir paukščiai nuo to labai ken-

čia; paprastai jie guli tada ant šono, plačiai prasižioję, ir sunkiai kvėpuoja. Bet ir šiaip jie žūsta, apnuodyti per jų odą persisunkusios naftos.“

Stipri šviesa traukia paukščius panašiai kaip žiburys peteliškes. Kartais jie nakties metu užskrenda ant aukštakrosnių, kur lydoma geležis, ir sudega jų karštyje. Tokių atsitikimų yra žinoma.

Labai pavojingi paukščiams yra jūrų švyturiai. Jų šviesa labai stipri, matoma už keliasdešimt kilometrų, ypač veikia paukščius tamsiomis naktimis, viliodama juos į save. Šviesos apakinti, paukščiai užskrenda ant švyturio mūrų bei geležinių dalių ir mirtinai užsimuša dešimtimis ar net šimtais. Gamtos apsaugos organizacijos reikalauja pašalinti šį pavojų paukščiams, o tai padaryti nesunku. Tereikia nors ir nestipriais žiburiais apšviesti patį švyturio pastatą — tuomet paukščiai galės jo išsilenkti.

KELIONĖS

Du kartus metų laikotarpy paukščių gyvenime vyksta didingas reiškinys. Rudenį iš ašigalių sričių jie nukeliauja į pusiaujo kraštus, o pavasarį, atvirkščiai, iš ten traukia ašigalių link. Tai vyksta ir šiaurės, ir pietų pusrutuly, skirtumas tik tas, kad pietų pusrutuly pavasaris prasideda tuo laiku, kai šiaurėje užėina ruduo, ir atvirkščiai. Yra net tokių paukščių, kurie rudenį nukrenda iš šiaurės kraštų anapus pusiaujo ir ten praleidžia žiemos mėnesius. Taip elgiasi mūsų gandras ir kregždė, praleisdami žiemą pietų Afrikoje. Atskiros paukščių rūšys atlieka nevienodo ilgumo kelionę; vienos pasitraukia į pietus vos 400 ar 600 kilometrų, o

kitos — tūkstantį ir net du tūkstančius kilometrų. Toliausias keliautojas, pasirodo, yra gandras ir kregždė, nes jie rudenį nukeliauja iki 10 tūkstančių kilometrų, o pavasarį tokią pat kelionę atlieka atgal.

Seniau apie paukščių keliones buvo galvojama labai fantastiškai. Net toks rimtas gamtininkas, kaip Senovės Graikijos Aristotelis tikėjo, kad kai kurie paukščiai praleidžia žiemą įmygio būklėje, pasislėpę medžių uoksuose ar kokiuose užnarviuose; net manė, kad kregždės rudenį pasineria į vandenį ir ten praleidžia visą žiemą. Paukščių kelionių paslaptį pavyko nušviesti tik gana neseniai. Šis nuopelnas priklauso Rusijos akademikui Midendorfui, nustačiusiam paukščių pasirodymo laiką, jų kelionės kryptį ir kita. Daug aiškumo įnešė Maskvos universiteto profesoriaus Menzbiero tyrimai. Tačiau jis tyrė paukščius bendroje jų masėje, bet neišaiškino, kur nukrypsta atskiri individai. Tik vėliau buvo sugalvota sekti atskirai kiekvieną paukštį. Čia yra nusipelnęs ir rusų zoologas F. Falz-Feinas. Praėjusio šimtmečio pabaigoje tyrinėdamas paukščių gyvenimą savo įkurtoje tyrimų bazėje Askanija-Nova, jis vieną kartą savo išaugintai gervei prikabino prie kaklo mažytę cilindrinės formos dėžutę, į kurią buvo įdėtas keturiomis kalbomis užrašas: „Ši gervė yra gimusi ir augusi Askanija-Novoje, Rusijos pietuose. Kas ją sugaus ar užmuš, prašome pranešti nurodytu adresu.“ Tų pačių metų gruodžio mėnesį ši gervė buvo sumedžiota Sudane, Afrikoje, o užrašas pateko į rašytojo Slatin Pašos rankas, kuris tuo metu buvo vienos kariaujančių Afrikos tautelių nelaisvėje. Apie šį įvykį jis mini savo knygoje „Ugnis ir kalavijas Sudane“. Šis, atrodo, nežymus įvykis turėtų paskatinti kai ką praveisti daug tikslesnius bandymus, nes jau įsitikinta, kad, žymint

paukščius, galima gauti patikimų duomenų apie jų žiemojimo vietas, sužinoti, kaip toli nukeliauta, ir kita. Pirmasis žmogus, pritaikęs šį metodą platesniu mastu, buvo danų mokytojas Mortensenas. Jis pasigamino įvairaus dydžio aliuminių žiedų, kurie buvo pažymėti numeriu ir adresu, ir jais apžiedavo keletą tūkstančių kregždžių, varnų, kovų, vieversių, startų ir kitų paprasčiausių paukščių. Apžiedavęs jis vėl juos paleido į laisvę. Po kiek laiko Mortensenas gavo žinių, kad šis ar tas jo žiedu pažymėtas paukštis buvo sumedžiotas tolimame krašte. Suradus žieduotą paukštį, paaiškėja šie duomenys: kuria kryptimi jis buvo nuskridęs, kokiu keliu jis vykdavo savo kelionę, kur jis žiemoja, kiek laiko trunka jo kelionė, ir kitos smulkmenos, bet svarbiausias dalykas, kad visi tie duomenys yra visiškai patikimi.

Tarybų Sąjungoje paukščių kelionėms tirti įkurta didelė įstaiga — „Centrinis Paukščių Žiedavimo Biuras“. Jos centras Maskvoje. Lietuvoje irgi sistemingai žieduojami paukščiai jau nuo 1929 metų, ir yra gauta daug įdomių žinių. Dabar žiedavimo centru virto Zoologijos Muziejus Kaune, bet jam talkininkauja daugybė jaunimo organizacijų, mokyklos ir aukštųjų mokyklų moksliniai rateliai. Ligi šių metų apžieduota virš 80 tūkstančių paukščių ir gauta nemaža pranešimų apie mūsų žieduotus paukščius, pagautus ar sumedžiotus svetimuose kraštuose. Daugiausia apžieduota varnėnų, nes jie savo lizduose lengviausiai prieinami žmogui, todėl ir jų kelionės pobūdis bei žiemojimo vieta geriausiai žinomi. Pas mus šie paukščiukai yra mylimi ir jiems perėti įkeliami inkilai, todėl jų ir išsiperčia nesuskaitomi būriai. Jauni varnėnai pradeda skraidyti birželio pradžioje ir netrukus kartu su seniais ima

būriuotis plačiose pievose, o ypač mūsų pajūry. Netrukus dalis šių būrių ima slinkti Baltijos pajūriu pietvakarių kryptimi, ir jau birželiui baigiantis bei liepos mėnesį dalis mūsų žieduotų varnėnų aptinkama rytinėje Vokietijoje, rugpiūčio, rugsėjo mėnesiais vakarinėje Vokietijoje ir Olandijoje, vėliau — Belgijoje ir Prancūzijoje. Pagaliau žiemą praleidžia Didž. Britanijoje bei Irlandijoje. Bet, kaip žinome, varnėnai grįžta į savo tėviškę labai anksti pavasarį. Antai Suvalkijoje ir net Kaune varnėnų matyti jau vasario mėn. gale. Tada būna dar šalta, tad paukščiukams tenka daug vargti.

Tiesa, ne visi varnėnai pradeda keliauti į savo žiemos buveines vienu metu: dalis jų labai užvilkina savo išvykimo dieną net iki vėlyvo rudens. Visos kelionės ilgis (jei skaityti iki Irlandijos) sudaro apie 2200 kilometrų.

Neblogai iširta mūsų pempių kelionė. Jos irgi jau vasaros gale ima slinkti Baltijos pakraščiu pietvakarių link, bet galutinai apsistoja žiemoti Ispanijoje ir Portugalijoje. Jos irgi anksti grįžta, maždaug apie kovo mėn. 15 d.

Trumpiausiam laikui apleidžia Lietuvą vieversys. Mūsų laukuose jų galima aptikti dar spalio gale, bet žiemą jie praleidžia Prancūzijoje, Belgijoje, tačiau jau vasario pabaigoj jie pradeda grįžti. Per Lietuvą traukia ne tik tie paukščiai, kurie čia išsiperėjo, bet ir tie, kurie perėjo Europos šiaurės rytuose, pvz., Baltosios jūros pakraščiuose, Leningrado srity ir Suomijoje. Jie taip pat traukia Baltijos pakraščiu ir čia susitinka su vietiniais paukščiais, tokiu būdu čia jų susikaupia gaušūs būriai. Jie labai sutirštėja Kuršių marių pakrantėse, ypač Neringoje ir Ventės Rage. Ties Klaipėda paukščių banga, atskridusi rudenį iš šiaurės, turi pasirinkti vie-

na iš dviejų kelių: vienas — tai Neringa, antras — Kuršių marių rytinis krantas. Bet, traukdami pastaruoju keliu, paukščiai atsiduria Ventės Rago, kuris smailagaliu atsisukęs į pietvakarius. Tokiu būdu paukščiai atsiduria nelyginant maišo dugne ir norom nenorom turi čia tam tikrą laiką sustoti. Jei oras geras, jie netrukus vėl ima tęsti savo kelionę, bet jei blogas, ypač kai per ūkanas nematyti tolimųjų krantų, jie priversti sustoti čia ilgesniam laikui, ir jų susikaupia masės. Iš Ventės Rago paukščiai vėl turi pasirinkti vieną iš dviejų kelių: vienas — skersai Kuršmares į Neringą (tiesiai iki Nidos 13 km.), antras — skersai Nemuno žiotis. Įdomu žiūrėti, kai po ilgai trukusio blogo oro varnėnai pasiryžta perskristi marias. Tiršti jų būriai aplimpa Ventės Rago kraštutinį kyšulį. Tuomet visos čia augančių žilvičių ir gudobelių šakutės yra tiesiog kibte apkibusios varnėnais. Kaskart nuo tirštos jų masės atsiskiria vienas, kitas būrelis, spiralėmis pakyla aukštai į orą, padaro kelis posūkius ir, atrodo, — tuoj nuskris pageidaujama kryptimi, t. y. į vakarus. Bet štai jiems pasidaro baisu, tarytum nepasitiki jie savo jėgomis ir vėl nusileidžia žemyn, vėl nutupia į krūmus. Ir tik po kelių panašių bandymų paukštelių būrys pakyla dar aukščiau. Šį kartą pasileidžia tiesia linija arba skersai marias į Nidą bei Rasytę, arba skersai Nemuno žiočių tiesiai į vakarus. Bet ir šiuo atveju atsiranda nerūžtingų paukštelių, kurie atsiskiria nuo išskridusio būrio ir grįžta atgal į Ventės Ragą. Čia jie prisideda prie bendros masės ir pagaliau kartu su kitais iškeliauja vėliau.

Paukščių kelionių tyrimai turi ne tik mokslinės, bet ir praktinės reikšmės. Pasirodė, kad daugelis medžiojamų paukščių, ypač vandeniniai: antys, žąsys,

gulbės ir gausios pelkinių paukščių rūšys gimsta ir užauga šiaurės kraštuose, pvz., Karelijoje, Murmane, Pabaltijo respublikose, bet, traukdami pietvakarių kryptimi, atsiduria Europos vakaruose, t. y. tirštai žmonių apgyventuose kraštuose. Čionai jie uoliai medžiojami, ypač vertingesni, pramoniniai paukščiai, kaip antai: slankos, antys, visų rūšių tilvikai ir kt. Tarptautiniuose gamtos apsaugos kongresuose dažnai šiaurės tautų atstovai skundžiasi, kad pietų Europos kraštuose naikinami paukščiai. Iš tikrųjų susidaro nenormali padėtis: TSRS šiaurės kraštai, Suomija, Švedija, Norvegija priaugina įvairių vertingų paukščių tam, kad juos išmedžiotų Europos pietų kraštai. Taigi išeina, kad šiaurės kraštai yra paukščių gamintojai, o pietų — vartotojai.

Tarybų Sąjungos rytinės dalies paukščių padėtis yra geresnė. Skrisdami į dausas, jie laikosi ne pietvakarių, bet pietų krypties. Antai Pečioros upyno paukščiai rudenį patenka į Volgos vidupį ir iš čia pagal jos tėkmę patenka į Kaspijos jūros šiaurinę pakrantę, vėliau — į jos pietinę dalį, Azerbaidžano pakraščius. Čia susirenka jų nesuskaitomos masės, ypač vandeninių paukščių: žąsų, ančių, laukių ir kt. Dauguma jų čia praleidžia ir žiemą. Žiedavimo metodu nustatyta, kad čia, Kaspijos pakrantėj, susirenka žiemoti ir Sibiro vakaruose išsiperėję bei užaugę paukščiai. Perėjimas ir žiemojimas Tarybų Sąjungos ribose duoda galimybę reguliuoti jų medžioklę žiemos metu, kad nesumažėtų veislei skiriamų paukščių išteklių.

Per rudens ir pavasario keliones pas mus apsilanko ir svetimų kraštų paukščiai, vadinasi, tokie, kurie čia neperi. Tai daugiausia tolimos šiaurės gyventojai, bet žiemoti jie nukeliauja į šiltus pietinės Europos kraštus.

Lietuva jiems pakeliui, be to, čia dar šilta, daug maisto, tad ir skubėti nėra ko, galima ilgiau paviešėti. Tokių paukščių galima būtų nurodyti apie keliasdešimt rūšių.

Gausiausiai tuomet pas mus apsilanko mažytis, grakštusis, baltabrūvis strazdas, panašus į mūsiškį strazdą giesmininką, bet už jį mažesnis. Tai šiaurės Skandinavijos, Suomijos ir Murmano gyventojai. Jie ten labai gausūs ir žmonių mylimi paukščiukai. Jau rugsėjo mėnesio antroje pusėje pasirodo jų pas mus, keliaujančių pietų link, o pavasarį, balandžio pradžioje jie vėl pasirodo. Tuomet jie gulte nugula nedidelius lapotus miškečius, kur protarpiais yra pievų, pelkių. Tupėdami medžių viršūnėse, jie gieda visi, bet nesutartinai, ir kyla toli girdimas klegesys: jie tarsi džiaugiasi, kad grįžta į savo gimtinę.

Kitas šiaurės gyventojas, reguliariai aplankantis rudenį Lietuvą, yra dirvinis sėjikas, tai gražus maždaug kėkšto ūgio paukštis, tačiau ilgomis kojomis kaip ir visi stibynuočiai. Sėjikas peri ten, kur ir baltabrūvis strazdas, bet ne miškuose, o tundrose. Sunku įsivaizduoti tundrą be sėjiko, lygiai kaip ir mūsų ariamus laukus be vieversio. Jau rugpiūčio mėnesį sėjikai iš savo gimtinės tundros pasileidžia pietvakarių kryptimi, iš pradžių sėniai, paskui jaunikliai. Sėniai skiriasi nuo jauniklių savo juoda, aksomą primenančia krūtine (jaunų sėjikų apačia balkšva), ir pirmiausia pamatai vien tik juodakrūtinius. Atkeliavę sėjikai gulte nugula mūsų plačias pievas ir ganyklas, bet ypač apsėtus žiemkenčių laukus, ir todėl kai kas mano, kad jie minta javų grūdais. Bet iš tikrųjų taip nėra; jų maistas — tai visokios kirmėlės ir vabzdžiai, kurių kaip tik gausu tarp želmenų. Kadangi šių paukščių gausiausia žiemkenčių sėjos metu, tai galima manyti, kad nuo to ir

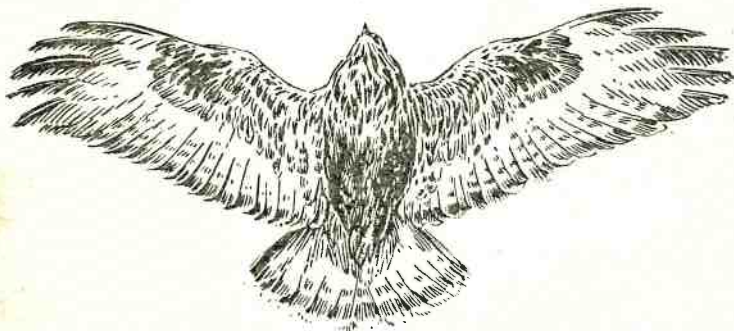
yra kilęs jų vardas. Sėjikai užtrunka pas mus rudeni labai ilgai, kartais net gruodžio mėnesį galima jų dar matyti. O pavasarį, keista, sėjiką retai pas mus tepamatysi. Iš to galima daryti išvadą, kad arba jie grįžta į šiaurę kitu keliu, arba keliauja labai greit, nesustodami kaip rudeni.

Minėtas baltabrūvis strazdas, sėjikas ir nemaža kitų šiaurės paukščių tik praskrenda pro mūsų kraštą, siekdami šiltesnių kraštų žiemai praleisti. Bet yra ir tokių, kuriems Lietuvos žiema, palyginti su jų šiaurės tėvyne, nėra baisi, ir jie žiemą praleidžia pas mus, jų dausos tai Lietuva. Čia labiausiai norėtusi paminėti svirbelį. Šis dailus paukštelis yra maždaug tokio dydžio, kaip varnėnas. Jo plunksnos tarsi šilkinės, o ant galvos — aukštas gražus kuodukas. Jo tėvynė taip pat tolimi Skandinavijos, Suomijos, Murmano ir kiti Tarybų Sąjungos šiaurės kraštai. Tenai šis paukščiukas daugiausia minta uodais, kurių šiaurės kraštuose yra aibių aibės. Jisai gauda uodus ore panašiai kaip mūsų musinukės, su kuriomis jis yra susigiminiavęs. Rudeni, bėgdami nuo baisių šiaurės speigų, svirbeliai traukia į pietus. Pas mus jie pasirodo jau spalio mėnesį, bet, žinoma, šiuo laiku ir pas mus vabzdžių maža, tai atvykę svečiai puola visokias uogas, visų pirmiausia šermukšnių, šeivamedžio, putino, grauželio, kadugio, o ypač amalo. Jie nesugeba perdėm suvirškinti šių uogų, sėklos nenustoja daigumo ir su paukščių atmatomis yra išsėjamos plačioje apylinkėje. Pavasarį, kai jau jokių uogų nebelieka, svirbeliai mielai lesa spanguoles, kurios, sniegui ištirpus, aiškiai raudnuoja raistų kemsuose. Svirbeliai kai kuriomis žiemomis būna labai gausūs, be to, nebaikštūs, todėl seniau daug jų būdavo išgau-

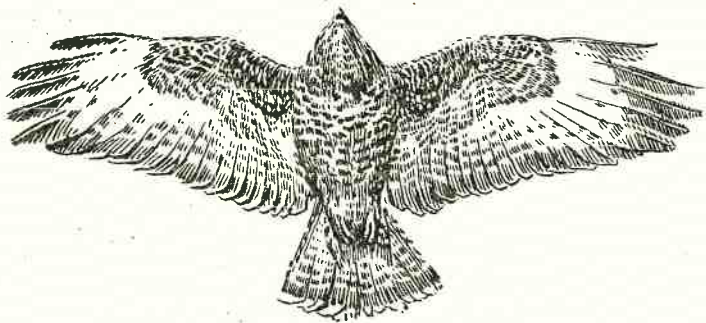
doma kilpomis ir kepama. Lietuvos miesteliuose galima būdavo jų pirkti ištisais ryšuliais.

Kitas įdomus šiaurės paukštis, praleidžiantis pas mus žiemą, yra vandeninis strazdas. Jis yra tokio dydžio, kaip ir strazdas giesmininkas, tik trumpesnis ir kresnesnis, visas tamsios durpinės spalvos, bet visai balta krūtine. Dažnai tenka šių paukščiukų matyti Rusijos paupiuose ir visados negalima jais atsigerėti. Visas šio paukščiuko gyvenimas susijęs su upių vandeniu, ir niekur kitur jo nepamatysi. Sau maisto jis randa tik ant upių dugno: staiga pasineria ir, bėgdamas dugnu, renka ten gyvenančius vandeninius vabzdžius. Tatai, žinoma, trunka tik trumpą valandėlę. Paskui paukščiukas išskrenda iš vandens, pasipurto ir vėl sausas, nes jo plunksnos labai riebios, ir vanduo jų nepermerkia. Žiemą vandeniniai strazdai pasirodo Lietuvoje ten, kur upėse riogso dideli akmenys, nes vanduo ten sraunas ir neužšąla. Teko jų matyti Šventojoje apie Veprius, Verknėje, Šešupėje, Merkio upyne ir kitur.

Svečias iš šiaurės yra ir tūbuotasai suopis. Suopiai tai didoki, maždaug kranklio ūgio plėšrieji paukščiai.

Tūbuotasis suopis

Vakarinis suopis

Viena jų rūšis — vakarinis suopis — plačiai gyvena Europos vakaruose, tarp kitko ir pas mus, bet ji žiemai pasitraukia į šiltesnius kraštus, o jos vietą užima atskridusi iš šiaurės tūbuotojo suopio bendruomenė. Tūbuotieji suopiai — tai tikri šaltų kraštų gyventojai: visi gausiai, šiltai apsiplunksnavę, net ir kojos apaugusios plunksnomis iki pat pirštų apačių. Jie daro gerais kailiniais apsilvilkusio žmogaus išpūdį. Žiemos metu dažnai jų galima pamatyti plačiose lygumose, pievose ir laukuose, nes tokios vietos jiems labiausiai primena jų lygią gimtąją tundrą, bet ilsėtis jie mėgsta kokiam nors paaukštiniame, pvz., ant šieno kūgio, ar vienišam medy vidury laukų, o kartais ir ant telefono stulpo, nes iš ten jiems patogiau pastebėti pelę, kurmį ar kitus žvėriukus, kuriais jie maitinasi.

Panašių įpročių kaip tūbuotasis suopis turi baltoji pelėda. Ši gražuolė yra taip pat tolimos šiaurės gyventoja ir taip pat kaip jis, atskridusi pas mus, prisilaiko plačių lygumų ir medžioja smulkius žvėrelius.

Minint žiemos svečius, negalima nepaminėti sniegstartės. Tai malonus startų giminės paukščiukas, kurio

apdaras daugiausia išpuoštas dviem spalvomis — juoda ir balta, todėl ir ore net iš toli nesunku jį pažinti. Gyvena jie visuose Ledinuotojo vandenyno pakraščiuose: Skandinavijoje, Suomijoje, Murmane, Sibire ir Šiaurės Amerikoje. Tai vienintelis žvirblinių būrio paukščiukas, gyvenantis tokioje tolimoje šiaurėje, per jį net Šiaurės Žemės salyne, t. y. maždaug 80-oje lygiagrečių. Keista matyti šį paukščiuką negyvenamose uolėtose šiaurės Ledinuotojo vandenyno salose, tupintį ant granito luitų ir traukiantį savo liūdną giesmelę. Tai vienintelis šio žiauraus klimato kraštų giesmininkas. Žiemą, kai tuose šiaurės kraštuose išiviešpatauja baisūs šalčiai ir ima siautėti sniego audros, o jūra apsidengia storu ledo sluoksniu, šie paukščiukai plačiu frontu traukia į pietus ir pasiekia net pietinę Europą bei Šiaurės Afriką.

Pakriki, toli išsidriekę sniegstarčių pulkai gausiai užplūsta mūsų pajūrį. Rečiau jie sutinkami krašto laukuose, kur nuo rudens užsiliko sausų piktžolių su sėklomis. Juodmargių paukščių būrelis tarytum vėjo pustomas sniegas greit slenka vis į pietus, vis tolyn...

Be tų paukščių, kurie pas mus pasirodo periodiškai kasmet maždaug tuo pačiu laiku, tenka paminėti ir tokius, kurie mūsų kraštą užplūsta tik kai kuriais metais, paskui vėl eilę metų jų nepamatysi. Čia pažymėtinos Sibiro riešutinės, panašios į mūsų, tik laibu, gana silpnu snapu. Mūsų riešutinės minta riešutais ir turi tam pritaikytą didelį, stiprų snapą, o sibirinių riešutinių maistas daugiausia Sibiro pušies (kedro) riešutukai, kuriems aižyti užtenka daug silpnesnio snapo. Tais metais, kai Sibire neuždera minėtų riešutukų, riešutinės, bado verčiamos, palieka savo gimtinę ir masiškai pasklinda Europos kraštuose; atsiranda jų tuomet

ir pas mus. 1954 metai kaip tik ir buvo sibirinių riešutinių antplūdžio metai. Praleidę savo gyvenimą Sibiro taigoje, kur, gal būt, neturėjo progos susidurti su žmogum, šie paukščiai nenusimano, koks jis pavojingas padaras, ir, atskridę į tirštai apgyventus Europos kraštus, iš pradžių nebijo žmogaus. Šiemet stebint paukščių perskridimą Ventės Rage, viena riešutinė, užskridusi prie švyturio bokšto, nutūpė ant mūsų stebėtojo peties. Dideli sibirinių riešutinių pulkai keliauja toliau į vidurinę Europą, tačiau neaišku, kur jos vėliau dingsta, nes niekas nematė jų grįžtančių atgal. Gal būt, jos iš rudens šiaip taip prasimaitina vabzdžiais, bet vėliau dėl maisto stokos žūsta.

Yra žinomi ir kitų paukščių antplūdžiai. Štai dykumose gyvena panašus į kurapką, bet primenantis ir karvelį, keistas smailia ilga uodega paukštis — sadža arba stepių vištelė. Sadža visais atžvilgiais yra prisitaikiusi dykumos aplinkai: jos spalva derinasi prie smėlio, o trumpos kojytės tarytum pakaustytos stora suragėjusia oda, kuri apsaugoja paukštį nuo įkaitusio dykumos smėlio. Sadžos gyvena ten, kur auga tik skurdi augalija ir visai nėra vandens; jos minta tų augalų lapais bei sėklomis, o atsigerti skrenda kasdien dažnai už 100 kilometrų.

Kai kuriais metais nežinia dėl kokių priežasčių didžiausi sadžų pulkai leidžiasi į kelionę ir atsiduria tolimuose svetimuose kraštuose. Tokiais metais jų aptinkama vidurinės Europos šalyse ir toliau į vakarus iki Ispanijos bei Portugalijos. Daug jų užsimuša į telegrafo viešas, bet daug ir išmedžiojama. Išlikę gyvi, paukščiai kai kur mėgina perėti ir išveda vaikus, tačiau nepajėgia išlaikyti veislę svetimuose kraštuose ir ilgainiui jie visi žūsta. Didelis sadžų antplūdis buvo 1863 me-

tais — jų tuomet sumedžiota įvairiuose kraštuose, pradedant Archangelsku ir baigiant Ispanija. Atskrido jų tuomet ir į Lietuvą, bet, vykstant sukilimui, buvo konfiskuoti visi šaunamieji ginklai ir negalėjome sumedžioti šių paukščių mokslo reikalams. Zoologijos muziejus Kaune turi vieną sadžą, nušautą 1859 metais Drisvetų dvare (buv. Švenčionių apskrity).

Kokios jėgos gena sadžas iš Azijos dykumų į tokius tolimus kraštus, sunku pasakyti. Šitie paukščiai beveik neturi natūralių priešų, tai gal susidaro jų perteklius, kuris ir ieškosi kitos tėvynės.

Artėjant traukimo laikui, daugumas paukščių susiburia pulkais. Susiburti reikia, kad būtų saugiau: būryje visuomet yra budrių paukščių, kurie perspėja kitus apie artėjantį pavojų. Antra, susibūrę paukščiai išskrenda tikslesniu laiku, negu skrisdami pavieniui. Iš tikrųjų, paukščių pasiryžimas traukti turi nemaža individualinių skirtumų: vieni yra linkę pradėti traukimą anksčiau, kiti — vėliau. Bet būryje tie individualūs polinkiai negauna pasireikšti, nes kiekvienam paukščiui yra, taip sakant, primetama būrio valia, ir tikrai skristi susiruošiama tik tuomet, kai visų būrio dalyvių ryžtas pasiekia tam tikrą vidurkį. Tuomet ištraukia ir tie paukščiai, kurių ryžtas pasiekė aukščiaušią laipsnį, ir tie, kurie jo dar neturi. Tai paaiškina, kodėl vidutinė paukščių traukimo data kasmet yra maždaug ta pati.

Klausimą, kas verčia paukščius keliauti dukart per metus, tyrinėjo įvairūs mokslininkai jau devynioliktojo amžiaus pradžioje. Buvo manoma, kad svarbiausias veiksnys yra maisto stoka ir šaltis. Suprantama, kad vabzdžialesiai paukščiai, žiemai užėjus, negali išmisti ir turi pasitraukti ten, kur randa maisto; plėšrieji minta

smulkiaisiais ir skrenda paskui juos; vandeniniai paukščiai turi pasitraukti dėl ledo ir t. t. Bet jau senieji tyrinėtojai žinojo, kad polinkis keliauti ne visų rūšių yra vienodai stiprus. Kai kada maži ir silpni paukščiukai nevengia žiemos, ypač kuomet didieji ir galin-gieji pasitraukia į pietus. Pažymėtina, kad daugumas paukščių palieka savo vasaros buveines tuo metu, kai yra pakankamai maisto ir apskritai visa gyvenimo aplinka palanki. Štai mūsų čiurliai palieka Lietuvą visuomet labai tiksliai — apie rugpiūčio 15 d., kada oras esti dar šiltas, diena ilgesnė negu pietų kraštuose ir maisto pakanka. Kad paukščiai tuo metu maisto dar nestokoja, rodo žinomas faktas, jog jie rudenį, traukdami į dausas, būna ypač riebus. Antra vertus, nauji žiedavimo eksperimentai nustatė, kad kai kurių rūšių jaunikliai iškeliauja keliais mėnesiais anksčiau, negu seniai (pvz., varnėnų), o jei seniai gali pramisti savo gimtinėje, tai ir jaunikliams užtektų maisto.

Kad ne maisto stoka verčia paukščius rudenį palikti savo gimtinę, galima spręsti iš nelaisvėje laikomų paukštelių elgesio, artėjant traukimo laikui. Juk aišku, kad tokie belaisviai maisto turi pakankamai, bet, nepaisydami to, rudenį jie pradeda nerimauti, dairytis savo narvelyje, o ypač naktį: pabunda ir stengiasi išsprukti. Praėjus traukimo laikui ir jų giminėms išskridus, jie vėl nurimsta. Neatrodo, kad ir šaltis galėtų turėti daug reikšmės, nes, kaip buvo minėta, pas mus lieka žiemoti kai kurie visų mažiausi ir jautriausi paukščiukai, pvz., ilgauodegė zylė, nykštukas, karetaitė ir kt. Be to, žinoma, kad daug šiltųjų kraštų paukščių, kaip antai: flamingai, gervės, pelikanai, zoologijos soduose puikiausiai žiemoja lauke. Pabėgę paukščiai arba šiaip kokių priežasčių sukliudyti rudenį išskristi,

puikiai prisitaiko žiemoti. Žinome nemaža atsitikimų, kada pas mus žiemojo gandrai, slankos, perkūno oželiai ir kt.

Dar sunkiau yra nustatyti priežastis, kurios verčia paukščius pavasarį palikti šiltuosius kraštus ir vykti į savo gimtinę, nes jie negali žinoti, kas darosi tuo laiku šiaurės kraštuose. Savo žiemojimo vietose jie turi pakankamai maisto, o klimatas vargiai galėtų būti nepatenkinamas. Ankstesnieji tyrinėtojai manė, kad paukščiai palieka dausas galingo veisimosi instinkto skatinami ir norėdami pasiekti tas vietas, kur jie yra gimę. Tačiau ši nuomonė ne visai teisinga, nes dabar nustatyta, kad daug paukščių rūšių dar neperi antrą savo gyvenimo vasarą, ir todėl veisimosi instinktas kaip traukimo priežastis atkrinta. Tokių neperinčių paukščių Lietuvoje galima dažnai matyti; iš jų pirmiausia krinta į akis gandrų pulkai, kurie visą vasarą nepakrikdami poromis, bet būriu ganosi pievose. Manau, kad tai būdinga ir laukinėms žąsims, kurios atsilieka nuo didelių pulkų, išvykstančių iš mūsų krašto į tolimąją šiaurę jau apie balandžio 15 dieną ir lieka dar iki gegužės mėnesio. Vis tai tokie paukščiai, kuriems nėra ko skubėti į savo gimtinę, nes jie vis tiek neperės, o vis dėlto jie tenai nuskrenda, nors kiek ir pavėluodami. Bet yra viena svarbi priežastis, verčianti rudenį paukščius iš gimtinės iškeliauti: tai pakitėjęs šviesos ir tamsos santykis. Ilga vasaros diena sudaro palankias sąlygas vaikams išauginti, nes tuomet sėniai didesnę paros dalį gali ieškoti maisto mažyliams ir sau. Žiemą kaip tik atvirkščiai: trumpa šiaurės kraštų žiemos diena, ypač esant blogam orui, dažnai būna paukščiui pražūtinga. Neradęs maisto per kelias šviesias

valandas, paukštis priverstas alkanas laukti keliolika valandų naujos progos.

Kad šviesa aplamai teigiamai veikia paukščius, rodo bandymai vištų ūkiuose: kur vištidės didesnę nakties dalį apšviečiamos elektra, vištų dėslumas žymiai pakyla. Ledinuotojo vandenyno pakraščiuose, kur poliarinė diena trunka keletą mėnesių, galima pastebėti, kad paukščiai yra veiklūs ištisas 24 valandas. Šviesa turi ir tarpinės įtakos. Ji veikia augalus, kurie ima žydėti, o drauge su tuo prasideda vabzdžių veiklos laikas. Daugelis paukščių minta vabzdžiais, ir tas laikas pasidarą jiems aiškiai naudingas. Be abejo, šviesos ir tamsos santykiai yra seniausias paukščių traukimo veiksnys. Paukščių gyventa jau terciaro laikotarpyje, bet tuomet net šiaurės kraštuose buvo toks klimatas, kaip šiandien atogrąžose, tad nei ledas, nei šaltis negalėjo spirti paukščius palikti tuos kraštus rudenį. Bet vis tiek tuose kraštuose, kaip ir dabar, viešpatavo kelių mėnesių ilgio poliarinė naktis, ir paukščiai turėjo iš ten trauktis, nes tamsoje negalėjo rasti sau maisto.

Šviesos įtaka daugiausia turi reikšmės tiems paukščiams, kurie praleidžia vasarą ašigalių kraštuose. O kraštams, kurie užima vidurį tarp ašigalių ir pusiaujo, tatai dažnai netinka, nes juose gyveną paukščiai rudenį, traukdami pusiaujo link, šviesos atžvilgiu neretai patenka į blogesnes sąlygas. Pavyzdys gali būti mūsų čiurliai, kurie išskrenda iš Lietuvos apie rugpiūčio 15 dieną, kada mūsų krašto naktis daug trumpesnė negu Kongo krašte, į kurį keliauja šie paukščiai.

Iš viso, kas anksčiau pasakyta, galime padaryti išvadą, kad šviesa, lygiai kaip maistas ir temperatūra, nors ir labai svarbūs veiksniai, tačiau nė vienas jų nėra lemiamas. Paukščių traukimas vyksta tokiu plačiu

mastu, tokia gaivališka jėga, jog stebint jį negalima pasitenkinti vien priežasčių ir pasekmių aiškinimu. Čia yra kažkas daugiau, yra nesuvaldoma jėga, verčianti paukštį traukti vis priekin, nepaisant pavojaus ir kliūčių.

Naujaisiais laikais įsigalėjo nuomonė, kad paukščių pasiryžimas keliauti turi būti suvokiamas kaip išraiška tam tikros fiziologinės būklės, susidarancios jų organizme pavasarį ir rudenį. Toks fiziologinių reiškinių periodiškumas yra vadinamas „fiziologiniu ritmu“. Panašūs reiškiniai nėra vien tik paukščių ypatybė, jie bendri įvairiems kitiems gyvūnams ir net augalams. Pavyzdžiui, yra augalų, kurie nakties metu uždaro savo žiedus, o dieną atidaro, arba prieš rudenį numeta lapus, o pavasarį juos ataugina ir t. t.

Nagrinėjant paukščių keliones, įdomiausias klausimas — koku būdu jie paima tinkamą kryptį. Yra žinoma, kad paukščių atmintis, ypač regimoji atmintis, yra labai gera, tad paukštis, vieną kartą atlikęs kelionę, gerai atsimena matomą vietovaizdį, mišką, jūros pakraštį, upę ir kt. Tie dalykai jam tarsi gairės, kuriomis jis vadovaujasi pakartojamoje kelionėje.

Seniau, kai nebuvo nei radijo siųstuvų, nei telegrafo, skubioms žinioms pranešti buvo naudojami karveliai, ypač viena jų veislė — pašto karveliai. Tuo reikalu karveliai būdavo išvežami iš karvelidės ir paleidžiami tam tikru atstumu nuo jos. Karveliai, pakilę į aukštį, kurį laiką pasidairę, paimdavo tikrą kryptį ir grįždavo namo. Šis bandymas būdavo kartojamas išvežant karvelius toliau, o po kiek laiko — dar toliau. Tokiu būdu karveliai išmokdavo atrasti kelią net už pusantro tūkstančio kilometrų. Tokie karveliai jau tikdavo laiškamams nešioti. Gerai įgudę karveliai būdavo

išvežami iš savo tėviškės į įvairias vietas, o reikalui esant prie kojos būdavo pririšamas susuktas į plo-
niausią tūtelę raštas, ir toks karvelis paleidžiamas
laisvėn. Netrukus jisai grįždavo į savo gimtąją karve-
lidę. Praktika parodė, kad šviesiomis saulėtomis die-
nomis pašto karveliai greičiau randa kelią; vasarą —
geriau negu žiemą. Paleisti jūroje, jie blogiau randa
negu sausumoje ir tik mažesniais atstumais, paprastai
tik iki 185 kilometrų. Būrys karvelių geriau atranda
kelią negu vienas. Išvežti iš tėviškės ir paleisti sveti-
moje vietoje karveliai, jeigu tik vietovė jiems nėra
pažįstama, pakyla aukštai, paprastai spirale arba laksto
zigzagais, iš viso matyti, kad jie stengiasi iš pradžių
susiorientuoti ir tik paskui paima tinkamą kryptį.

Visas čia aprašytų pašto karvelių elgesys daro
įspūdį, jog jie vadovaujasi regėjimu, iš aukštumos
ieškodami tam tikrų gairių, kad galėtų grįžti namo.
Vis dėlto yra žinoma atsitikimų, kada visai nepratintas
jaunas karvelis iš karto paimdavo tinkamą kryptį ir
greitu laiku parvykdavo. Taigi ir čia neaišku, ar kar-
velis vadovaujasi regėjimu, ar kokiu įgimtu krypties
jutimu.

Dauguma paukščių tyrinėtojų vis dėlto mano, kad
vien regimąja atmintimi negalima aiškinti kai kurių
paukščių sugebėjimo atrasti reikiamą linkmę bei vie-
tovę, ir prileidžia, kad paukščiai turi dar kažkokį kryp-
ties jutimą.

Su laukiniais paukščiais prieš keletą metų Kaune
buvo padarytas toks bandymas: prie Geluko ežero ne-
toli Daugų (buv. Alytaus aps.) apie 100 kilometrų
nuo Kauno gegužės mėnesį inkiluose buvo sugauti 8
varnėnai ir tą pačią dieną kartoninėje tamsioje dėžu-
tėje atvežti į Kauną, pažymėti žiedais ir kitą dieną

apie 2 val. ryto vėl paleisti laisvėn. Prie Geluko ežero paliktas stebėtojas visą laiką su stipriu žiūronu laukė pasirodant varnėnų iš Kauno. Apie 1 val. po pietų pasirodė pirmas paukštis, netrukus — antras, o iki vakaro grįžo septyni paukščiai. Vadinašė, trūko tik vienc, kuris, kaip manoma, susižalojo užskridęs ant telefono vielos dar Kaune. Noriu atkreipti skaitytojo dėmesį, kad šiame bandyme varnėnai buvo atvežti nuo Geluko naktį uždaryti tamsioje dėžutėje ir negalėjo matyti nei kelio, nei jo krypties. Sunku pasakyti, kuo vadovavosi šie paukščiai, atrasdami savo inkilus prie Geluko: ar prigimtu krypties jutimu, ar savo gebėjimu akimis surasti pažįstamą vietovę.

Panašūs bandymai buvo daromi ir su kitais paukščiais, be to, platesniu mastu ir didesniais atstumais. Žuvėdros, pagautos prie lizdų, buvo išvežtos įvairiomis kryptimis už kelių šimtų kilometrų ir paleistos laisvėn. Trumpiausiu laiku grįžo tos, kurios buvo paleistos ant jų priprastų rudens ir pavasario kelių. Tos, kurios buvo paleistos kitur, grįžo pavėluodamos. Iš to galima padaryti išvadą, kad pirmosios vadovavosi savo akimis, atpažindamos žinomas vietas, kranto savumus, upes ir kitas gaires.

Kirų grupė du kartus buvo išvežta už 400 kilometrų nuo jų lizdų ir paleista laisvėn tame pačiame taške. Antrą kartą jie grįžo daug greičiau negu pirmąjį, ir, kaip manoma, todėl, kad atsiminė jau skristą kelią. Manoma, kad pirmą kartą jie ilgai sukinėjosi, ieškodami tinkamos krypties ir darydami nereikalingus vingius.

Buvo nustatyta, kad grįžo varnėnai, išvežti už 340 kilometrų, gružiagalvės — už 1500 kilometrų, kregždės — už 1850 kilometrų. Tiesa, reikia pripažinti, kad

grįžo ne visi paukščiai, o tik 26—40 procentų, be to, grįžtamosios kelionės laikas irgi buvo nevienodas, kai kada net gana ilgas, ir ši pastaroji aplinkybė duoda pagrindą manyti, kad paukščiai ieškojo kelio gana ilgai. Bet per tą patį bandymą pasitaikė, kad 3 iš bandomųjų paukščių buvo sugauti pusiaukelėj tiesiai tarp tos vietos, kur buvo paleisti, ir lizdo. Tai yra įrodymas, kad jie skrido tiesia linija ir vadovavosi vien krypties jautimu. Atstumo rekordą pasiekė lizde pagauti du gandrai, kuriuos lenkų ornitologas Vodzickis išgabenc lėktuvu iš Lenkijos į Lydą (Lydda) Palestinoje. Abudu gandrai grįžo į savo tėviškę, vienas per 196 valandas, kitas — per 261 valandą, padarę 2260 km kelią.

Jūrų paukščiai būdavo paleidžiami vidury žemynų arba iš kurios nors vietovės nugabenami ten, kur jie paprastai negyvena, tad nėra pagrindo manyti, kad jie tą vietovę būtų pažinę — ir vis dėlto jie sugrįždavo į savo kraštą. Pagaliau kai kurie paukščiai keliauja pavieniui, ir net jaunikliai, kurie savo amžiuje niekur kitur nėra buvę, tik savo gimtinėje. Kiti paukščiai keliauja nakties metu, ir aišku, kad savo regėjimu vadovautis negali. Iš visų ligi šiol pravesių bandymų tenka padaryti išvadą, kad paukščiai turi ir krypties jautimą, bet kartu labai tobula ir jų regimoji atmintis, be to, keliaudami su seniais, gali naudotis jų patyrimu.

Ši spėliojimą gali patvirtinti ir šis bandymas: 1926 metais Neringoje, Rasytės paukščių stebykloje, buvo užauginti 27 jauni gandrai, bet neleista jiems išskristi tuo laiku, kaip įprasta (t. y. apie rugsėjo mėn. 1 dieną). Jie paleisti tik rugsėjo 18 dieną, t. y. kada visi gandrai buvo išskridę. Gruodžio mėnesį buvo gautas pranešimas, kad vienas tų gandrų nušautas Graikijoje, Atėnų

apylinkėse. Jis buvo kitų gandrų būryje, ir iš to galima spėti, kad tai būta Neringoje užaugusių gandrų. Šis faktas rodo, kad bandomieji gandrai neskrido įprastu keliu per Bosforą, Mažąją Aziją, Siriją, bet žymiai pakrypo į vakarus. Antra vertus, jie skrido ilgiau, negu paprastai, nes, užuot buvę nušovimo vietoje, jie būtų turėję rasti apie Viktoriją.

Iš to bandymo galima padaryti išvadą, kad nors tie gandrai skrido teisinga pietų kryptimi, be abejo, vadovaudamiesi savo krypties jutimu, tačiau nežymiai nukrypta iš kelio ir pavėluota dėl to, kad nebuvo senių, nes bandymui buvo paimti vien jauni paukščiai. Seniams dalyvaujant, ši maža klaida nebūtų įvykusi.

PAUKŠČIŲ TEIKIAMA NAUDA

Paukščių aptinkame visur. Yra jų miškuose ir laukuose, pievose ir kalnuose, randame jų sniego užpustytose šiaurės lygumose ir saulės išdegintų dykumų smiltynuose. Gyvena jie ir arti mūsų — matome ar girdime jų soduose, parkuose ir net gatvėse. O kaip malonu saulėtą pavasario rytą atidarius kambario langą išgirsti paukščiukų čiulbesį. Tikrai be jų būtų liūdna.

Bet ne tik tuo paukščiai reikšmingi. Lietuvoje gyvena daugiau kaip pustrečio šimto paukščių rūšių, ir kiekviena rūšis turi kitokius papročius, kitokią maistą, ir jų reikšmė žmogaus ūkiui yra skirtinga. Daugelis paukščių žmogui yra naudingi, gaila tik, kad jų daroma nauda nėra visiems aiškiai matoma, ir daug kas nekreipia į ją reikiamo dėmesio. Daugelis smulkių paukščiukų minta visokiausiais vabzdžiais, o pastarųjų

Didžioji zylė sulesa per dieną vabzdžių tiek, kiek sveria ji pati

dauguma kaip tik yra kenkėjai, naikina mūsų javus, daržoves, sodus ir miškus. Paukščiai yra labai édrūs ir neretai per dieną sulesa maisto kiekį, lygų jų pačių svoriui. Jeigu visus vabzdžius, kuriuos per dieną praryja strazdas, sudétume į vieną eilę, tai susidarytų 4 metrų ilgio virtinė. Paukščių nauda ypač pasireiškia tuomet, kai jie veda vaikus, nes jauni paukščiukai dar édresni už senius. Tuomet ilgą pavasario dieną tėvai be pertraukos turi nešioti jiems maistą nuo aušros iki sutemų. Visa paukščio veikla tuomet nukreipta aprūpinti vaikus maistu. Tikslūs stebėjimai parodė, kad zyliukų tėvai atneša lesalą savo mažučiams iki 34 kartų per valandą, nes jie yra be galo rajūs ir nuolat žiojasi, reikalaudami maisto. Tat zylių porelė apvalo nuo

vabzdžių visą artimiausią savo lizdo aplinką. Be to, reikia pridurti, kad zylės pas mus peri bent 2 kartus per vasarą ir kiekvieną kartą išveda ne mažiau kaip 10 vaikų.

Bet nemažesnė yra vabzdžialesių paukščių reikšmė ir žiemos metu. Tiesa, žiemai praleisti pas mus lieka jų tik dalis: geniai, bukučiai, lipučiai, zylės, nykštukai, kareitaitės ir kiti. Susidarę mišrūs jų būriai lankosi miškuose, apžiūri sodus, apieško kiekvieną medį, žievės plyšius, uoksus ir apvalo juos nuo žiemojančių vabzdžių. Daugiausia žiemoja vabzdžių patelės, kurios pavasarį ruošiasi padėti šimtus kiaušinių. Be to, žiemoja vabzdžių lėliukės, vikšrai, kiaušinėliai, kurie, pavasariui prasidėjus, paskleidžia vabzdžių antplūdį į miškus, sodus ir parkus. Deja, mes dar per maža pažįstame visus kenkėjus, kurie kasmet alina mūsų laukų ir daržų derlių, obuolių, kriaušių ir uogų išteklius. Gal ne visi žino, kad Lietuvoje kasmet pusę, o kartais ir daugiau obuolių sunaikina obuolinis žiedgraužis — mažytė peteliškė, kurios vikšras įsigrauzia į obuolius. Gal ne visi žino, kad karkvabalio vikšras kartais sunaikina dešimtis hektarų pušų atžalyno, arba ištisus vaismedžių medelynus, o kai kuriais metais gudobelinis baltinukas grynai nugrauzia visų vaismedžių lapus ir taip sunaikina visą laukiamą jų derlių. Miškininkai ne sykį yra matę, kaip ažuolinis laposukis, mažytė žalios spalvos peteliškė, kai kuriais metais nukremta ažuolynų lapus aliai vieno, ir, žinoma, tais metais mediena nepriauga. Tokių pavyzdžių galėtume patiekti labai daug.

Bet visais šiais kenkėjais minta paukščiai. Žiemos metu zylės sulesa obuolinio žiedgraužio vikšrus, pavasarį ir vasarą varnėnai minta karkvabaliais — visomis

jų raidos stadijomis, laposukius renka pečialindos, devynbalsės ir kiti paukščiukai. Ir tikrai galima pasakyti, kad, jei nebūtų paukščių, vargu ar būtų įmanoma miškininkystė, sodininkystė ir kitos žemės ūkio šakos. Daug naudos teikia miškui įvairios genių rūšys, nes pagrindinis jų maistas — visoki vabalų vikšrai, o tie vikšrai gyvena po žieve, graužia brazdus, išvarpo pačią medieną. Į jų medienos padarytus takus pakliūva visokios bakterijos, grybai, nuo kurių ilgainiui medis net žūsta. Geniai puikiausiai moka surasti ir išžvejoti šiuos kenkėjus. Suradę miške supuvusį medį, geniai paprastai švariai nulupa visą jų žievę, nes po ja slapstosi vabalai — ilgaūsiiai ir kinivarpos. Tokiu būdu geniai panaikina kenksmingų vabalų prieglaudą ir padaro naudos miškų ūkiui.

Geniai iškala sau uoksus medžiuose, kad galėtų padėti ten savo kiaušinius. Už tai kai kas juos kaltina, bet šis kaltinimas yra nepagrįstas, nes jie gali išskaptuoti sau uoksus tikrai supuvusiuose medžiuose; sveikoji mediena jiems būtų per kieta. Kiekvienas genys paprastai padaro ne vieną, o keletą uoksu, bet ilgainiui užima tik vieną, o atlikę uoksai tenka kitiems paukščiams, kurie patys tokių uoksu pasidaryti nesugeba, kaip antai: laukiniams karveliams, kukučiams, žalvarnėms, pelėdoms ir kt. Šie paukščiai taip pat naudingi, tad geniai atlieka naudingą darbą.

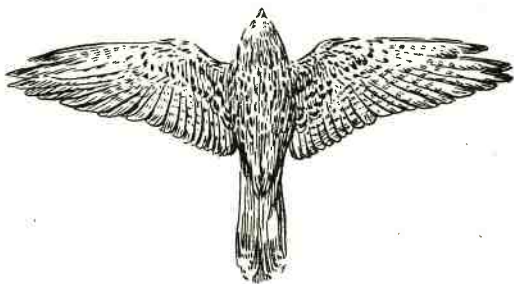
Iš laukinių paukščių ypač išsiskiria gegutė, ne tik savo keista išvaizda, savotišku balsu, bet ir nemažiau keistais papročiais. Ji pasižymi tuo, kad neperi savo kiaušinių, o primeta juos po vieną visokiems smulkiems paukščiukams, kurie jauną gegutę išperi ir užaugina. Čia daug kas įžiūri nedorą jos darbą ir ją užtai smerkia. O vis dėlto, nepaisant tokio „nedoro“ pa-

pročio, tenka pripažinti, kad gegutė yra vienas iš naudingiausių paukščių. Ji minta įvairiais kenkėjais, ypač visokių peteliškių vikšrais. Labiausiai mėgsta ji visokius verpikus, t. y. naktines peteliškes, kurių vikšrai dideli ir plaukuoti. Tai miškų ir sodų kenkėjai. Jų žala juo didesnė, nes dėl tankių ir šiurkščių plaukų retai kurie kiti paukščiai, išskyrus gegutę, juos lesa. Bet gegutė tų plaukų nepaiso ir prisiryja jų kiek tik telpa. Gegutė reikalauja daug maisto, ir kai kas aiškina, kad ji todėl ir neperi pati savo vaikų, nes negalėtų išmisti ir jų išmaitinti, o jų esti iki 20 per vieną vasarą.

Į gegutę šiek tiek panašus lelys, pilkas apsaugojamosios spalvos paukštis, papurusiomis tarsi pelėdos plunksnomis, didelėmis tamsiomis akimis ir nepaprastai plačiomis žiotimis. Gyvena jis nakties gyvenimą kaip pelėdos, yra puikus, vikrus lakūnas, o savo vikrumą panaudoja gaudydamas vabzdžius ore. Tas jų laimikis tai daugiausia naktinės peteliškės ir vabalai, tarp kurių daug žymių miško ir sodo kenkėjų.

Iš naudingų žmogui paukščių labiausiai išsiskiria pelėdos. Apie jas bus kalbama vėliau, joms skirtame straipsnyje.

Ypatingos reikšmės žmogaus ūkiui turi plėšrieji paukščiai: sakalai, vanagai, ereliai, suopiai, lingės, pesliai. Jie pavadinti plėšriaisiais dėl to, kad puola ir sulesa kitus paukščius bei smulkius žvėriukus, o taip pat žuvis, roplius ir vabzdžius. Kai kurie plėšrieji paukščiai yra žmogui žalingi, nes stveria naminius paukščius: vištas, karvelius, bet vis dėlto daugumas jų yra naudingi, nes svarbiausias šių plėšrūnų maistas — smulkūs graužikai, kaip antai: žiurkės, pelės, suslikai. Tikras pelių naikintojas tai — suopis. Jų Lietuvoje

Pelėsakalis

landama dviejų rūšių. Paprastasis, t. y. vakarinis suopis peri ir išveda vaikus pas mus, bet rudenį žiemoti skrenda į šiltesnius kraštus. Jį pakeičia iš šiaurės atvykusi kita rūšis — tūbuotasai suopis, tikras tundros gyventojas.

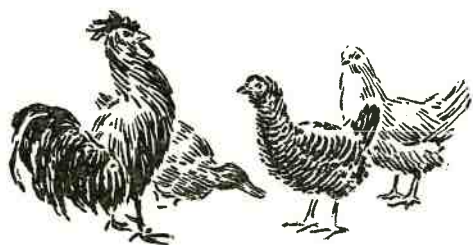
Nemažiau naudingos smulkios sakalų rūšys, ypač pelėsakalis. Jį dažnai galima pamatyti mūsų laukuose, kybantį ore ir besidairantį pelių bei kitų smulkių žvėriukų. Vienas gražiausių mūsų plėšriųjų paukščių yra erelis gyvatėdis, jo pagrindinis maistas tai gyvatės. Įdomu, kad gyvatės kandis jam nekenkia. Naikindamas šiuos žalingus roplius, gyvatėdis yra žmogui naudingas.

Tą pačią naudą kaip ir gyvatėdis daro visiems gerai žinomas gandras. Jų Lietuvoje yra dvi rūšys — baltasis ir juodasis. Baltasis yra labiau paplitęs, be to, jis nesišalina žmogaus, ir visi jį gerai pažįsta. Juodasis gi prisilaiko tamsių miškų, kur yra raistų ir upelių. Gandrai irgi ryja gyvates, bet pagrindinis jų maistas tai visokie vabzdžiai, ypač žiogai, karkvabaliai ir kt., sulesa jie nemaža ir laukinių pelių. Nors gandrai suryja kiek ir naudingų žmogui varlių, bet už šią savo nuodėmę jie pilnai atsilygina, naikindami kenksmingus

vabzdžius ir peles, todėl gandrus, o ypač gražų juodąjį gandrą žmogus turi globoti visomis priemonėmis. Gražus ir senas mūsų žmonių paprotys įkelti į medžius arba ant stogų atgyvenusias akėčias ar ratą neturi būti užmirštas.

Galima būtų nurodyti dar daug kitų naudingų žmogui paukščių. Reikia pasakyti, kad be paukščių vargiai bebūtų įmanomas javų, daržų bei miškų ūkis. Remti paukščius tai — kovoti su visokiais žemės ūkio kenkėjais, ir šis kovos būdas visų pigiausias. Bet paukščius reikia globoti ne tik praktiškais sumetimais. Nereikia užmiršti, kad jie puošia mūsų gamtą, jie yra mūsų krašto turtas. Taip pat reikia atsiminti, kad mokslas paukščių dar nėra nuodugniai ištyręs, kad jų gyvenime yra dar labai daug įdomių dalykų, kuriuos mokslui pavyksta nušviesti tik palaipsniui. Pagaliau žmogus turi globoti paukščius dar ir dėl to, kad jis savo protu žymiai pranoksta kitus gyvus padarus. Todėl žmogus turi pareikšti jiems ne tik savo galybę, bet ir teisingumą.

ŪMINIAI PAUKŠČIAI

NAMINIŲ PAUKŠČIŲ KILMĖ

Žmogus nuo seniausių laikų yra prijaukinęs arba, kaip sakoma, domestikavęs ištisą eilę gyvulių, o tarp jų svarbią vietą užima paukščiai. Seniausias priešistorinis žmogus (paleolitinis), kurio svarbiausias įrankis buvo grubiai aptašytas akmuo, paukščių dar neaugino, juos tik medžiodavo. Apie tai byloja laukinių paukščių kaulai, randami priešistorinio žmogaus šiukšlynuose. Vėlesnių laikų priešistorinis žmogus buvo pasiekęs tam tikro kultūros laipsnio, mokėjo nutašyti iš akmens švelnius įrankius, kirvukus, peilius, durtuvus, o iš elnių ragų bei kaulų pasidaryti ylas, adatas ir kitus įrankius. Šio laikotarpio žmogus, vadinamas neolitiniu žmogum, jau mokėjo kultivuoti kai kuriuos javus: sorą, miežius, ir atrodo, kad jis turėjo pakankamai grūdų, tačiau ir šiame laikotarpyje nerandama jokių naminio paukščio liekanų. Pirmuosius naminius paukščius žmogus įsigijo žalvario amžiuje. Yra pagrindo manyti, kad tai buvo vištos.

Naminiai paukščiai galėjo atsirasti iš toj vietoj esamų laukinių rūšių, kaip pas mus antys ir žąsys. Bet laukinių vištų Europoje nėra, ir jos galėjo patekti čia iš Azijos rytų jau domestiktuotos, o tai rodo, kad jų domestikacija įvyko daug seniau, negu galima spręsti iš Europoje randamų jos palaikų. Naminės anties pa-

laikai Europoje yra žinomi iš mūsų eros pirmųjų amžių, bet Kinijoje, kurios kultūra yra labai sena, antis buvo auginama daug seniau. Tokiu būdu iš chronologinės naminių paukščių palaikų tvarkos viename krašte negalima spręsti apie jų domestikacijos tvarką.

Žmogus, pavergęs laukinį paukštį, žymiai pakeitė jo išvaizdą, jo fiziologines savybes, jo būdą. Tie visi pakitimai įvyko dėl to, kad paukščiai pateko į kitokią, žmogaus sukurtą aplinką, bet ypač dėl žmogaus vykdomos atrankos. Todėl iš vienos laukinės rūšies atsirado daugybė kartais net labai skirtingų naminių veislių.

Iš fiziologinių pakitimų svarbiausias yra kiaušinių skaičiaus padidėjimas. Štai laukinė višta — bankiva — per metus padeda tik 6—8 kiaušinius, o iš jos kilusios naminių vištų veislės — dažnai daugiau kaip 300 kiaušinių. Tą patį galima pasakyti ir apie antis: laukinė antis, kuri gyvena ir pas mus, deda per metus keliolika kiaušinių, o iš jos kilusi naminė išimtiniais atvejais padeda 300. Žmogus pakeitė ne tik savo auginamus paukščius, bet ir jų kiaušinių dėjimo laikotarpį. Užuoat dėję kiaušinius tik pavasarį, kaip daro laukiniai paukščiai, naminiai deda juos net rudenį ir žiemą, ir žmogui niekuomet jų netrūksta.

Kitiems paukščiams žmogus iki kraštutinumo išvystė kai kurias būdo ypatybes. Visiems yra žinomas gaidžių palinkimas peštis. Ir štai yra išvesta viena vištų veislė, kurių gaidžiai, pamatę kitą, puola jį, ir kautynės būtinai baigiasi vieno kovotojo mirtimi.

Panašiai žmogus yra iki kraštutinumo išvystęs ir panaudojęs karvelių greitą skrydį ir jų sugebėjimą rasti savo namus. Ši karvelių ypatybė buvo pritaikyta laiškamams nešioti.

VIŠTA

Višta laikoma vienu iš seniausiai domestikuotų paukščių, bet Europoje ji yra žinoma tik iš žalvario amžiaus. Ji kilusi iš Azijos ir ten pirmiausia buvo prijaukinta. Indijoje, Indokinijoje, Indonezijoje, Filipinuose randame ir dabar laukinėje būklėje gyvenančių vištų. Ten jos yra vadinamos bankivomis, ir dauguma zoologų mano, kad iš šios rūšies kilusios visos naminių vištų veislės. Bet yra nuomonių, kad prisidėjo dar ir kita laukinių vištų rūšis — Sonerato višta, nes šios dvi rūšys lengvai kryžminasi ir tarpusavy, ir su naminėmis vištomis. Savo tėvynėje bankivos prisilaiko miškų, dažniausiai ryžių laukų kaimynystėje. Jos yra nedidelės, maždaug tokio ūgio, kaip visiems žinomos Lietuvoje gana paplitusios Bantamų veislės vištelės.

Atrodo, kad višta Azijoje domestikuota jau labai seniai, tačiau kur tai įvyko, Indijoje ar Persijoje, tikslesnių duomenų nėra. Nustatyta, kad tai įvyko maždaug 3000 metų prieš mūsų erą. Iš Persijos višta pateko į Egiptą ir čia labai greit paplito. Seniausiuose Egipto paminkluose vištos atvaizdų dar neaptinkame, bet IV amžiuje prieš mūsų erą, pasak Aristotelio, vištos ne tik buvo paplitusios, bet jau net imta vartoti dirbtines peryklas kiaušiniams perėti ir vienadieniams viščiukams platinti. Homeras vištų dar nemini. Taip pat jų nemini ir Hesiodas (IX, VIII amžiuje prieš mūsų erą) savo veikale apie žemdirbystę ir namų ūkį. Bet VI amžiuje prieš mūsų erą bene pirmą kartą jas mini poetas Teognis. Graikijoje gaidys būdavo vadinamas persiškuoju paukščiu, ir todėl galima spręsti, kad į šį kraštą jis pateko iš Persijos, tur būt, kartu su šilku,

kuris buvo gabenamas šiuo keliu iš Kinijos į senovės Graikiją.

Vištos buvo auginamos ir Romoje. Romėnų rašytojas Katonas (Cato) gyvenęs III ir II amžiuje prieš mūsų erą, savo veikale „De Agricultura“ rašo apie vištų penėjimą. Bet vištos, o ypač gaidžiai čia buvo ir tikiybinio kulto objektas; pranašystėse gaidžio elgesys itin turėjo sprendžiamos reikšmės. Yra duomenų, kad senovės lietuviai gaidį irgi laikė kulto atributu: pastatę naują namą, paleisdavo į jį gaidį ir tik tada keldavosi ten gyventi. Rytų tautos, pvz., mongolai, iš gaidžio balso ar lesimo spėdavo ateitį. Tam tikrų gaidžio kulto pėdsakų randame ir krikščionių tikyboje, ypač jis dažnai minimas naujajame testamente, net laikomas sargu nuo piktyjų dvasių — jam naktį sugiedojus, piktosios dvasios pasitraukiančios. Galijos kapuose randama vištų kaulų iš II ir III m. e. amžiaus, o, sprendžiant iš jų didumo, atrodo, kad jos priklauso dviem skirtingoms veislėms. Lietuvos piliakalniuose taip pat rasta vištų kaulų, jie gana smulkūs ir atrodo, kad priklausė mažoms vištelėms, tokio ūgio, kaip Bantamų veislė.

Galima manyti, kad višta nesugebėtų vėl grįžti į laukinę būklę. Afrikos kaimuose vištos visai nelesinamos, jos pačios susiranda maistą, kiaušinius deda ir išsiperi krūmuose, kartais gana toli nuo žmogaus sodybų, o naktį praleidžia įskridusios į medžius; tačiau nuo kaimų jos per daug nenutolsta. Puslaukinių vištų man teko matyti Turkmėnijoje. Savo ūgiu jos nedaug praneša laukines bankivas, labai į jas panašios ir spalvomis. Bet labiausiai aš nustebau, pamatęs, kad šios vištos puikiausiai skraido. Vieną kartą sunkvežimis, kuriuo važiauvau, pabaidė ir pakėlė į orą negausų būrelį kažkokių didžiulių paukščių. Iš pradžių aš jų

nepažinau, skrisdami jie buvo panašūs į kurapkas, net ir skrydis jų, kaip ir kurapkų, buvo plasnojamas, o kai jie maždaug už pusės kilometro ėmė leistis, perėjo į sklandomąjį. Tada paaikšėjo, kad būta vištų. Panašų įvykį aprašo E. Spangenbergas savo „Gamtininko užrašuose“ iš medžioklės Užkaukazėje. Vieną kartą, Spangenbergui užėjus į vieną Azerbaidžano kaimą, vietinis gyventojas paprašė jo poros šovinių nušauti keletui vištų, kurių kitokiu būdu sugauti nėra galimybės. Panašių dalykų mini ir Arsenjevas iš savo medžioklių Usurio krašte.

Kaipgi atsirado toks didelis skirtumas tarp europinių vištų ir auginamų Azijos kraštuose? Europoje, ypač jos vakarinėje daly, vištos gyvena glaudžiai bendraudamos su žmogumi. Dėl klimatinių sąlygų, ypač dėl šaltos žiemos, jos nemažą metų dalį turi praleisti vištidėse. Žmogus čia taiko įvairių zootechnikos priemonių, ypač dirbtinę atranką. Dėl visų tų priemonių naminės vištos labai nutolo nuo savo laukinių protėvių, jos padidėjo, pasidarė sunkios ir nustojo naudotis savo sparnais. Kas kita Vidurinės Azijos kraštuose. Čia klimatas mažai tesiskiria nuo Indijos kraštų, čia vištos ištisus metus gali gyventi atvirame ore ir pačios pasirūpinti sau maisto. Todėl jų sąlytis su žmogum nėra labai glaudus, ir auginamos vištos tipas mažai nutolo nuo pirminės miškinės vištos.

Žymus gamtininkas Rėomiuras (Réaumur) savo veikale apie naminius paukščius jau prieš pora šimtų metų atkreipė dėmesį į didelį vištų įvairumą. Žmogus panaudojo šį įvairumą, norėdamas išvesti kelis šimtus vištų veislių, skirtingų savo ūgiu, kojų ilgumu, pirštų skaičiumi, plunksnų pobūdžiu ir spalva (šilkuotos, garbanotos, kuoduotos, barzdotos), pliku kaklu, odos spal-

Gaidys feniksas

va (balta, geltona, juoda), kojų spalva (balta, rausva, pilka, geltona, violetine), skiauterės didumu ir forma, auskarų išvaizda ir net kiaušinių spalva.

Savotiškos išvaizdos yra japoninės ilgauodegės vištos feniksai, kurios irgi suskyla keliomis veislėmis. Ypač įdomi veislė Šira-Fuži (baltoji glicinija). Ši veislė sudaro kelias porveisles: sidabruotas, sidabruotas su ruda nugara, auksuotas baltąsias, baltas su rudu atspalviu. Svarbiausia šios veislės ypatybė — nepaprastai ilga uodega, vidutiniškai 2—2,5 m, bet kartais net 6 m. Japonijoje feniksai auginami tik kaip dekoratyviniai paukščiai, nes japonai yra dideli puošnių gyvūnų ir augalų mėgėjai.

Kitur žmogus stengiasi užauginti skirtingas veisles vien tik ekonominiais sumetimais; tai fiziologinės veislės. Vienos jų auga labai greit, kitos tiekia daug mėsos, trečios turi nežymius plonus kaulus ar greit nutunka, kitos deda daug kiaušinių. Dėslios vištos tik deda kiaušinius, bet visiškai neturi

palinkimo perėti, ir todėl jos negalėtų savarankiškai veistis.

Atrankos keliu žmogus išvystė kai kuriose vištų veislėse ir nepaprastą balso ypatybę. Šie giesmininkai atsirado taip pat Japonijoje. Jie pasižymi ne tik balsu, bet ir ko ryškiausiomis spalvomis. Antai veislės Tothen-Koh gaidžiai pasižymi švelniu balsu, be to, jų giesmė trunka apie 20 sekundžių, o kitų veislių — paprastai 3—4 sekundes.

Lietuvoje dažniau auginamos šios veislės: Rod-Ailend (Rhode Island) pusiau mėsinės, pusiau dėslios vištos, atsiradusios Amerikoje; leghornai (darkytas itališkas žodis „Livorno“, iš kur jos yra kilusios), itališkos vištos, pagerintos Amerikoje. Tai viena iš geriausių dėslių veislių, bet mėšai netinka; Orpingtonai, Andaluzinės, Plimutrokai, Vajendotai (Viandotai). Iš mažyčių vištų Lietuvoje gana paplitę Bantamai — labai geros perekšlės ir motinos; rečiau pasitaiko taip pat mažytės, trumpakojės, keistos išvaizdos Nagasaki rasės vištos. Išskyrus karvelį, joks kitas laukinis paukštis nedavė tiek daug skirtingų veislių kaip višta. Čia mes turime ryškiausią įrodymą, kad rūšis toli gražu nėra toks patvarus, sustingęs dalykas, kaip mano evoliucijos mokslo priešai. Gyvūno ir augalo rūšys yra plastiškos, t. y. aplinkos įtakoje besikeičiąs dalykas. Ir Darvinas, kai reikėdavo įrodyti rūšies kintamumą, dažnai minėdavo vištas.

PATARŠKA

Ji yra kilusi iš Afrikos, bet pasitaiko Madagaskare ir Reunjono salose. Ten gyvena dar keletas nedomestikuotų rūšių, pasitaikančių vien zoologijos soduose. Dvi

patarškų rūšys virto naminiais paukščiais: viena su mėlynais, kita su raudonais auskarais, bet dažniausiai galima aptikti rūšį su raudonais auskarais (*Numida meleagris*). Ši patarška buvo paversta naminiu paukščiu dar senovinės Graikijos laikais, bet itin išplatino ją romėnai. Kita patarškų rūšis su mėlynais auskarais (*Numida ptilorhyncha*), nors ir buvo domestikuota, ir net labai gausi ne tik Afrikos kontinente, bet ir Madagaskare bei Reunjono salose, tiek laisvėje, tiek ir nelaisvėje, bet dėl nežinomų priežasčių išnyko ir dabar randama vien rinkiniuose.

Patarška su raudonais auskarais Europoje irgi buvo išnykusi, bet ją portugaliečiai vėl atgabeno ir davė „pintado“ (dažytosios vištos) vardą. Ji buvo įveista taip pat Kuboje, Jamaikoje ir kitose salose. Patarškos naminėje būklėje pasikeitė, bet ne tiek, kiek naminė višta: pasitaiko baltų, violetinių, rusvų, pilkų ir kitonišku raštu.

Patarškos kiek vengia žmogaus pastatų ir įsitaiso lizdą darže, sode, be to, reikalauja daug erdvės ir gana gerai skraido, turi skardžius čerškiančius balsus. Jų mėsa labai delikati, balta ir skani.

KURKĖ

Naminė kurkė yra kilusi iš laukinės, gyvenančios Amerikos atogrąžose, Jungtinių Amerikos Valstybių ir Meksikos miškuose. Nėra žinios, kada ji suėjo su žmogum, bet ispanai, atradę Ameriką, jau rado ją naminėje būklėje. Pasak Teminko (Temminck), pirmoji kurkė suvalgyta Prancūzijoje, buvo patiekta per pokylį Karolio IX vestuvių proga 1575 metais, o Anglijoje jos

paragauta tik 1624 metais. Kitomis žiniomis kurkė buvo valgoma jau Liudviko XII laikais (1462—1515 m.), t. y. netrukus po Amerikos atradimo.

Didžiausios bei sunkiausios kurkės dabar yra užauginamos taip pat Šiaurės Amerikoje — jos vadinamos „mamutais“, „milžiniais“ ar „bronzinėmis“. Spalvų jų įvairi: bronzinė, juoda, balta, rusva ar net melsva. Kurkė yra gera pėstininkė, gali atlikti pėsčia ilgas keliones, dažniausiai dideliais pulkais. Tokiais atvejais jos ieško tinkamiausių joms vietų ir geriausio maisto, tada jos keičia ir savo gyvenamąją vietą. Kurkės leidžiasi skristi tik priėjusios upes, bet jų polėkis nėra labai geras. Nepalankiu sezonu, kai sunku rasti maisto, jos šliejasi prie ūkių, maišosi su naminiais paukščiais ir kivirčijasi su jais dėl lesalo.

Iš tų faktų atrodo, kad kurkes prijaukinti nebuvo sunku, tačiau plačiai vykdoma medžioklė atbaidė laukinę kurkę nuo žmogaus. Naminės kurkės yra labai prisirišusios prie savo namų.

POVAS

Povas gyvena Azijos rytuose: Indijoje, Kochinchinoje, Zondo salose.

Kada povas buvo įveistas Europoje, nėra tikslių duomenų, bet atrodo, kad tai įvyko labai seniai. Turimomis žiniomis povus jau gabendavo iš Ofiro (Indijos pakraščių) karaliaus Saliamono laivynai ir laikydavo juos labai vertingu savo kroviniu. Europoje povas pažįstamas iš Periklo laikų (499—429 m. prieš mūsų erą), bet vis dėlto tuo laiku labai retas. Savo žygių į Indiją metu Aleksandras Makedonietis atgabeno šių paukš-

čių į Europą, ir nuo to laiko jie labai čia paplito, virto tikrais naminiais paukščiais. Romėnai paaukojo povą Junonai ir labai vertindavo jo kepsnį savo pokyčiuose.

Nežiūrint grožio ir gero kepsnio, povas turi ir neigiamų pusių — jis daro ūkyje daug žalos, javų laukuose, soduose lesdamas ir gadindamas javus bei uogas, be to, turi stiprų, nemalonų balsą, veisiasi nelengvai, o jauni povukai būna labai lepūs. Galima manyti, kad povų domestikacija nebuvo sunki, nes, pasijutęs esąs saugus, jis greit prijunksta. Daugelyje Indijos kraštų jis laikomas šventu paukščiu. Prie šventyklų esti didokai puslaukinių povų būriai, globojami braminų.

Domestikuoto povų ūgis kiek sumažėjo — šis faktas lyg ir prieštarauja kitų domestikuočių paukščių pakitimams. Taip pat sumažėjo jo vislumas. Naminėje būklėje iš povų neišsivystė daug skirtingų veislių. Be paprasto povų yra žinoma tik baltoji jo veislė.

NAMINĖ ANTIS (PAPRASTOJI)

Mūsų paprastoji naminė antis yra kilusi iš didžiosios laukinės anties, kuri mūsų krašte plačiai paplitusi. Pastaroji rūšis jau laukinėje būklėje linkusi žymiai nukrypti spalvos ir ūgio atžvilgiu. Ši ypatybė, tur būt, labai padėjo žmogui išvesti iš jos gausias namines veisles.

Yra pagrindo manyti, kad anties domestikacija įvyko neseniai. Iš to, kad anties atvaizdų randama Egipto hieroglifuose, negalima daryti išvados, jog tais laikais antis jau buvo prijaukinta, nes senuose Egipto raštuose atvaizduojami tiek naminiai, tiek ir laukiniai paukščiai.

Graikai dėl naminių ančių jokių nurodymų neduoda, nemini jų savo veikaluose apie žemės ūkį ir romėnų rašytojas Katonas Vyresnysis II amžiuje prieš mūsų erą, bet Varonas, gyvenęs sekančiame amžiuje, rašo, jog ančių gardus reikia pridengti tinklu, kad jos neišskristų. Todėl galima manyti, kad šios antys buvo tik pusiau prijaukintos. Columella mūsų eros I amžiuje pataria rinkti ir perinti laukinių ančių kiaušinius. Iš viso to matyti, kad šių paukščių domestikacija buvo tada tik pradinėje stadijoje.

Bet tenka pripažinti, kad Kinijoje ir Filipinų salose ančių kultivavimas buvo daug senesnis, ir dabar antys ten auginamos tūkstantiniais būriais. Iš naminių veislių daugiausia paplitusi Ruaninė anti: labai didelė, bet spalva panaši į laukinę. Pekino anti yra balta su gelsvu (sviesto spalvos) atspalviu. Veislė, vadinama Indijos bėgikais, yra nepaprastai dėslė. Minionų veislė laikoma dėl savo gražios išvaizdos.

Pastaraisiais laikais beveik domestikuotos dvi rūšys laukinių ančių. Viena jų — Karolinos anti — kilusi iš Šiaurės Amerikos, pasižymi mažu ūgiu (maždaug kaip karvelis) ir aukštu kuoduku bei nepaprastai puošniomis spalvomis. Kita — mandarinų anti — to paties ūgio ir tokia pat puošni, tik kitokios spalvos. Ji kilusi iš Tolimųjų Rytų. Abi šios rūšys dažnai išlaikomos parkų tvenkiniuose.

MUSKUSINĖ ANTIS

Muskusinės anties tėvynė — Pietų Amerika. Ten ji laukinėje būklėje gyvena ligi šiol. Tai didelė anti. Patinas yra net smulkios žąsies ūgio, visas juodas su metalo žvilgesiu ir baltais laukeliais sparnuose; aplink

akis raudonos plikos karpelės. Muskusinės antys — geri lakūnai ir pasižymi tuo, kad dažnai tupia aukštesse medžiuose, ypač ant sausų atsikišusių šakų, kartais net ištisomis virtinėmis, ir vienu šūviu pavyksta nušauti jų keletą.

Kada muskusinė antis buvo atgabenta į Europą, nėra žinios, bet prieš tai jos pateko į Afriką, paskui į Prancūziją ir į Angliją. Lietuvoje jos buvo žinomos jau prieš Antrąjį pasaulinį karą, tačiau gana retos.

Naminės muskusinės antys, palyginti su laukinėmis, pasikeitė: jos sumažėjo, be to, atsirado raibumo, o kai kada išauga ir kuodukas. Jos gerai skraido ir naminėje būklėje, dažnai nutupia ant stogų, į medžius. Duoda jos daug mėsos, nes sparnų raumenys labai stiprūs. Jų mėsa tamsi ir blogesnė negu paprastosios naminės anties. Vis dėlto kai kuriuose kraštuose, ypač Prancūzijoje, muskusinės antys pastaraisiais laikais auginamos plačiai.

Įdomus dalykas, kad muskusinė antis lengvai kryžminasi su paprasta namine. Žinovų nuomone, tokių mišrūnių mėsa yra aukštos kokybės.

ŽĄSIS (PAPRASTOJI)

Žąsis yra kilusi iš laukinės rūšies — pilkosios žąsies, paplitusios šiaurės Europos ir Azijos kraštuose. Laukinė žąsis labai lengvai prie žmogaus pripranta, ypač žąsiukai: išperinti namie, jie būna net jaukesni už domestikuotas žąsis. Paprastai ji ir peri trečiais kalendoriniais metais. Remiantis šiais faktais, galima manyti, kad žąsies domestikacija buvo labai lengva. Kada ji įvyko, tikslų duomenų neturime, bet atrodo, kad labai seniai, nes senovės Graikijos klasikai dažnai šį

paukštį mini. Jau Homero veikaluose sakoma, kad Penelopė laikydavo žąsis prie karališkųjų rūmų. Senovės Graikijoje žąsis buvo geros šeimininkės simbolis, todėl, gerbiamai moteriai mirus, antkapio akmenyje būdavo iškalamas žąsies atvaizdas. Romėnai laikydavo daug žąsų ir aukštai jas vertindavo.

Naminėje būklėje žąsis pasirodė esanti gana pastovi ir nesudarė tokios galybės skirtingų veislių kaip višta arba karvelis. Kelios išvestos veislės skiriasi ir savo plunksnų spalva, ir ūgiu, ir dar keliomis smulkesniais. Naminės rasės lengvai kryžminasi su laukinėmis, ir kai kuriuose kraštuose, pvz., Sibire, šis kryžminimas vyksta nuolat, nes ten naminės žąsys dažnai susitinka su laukinėmis. Mišrios žąsys, kilusios iš tokio kryžminimo, būna įvairių spalvų ir skraido taip pat gerai, kaip laukinės, net žiemai išskrenda į šiltesnius kraštus. Tai buvo patirta Lietuvoje, Žuvinto ežere. Svarbiausios naminių žąsų veislės yra: Tulūzinė žąsis, Baltoji iš Poatu, Embden, Dunojaus garbanotoji, Sevastopolio žąsis ir kitos.

Žąsys yra nelepūs paukščiai, bet reikalauja gana didelių ganyklų. Jos lesa daug, bet vasaros metu pasitenkina vien žolėmis, ir todėl jas išlaikyti nėra brangu.

Žąsys teikia žmogui puikios mėsos ir skanių delikatesų taukų. Jau romėnai aukštai vertino žąsis ir suvartydavo į Romą gausius jų pulkus iš visų didžiosios imperijos kraštų, ypač jų priaugindavo Galijos ūkininkai. Vienas iš vertingiausių žąsies produktų būdavo jos kepenys, paruošiamos tam tikru būdu specialiuose induose, kur jos gali išsilaikyti negesdamos ilgą laiką. Jau romėnų rašytojas Plinius mini šį maisto pramonės meną. Dabartiniu metu šio produkto ga-

myba pasiekė aukšto tobulybės laipsnio Prancūzijoje, todėl čia ir išvestos žąsų veislės su didelėmis kepenimis. Štai Tulūzinė žąsis, vidutiniškai sverianti 7 kilogramus, tinkamu būdu penima gali priaugti iki 13 kg, o kai kada net iki 15 kg. Tuomet jos kepenys sveria 500—800 gr. Kai kuriais atvejais pasiektas 1 kg 50 gr svoris, o išimtiniais atvejais — net 2 kg.

Labai vertingi yra žąsies pūkai. Kai kuriuose kraštuose nulupama ir išdirbama oda su pūkais. Tai vertingas produktas, eksportuojamas į didelius, pasaulinius centrus.

GULBINĖ ŽĄSIS

Gulbinė žąsis dar vadinama sibirine arba kinų žąsimi. Ji yra kilusi iš laukinės rūšies, gyvenančios Azijos rytuose. Jos domestikacija įvyko naujaisiais laikais, bet kada — tiksliai nežinoma. Į Lietuvą šios žąsys pateko, rodos, per Japonų karą — jos tuomet buvo atvežtos iš karo grįžusių kareivių.

Ši rūšis naminėje būklėje nedaug pasikeitė — spalva dažniausiai išlieka rusvai pilka, t. y. tokia, kaip ir laukinių, kartais būna baltų arba margų; ant snapo visuomet išlikęs juodas gumbas.

Gulbinė žąsis mažai žinoma vakarų kraštuose, bet gerai pažįstama Tarybų Sąjungoje. Tam tikru metu Lietuvoje ji buvo gana paplitusi, bet vėliau — sumažėjo. Madagaskare ji yra auginama didžiausiais kiekiais. Patelė padeda apie 15 kiaušinių, bet mėsa nėra tokia gera, kaip paprastosios žąsies, be to, ir nenutunka ji taip gerai, kepenys taip pat mažesnės esti.

Pažymėtina, kad gulbinė žąsis lengvai kryžminasi su paprasta namine žąsimi ir kilę mišrūnai būna vislūs.

GULBĖ

Europoje gyvena trys gulbių rūšys, iš kurių tik viena — gulbė nebylė — gyvena mūsų geografinėje juostoje. Iš šios yra kilusios naminės gulbės, tačiau nėra žinių, kur ir kada tai įvyko. Senovės graikų ir romėnų literatūroje dažnai minima laukinė gulbė, bet niekur nepaminėta naminė, ir tik Renesanso laikų autoriai rašo, kad ji dažnai išlaikoma vandenyse prie pilių. Yra pagrindo manyti, kad gulbę domestikuoti buvo nesunku, nes šis paukštis nepaprastai greitai pripranta prie žmogaus ir netrukus ima dėti kiaušinius.

Be baltosios gulbės — nebylės — prijaukinta ir beveik domestikuota Australijos juodoji gulbė (*Cygnus atratus*).

KARVELIS

Lietuvoje randamos trys laukinių karvelių rūšys: keršulis, uldukas ir purplelis, bet nė vienas jų nėra naminio karvelio protėvis. Kai kurių naminių karvelių panašumas su uolų karveliu duoda pagrindo manyti, kad jie yra kilę iš šios rūšies. Minėta laukinio karvelio rūšis lengvai kryžminasi su naminiais, ir iš to kyla vislūs palikuonys; šis faktas ir leidžia taip spėlioti apie jų kilmę. Su kitomis laukinių karvelių rūšimis naminis karvelis neturi bendrų bruožų, taigi ir šis faktas minėtą spėliojimą paremia. Laukinis uolų karvelis gyvena didelėje Azijos daly, Europos pietuose ir Afrikos šiaurėje. Tur būt, tuose kraštuose jo domestikacija prasidėjo labai seniai. Yra žinių, kad Graikijoje jauikių karvelių būta jau Homero laikais, bet iki V amžiaus

prieš mūsų erą baltų karvelių dar nebūta; pastarieji, kaip manoma, atsirado Persijoje. Egipte naminių karvelių jau būta nuo Aristotelio laikų (t. y. IV amžiuje prieš mūsų erą). Romėnai, pasak Plinijaus, aistringai augindavo karvelius, įruošdami jiems antstatus virš savo namų, ir tvarkingai vesdavo jų genealogiją.

Karvelis sugeba nuo pirminio tipo įvairiausiai nukrypti. Jau XVI amžiuje Aldrovandi aprašė daugelį karvelių veislių, kurias mes šiandien pažįstame, bet dabar didesnėse parodose galima matyti šimtus naujų veislių.

Mažiausiai pakitėjo pašto karvelis, Romos karvelis ir mėsinis karvelis. Kai kurios veislės turi keistus **normalumus**, pvz., karjerų veislė savo ploną kaklą laiko statmenai, turi karpuotą snapą ir karpelių eilę aplink akis; karveliai-povai su viršnorminėmis plunksnomis uodegoje, sugeba išplėsti uodegą rato pavidalu ir laikyti kaklą, atlenktą ant nugaros; kapucinų kaklo plunksnos sudaro tarytum apykaklę aplink galvą. Savotiški karveliai yra „gūžiniai“, sugebą išpūsti savo gūžį oru ir padaryti iš jo didelį rutulį. Kiti, kaip antai: kūlvartukai, išsidirbo paprotį kūlvartomis kristi ore iš aukštumos, o pažeme, išlyginę skrydį, kristi normaliai. Bet gal nuostabiliausia karvelių veislė — pašto karveliai. Jie aukštai išvystė savo sugebėjimą orientuotis erdvėje ir surasti kelius į savo karvelidę.

Senovės Egipto parašai ir skulptūra rodo, kad šiame senosios kultūros krašte pašto karveliai buvo žinomi ir pritaikomi. Egipto ir Finikijos jūrininkai savo laivuose laikydavo pašto karvelius, kad galėtų susisiekti su šeimomis. Taip pat naudojosi jais ir romėnai bei graikai. Šis susisiekimo būdas viduriniais amžiais buvo patobulintas Persijoje, Sirijoje ir Egipte. Ten buvo ku-

riamos karvelidės ir jų karveliai pratinami nešioti paštą, išgabenant mulais juos toli. Prancūzijoje viduriniaisiais amžiais tokį ryšį tarp savęs palaikydavo pilys arba vienuolynai, pritvirtindami karveliui mažytį raštą priekaklo. Iš to aiškėja, kodėl medžioklė su sakalais ir vanaigais buvo taip griežtai reglamentuota.

Sprendžiant iš istorinių dokumentų, pašto karveliai karo reikalams pirmą kartą buvo panaudoti 43 metais prieš mūsų erą, kai Brutaus kariuomenę buvo apsupę Madenoje Marko Antonijaus kariai. Konsulai Hirtius ir Pansa susisiekdavo su Brutum, panaudodami karvelius, kurie perskrisdavo miestą supančią kariuomenę.

Olandijai kariaujant dėl nepriklausomybės, 1573 m. priešas buvo apsupęs Haarlemo miestą. Oranžes Vilhelmas per pašto karvelius siuntė miesto gyventojams instrukcijas ir įsakymus.

Nuo XVIII amžiaus pradžios pašto karvelių auginimas labai paplinta Belgijoje. Vėliau jis pasklinda Prancūzijoje, Anglijoje ir Vokietijoje. XIX amžiaus pradžioje pašto karveliai būdavo panaudojami prekybos veiklai pagyvinti, bet, išradus telegrafą, jų reikšmė labai sumažėjo. Nežiūrint to, daugybė organizacijų nenustojė domėtis jais dėl sporto ir atrankos keliu žymiai pakėlė karvelių sugebėjimą atlikti dideles keliones. Pasiektas greitis — 1680 m per minutę, t. y. 100 km per valandą.

Strateginiu atžvilgiu, kada normalios susisiekimo priemonės negali būti panaudotos, pašto karvelis ir dabar dar ne visai nustojo reikšmės. Įdomu, kad per Paryžiaus apgulimą 1871 m. žinios iš užmiesčio ateidavo tik dėl to, kad viena pašto karvelių augintojų draugija įteikė karo vyriausybei apie šimtą karvelių. Jie būdavo paleidžiami iš balono, kad iš karto atsidurtų

šūviui nepasiekiamoje aukštumoje. Tokiu būdu buvo pervežta daugybė oficialių ir privačių telegramų.

Per abu pasaulinius karus pašto karveliai irgi buvo pritaikomi. Beveik visos armijos turėjo karo karvelides, o patys paukščiai buvo mokomi specialiais naujais metodais, turint galvoje, kad jų darbas turės būti vykdomas specialiose sąlygose — nakties metu. Itin didelį patobulinimą įnešė Amerikos armija. Per Antrąją pasaulinį karą moderni kariuomenė dažnai turėdavo atlikti dideles ir greitas dislokacijas, o tai nesiderino su karvelio papročiu grįžti į pastovią, priprastą jam vietą. Todėl 1942 metais buvo įsteigtos judamos karvelidės su 50 skyrių, jos buvo vežamos kaip automašinių priekaba. Tokiu būdu karveliai virto turistais, ir teko juos išmokyti grįžti į namus, kurių vieta nuolat keisdavosi. Jie nuostabiai išpildė šį naują jiems iškeltą reikalavimą.

Siuos karvelius mokyti būdavo pradedama vos tik jie palikdavo savo lizdą; augintojas skirdavo daug laiko lesinimui ir patalpos valymui, kad jie ko daugiau sia prie jo priprastų ir pasidarytų visiškai jaukūs. Būdavo palaukiama, kol jie sustiprėdavo ir galėdavo atlikti bandomąjį skrydį. Tada, nedavus jiems įprastos vakarienės, prietema jie būdavo išvežami iš karvelidės ir paleidžiami į orą. Badas, artėjanti tamsa skatindavo paukštį ko greičiausiai grįžti namo, o kartu ir stebėti vietovaizdį. Tie pratimai būdavo nuolat kartojami, karvelidė vis perkeliama į kitą vietą, iš pradžių ne daugiau kaip pusantro kilometro. Paaugus ir sustiprėjęs jaunam karveliui, karvelidė būdavo perkeliama didesniais atstumais: 7—8 km. Reikėdavo stengtis niekuomet nestatyti karvelidės į tą pačią vietą. Pirmi paleidimai daromi vakare, nedideliu atstumu, bet jau po

kelių dienų jaunas karvelis paleidžiamas už 75 ar 150 kilometrų. Tokiu būdu karveliai pratinami nešti pranešimą nakties metu. Tai buvo pasiekta su didele kantrybe keičiant paukščio papročius, verčiant jį miegoti dienos metu, o keliauti naktį.

Be to, pašto karvelis būdavo pratinamas keliauti į tam tikrą tikslą ir grįžti atgal. To buvo pasiekta pratinant jį prie dvejų „namų“. Vienur jis gaudavo sausą maistą, o kitur — vandenį ir progą pamiegoti.

Beje, buvo taikomas karvelių nuleidimas pintinėse su parašutais. Tokiu būdu izoliuoti kariuomenės daliniai būdavo aprūpinami pašto karveliais ir galėdavo susisiekti su kitais daliniais.

Metodinės mankštos keliu pasiekta, kad pašto karveliai gali nusukti 750 kilometrų per dieną. Palankiose atmosferos sąlygose greitis siekia 100 km per valandą.

KANARĖLĖ

Laukinės kanarėlės gyvena Kanarų salyne netoli Afrikos vakarinio pakraščio ir Madeiros saloje, bet jai artima veislė — svilikėliai — gyvena ir Europoje, net iki Pabaltijo kraštų. Laukinė kanarėlė gana panaši į alksninuką tiek savo ūgiu, tiek ir spalva, vadinasi, vyrauja žalsvai gelsva ir geltona spalva, bet turi trumpą buką snapą, panašų į sniegenos.

Ispanams 1478 metais užkariavus Kanarų salas, šis paukščiukas buvo masiškai gabenamas į Ispaniją ir Portugaliją. Jis buvo pavadintas kanarėle (canario). Nuo tada pradėta gyvais paukščiukais prekiauti su kitais Europos kraštais. XVI amžiuje kanarėlė paplito Elbos saloje netoli Italijos pakraščio, nes jų daug ga-

benęs laivas sudužo netoli šios salos, ir pasprukę paukščiukai joje apsigyveno. Privisusios čia kanarėlės virto žymiu prekybos objektu — jos buvo eksportuojamos daugiausia į Tirolą ir Vokietiją, mielai pirkdavo auginti jas ir Anglija.

Žmogaus auginamos kanarėlės laikui slenkant žymiai pasikeitė. Vienas iš žymiausių pakitimų — bendras pagelsvėjimas, ilgainiui visiškai išnyko kitos spalvos. Kadangi geltonosios kanarėlės buvo gražesnės už pilkąsias, stengtasi atrankos keliu išvesti tik geltonus paukščiukus. Netrukus kanarėlė virto naminiu paukščiu, ir laukinių importas visiškai sustojo.

Lygiai kaip ir kiti domestikuoti paukščiai, kanarėlė davė daug naminių veislių — jos skiriasi ne tik savo išvaizda, skirtingos jų ir giesmelės. Visos jų veislės paprastai dalomos į tris grupes: olandiškąją, angliškąją ir vokiškąją. Kiekviena grupė turi savo padalinimus. Yra tamsiai geltonų, aukso geltonumo, gelsvų kaip šiaudai, visai baltų, izabelinių (švelniai pilkšvų), pilkai žalių; be to, nekuoduotų ir kuoduotų; gali būti įvairus ir pats kuodas: aukštas arba žemas ir net vaikiniko formos.

Specialistai skiria įvairius giesmės pobūdžius. Vienų ji yra vienalytė, panaši į kalviuko, gali greit įgristi savo vienodumu, kitų susideda iš įvairių gražiausių tonų ir prilygsta lakštingalos balsams. Tarp šių kraštutinių giesmelių gali būti ištisa virtinė pereinamųjų laipsnių ir visokių nukrypimų. Dar prieš šimtą metų buvo pagarsėjusios kanarėlės, auginamos Vokietijoje Harco kalnuose. Tuo užsiimdavo daugybė vietinių gyventojų. Dauguma tų kanarėlių buvo eksportuojama į Šiaurės Ameriką, kur už jas mokėdavo gerus pinigus, bet vėliau Harco augintojus nukonkuravo kiti kraštai.

Vis dėlto ir dabar į Ameriką iš Europos gabenama didelės kanarėlių partijos.

Kanarėlę auginti nesudėtinga. Ji nereikalauja didelio narvo, veisti jas irgi nėra keblu. Tačiau Lietuvoje retai aptinkami kanarėlių mėgėjų, todėl ir šių paukščiukų čia reta.

ŽUVINTAS

REZERVATAI IR JŲ UŽDAVINYS

Žmonija vis labiau plinta pasauly, kaskart užimda ma vis naujus žemės plotus ir perdirbdama juos sa vaip. Mažėja miškų plotai, sausinamos pelkės, regu liuojamos upės, ariamos ligi šiol žmogaus rankos ne paliestos stepės. Tiesiami plentai, autostrados, geležin keliai, telefono bei telegrafo linijos, statomos radijo antenos ir aukštos įtampos laidai. Pajūry ir pačioje jūro je įrengiami stiprūs švyturiai, kurių šviesa sklinda net keliasdešimt kilometrų, viliodama ir žudydama dau gybę skrendančių nakties metu paukščių. Naftos vers mės išplatina naftą vandenų paviršiuje ir žudo į tokius vandenis nutūpusius paukščius. Tobulas susisiekimas automobiliais, vikšriniais traktoriais, motorlaiviais ir lėktuvais įgalina žmogų pasiekti tolimiausius, ligi šiol nepasiektus kraštus. Tad nenuostabu, kad laukinių žvėrių ir paukščių būklė darosi kaskart sunkesnė ir jų skaičius mažėja. Tai ypač pastebima tirščiau apgyven tuose kraštuose. Ten aptinkami tik menki likučiai tos gyvūnijos, kuri gyveno seniau. Vien tik istoriniais lai kais nuo žmogaus rankų žuvo daugiau kaip 200 rūšių įvairių žvėrių ir paukščių. Juos be atodairos išžudė

žmogus aliai vieno, ir jų būklės atstatyti jau neįmanoma. Kai kurios žvėrių ir paukščių, net žuvų ir roplių rūšys yra beveik išnaikintos, bet jų būklę dar galima būtų pagerinti. Prie tokių nykstančių gyvūnų priklauso stumbrai, kurių visame pasaulyje belikęs gal pusšimtis. Tarybų Sąjungoje nebedaug jau tigrų ir leopardų. Kadaisė gausių laukinių arklių — kulanų — ir jūros ūdrų yra tik likučiai.

Kultūringuose kraštuose susirūpinta tokiais gyvulių likučiais ir imtasi įvairių priemonių atstatyti jų būklę. Viena iš tokių priemonių yra rezervatai, tai plotai, kur medžioklė, žūklė ir aplanai gamtos turtų naudojimas yra uždraustas arba labai suvaržytas. To suvaržymo tikslas — sudaryti ko palankiausias sąlygas laukiniams gyvūnams veistis. Dabartiniu metu visuose kultūringuose kraštuose yra įsteigta rezervatų. Jie steigiami daugiausia ten, kur dar išliko kokių nors retų gyvūnų. Antai Tarybų Sąjungoje įsteigtas Astrachanės rezervatas, kur gyvena jau praretėję vertingi vandeniniai paukščiai, kaip antai: laukinės žąsys, pelikanai, baltieji garniai ir kt. Šiaurės Amerikoje yra pagarsėjęs prieš 80 metų įkurtas milžiniškas 9250 kv. kilometrų Jeloustono (Yellowstone) rezervatas ir daug kitų. Net mažytė, tirštai apgyventa Šveicarija įkūrė 250 kv. kilometrų rezervatą, kur atkuriamą išnykusi šio krašto gyvūnija. Tokių priemonių dėka pavyko pagerinti kritišką kai kurių žvėrių būklę, pvz., priveisti sabalų Sibire, kur jie buvo jau labai praretėję, o Amerikoje priveista daugybė bizonų, nors jie ten buvo beveik visai išnaikinti.

MŪSŲ ŽUVINTAS

Lietuvoje turime vieną rezervatą — jį sudaro apie 1000 hektarų ploto Žuvinto ežeras, aplinkinės pelkės, čia vadinamos paliomis, ir miškas — iš viso maždaug 3000 hektarų plotas.

Jau iš seno Žuvintas buvo pagarsėjęs paukščių gaušumu. Senesnių gamtininkų veikaluose jis dažnai minimas. Tai vienintelė Lietuvoje vieta, kur užsiliko retos vandeninių paukščių rūšys.

Žuvinto ežeras yra Simno rajone. Iš jo išteka vandenina Dovinė, Šešupės intakas, o į jį įteka Bambena, kuria srūva vanduo iš Simno ežero. Tokiu būdu Žuvinte susidaro nors ir nežymi vandens srovė. Visas ežeras labai sekus, pusės ar net ketvirčio metro gylio, bet skaudžiai apsiriktų tas, kuris šia sekluma pasitikėtų, nes dugnas be galo dumblėtas. Kartais visą irklą galima sukišti, ir dar kieto dugno nepasieksi. Gilu tik ten, kur išteka Dovinė: apie pusantro metro, be to, čia yra šaltinių ir vanduo neužšąla dažnai net žiemos metu. Ežere yra dvi salos: viena — didoka, kita — mažytė, bet jos labai žemos ir klampios, apaugusios karklynais. Be to, ir visas ežeras apžėlęs sunkiai praeinamais nendrynais, švendrynais, meldynais, o kur jų nėra, ten gilesnėse vietose želia dygūs, į alijošių panašūs žvyriai, plūdės; vietomis tęsiasi didoki maurabragių plotai — jie storu sluoksniu padengia dugną, o rudenop iškyla į paviršių, skleisdami savotišką gailų kvapą, ir aptraukia jį tarsi stora plėve. Toje plėvėje gyvena nesuskaitoma daugybė minkštakūnių (moliuskų), dėlių ir visokių vandeninių vabzdžių. Čia daugiausia ir knaisiojasi laukiai, antys bei kiti vandeniniai paukščiai.

Be salų, Žuvintė yra dar plovų. Taip vadinami plūduriuojantieji plotai, susidarę iš visokių pelkinių augalų, kurių šaknys tarp savęs susiraizgę, bet nesiekia dugno. Tokiu būdu susidaro tarytum pluta, plūduriuojanti vandens paviršiuje. Ant plovos žmogus gali išlipti, bet ji linguoja po kojomis ir lengvai pratrūksta, o tuomet tenka gerokai išsimaudyti. Nuolatinės vietos plovos neturi, nes dažnai pasitaiko, kad vėjas nustumia jas kartais gana toli, net už pusės kilometro.

Irtis ežeru nelengva, nes labai kliudo augalų tankmės. Tarp įaugusių į dugną švendrynų ir nendrynų kartais yra siauri takeliai, kuriais galima perplaukti, bet sunkiau nugalėti plovą. Kartais reikia į ją išlipti, panardinti irklų ir kojomis, kad pasidarytų laisvas praėjimas valtelei. Didesni laivai čia netinka. Kas nori nuodugniai iširti visus Žuvinto užkampius, turi pasirūpinti mažutę siaurą valtėlę, kuria galėtų plaukti vienas, o daugiausia — du žmonės. Tik tokia valtėle galima įsiirti į ežero tankumynus ir iš arti stebėti nuostabų jojo gyvenimą. Bet nereikia bijoti ir išlipti iš valtės, kur reikia. Vasaros metu Žuvinto vanduo, kaip ir visur seklumose, labai įšyla. Tuomet, lengvais drabužiais apsivilkus, net malonu vienur kitur išlipti, prastumti valtėlę per plovą arba pro švendryną ir vėl įlipti toliau.

Drungnas ežero vanduo ir gausi jo augalija sudaro palankias sąlygas visokiems smulkiems vandeniniams gyvūnams. Jais minta žuvis ir paukščiai. Kai kurios žuvis irgi mėgsta šiltą vandenį, tad jų čia taip pat gana gausu. Bet vandens seklumas ir gausi augalija žuvims sudaro ir pavojų. Žiemos metu, kai būna dideli šalčiai ir ežeras užsikloja ledu, sekliame ežere po ledu palieka nebe daug vandens, tuomet žuvis būna beveik

prispaustos prie dugno, o dugne guli storas klodas pūstančių augalinių dalių. Pūstant augaliniams ir gyvuliniais likučiams, iš vandens atimamas deguonis. Deguonies dar pamažėja, jei ledą apkloja sniego sluoksnis. Tuomet po ledu viešpatauja tamsa. Augalai saulės šviesoje išskiria iš savęs deguonį, bet tamsoje jie to padaryti nesugeba. Tokiomis žiemomis žuvų kvėpavimas būna apsunkintas, jos ieško ekečių, pro kurias galėtų iškišti į orą savo žiotis. Jei tuomet iškirsi lede eketę, bematant prie jos susirinks daug žuvų, ir tokiose vietose jų pagauti nesunku. Panašios žiemos yra žuvims pragaištingos, jos išdūsta masiškai. Žuvinto ežero pakraščiai neretai pavasarį būna klote nukloti žuvų lavonų. Tačiau ne visos žuvys yra vienodai jautrios oro nedatekliui. Šį trūkumą blogai pakelia lydekos, ešeriai, bet karosai ir vijūnai to nepaiso ir net praleidžia žiemą įsirausę į dumblą. Vis dėlto, nepaisant šių nuostolių, žuvų ištekliai Žuvinto ežere greit atstatomi, nes jų prieina iš gretimų ežerų, o maisto čia jos turi daug, tai ir greit auga.

Pirmą kartą apsilankyti Žuvinte man teko kovo mėnesio gale, kai ežere ledas buvo jau pusiau išnykęs, o likusi jo dalis buvo vėjo suvaryta į vieną galą. Mane paveikė nepaprastas vaizdas: visu ledo pakraščiu vingiuota, karpyta kreive tupėjo tamsi ančių masė. Kaskart atskrisdavo nauji jų būriai. Bet dar labiau buvau paveiktas, kai netrukus atvažiavau antrą kartą, rodos, gegužės mėnesio pradžioje, kada iš šiltųjų kraštų buvo atskridę visi mūsų vandenų paukščiai. Patvinusių pievų kauburiuose tupėjo balti kirai, gaidukai, tulikai, ore vartaliojosi pempės, bliovė ir tiksėjo perkūno oželiai, vandeny karkė kragai ir marguliavo nesuskaitomi įvairiaspalvių ančių pulkai... Savotišką nuo-

taiką kėlė smulkūs paukšteliai savo įvairiomis, kartais keistomis giesmelėmis: antai krakšlė, įsikorusi į pačią pernykštės sausos nendrelės viršūnę, karkia, cypia ir švilpia, skelbdama visiems ežero sparnuočiams, kad ji jau čia, kad ji jau užėmė savo pernykštę lizdavietę ir niekam jos neužleis. Netoli jos švelniai kurkdama čiulba mažytė nendrinukė, o su ja lenktyniauja keistasis „žiogelis“, pilkas, į lakštingalą panašus paukščiukas, tokį vardą gavęs dėl to, kad jis zirzia panašiai kaip žiogas, bet tokiais veriančiais tonais, jog net ausis spengia. Protarpiais išgirsti graudų nendrinės startos čiulbesį; ogi štai karklo krūme ant pačios aukščiausios šakos tupi ir ji pati, su juoda galvele ir tokiu pat pagurkliu. Į šiuos garsus įsiterpia ilgasnapės vištelės spiegiams, į nieką nepanašūs balsai, o ten, kažkur toli, tarsi iš tuščios statinės baubia baublys... Jau tada aš nutariau, kad, jei tik būsiu gyvas, turiu išsirūpinti, kad čia, o ne kur kitur, būtų įsteigtas pirmasis Lietuvos vadeninių paukščių rezervatas. Mano svajonės išsipildė. 1937 metais Vytauto Didžiojo Universiteto Matematikos-Gamtos fakulteto taryba išsirūpino, kad Žuvinto ežeras, buvęs ligi tol privati nuosavybė, būtų nusavintas ir paskelbtas rezervatu. Tarybiniais laikais rezervatas buvo perduotas Mokslų Akademijai, jam paskirti etatai ir praveisti moksliniai darbai.

Žuvinte ypač gausu ančių. Iš 17 ančių rūšių, pasi-taikančių Lietuvoje, Žuvinte pastebėtos beveik visos. Tačiau dauguma jų tai tik paukščiai keliautojai, kurie praskrenda pro mūsų kraštą pavasarį ir rudenį. Žuvinte perinčių ančių ligi šiol rasta tik 8 rūšys, iš jų gausiausias: didžioji antis, rudagalvė, abidvi kryklių rūšys ir kuoduotoji antis. Bet antrąją vasaros pusę sulekia čia jų iš aplinkinių pelkių, nes čia jos randa

saugesnių vietų. Antra vertus, čia sustoja pailsėti antys, keliaudamos iš šiaurės kraštų į pietus. Tose pačiose vietose, kaip ir antys, kuriasi laukiai. Šie juodi, baltasnapiai ir baltomis kaktomis paukščiai atskrenda pas mus jau kovo gale, tuoj susiskirsto poromis ir pasirenka vietas lizdams sukti. Jie tuomet būna labai triukšmingi, ginčijasi tarpusavy dėl lizdavietės, pešasi ir gainiojasi visą dieną, net ir naktį gali išgirsti juos triukšmaujant. Jie neduoda ramybės ir antims, kartais net išvaro jas iš tinkamų vietų, todėl pavyzdingame medžioklės ūkyje laukiai nėra labai pageidaujami paukščiai. Rudenį laukių Žuvinte vis gausėja, nes tuomet daugybė jų traukia išilgai Baltijos pakraščio, siekdami vakarų Europos kraštų. Tuomet šiems traukiantiems būriams mūsų rezervatas teikia poilsį ir maistą. Spalio pradžioje laukių čia susirenka tiek daug, kad iš jų ant vandens susidaro nelyginant juoda pluta. Tuomet jie būna labai atsargūs ir laikosi atvirame vandeny, kad galėtų iš toli pastebėti kiekvieną besiartinantį pavojų. Atskridę į Žuvintą, jie nulesa vandeninių augalų, ypač žvyrių, lapus ir maitinasi visais smulkiais vandeniniais gyvūnais. Vėlai rudenį jie būna nutukę, užsikrovę storą lašinių sluoksnį ir vos begali paskristi.

Atviruose vandens plotuose dažnai galima pamatyti kragų: net dviejų rūšių — didįjį ausuotąjį ir mažąjį juodakaklį kragą. Tai tobuliausi plaukikai ir nardytojai. Jie beveik visą savo gyvenimą praleidžia vandeny. Jų kojos pritaikytos plaukti, tačiau pirštai nėra sukabinti ištisa plaukiojamąja plėve kaip ančių, kiekvienas pirštas turi tik plaukiojamąją skiautelę. Kiek kragai yra vikrūs vandeny, tiek nepaslankūs sausumoje, ir todėl jie kaip beįmanydami vengia į ją patekti. Nuostabus pastatas yra krago lizdas, jis ne sausumoje stato-

mas, kaip kitų paukščių, bet vandeny. Tam reikalui paukštis sunėša į vieną vietą krūvą tinkamos medžiagos: supuvusių meldų, švendrų, visokių lapų ir kita. Ant jos jis įsitaiso guolį kiaušiniams padėti. Kragas, įlipęs į tokį lizdą, žinoma, jį nugramzdina, ir kiaušiniai iš apačios būna apsemti vandens, bet tai jiems nė kiek nekenkia. Nulipdamas nuo lizdo, kragas pridengia savo kiaušinius visokiais puvėsiais, kad nepamatytų jų varna ar lingė. Taip nuolat dangstomi kiaušiniai, iš pradžių buvę balti, pasidaro nešvarūs, parausta. Kad lizdo nenuneštų vandens srovė, kragas pritvirtina jį prie vandeninių augalų.

Neretai krago kaimynystėje apsigyvena krakšlė. Tai rusvai pilkas paukščiukas, savo išvaizda labai primenąs lakštingalą, bet didesnis, nes beveik priligsta varnėnui. Tai nenuilstąs giesmininkas, kurio giesmelė tokia skardi, kad tiesiog apkurtina žmogų, tik ir tegirdi: rak-rak-rak, cili-cili, cirp-cirp-cirp, ir panašiai. Gieda ji tupėdama aukščiausios nendrelės viršūnėje, o pabaidyta neria į tankų nendryną, bet ilgai ten ištvirti negali, vėl išlipa į viršų ir tęsia savo giesmelę.

Jei tik pamatysi giedančią krakšlę, pasidairyk netoliese ir tikrai rasi jos lizdą. O paieškoti verta, nes tai labai įdomus pastatas, įpintas tarp keturių ar penkių nendrelių. Jis gana aukštas ir gilus. Vėjui papūtus, jis siūbuoja kartu su nendrėmis, bet kadangi yra gilus, nei kiaušiniai, nei paukščiukai iš jo iškristi negali. Jis labai stiprus ir be galo sandariai padarytas, net per visą žiemą nesuirsta, ir kartais pasitaiko, kad paukščiai kitą pavasarį virš jo statosi naują lizdą. Taip pasidaro ilgas tarsi rankovė pastatas.

Aš susidomėjau, kaip šie paukšteliai pasistato tokį tvirtą lizdą. Kartą, radęs Gudelių ežere neužbaigtą

krakšlių lizdą, įlipau į pakrantėje augantį medį, kad galėčiau matyti triūsiančius paukščius. Greit išvydau, kad krakšlės panaudoja lizdui šlapią, tai yra minkštą ir lanksčią medžiagą, daugiausia nendrių ir viksvų lapus. Tokią medžiagą gali lankstyti ir pinti kaip nori, bet išdžiūvusi ji sukietėja, ir toks lizdas būna labai tvirtas. Mes apžiedavome aliuminiais žiedais nemaža Žuvinto krakšlių. Vieną jų pagavome vėliau rudenį labai netoli tos vietos, kur buvo jos lizdas, apie kitą gavome pranešimą iš Italijos; pranešime buvo parašyta, kad ši krakšlė buvo sumedžiota Po upės pelkyne.

Pavasarij, kai sraunioji Dovinė išneša savo ledus, o Žuvinte pradeda darytis properšos ir patvinsta aplinkinės pievos, kažin iš kur pasirodo būriai didokų baltų paukščių. Jie tirštais būreliais apgula vandens nepasiektus pievų kauburius ir, atsukę krūtines prieš vėją, ilgai taip stoviniuoja. Tai kirai; jų esti keletas rūšių, bet daugiausia Žuvintą aplanko žavingas rudagalvis kiras, raudonomis kaip vyšnia kojomis ir snapu, su kavinės spalvos kepuraitė. Kol žemė išalusi, jiems stinga maisto, bet vos tik artojas išeina su žagre į pirmą pradžiuvsią kalvelę, kirai skuba prie jo, maišosi su varnomis ir špokais, godžiai ryja išartus sliokus bei grambuolius. Tai labai draugiški paukščiai — jie ne tik drauge atvyksta pas mus ir drauge kirmėliauja arimuose, bet ir peri didelėmis kolonijomis, lizdus susikraudami arti vienas kito. Kartais pusės metro atstumu. Tam jie pasirenka kupstuotą plovą ir lizdus susikrauja kone kiekviename kupste, į lizdą padedami 3 margi kiaušiniai. Žuvinte yra dvi tokios kolonijos — vienoje apie 500 porų, kitoje — mažiau.

Kol esi toli nuo kolonijos, nieko ypatingo nepastebėsi, nes paukščiai ramiai peri savo lizduose, bet kai

įsiyręs į ežerą imi artintis, kolonija pradeda bruzdėti: visi kirai palieka lizdus ir ima sukti ore ratą. Tuomet kyla tikras sąmyšis — klyksmui, klegesiu, karkimui ir galo nėra. Panašiai atsitinka ir tuomet, kai kolonijoje apsilanko erelis rėksnys, lingė ar varna, nes kirai žino, kad tai plėšikai, kuriems rūpi pastverti kiaušinį ar jauną paukščiuką. O tie plėšikai tai dažni svečiai — ramiai nepraeina nė valanda, kuris nors iš jų turi apsilankyti. Kirų koloniją jie laiko savo sandėliu, iš kurio visuomet galima pasiimti ko reikia. Ypač nesivaržo erelis. Atskridęs jis iš aukštumos įsižiūri, kuriame lizde paukščiukai jau paaugę, nusileidžia ant kupsto ir čia pat sudoroja savo laimikį, nebudamas šeiminkų pasipiktinimo, riksmo ir klyksmo. Kitą kartą pasirenka tinkamą grobį vaikams, stveria jį savo nagais ir nusineša į artimą mišką, kur yra jo lizdas. Ir vėl kirų visuomenė nurimsta, vėl nusileidžia balti paukščiai ir sutupia savo lizduose, sakytum, nieko ir nebuvo įvykę... Bet štai horizonte pasirodė varna — iš artimesnių lizdų jau pakilo kirai ir skuba sutikti juodosios vagilkos, štai sukruoto ir tolimesni lizdai, vėl sąmyšis visoje kolonijoje. Bet su varna kirai elgiasi kitaip, negu su ereliu, jie drąsiai puola ją, tarytum vapsvos prie savo lizdo, apsupa ją iš visų pusių, veržiasi iš viršaus ir apačios. Varna vos bespėja išsisukinėti, puldama čia kairėn, čia dešinėn. Ji norėtų stverti nors vieną kiaušinį ar mažą pūkuotą kiruką, bet tie nevidonai taip kliudo. Kartais jai net tenka atsisakyti savo sumanymo ir tuščiomis grįžti į palias, bet kartais, išsisukinėdama nuo kirų, ji vis tiek vargais negalais puola lizdą ir, stvėrusi kiaušinį, nešasi jį toliau nuo puolančios ją gaujos. Ir vėl ramu. Paskui vėl naujas pavojaus signalas dėl pasirodžiusios lingės, ir taip visą dieną. Sunku net suprasti,

kaip šie paukščiai gali išsiperėti, jei visą dieną jie yra nuolat trukdomi. Tenka manyti, kad jie praranda labai daug savo kiaušinių, bet padeda jų papildomai ir vėl peri. Atrodo, kad dėl tirštumo jie nevisuomet atpažįsta nuosavus lizdus ir kai kada padeda kiaušinį į svetimą, bet taip pat atrodo, kad jie tarpusavy gerai sugyvena ir dėl tokio nuotykiu nepyksta. Įdomu, kad prie kirų kolonijos dažnai prisiplaka su savo lizdais mažieji juodakaliai kragai, tarytum tuo norėdami apsisaugoti nuo varnų ir kitų sparnuotų plėšikų.

Be didžiųjų rudagalvių kirų, Žuvinte, nors ir ne kasmet, peri mažičiai, grakštūs ir nepaprastai gražūs juodagalviai kirai. Jie yra vos didelio strazdo ūgio, turi juodą tarytum aksominę kepuraitę ant galvos ir baltą rausvo atspalvio apatinę kūno dalį. Jie sudaro atskiras kolonijas, bet nedideles, paprastai iš kelių ar keliolikos lizdų. Gali būt, kad jų nedidelė, atokiau nuo kitų kirų sudaryta kolonija užtraukia ant savęs varnų pavojų. Tie maži silpni paukšteliai negali apsiginti, ir, tur būt, todėl jų kolonija nedidėja.

Šia proga tenka pasakyti, kad varnų vaidmuo Žuvinto gyvūnijai, ypač paukščiams, yra labai didelis. Jos padaro žymių nuostolių kitiems paukščiams, grobtydamos jų kiaušinius ir vaikus. Jos gerai išstudijavo kitų paukščių papročius, ypač jų veisimosi būdą, žino, kur ieškoti jų lizdų ir kaip pasivogti kiaušinį. Jos gerai atsimena, kur yra lizdas, ir, paėmusios vieną kiaušinį, tiesiai grįžta paimti antrojo ir trečiojo. Jos moka net žmogų išnaudoti: antai, pamačiusios jį, išsiyrusį ežeran, jos sukasi aplinkui ore, vis netoliese, nes žino, kad žmogus iš ežero tankmių gali pabaidyti perinčią antį, žuvėdrą ar kirą, tat, puolus į šią vietą, nesunku rasti lizdą. Pavogtus kiaušinius varnos susineša į vieną vietą

ir ten juos sudoroja. Žuvinto pakrančių pievose yra kelios vietelės, sėte nusėtos varnų išgertų kiaušinių lukštais. Nuo jų labai nukenčia laukinės antys, ir todėl medžioklės ūkyje varna laikoma žalingu paukščiu. Antys nemoka nuo jų apsiginti. O laukiai, šiaip jau gana įžūlūs, moka ir pasipriešinti varnai.

Kitas paukščių lizdų plėšikas yra lingė. Tai plėšrus paukštis, vadinasi, priklausantis tam pačiam būriui, kaip vanagai ir sakalai. Jų pas mus yra keturios rūšys, bet tik viena — nendrinė lingė — yra gausi Žuvinto rezervate ir žalinga medžioklės ūkiui. Tai maždaug kranklio ūgio paukštis, bet atrodo didesnis, nes turi ilgesnius sparnus. Lingės, nors ir laikomos plėšriais paukščiais, nepasižymi tokia drąsa ir fizine jėga, kaip sakalai ir vanagai; be to, jų skrydis yra lėtas, tad jos negali medžioti suaugusių paukščių, bet mielai puola nemokančius skristi jauniklius, pašautus paukščiukus, kiaušinius, peles, varles, lesa net pastipusias žuvis. Tokie plėšrieji paukščiai vadinami netauriais. Visos lingės yra lygumų paukščiai — jų neaptiksi miškuose, jos net beveik niekuomet netupi medžiuose, lizdus taip pat sukasi ant žemės pievose, stepėse ar net pelkėse. Nendrinų lingių Žuvinto rezervate labai daug. Jų galima matyti nuo balandžio pradžios iki spalio.

Besiirstydamas ežeru, neretai pabaidysi lingę iš tankaus švendryno. Tuomet galima tikėtis, kad ten yra arba jos lizdas, arba ten ji mėsinėjo savo grobį. Lizdas — tai didokas pastatas ant kupsto, o dažniau ant nulūžusių pernykščių nendrių. Jame rasi 3—4 kiaušinius arba tiek pat vaikų. Kiaušiniai yra balti, to pat dydžio, kaip ir vištiniai.

Nendrinės lingės gerai žinomos medžiotojui, nes neretai pasisavina jo laimikį. Bemedžiojant antis, daž-

nai pašautas paukštis krinta į pelkių tankumyną ir, nežiūrint visų pastangų, jo rasti nepavyksta, bet lingė, gerai įsidėmėjusi tą vietą, pasišalinus medžiotojui, lengvai suranda jo laimikį ir sudoroja.

Viena iš Žuvinto išymybių yra baublys. Tai garnių šeimos paukštis, tokiu pat ilgu smailiu snapu, ilgu kaklu, bet savotiškos, sakytume, net baisios pelėdiškos išvaizdos. Jis yra palšas su išilginiais tamsiais dryžiais nelyginant kaip parudusios ir pajuodusios pernykštės nendrės. Su jo spalva siejasi ir savotiška jo elgsena ištikus pavojui. Pastebėjęs žmogų ar šunį, įbridusį į nendryną, jis pasi-

Lingė

naudoja savo spalvų panašumu su senomis aptriušusiomis nendrėmis, atsistoja stačias kaip baslys ir apsimeta negyvu daiktu. Tuomet jį pastebėti labai sunku, nes jo spalvos derinasi su bendru nendryno fonu. Tik prispirtas jis staiga pakeičia savo pozą, ima lipti nendrėmis aukštyn, suimdamas kiekvienos kojos pirštais dvi ar tris nendres, ir, pasiekęs viršūnes, leidžiasi skristi. Jis skrenda sunkiai, lėtai, sudomina pirmą kartą jį pamąčiusį žmogų, todėl neišmaną medžiotojai, o tokių, deja, daug, nušauja šį kaskart retesni ir įdomų paukštį, kurį turėtume globoti kaip mūsų gamtos išymybę.

Yra žinių, kad seniau Lietuvoje buvo plačiai paplitusios gulbės, apie tai byloja ežerų bei pelkių vardai: Gulbinis, Gulbinė, o taip pat ir žmonių pavardės. Tačiau jau gana seniai gulbės mūsų krašte išnaikintos ir sustoja mūsų ežeruose tik laikinai, skrisdamos iš šiaurės kraštų. Tiesa, viena kita pora bandydavo ir perėti, bet tie bandymai visuomet būdavo nesėkmingi, nes kiaušiniai būdavo išgrobstomi, o pačios gulbės nušaujamos. Taip atsitikdavo ir Žuvinto ežere. Ir štai 1937 m., įsikūrus Žuvinte rezervatui, dvi gulbių poros čionai susikrovė lizdus ir padėjo kiaušinius, bet vėl nelaimingai, nes kažkokie nežinomi piktadariai kiaušinius pagrobė. Praėjo metai — pora gulbių vėl grįžo į ežerą, sukrovė lizdą, padėjo kiaušinius ir išsiperėjo. Sekančiais, t. y. 1939 metais, buvo trys lizdai ir užaugo 8 jaunikliai. Nuo šio laiko perinčių porų kasmet vis gausėja. Bet 1945 m. ir 1946 m. gulbės Žuvinte visai neperėjo. 1953 metais buvo 14 perinčių porų, kurios išsivedė 63 gulbiukus, o 1954 m. — 24 perinčios poros, išauginusios daugiau kaip 100 jauniklių. Bendrai imant, nuo 1937 metų iki 1954 metų imtinai gulbės Žuvinto ežere išsiperėjo 82 kartus ir užaugino 326 vaikus.

Teoriškai apskaičiuojant gulbių prieauglį, jų turėtų būti kur kas daugiau, negu yra iš tikrųjų. Matyti, kad žymi jų dalis kažkur žūsta. Atrodo, kad kiaušinius kartais sukapoja varnos ir krankliai; jaunas pūkuotus gulbiukus puola ereliai, lingės, varnos, juos kartais net lydekos praryja; ūdra gali būti pavojinga ne tik jauniems gulbiukams, bet ir suaugusioms gulbėms. Vieną kartą mes radome ežere didoką gabalą gulbės odos su plunksnomis; galima manyti, kad čia būta ūdros darbo. Yra pagrindo manyti, kad iš plėšriųjų žvėrių labiausiai pavojingos lapės, kurių čia gausu švendrų, nendrių ir

karklų tankumynuose. Du kartus teko matyti pavasarį ežero ledu sėlinančią prie gulbių būrelio lapę, ir du kartus buvo rasti likučiai lapių suėstų gulbių. Aplamai buvo nustatyta, kad vėlyvą rudenį ir ankstyvą pavasarį, kai ežero dalis yra apsitraukusi ledu, lapės sunaikina daug vandeninių paukščių.

Pavasarių gulgės pasirodo labai anksti, vos tik atsiranda ledą nusimetusių vandens plotų; kartais jau net vasario mėnesį. Bet dažnai mūsų ankstyvą pavasarį grįžta šalčiai, ir gulgės atsiduria keblioje padėtyje. Vieną kartą taip ir buvo: keliolikos gulbių būrelis liūdnai stovėjo ant ledo ir badavo. Joms buvo nuvežta ir pabarstyta smulkiai sukapotų runkelių. Jos godžiai sulesė šį maistą. Kartais, jei vėl ima šalti, atskridusios pavasarį gulgės grįžta į šiltesnius kraštus, žinoma, ne dėl to, kad joms būtų šalta, bet dėl maisto stokos. Jos ir rudenį užtrunka ilgiau negu kiti paukščiai, kol tik yra ežere nors kiek neužšalusio vandens.

Džiaugsmas apima kiekvieną gamtos mylėtoją, pamčius mėlyname pavasario danguje šių baltų kaip sniegas paukščių virtinę. Bet dar maloniau matyti, kaip šie karališki paukščiai nusileidžia čia pat mūsų vandenyse. Tai jų ežeras, jų gimtinė, jie pažįsta čionai kiekvieną užkampį taip gerai, kad, nors ir neišnykęs dar žiemos vaizdas, jie susiskirsto poromis, ir kiekviena pora ilgai stoviniuoja toje vietoje, kur pernai buvo jos lizdas. Kartu su mūsiškėmis gulgėmis — nebylėmis — atskrenda ir kita jų rūšis — gulgė giesmininkė. Tai tolimos šiaurės gyventoja. Jos per Lietuvą tik perskrenda, bet laikinai sustoja čia pasilsėti. Pavasarį abi gulbių rūšis galima matyti viename būryje.

Balandžio mėnesiui įpusėjus gulgės ima krauti lizdus. To darbo imasi ir patinukas, ir patelė. Tai būna

didelis pastatas, kuriame galėtų atsigulti žmogus, juo labiau, kad jis dažnai esti šiek tiek pailgas. Kiaušinių dedama 4—10; jie labai dideli, kiekvienas sveria apie 380 gr, t. y. vienas gulbės kiaušinis atitinka maždaug 9 vištos kiaušinius. Maždaug po 40 dienų prasikala gulbiukai, ir tuomet abudu tėvai ima juos vedžioti po ežerą. Iki žiemos jaunikliai spėja užsiauginti sparnus ir išskrenda kartu su seniais.

Iš šio aprašymo matyti, kad išnykusios Lietuvos gulbės būklė bent iš dalies yra atstatyta. Iš Žuvinto ežero keletas gulbių porų persikėlė į netolimą Žaltyčio ežerą, kur peri jau keleri metai. Galima tikėtis, kad jos paplis ir kituose Lietuvos ežeruose.

Gulbė minta vandeniniais augalais, o tokių augalų yra gausu visuose Lietuvos vandenyse. Apvalydama ežerus nuo vandeninių žolių, gulbė pagerina žuvų būklę ir jau tuo yra naudinga, be to, yra vertinga gulbės mėsa, o dar vertingesni jos pūkai ir plunksnos. Kiekvienam gamtos mylėtojui gulbė yra mūsų vandenių papuošalas.

Panašiai kaip gulbė, jau seniai Lietuvoje nustojo perėti laukinė žąsis. Prieš keletą metų buvo mėginta iš naujo įveisti jų mūsų vandenyse. Tuo tikslu buvo atvežta jų kiaušinių iš Volgos deltos; jie buvo išperėti, ir žąsiukai laikomi Žuvinto ežere. Šio bandymo rezultatai kol kas nėra aiškūs.

Ne tik pačiame ežere, bet ir jo pakraščiuose aptinkama įdomių paukščių. Šiaurinėje pusėje tįso didelės samaninės pelkės, apaugusios žemais beržais ir pušėlėmis, tai keružemis. Vietomis aptiksi vešlių gailių kupstų ir kūlinų su baltomis kaip vata galvutėmis; aptiksi ir uogų — spanguolių bei girtuoklių. Čia dar gyvena tetervinai ir perisi keletas porų gervių.

Kitoks yra pietinis pakraštys: ten samaninės pelkės nėra, rasi tik viksvynus, asiūklynus ar šiaip kupstuotų klampių pievų. Čia gyvena perkūno oželiai, tulikai, griciukai, pempės ir užvis įdomiausias šios giminės paukštis — gaidukas. Gaidukai yra pempės ūgio. Patinukai nepaprastai puošnūs, bet tik pavasarį. Tuomet jiems užauga didelė apikaklė, tarytum skydas krūtinės priešaky, ir du kuodukai kiekviename galvos šone. Bet keisčiausias dalykas, kad kiekvieno patinuko ši puošmena yra kitos spalvos: vienų — balta, kitų — juoda, trečių — geltona, dryžuota ar taškuota. Veisimosi metu patinai nužiūri kur nors pelkėje tinkamą aikštelę ir nuolat ten tupinėja, o protarpiais atlieka savo nuostabius tuoktuvinius žaidimus. Atsistoję vienas priešais kitą ir atstatę snapus kaip durtuvus, šiausia savo skydus ir kuodelius, šoka vienas ant kito kaip du gaidžiai. Bet vis tiek šių dvikovų metu jie vienas kito nenuškriaudžia, ir atrodo, kad tai tiktai žaidimas, o ne kova. Kai kurie gamtininkai mano, kad šie paukščiai, neturėdami balso, tais šokiais bei margais papuošalais stengiasi atkreipti savo viengenčių, ypač patelių, dėmesį. Kiti paukščiai to pat siekia savo balsais, ypač giesmelėmis.

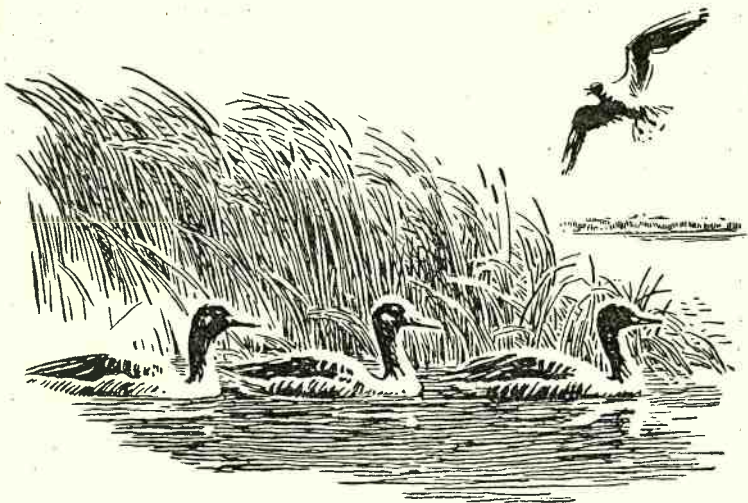
Pavasariį daugybė paukščių peri savo kiaušinius ir išveda vaikus. Bet daugybė jų ir žūsta. Kiaušinius išnešioja varnos, šarkos, lingės; vaikus sudrasko ereliai, vanagai, šermuonėliai, lapės — mažai iš jų belieka gyvų. Bet būna ir kitokių nuostolių — va koks nors neprotingas žmogus padega pernykštį sausą nendryną, kur yra ančių, laukių lizdų, ir viskas žūsta ugnyje. Štai vėl nuo ilgo lietaus ežere ir kaimyninėje pelkėje pakyla vanduo, apsemdamas lizdus — ir vėl paukščiams nuostolis.

Praeina pavasaris, šit jau vasara. Jauni paukščiukai jau užaugę, ir tėvai neturi su jais rūpesčių: kiekvienas moka susiieškoti maisto, moka apsisaugoti nuo vanago, budriai žiūri, kad neprisėlintų lapė, nebebijo varnos. Prasideda šėrimasis, paukščiai meta senas nudėvėtas plunksnas — tuomet jie būna nelinksmi, tarsi ligoniai. Ypač sunku antims, gulbėms, nes jų sparnų plunksnos išsmunka visos iš karto, ir jos tuomet negali skristi. Tad ir slapstosi tankumynuose, nes kitaip gresia joms didelis pavojus. Bet jei ramu ir jokio priešo nesimato, jos išplaukia iš nendrynų, išlipa ant kupstų ir daug laiko skiria savo tualetui. Ežere yra nemaža tokių paslaptinių užkampių, kur antis ištisas valandas kapsto savo plunksnas, visaip jas tvarkydama. Tokiose vietose ir vanduo, ir kupstai yra klote nukloti plunksnomis. Tylu, ramu tuomet ežere, nutilo baublys, aprimo buvusi triukšminga pavasarį juodoji laukių gauja, net ir tokia nenuilstanti giesmininkė, kaip krakslė, ir ta nebegieda.

Vasarai įpusėjus, Žuvinte pradeda rodytis visokie šiaurės svečiai. Tai visų pirma šiaurinės ančių rūšys, kaip smailauodegė kuoduotoji, cyplė, klykuolė ir kt.

Jau ir ruduo. Iš šiaurės pasirodo naujų svečių. Štai kampu išsirikiavusios ūkanotą pilką rytą išneria iš rūkų didžiulės želmeninės žąsys. Jos nedrįsta iš karto nusileisti į ežerą, nes nesaugu, tad nutupia vandeny tik apsukusios vieną kitą ratą, atsigeria ir tyliai gagna. Dažnai kartu atvyksta ir grakščios mažytės trumpasnapės žąsytės — jos nebaikščios ir laivelį prisileidžia arti...

Jau nebematyti kai kurių paukščių, nebėra žuvėdrų, nebėra tulikų, bet ančių — galybė. Jos ką tik baigė šertis, gaigalai pasipuošė žaliomis, žvilgančiomis kepurėmis ir baltomis apikaklėmis. Vidudieny matyti di-

Laukinės žąsys ir kiras Žuvinto ežere

džiuliai jų pulkai ežero vandens plote. Jos linksmai krykščia, tarytum pranešdamos, kad netrukus išvyks į tolimą kelionę, į šiltesnius vandenis. Jos labai baikišios, nesiartina prie švendrynų, kad nebūtų užpultos iš pasalų. Vidury plyno vandens ploto saugiau: ten platus akiratis ir niekas negali prisėlinti. Atskiru būriu laikosi juodoji laukių tirštynė, šimtai, gal tūkstančiai paukščių. Jie taip pat ruošiasi į kelionę, bet čia taip gera, tiek maisto, ir todėl jie vis delsia. Jie baisiai nutukę ir sunkūs, tad vos paskrenda. Bet tie taukai jiems labai pravers — tai jų sparnų raumenų kuras, kaip lėktuvui benzinas. Laukiai kaip ir antys laikosi gryname vandeny, atokiau nuo nendrynų. Tačiau ir čia nėra jie visai saugūs. Apie tą laiką neretai Žuvinte apsilanko didžiuliai jūrų ereliai ir vikrūs, greiti kaip viesulas sakalai keleiviai. Stiprus jūrų erelis pagauna laukį vandenyje,

puldamas jį iš aukštumos, o sakalui nieko nereiškia pasivyti jį ore.

Rudenį Žuvinte susirenka neapsakoma varnėnų galybė. Tai ne tik Lietuvos paukščiai, bet ir praėjūnai iš Latvijos, Estijos, Suomijos — jų kelionės tikslas pasiekti šiaurinę Prancūziją, D. Britaniją, Irlandiją, bet jie neskuba, pasigano Lietuvos laukuose ir pievose. Jie mėgsta nakvoti nendrynuose, švendrynuose, karklynuose, o tokių vietų Žuvinte labai daug. Kas vakarą atskrenda jų tūkstantiniai pulkai, nusidriekę kone per kilometrą. Su baisiu ūžesiu jie nusileidžia prie pat nendryno ir vėl tarytum pasibaidę pakyla į orą. Apsukę ratą, dabar jau nutupia nendryne. Ant prilinktos nendrelės nutupia du, trys ir net daugiau paukščių, nendrelė neišlaiko sunkumo, palinksta iki vandens, ir tenka perskristi į kitą. Tad ginčams, peštynėms nėra galo, ir klegesys tęsiasi iki pat nakties...

Šit ir tamsusis ruduo, dienos trumpos, naktys ilgos. Paliose medeliai jau pliki, tik dar viename, kitame beržely atkakliai geltonuoja keli lapeliai, ar šnara raudonais lapais apsiklėtusi epušės viršūnė. Tarp jų kažkaip patekęs vienišas šermukšnis, tarsi karoliais pasipuošusi gražuolė, jo puikios uogos lyg kraujo lašeliai — spindėte spindi. Vien tik mažos apykrevės, pelkėje užaugusios pušelės atrodo dar žalesnės negu buvo vasarą. Jau pasirodė nykūs žiemos pranašai — sniegenos; kažkokiu liūdesiu dvelkia jų tylus švilpesys. O štai dar svečiai iš šiaurės — tai svirbeliai: gražūs, kuoduoti, nelyginant šilkais pasipuošę paukšteliai sutūpė į šermukšnio šakas ir godžiai ryja jo uogas.

Ežere ramu. Jį sukaustė šalta tyla. Jau neatsispindi jame dangaus mėlynė: vanduo pilkas, rūščiai pliauskia baltomis skiauterėmis bangos. Nebėra jau gaivios ža-

Sniegenos ir svirbelis

lumos — ajerai, švendrai pageltę, nurudę, pakrypę į vieną pusę ir šarmoti nejaukiai čėža. Šalta irtis laiveliu, ant jo dugno traška po kojomis plonas ledas, žvarbus vėjas perpučia kiaurai, o irklas taškosi dideliais šaltais lašais... Vidury ežero bangos neleidžia vandeniui užšalti, bet pakraščius, tylias įlankas jau aptraukė plonutis ledas. Jis vaiskus kaip stiklas, ir pro jį aiškių aiškiausiai matyti dugne ir supuvę meldų gabaliukai, ir moliuskų kriauklės, ir didelė, geltonai apvedžiota žalioji dusė. Sunkiai stumiasi laivelis į krantą, lūžta, braška, cypia, skamba kaip stiklas jaunas ledas...

Prie krantų ledo juosta darosi kaskart platesnė. Jau ir vidury aplink nendrynus bei švendrynus atsirado ledo sklypeliai. Vandens plotai jau visai sumažėjo, ir juose susirinko paskutiniai, ligi šiol neišskridę paukščiai — gubės, keliolika laukių, kragų ir ančių. Vis mažėja paskutinis vandens plotas, ir vis glaudžiau spiečiasi paukščių būrys. Jau nėra ko jiems čionai veikti, atėjo paskutinis momentas apsispręsti. Sunkiai plasnodamos galingais sparnais priešais vėją, išibėgėja gubės vandens paviršiumi. Toli girdėti, kaip pliauška į vandenį jų plačios, juodos kojos, bet dar garsiau ūžia sparnai. Štai nelyginant sunkiai prikrautas lėktuvas mažame aerodrome, jos vos vos spėja atsiskirti nuo vandens ir pakilti į orą. Balti karališki paukščiai jau ore, išsirikiavę ilga virtine. Jie apsuka vieną kitą ratą aplink ežerą, tarytum norėdami atsisveikinti su juo, ir, paėmę pietvakarių kryptį, išnyksta horizonte...

Užsalo ežeras, tik šen ar ten juoduoja tamsios properšų dėmės, bet ir jos turi greit išnykti. Tamsūs, aplūžę, be gyvybės kėkso pirmojo sniego apiberti nendrynai. Juose ledas plonas ir trapus, vargiai galėtų kas į juos įžengti, bet mažiems žvėriukams jo tvirtu-

mo pakanka. Sniego prilenktos žolės tarsi stogas, ir po juo lyg namie jaučiasi vandeninė žiurkė. Jai būtų dar jaučiau, jei ten pat negyventų šermuonėlis, tas baisyšiusis visų graužikų priešas. Dabar nendrynuose mielai lankosi lapės, nes žino, kad laimėti galima kaip tik šiuo metu. Iš vasaros čia palieka nemaža paukščių paliegėlių, pašautų ar kitaip sužalotų. Daugiausia tai antys ir laukiai. Vasarą jie plaukydami ir nardydami galėjo šiaip taip išlaikyti savo gyvybę, bet dabar atėjo jų paskutinė valanda. Nėra kur dėtis. Lapė, vadovaudamasi savo puikia uosle, greit suuodžia jų pėdsakus šviežiame sniege, ir jai tik menkniekis pastverti tokį laimikį.

Taip užbaigia savo gyvenimą paskutiniai Žuvinto vasarotojai.

**BŪDINGESNIEJI
MŪSŲ PAUKŠČIAI**

GANDRAS

Mūsų gandrui būdingos trys spalvos: balta, juoda ir raudona. Jau vien iš šių trijų spalvų kiekvienas jį lengvai pažins, o dar lengviau — iš jo ūgio ir rimtos eisenos. Sau maisto ieško jis arti žmogaus namų, o lizdą kraujasi dar arčiau, todėl žmogus turi progos nuodugnai pažinti jo būdą, papročius ir pomėgius.

Kas privertė gandrą ieškoti žmogaus kaimynystės, panaudoti lizdams jo pastatus, net ir gyvenamo namo stogą? Juk nė vienas mūsų stambiuųjų laukinių paukščių taip nedaro. Net, priešingai, vengia žmogaus kiek galėdamas. Ir vargiai kuris kitas paukštis yra mūsų liaudžiai toks artimas, taip jos mylimas.

Galima manyti, kad tolimoje praeityje baltasis gandas kaip ir jo juodasis giminaitis perėjo tik medžiuose. Kodėl gi juodasis gandas ir dabar kraujasi lizdus tik tamsių miškų gilumoje, ko toliausiai nuo žmogaus apgyventų vietų, o baltasis priartėjo prie žmogaus? Vargiai galima manyti, kad šis gandrų įprotis atsirado dėl to, jog žmogus pakeitė gamtą ir paukštis vis sunkiau randa sau tinkamų lizdaviečių. Tam prieštarauja faktas, kad Afrikos viduryje, kur gamtos vaizdas dar visai mažai tepakeistas, gyvena tos pačios šeimos paukštis — abdingandris. Šis paukštis irgi

suartėjo su žmogum kaip ir mūsų gandrai. Jis perinegrų kaimuose, tiek ant šiaudinių stogų, tiek vidury kaimo augančiuose medžiuose.

Kada įvyko gandro posūkis prie žmogaus, mes neturime jokių žinių, bet, tur būt, labai seniai, dar kur kas prieš mūsų erą.

Kokios kilmės yra gandro draugystė su žmogum, nieko tikro nežinome ir tegalime vien spėlioti. Svarbiausia, tur būt, tai, kad artima žmogaus kaimynystė užtikrina paukščiui tam tikrą saugumą. Bene toks pat posūkis dabartiniu metu vyksta ir varnėnų gyvenime, kurie mieliau apsigyvena kieme iškeltuose inkiluose negu artimo miško uoksuose. Kai kurie smulkūs paukščiai, kaip antai: žvirbliai ir kielės, mėgsta apsigyventi net didelių plėšriųjų paukščių lizduose, tarytum jie ten ieškotų globos.

Iš kitos pusės, ir žmogus jaučia gandrui didelį prielankumą, gal dėl to, kad šis paukštis naikina kenksmingus vabzdžius, peles, gyvates. Šis prielankumas kai kuriose tautose įgavo net tikišinio kulto pobūdį, ir vargas tam žmogui, kuris išdrįstų ten šį paukštį užmušti ar nuskriausti. Dar prieš pusę šimto metų taip būta ir Lietuvoje, Baltarusijoje bei Ukrainoje — gandro skriaudėjas galėjo būti smarkiai nubaustas, net būtų grėsęs pavojus jo gyvybei. Prieš keliasdešimt metų, kai medžioklinėje literatūroje ėmė plisti gandai apie gandro žalingumą ir vienas kitas medžiotojas ėmė juos šaudyti, neretai tekdavo tokiems medžiotojams susiremti su kaimiečiais. Dėl to tekdavo net teismą pasiekti, nes mūsų liaudis laikė gandrą laimės nešėju, o kiekvieną, kas bebūtų į jį kėsinęsis, — piktadariu.

Ne tik mūsų, bet ir kitos tautos yra sukūrusios apie gandrą daugybę patarlių, dainų, pasakų, kuriose

šis paukštis iškeliamas kaip nepaprasta būtybė, apdovanojama antgamtinėmis išmintimis. Spėjama, kad gandrai numatę sausą vasarą ir badą, tuomet išmetę vieną vaiką iš lizdo; kad numatę perkūną, kuris trenksis į namus, ir prieš tai nuskrendę nuo stogo; manoma, kad jis keršija savo skriaudėjui, atnešdamas snape žarijų ir padėgdamas stogą. Kasdieninė spauda, ieškanti ne tiek teisybės, kiek pigių sensacijų, dažnai teikdavo skaitytojams šias pasakas, papuošdama jas tariamai tikrais faktais, ir tuo dar labiau platino prietarus. Iš tikrųjų, nors šio paukščio gyvenime nieko antgamtiško nėra, vis dėlto jis nuostabus.

Visos pasakos ir prietarai apie gandrą yra labai senos kilmės. Dar prieš mūsų erą šis paukštis buvo garbinamas dėl to, kad naikina gyvates ir skėrius. Senajame Egipte gandrai buvo laikomi vaikiško dėkinimo įkūnijimu, o senovės romėnai laikė jį tėviškos meilės simboliu. Senovės Graikijos mituose sakoma, kad pasenę gandrai nukeliauja į okeanines salas, ten virsta žmonėmis ir laimingai gyvena, tai jiems atpildas už meilę, kurią jie yra pareiškę savo tėvams. Rytiečių pasakose „Tūkstantis ir viena naktis“ taip pat randame gandrą, virtusį žmogumi — tai užkerėtasis gandrai Kalifas. Gandro mėsa ir išmatas gydytojai laikydavo net vaistais, ypač tinkamais podagrai gydyti. Plinius rašo, kad tiek rytų, tiek vakarų kraštuose gandrai buvo labai garbinami, o Tesalijoje buvo net mirtimi baudžiamas kiekvienas, kuris šį paukštį užmušdavo. Bet Romos smaguriautojai nusmuko tiek, kad valgydavo jaunų gandrų kepsnį, ir Horacijus laiko tai blogu ženklu.

Baltasis gandrai (mūsų geografinė rasė) gyvena didesnėje Europos dalyje, pradedant Ispanijos ir Portu-

galijos vakarais. Šiaurėje siekia Daniją ir pietinę Švediją. Gyvena dar ir Estijos šiaurėje. Rytuose jis beveik siekia Maskvą. Pietuose randamas dar įpiečiau Juodųjų jūrų ir siekia Kaspiją. Nėra jo D. Britanijoje, Italijoje ir Vakarinėje Prancūzijoje. Čia jis išnaikintas.

Nors gandrai užima tokį didelį plotą, bet ne visur jie gausūs. Europos vakaruose gandrai — tiesiog retybė. Kiek gausiau jų yra rytinėje užimamo ploto dalyje. Nustatyta, kad gandrų skaičius nuolat mažėja. Pradėję nykti vakaruose, jie nuolat retėja vis toliau į rytus. Bet čia netoli jų riba, einanti nuo Leningrado per Charkovą ir toliau Juodųjų jūrų pakraščiu. Europos vakarų gamtininkai yra susirūpinę baltojo gandro nykimu ir kaskart suskaičiuoja perinčias poras. Štai buvusiuose Rytprūsijuose 1905 metais rasta 13.650 užimtų lizdų, o 1912 m. — tik 8500. Buvo imta ieškoti gandrų nykimo priežasčių: nusausinimo darbai sumažina gandraus maistą, aukštos įtampos laidai pramoninėse šalyse sudaro jų gyvybei pavojų, daugelį išnaikina ilga kelionė per svetimus kraštus rudenį ir pavasarį, nepalankus oras, vėjas ir audros kelionės metu, ne vieną perveria negrų strėlės juodajame kontinente, o ypač pražūtingi būna arsenu apnuodyti žiogai Afrikos pietuose, kur gandrai praleidžia žiemą. Kai kas mano, kad pakeitimas šiaudinių stogų kitokiais irgi prisidėjo prie gandrų nykimo, bet atrodo, kad ši nuomonė nėra pagrįsta, nes šis paukštis daugiausia žiūri ne stogo medžiagos, bet tvirto pamato po lizdu. Gali būti, kad kiekviena iš tų priežasčių kiek veikia. Nėra abejonės, kad nusausinimo darbai mažina maisto išteklius, o juk seniai nustatyta, kad blogais metais, t. y. kai paukščiai neturi pakankamai maisto, jie deda mažiau kiaušinių ir užaugina mažiau vaikų. Po baisios

1928/1929 m. žiemos, kai šalčiai išžudė daugybę smulkių gyvūnų, kuriais maitinosi įvairūs paukščiai, gandrai užaugino maža vaikų. Daug jų jauniklių žuvo, ypač pirmomis savo gyvenimo dienomis. Be to, tenka pridurti, kad gandrai, aplamai imant, veisiasi silpnai. Iš vidutiniškai keturių padedamų kiaušinių dažniausiai vienas būna neverstas.

Iš dalies gandrai patys esti savo nelaimių kaltininkai. Atvykę pavasarį, šie paukščiai žiauriai pešasi dėl lizdų, norėdami juos užimti ir vieni, ir kiti. Kovos dėl lizdų nesiliauja net ir vėliau, kai pora lizde įsitaiso, padeda kiaušinius, o kartais net ir tada, kai būna prasikalę jaunikliai. Į užimtą lizdą kėsina ne tik kitos poros, bet ir vieniši paukščiai, kurie norėtų čia įsitaisyti poilsio vietą. Įsibrovėliai kai kada būna labai atkaklūs, ir jei teisėti lizdo savininkai tokie pat ryžtingi, kova esti žiauri. Gresiant tokiam pavojui, tuščio lizdo porelės nariai niekuomet nepalieka — vienas varliauja, o kitas budi lizde. Bet štai kažkur padebesiuos pasirodo vienas ar pora gandrų — lizde esantis paukštis tuoj pastebi juos, atsistoja, savotiškai nuleidžia sparnus ir, iškėlęs uodegą, ima kalenti snapu. Tai kovos signalas. Dažniausiai tuoj atsiranda kitas porelės narys ir taip pat ima garsiai kalenti, taip pat pasiruošia kovai. Jeigu įsibrovėliai narsūs, jie, apsukę ore kelis ratus, mėgina išstumti teisėtus savininkus ir patys atsitūpti. Tuomet kova esti ilga ir kruvina, bendroje maišaty sukuliami kiaušiniai, maži paukščiukai išstumiami iš lizdo, ir neretai, nors teisėtoji pora ir nugali, jos prieauglis būna sunaikinamas. Blogiau, jei svetimieji gandrai užpuola perinčią patelę, o patinas pavėluoja atskristi į pagalbą. Tuomet patelė, netekusi jėgų, susigūžia lizde ir pasiduoda savo likimui. Sukapota,

sukruvinta ji iškrenta iš lizdo, užsimuša arba lieka paliegėlė.

Norint apginti perinčius prie namų gandrų, į tokią kovą pora kartų teko įsikišti ir man. Vieną kartą, nors ir su širdgėla, paėmęs šautuvą nudėjau užpuoliką, kuris būtų mirtinai užkapojęs perinčią patelę. Tuo pačiu momentu pasirodė patinas, ir abudu teisėti lizdo savininkai, matydami griūnantį savo priešą, ėmė linksmiai kalenti.

Visuomet stebėdavausi, kad, pavojui ištikus, taip greit pasirodydavo antras porelės narys. Iš tikrųjų jis atvykdavo bematant, dažnai net svetimiems gandrų dar nepradėjus pulti, dar jiems tik ruošiantis ir sukant ratą ore. Manau, kad tas aukštai ore vykstantis veiksmas gal yra kitų gandrų iš tolo pastebimas, o gal pavojų paskelbia garsus puolikų ir puolamųjų kalenimas. Atrodo, kad gandrų kovos yra viena iš priežasčių, jog kasmet palieka gana daug neperinčių porų.

Gandrinių būrio paukščiai turi palinkimą perėti bendruomenėmis, arba, kaip sakoma, kolonijomis. Didesnė grupė porų apsigyvena vienoje vietoje ir kraujasi lizdus viena pora prie kitos, neretai net po keletą lizdų viename medyje. Tokį paprotį turi garniai, ibisai, girnovės ir kiti jiems giminingi paukščiai, tarp kitko ir gandrai. Nors baltųjų gandrų lizdus daugiausia randame pavieniui, bet yra pagrindo manyti, kad jie, kaip ir kiti jų giminės, seniau taip pat perėjo kolonijomis. Dar šiandien šis paprotys ne visai išnykęs. Netoli Vievio, Puikenos ežero saloje, sename ąžuole galima matyti net penkis gandrų lizdus, o medžių su dviem ar trim lizdais neretai pasitaiko, pvz., Rudninkų girioje prie Merkio.

Mūsų krašte gandrai peri beveik tik žmogaus paruoštuose jam pastatuose — sename į medį ar ant stogo įkeltame rate bei akėčiose, bet, žinoma, seniau jie turėjo savarankiškai krauti sau lizdus medžiuose. Tokių, be žmogaus pagalbos sukrautų lizdų dar galima vienur kitur pas mus aptikti. Daugiausia jų matydavau Merkio pakrantėse tarp Žagarynės ir Rudninkų kaimų. Pelkėtuose kraštuose, pvz., Polesėje, neretai pamatysi kaimų, kur kiekvienas namo stogas yra gandrų užimtas. Lizdų gausumu stebina Luninieco miesčiukas. Polesė su savo pelkynais, tur būt, sudaro palankias sąlygas gandrui gyventi, todėl, atrodo, pagrįsta nuomonė, kad gandrai kitur nyksta dėl nusausinimo darbų.

Pavasarij kovo mėnesio gale ar balandžio pirmomis dienomis Lietuvoje pasirodo pirmieji gandrai. Dažniausiai apie tą pat laiką iš savo žiemos buveinių išropoja pirmosios varlės ir pasirodo baltoji kielė. Dėl to mūsų liaudis sako, kad kielė atvyksta ant gandro uodegos. Beveik visuomet lizde pasirodo vienas porėlės narys, neaišku, patinas ar patelė, nes atskirti juos, ypač iš toli, neįmanoma, tačiau daugumos paukščių pirmieji atskrenda patinai, gal ir gandrai taip daro. Tik po kelių dienų atsiranda antras poros narys, ir abiejų paukščių susitikimas atžymimas garsiu kalenimu. Ar tai būna pernykštė pora, ar naujai susidariusi — sunku pasakyti, tačiau, remiantis kai kuriais duomenimis, atrodo, kad pora susidaro ilgesniam laikui, gal keliems metams. Bet kadangi daug paukščių žūsta, ypač per tolimas keliones, tai vien dėl to jų poros negali ilgesnį laiką būti patvarios.

Šia proga kyla klausimas, koku būdu pakrikusios poros nariai vėl susiranda. Aiškinti galima tuo, kad paukščiai labai prisiriša prie savo tėviškės ir vis

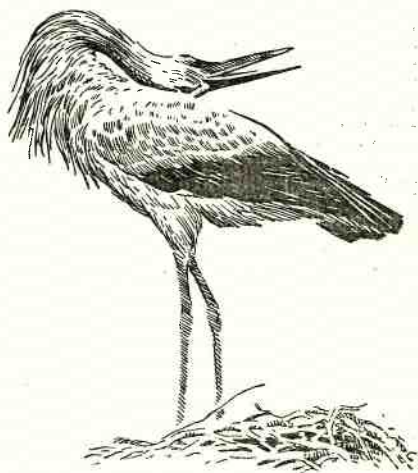
vien — kartu ar atskirai — abu vienos porelės nariai pavasariį grįžta į tą pačią vietovę ir net į tą patį lizdą.

Apsigyvenusi pora tuoj imasi lizdą remontuoti, o tam tinka įvairių įvairiausia medžiaga. Jie gabena žagarus, šiaudus, supuvusį šieną, bet, atrodo, labiausiai pageidaujama jiems medžiaga — tai mėšlas. Jo dideliu gniužulus nešasi jie į lizdą ir iškloja guolį, tai yra duobutę, kur dedami kiaušiniai. Toji duobutė užima tik mažą lizdo dalį, o kitur būna lygi plokštuma — tai aikštelė, kur galės pasivaikščioti paaugę gandriukai. Bet tada ir duobutės beveik nė žymės neliks, nes paukščiai, vaikščiodami tokia ribotame plote, išlygins ją savo kojomis. Gandrų polinkis tvarkyti lizdą yra toks stiprus, kad net ir vėliau, kai jau sudėti kiaušiniai ar net išsiperėjus, jie vis atneša naujos medžiagos jam papildyti. Per ilgą laiką lizdai labai padidėja, kartais pakrypsta ant šono, bet šeiminkai prineša medžiagos į kitą šoną, atstatydami jo pusiausvyrą. Tokie lizdai pasidaro labai aukšti, virsta tikrai griozdiškais pastatais. Medis, kuriame yra lizdas, nuolat šlakstomas skystu mėšlu, skursta ir ilgai nudžiūsta, todėl labai dažnai galima matyti lizdus vos begyvuose ar visai nudžiūvusiuose medžiuose. Neretai tokie medžiai audrų yra išverčiami su visu sukrautu juose pastatu. Susidaro didžiausia sutrūnijusios medžiagos krūva, jos galima būtų prikrauti visą vežimą. Čia, tarytum kokiame archyve, rasi medžiagos, sukrautos prieš keliolika ar net prieš keliasdešimt metų, rasi prieš daugelį metų neišperėtų kiaušinių, seniai padvėsusių gandriukų, rasi žvirblių ir kielių lizdų.

Gandrai balso kaip ir neturi, jie kartais susijaudinę tik šnypščia. Jauni paukščiukai pirmomis savo gyvenimo dienomis šiuo atžvilgiu yra daugiau apdovanoti

už savo tėvus, nes tyliai ir švelniai klegena, bet vėliau ir šis jų gebėjimas išnyksta. Suaugęs gandras, nors ir bebalsis, bet turi savotišką muzikinį įrankį — snapą, kuriuo sugeba kalenti. Šiuo atžvilgiu jis nesudaro išimties paukščių visuomenėje, nes panašią „muziką“ sukelia geniai, panaudodami tam sausą, gerai rezonuojančią šaką ir tarškindami į ją savo snapu. Muzikinį instrumentą turi ir perkūno oželis, tiesa, labai savotiško pobūdžio: pakilęs į padebesius, staiga ima leistis žemyn, išplėsdamas savo uodegos plunksnas. Oro srovė, virpindama pastarųjų kraštus, sukelia keistą, zvimbiantį garsą. Prie tokių garsų priklauso ir žiogų čerškimas, gaunamas trinant vienu sparnu kitą, kur tvirtai įtempta plona plėvelė.

Kalenti gandras gali ir paprastai stovėdamas, bet susijaudinęs, pvz., pastebėjęs besikėsinant į jo lizdą svetimus gandrų arba pareikšdamas džiaugsmą pasirodžius sutuoktiniui, jis stengiasi garsiau, aistringiau skelbti savo muziką. Užvertęs galvą ant nugaros taip, kad ji guli ant pečių, kaip parodyta šiame piešiny, jis ima skardžiai kalenti. Šioje pozoje antsnapis guli ant nugaros, o posnapis atsiduria virš antsnapio, bet liežuvis pasta-tomas taip, kad jis pakelia aukštyn minkštą pasmakrio odėlę. Nuo

Kalenantis gandras

to žiotyse atsiranda tuštuma tarytum garsintuvas. Naujai apsigyvenusi porelė būna labai triukšminga — kalena ir kalena, užvertę galvas, abudu sutuoktiniai mažiausiai progai pasitaikius nuo pat ankstyvo ryto iki vakaro, tarytum džiaugiasi pavasariu ir laimingai atlikta kelione iš tolimųjų Afrikos kraštų. Tačiau ir šiuo laiku ne visuomet yra pasibaigę mūsų paukštelių vargai. Lietuvos pavasaris kaprizingas, ir neretai po kelių gražių dienų grįžta šalčiai, net ir pasninga, paukščiams būna sunku rasti maisto.

Bet laikas eina. Balandžio pabaigoje jau padedamas pirmas kiaušinis, o pradieniui pasirodo antras, trečias, kartais net šeši, dažniausiai vis dėlto tik keturi. Lizde pasidaro ramiau, patelė stropiai peri, susigūžusi guoly, ir atsistoja tik sutikti atskridusio patino; užvertę galvas, abudu ima džiaugsmingai kalenti. Tuomet abu paukščiai keletą minučių pastovi drauge, patvarko savo plunksnas, ir tas, kuris perėjo, išskrenda pasiganyti, o kitas atsitupia lizde. Patinas su patele vis pasikeičia, bet nakties metu daugiausia peri patelė, o patinas stovi netoliese, ant to paties stogo, kur yra lizdas.

Prasideda gegužis, sprogsta medžių pumpurai, pasirodo lapeliai, pelkėse žydi purienos, kūlinai, atšyla vanduo, o kartu pasirodo jame daugybė visokių vabzdžių, buožgalvių, žuvelių. Gandrai nebebadauja. Kiekvienas prisimedžiojęs ir prisirijęs viso to, ką apščiai teikia jiems pievos, balos ir tvenkiniai, grįžta į lizdą pavaduoti perintį sutuoktinį. Ir štai, maždaug mėnesį paperėjus, (tiksliai apie 33 dienas), prasikala pirmieji paukščiukai ir ima tyliai klegenti.

Prasikalęs vaikas sveria maždaug 75 gr ir esti apaugęs tankiais baltais pūkais; jo snapas būna juodas, o

kojos — švelniai rausvos ir neproporcingai mažos, sunku net patikėti, kad iš jų gali išsivystyti tokie ilgi ir stiprūs padargai, kokius turi suaugęs gandas.

Atrodo, kad šiuo laiku tėvai būna labai susijaudinę — jie stropiai šildo mažučius, bet kaskart pakyla iš savo guolio jų pažiūrėti, pavartyti ir švelniai paliesti snapu. Patikrinęs ar viskas tvarkoje, senis vėl tupia ant savo vaikų, bet atsargiai, kiek nuleisdamas sparnus ir atsiremdamas jais į guolio kraštus, stengiasi apglėbti mažučius ir jų nenuspausti. Taip tikrinama kelis kartus per dieną.

Savo vaikais jie rūpinasi kur kas daugiau negu kiaušiniais, ypač, kol jie yra bejėgiai. Užtenka atsistoti ties lizdu ir atidžiai į jį žiūrėti: lizdo savininkai tuoj ima jaudintis, nors šiaip jie kasdien mato kieme žmones ir nekreipia į juos dėmesio. Bet labiausiai jie susijaudina tuomet, kai žmogus ima lipti į stogą ar medį, kuriame yra lizdas su vaikais. Savo vaikų jie nepalieka iki paskutinio momento, vis stovi ties jais, grėsmingai nuleidę sparnus ir užrietę aukštyn uodegą. Rodos, štai ims ir puls jie išibrovėlį, smogs jam savo smailiu snapu, bet to neįvyksta: pačiu kritiškiausiu momentu jie, itin grėsmingai pakalėnę, pasitraukia nuo lizdo, suka aplink jį ratu, o kartais nutupia artimuose medžiuose ant gretimo pastato stogo ir iš ten stebi, kas vyks toliau.

Nuostabu, kad vaikai, net labai maži, turi balsą; jie tarsi šnypščia, tarsi švilpia, bet taip tyliai ir švelniai, kad girdėti tik iš arti. Vėliau šis balsas išnyksta, ir paaugę gandriukai būna nebylūs kaip ir jų tėvai. Ką lenti jaunikliai ima labai anksti, vos tik prasikalę iš kiaušinio. Iš pradžių garso nebūna girdėti, matyti tik, kaip juda žandai, nes snapas dar minkštas ir negali jo

sukelti, tačiau labai greit pasigirsta silpnas, o vėliau kaskart stipresnis kalenimas, gandriukai tarsi sako: pa-pa-pa-pa... Šis jų „pa-pa...“ girdimas ne tik tuomet, kai vienas iš šildančių tėvų pakyla nuo guolio, bet ir šiaip kada nors, net nakties metu, kada tėvai juos šildo.

Vaikams augant, ypač esant šiltam orui, nebereikia jų nuolat šildyti — tuomet vienas tėvų „varliauja“, o kitas šiaip stovi lizde šalia vaikų, bet ir tuomet jis randa sau užsiėmimą: ima „blusinėti“ vaikus, žinoma, ne tiesiogine prasme, nes paukščiai blusų neturi, bet, taip sakant, juos kasinėja. Senis, truputį pražiodinęs savo ilgą snapą, kasinėja visas įmanomas vietas: galvą, kaklą, nugarą, net papilvę ir pauodegį. Gal tai jiems reikalinga, nes skatina augti plunksnas, pašalina pleiskaną, o gal ir šiaip yra malonu, tačiau atrodo, kad kai kada to „malonumo“ būna per daug, ir paukščiukai stengiasi pasprukti iš po tėvų snapo. Karštomis vasaros dienomis gandriukai kartais labai kenčia nuo kaitros ir kvėpuoja net prasižioję, nes lizdas retai kada esti paunksnėje. Tada tėvai, kiek nuleidę sparnus, atsistoja nuo saulės pusės ir sudaro vaikams pavėšį.

Tuo laiku, kai prasikala gandriukai, maisto jiems netrūksta. Dažnai pievos būna dar patvinusios, daug valkų, grioviai pilni vandens, o vandeny daugybė visokiausių smulkių gyvūnėlių: varlių tritonų, buožgalvių, dusių, kumeldėlių, skėčių ir jų lervų. Todėl šiuo laiku gandrai daugiausia medžioja braidžiodami vandeny, kartais net iki pilvo. Bet maisto jie gali rasti ne tik vandeny. Birželio pradžioje pradeda risti iš lėliukių skėtės (žirgučiai), o kartais jų būna tiek, kad visos vandeny pakraščiu žolės tirštai jomis apsikabinėję. Gandrai kartais jų prisikemša pilną skilvį ir stemplę. Jaunos dar minkštos skėtės yra puikus švelnus maistas

mažiems gandriukams. Vėliau, t. y. vasaros vidury, vandeninių gyvūnų sumažėja, dingsta tritonai, buožgalviai, skėčių lėliukės virsta sparnuotais vabzdžiais ir pakyla į orą. Bet sausose vietose, pievose ir laukuose ima rodytis žiogų, musių, visokių peteliškių vikšrų, o visa ši gyvūnija taip pat tinka mūsų gandrui ir jo vaikams.

Gandras lesalą neša ne snape, ir klysta, kas taip galvoja. Snape vargu ar jis begalėtų išlaikyti tokius slidžius padarus, kaip varlės ir kumeldėlės. Medžiodamas jis paprastai praryja viską, ką tik randa tinkamo: tiek stambias varles, tiek ir smulkiausias museles. Jei medžioklė būna sėkminga, jo stemplė nuo žiočių iki skilvio pasidaro lyg dešra; čia telpa ne tik visokiausi gyvūneliai, bet kartais ir nemaža vandens atsarga. Pasiūtęs esąs „pilnas“, skrenda jis pas vaikus.

Atskridęs prie savo šeimos pilnu gūžiu, gandras nesiskubina nusimesti naštos: prieš tai jam reikia atlikti gandrams privalomą ceremoniją. Užvertęs galvą ant pečių, jis visų pirma pakalena snapu, tą patį daro ir antras, lizde esantis porelės narys. Seniems tuoj atsiliepia vaikai — jie taip pat ima kalenti, tik jų snapukai dar minkšti ir jie negali taip garsiai pakalenti, kaip tėvai. Tuomet vaikus saugojęs senis išskrenda medžioti, o atvykęs pradeda juos lesinti. Išlenkęs kaklą ir truputį prasižiojęs, atryja jis visą savo medžioklės laimikį. Ko tik čia nėra! Jauni minkšti žirgučiai, peteliškių vikšrai, dusės, kumeldėlės, įvairiausio dydžio vabalai ir net smulkiausios muselės — viskas sugrūsta, sumalta, virtę pusiau skysta koše, kurioje išlikusi sveika kokia varlė, pelė ar tritonas. Šis patiekalas man labai primena pietinėje Prancūzijoje mėgstamą tirštą sriubą, į kurią dedamos žuvys, vėžiai,

moliuskai ir kiti jūrų gyvūnėliai. Ši sriuba vadinama bujabezu (bouillabaisse). Būdamas Prancūzijoje, valgydavau ją su malonumu, nes man kaip zoologui įdomu buvo rasti tokių gausų jūrų gyvūnijos rinkinį.

Kadangi senių atneštas maistas būna gana skystas, tai vaikams vandens nereikia. Tačiau atrodo, kad tėvai kai kada atneša savo gūžy ir vandens, bet, atrydami jį, ne tiek pataiko vaikams į žiotis, kiek juos apšlaksto. Jauni gandriukai iš pradžių būna labai nevikrūs, gležnučiai ir minkšti, paprastai pagal savo ūgį per sunkūs, nes jų kūnas labai vandeningas. Jie tuomet dar negali atsistoti, bėt jau mosuoja sparneliais ir užverčia ant pečių savo galveles. Jie neatsistoja net tada, kai seniai atneša jiems maisto, remdamiesi visu pastaibiu, jie tik kiek gali pasitempia. Truputį pastovėti gandriukai pradeda tik po dviejų savaičių. Žinoma, dabar jiems tenka skaitytis su vėju, ir todėl jie stengiasi prieš jį atsisukti galvomis. Dabar jų kojos būna smarkiai pailgėjusios ir sustiprėjusios, bet dar neturi tokių grakščių formų, kaip senių: jos tarsi grubiai aptašytos, ne raudonos, o pilkšvos, ir labai storos, ypač ties kulno sunėrimu. Sukakus trims savaitėms, jų sparnuose pasirodo juoda juostelė — tai ima dygti būsimos didžiulės, plasnojamios plunksnos. Šiuo laiku apskritai gandriukai smarkiai auga: nuo 20-tos iki 38-os savo amžiaus dienos koja pailgėja dešimčia centimetrų, o svoris kasdien padidėja vieną šeštadalį kilogramo. Šiuo metu tėvai turi atnešti kiekvienam vaikui kasdien pusantro kilogramo maisto. Bet diena būna ilga, naktis — trumpa. Vos saulutė nusileidžia ir sumirga pirmosios žvaigždės, jau ima rausvėti šiaurės rytų dangus. Jaunikliai sumigę, vienas tėvų stovi ant lizdo krašto, o kitas netoliese, ant gretimo stogo ar storos sauso medžio šakos.

Atrodo, abudu nemiega, kaskart patvarko savo plunksnas, kiek pakalena. Jau ima brėkšti, darosi šviesiau, ypač aukštai, kur gandrų lizdas, jau matosi jų baltos plunksnos, raudonos kojos ir snapas. Dar akimirka, ir ima kukuoti gegutė, užsuokia strazdas giesmininkas, ir vienas gandrų, išplėtęs savo galingus sparnus, nuskrenda į artimą pievą varliauti. Gal būt, ilga šiaurės kraštų diena vasaros metu ir yra viena iš svarbiausių priežasčių, kad paukščiai iš tolimųjų pietų pavasarį slenka į šiaurę, nes maistą amžinai alkaniems savo vaikams jie gali rinkti didesnę paros dalį.

Jaunikliams pragyvenus mėnesį, lizde daug kas pasikeičia. Pirmučiausia išsilygina lizdas: buvusi duobutė, kur gulėjo kiaušiniai ir vaikai, kol jie buvo maži, dabar išnyko, ir lizdas virto lygia aikštele, kur stovinėja ir vaikšto jau paaugę jaunikliai.

Dabar seniai lizde jau nebudi, gal dėl to, kad pats pavojingiausias laikas praėjęs, bet veikiausiai nori ko daugiau prisimedžioti, nes vaikai vis labiau nepasotinami. Seniai vos spėja juos patenkinti. Atskridusį tėvą ar motiną jie sutinka triukšmingai cypdami, mosuodami sparnais ir nuleidę snapus, kad galėtų negaištant stverti atrytą maisto porciją. Jeigu vaikų daug, saky-sime 4 ar 5, šis momentas, kai lizde kyla tokia maišatis, būna labai įdomus.

Liepos mėnesiui įpusėjus jauni gandriukai būna jau labai panašūs į senius, bet vis dėlto net iš toli galima juos atskirti: snapai trumpesni, bukesni, tamsiai pilkos spalvos, o kojos balzganos. Jie dabar daug laiko skiria savo tualetui, vis knaisosi plunksnose, apvalo jų stiebus, o kai pasipurto, net dulka jos. Įdomu, kad ir šiuo laikotarpiu seniai nesiliauja nešiojė medžiagą lizdui taisyti, nors netrukus reiks jį palikti iki kitų metų.

Šiaudų grįžtė, sausa šaka, mėšlo gniužulas vis jiems praverčia, o nuo to jaunų gandriukų gražios baltos plunksnos apačioje neretai bauriai susitepa.

Laikas imtis naujo darbo — mankštinti savo sparnus. Atsistoję prieš vėją, jie nuolat plasnoja sparnais, atpalaiduodami plunksnų vėtykles nuo dengiančių jas makštelių. Jau sparnai tiek sustiprėję, kad jie gali nors akimirką pakibti ore, bet neišdrįsta atsiskirti nuo lizdo. Šis ryžtingas momentas vis dėlto yra neišvengiamas ir įvyksta maždaug trečioje liepos mėnesio dekadoje, kai gandriukams sukanka nepilni du mėnesiai.

Kasdien mankšto jie savo sparnus, kasdien aukščiau pakimba ore, bet vėl nusileidžia į lizdą. Bet štai papučia stipresnis vėjas, ir pakibęs virš lizdo gandriukas nupučiamas į šalį. Lizdas išsprūsta iš po jo kojų, ir jis turi skristi noroms nenoroms. Stebint šį pirmąjį skrydį, matyti, kad jis dar labai nevikrus, paukštis svirduliuoja čia į kairę, čia į dešinę, rodos, ims ir kris į žemę. Apasukęs nedidelį ratą, jis vėl grįžta į savo lizdą. Savo skrydį paukštis ištobulina nuostabiai greit, nes, antrą trečią kartą paskraidęs, ore laikosi visai normaliai. Pirmas bandymas laimingai baigiasi ne visuomet. Paukštis, nemokėdamas dar tinkamai vairuoti, kartais įsivelia į medžių šakas ir, krisdamas žemėn, mirtinai susižaloja.

Kadangi tarp vyriausio ir jauniausio vaiko yra kelių dienų skirtumas, tai vyriausias ir išskrenda anksčiau negu kiti jo broliai. Lietuvoje tai įvyksta maždaug tada, kai statomos pirmosios rugių gubos. Tarp jų dažniausiai ir galima pamatyti pirmuosius šių metų gandrų.

Gražiai atrodo dabar besigananti rugienoje šeima. Ryškiai skiriasi iš jos seni paukščiai savo raudonomis kojomis ir raudonais snapais, jaunikių gi jos pilkšvos,

o snapai juosvi. Jauniklius dar galima pažinti ir iš sparnų: juodos plasnojamosios plunksnos yra apsi-traukusios balsvu atspalviu, tarytum apšarmojusios. Visa draugė vaikščioja kartu, varliaudama ir žiogau-dama, bet jaunikliai vis dar nebesapitiki savimi ir kimba prie senių, reikalaudami lesalo.

Lizdo šeimynėlė dar vis neatsisako: vakare visi grįžta į jį praleisti nakties. Ir gražu pažiūrėti, kai į jį susirenka toks būrelis suaugusių boluojančių ir juo-duojančių gandrų.

Rugpiūtis jau įpusėjęs — jauni gandrai jau daug panašesni į senius, sunku juos net atskirti. Medžioti išskrenda jie dabar į tolimas pievas ir ten būriuojasi su kitomis šeimynomis. Į lizdus jie vis dar grįžta, bet kaskart rečiau ir rečiau. Pagaliau jame pasirodo vien tik seniai. Tupi jie sau ramiai, kasinėjasi savo ilgais snapais ar šiaip stovi, tarytum prisimindami, kaip kūrė lizdą, perėjosi, vaikus augino ir nuolat nešiojo jiems maistą. Visa tai jau praėjo, vaikai užaugo ir gali patys savimi rūpintis — galima ramiai pastovėti lizde, pasi-dairyti po apylinkę iš aukštumos ir patvarkyti savo plunksnas. Vieną dieną rugpiūčio pabaigoj į lizdą at-skrido tik vienas gandas, pastovėjo, pasikasė, pasi-purtė ir taip pat išskrido. Tai buvo paskutinis jo apsi-lankymas.

Bet plačiose pievose galima jų matyti iki rugsėjo pirmųjų dienų. Jų susirenka kartais didoki pulkai, ir žmonės vadina juos gandrų seimais. Ypač dideli būriai jų susispiečia įpiečiau Lietuvos, Polesės kraštuose, kur plačios pelkės teikia jiems apščiai maisto. Antra vertus, šio krašto žmonės „polešiukai“ rodo gandrui daugiau palankumo negu mes.

Jau nuo senų laikų yra žinoma, kad gandrai prieš

savo kelionę rudenį susirenka būriais, ir buvo manyta, kad jie tariasi. Taip pat buvo žinoma, kad jie atranda savo pernykščius lizdus. Bet kur jie praleidžia žiemą, pro kuriuos kraštus skrenda, kaip greit ir kokiam aukšty vyksta jų kelionė — buvo vien spėliojama. Prieš pora tūkstančių metų panašiai samprotavo romėnų rašytojas Plinius, tat štai kiek laiko reikėjo tai paslapčiai nušviesti. Jau XIX amžiuje paaiškėjo, kad didžiausios gandrų masės praleidžia žiemą pietų Afrikoje, bet nebuvo žinoma, iš kur tie paukščiai yra kilę. Ir tik 1899 metais, kai Danijos gimnazijos mokytojas Mortensenas patarė paukščius žymėti užmaunant jiems ant kojų lengvą aliuminį žiedą su numeriu ir adresu, paaiškėjo daugybės paukščių žiemovietės. Tokiu būdu sužinojome ir kur gandrai žiemoja.

Vargu ar kuris kitas paukštis taip tinka panašioms tyrimams. Gandras peri pas mus visur, pasiekti lizdą ir apžieduoti jo vaikus nesunku. Lietuvoje paukščius žieduoti pradėta 1929 metais ir ypač daug apžieduota gandrų. Iš jų daugelis žūna kelionėse, ir apie tai buvo mums pranešta.

Iš daugybės tokių pranešimų susidarė gana tikslus vaizdas kelio, kurį padaro paukštis, skrisdamas į šiltesnius kraštus. Paaiškėjo, kad mūsų gandrai iš pradžių paima pietų arba pietryčių kryptį ir jos laikosi iki Viduržemio jūros rytinio kranto. Nuo čia pasuka jie tiesiai į pietus, pasiekdami pietų Afrikos pakraščius, t. y. Transvalį ir Kaplandą.

Mūsų prie Biržų žieduotas gandrai po trijų dienų buvo nušautas netoli Minsko, tūkeliavęs vos tik apie 300 kilometrų. Turime pranešimų iš Polesės, t. y. Pinsko krašto, iš vakarinės Ukrainos, Rumunijos, Bulgarijos, Turkijos, Sirijos, Palestinos, Egipto, Abisinijos,

Sudano ir pagaliau net iš pietinės Afrikos. Visas šis kelias — maždaug 9000 kilometrų. Taigi tokį kelią gandrai turi padaryti per metus du kartus. Kodėl jie pasirenka šį kelią? Nesunku pastebėti, kad jis eina per pelkėtas vietas ir upių pakraščiais, kur apstu maisto, Pelkėtas Dniepro aukštupys su nesuskaitomais intakais, Dunojaus žemupys, o Afrikoje milžiniškas Nilas su savo pelkėtais pakraščiais sudaro tarytum gausiai maistu aprūpintą vieškelį iki pat anapus pusiaujo. Didžiuliai ežerai Tanganjika ir Njasa šį vieškelį pailgina, o pačiuose Afrikos pietuose gandrai randa nesuskaitomą daugybę skėrių. Šiuo geru maistu jie atsigaua po ilgos kelionės ir nutunka.

Ar tolimame Afrikos krašte gandrai peri? Šį klausimą dažnai tenka išgirsti. Nei gandrai, nei kiti mūsų paukščiai keliauninkai dausose neperi. Tačiau ne visi gandrai pavasarį grįžta į savo tėviškę. Gandras antrais, o gal ir trečiais gyvenimo metais nėra dar subrendęs, ir tokie jauni paukščiai kartais pavasarį negrįžta, maitinasi sau Afrikoje, kol visiškai subręsta. Bet dalis tokių jaunų paukščių vis dėlto grįžta į Lietuvą; nors ir neperi, bet visą vasarą būreliais bastosi po pelkes.

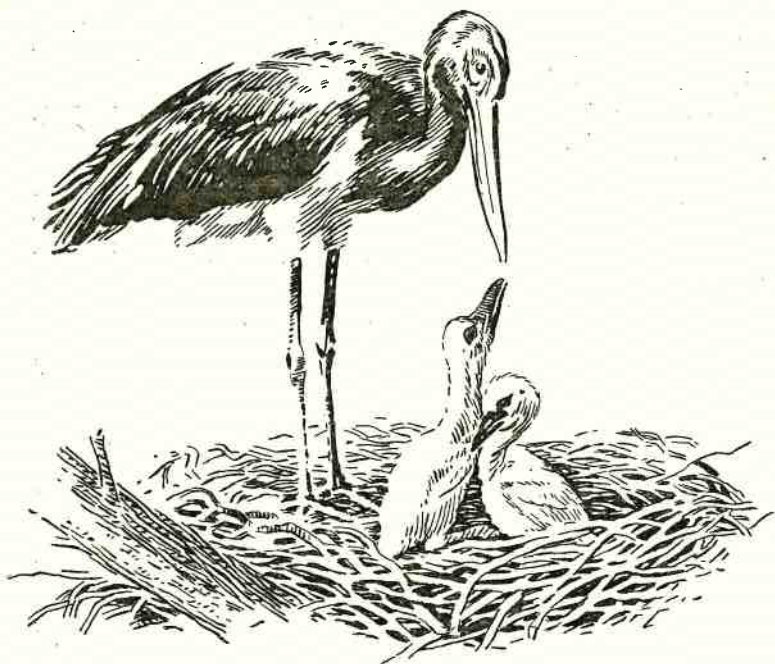
Vis dėlto turime pasakyti, kad ne visi Europos gandrai skrenda į Afriką minėtu keliu. Iš vakarinės Europos šie paukščiai rudenį paima ne pietryčių kryptį, kaip mūsų šie, bet pietvakarių, ir atsiduria Ispanijos pietinėje daly, iš kur per Gibraltarą perskrenda į Afriką. Kokiu keliu jie toliau traukia, nėra žinių, bet tenka manyti, kad jie turi perskristi Sacharą ir pailsėti prie artimiausio Čado ežero, o iš ten jau gali keliauti į pietų Afriką.

Apie gandrų sakoma, kad jie išmeta iš lizdo vieną savo vaiką. Prietaringi žmonės dėl to net pranašauja,

kad būsią blogi metai ar šiaip kokios negerovės ištiksiančios. Iš tikrųjų taip atsitinka per peštynes su svetimais gandrais, kartais nukenčia ne vienas, bet net keletas vaikų. Kartais sausomis vasaromis, kai ima stigti maisto, silpniausias vaikas esti stipresniųjų nustumdomas, alksta, suvargsta, o kartais net jų išstumiamas iš lizdo. Neseniai zoologas L. Šidaitis (Szidat) davė naujos, šį reiškinį aiškinančios medžiagos. Vieną nepaprastai sausą vasarą iš lizdų buvo iškritę keli pusiau suaugę gandriukai. Ištyręs juos minėtasis gamtininkas rado, kad jų viduriai buvo apnikti dviejų rūšių parazitinių kirmėlių, kurios artimos dviburnėms (trematodos). Jaunos tų parazitų stadijos gyvena žalvarlėse, ir gandrai, nešiodami vaikams varles, apkrečia juos šiais parazitais. Apkrėsti gandriukai nustoja imti maistą, nesbesveikina tėvų būdingu kalenimu ir galvos judesiais; tokiu būdu nesukelia jiems tėviškų jausmų, pradedami laikyti pašaliniais daiktais ir išmetami iš lizdo. Šis reiškinys, sako Šidaitis, įvyksta dažniausiai sausomis vasaromis, nes tada minėtieji parazitai ypač koncentruojasi nedideliuose vandens plotuose, ir susidaro palankios sąlygos varlėms apsikrėsti.

* * *

Aprašę baltąjį gandrą, negalime nors ir trumpai nepaminėti jo artimo giminaičio — juodojo gandro. Jis yra truputį mažesnis, snapas šiek tiek užriestas aukštytyn; jis, kaip ir kojos, puikios vyšninės spalvos. Visa viršutinė kūno dalis, sparnai, galva ir kaklas juosvos spalvos su puikiu metaliniu žvilgesiu, bet krūtinė ir pilvas balti. Jis gyvena visoje Europoje ir Azijoje iki Kinijos.

Juodasis gandras

Lietuvoje juodasis gandras neretas, bet tik ten, kur yra didesnių miškų. Tik čia, kaip ir Europos vakaruose, jis kaskart retėja, tur būt, dėl taisyklingo miškų ūkio, kuris reikalauja šalinti pasenusius medžius, o tokie medžiai kaip tik jam reikalingi lizdai krauti. Gal šie gandrai nyksta ir dėl to, kad jiems neteikiama tokia globa, kaip baltiesiems. Ten, kur yra dirbtinių žuvų ūkių, juodasis gandras dažnai nušaujamas, nes, lesdamas žuvis, daro savininkui nuostolių.

Juodieji gandrai mėgsta didelius tamsius miškus, ypač drėgnas vietas, kur prie balų ar upelių yra aukštų

alksnių bei ažuolų, arba vidury miško pievų ir pelkių, o ypač brastų. Dažniau galima jų aptikti Gudų ir Rudninkų giriose.

Juodasis gandras visur daug retesnis negu jo baltasis giminaitis, daug už jį baikštesnis ir vengia žmogaus, todėl plačiau visuomenei, net ir medžiotojams, mažai težinomas. Savo nejaukiu būdu ir nepaprasta išvaizda jis dažnai suvilioja medžiotojus ir, užuot saugojamas kaip gamtos papuošalas, dažnai be gailesčio nušaujamas. Todėl ir nyksta jis sparčiau.

Juodojo gandro gyvenimo būdas panašus į baltojo, bet niekuomet jis neperi ratuose, akėčiose ir kituose žmogaus ikeltuose baltajam gandrui padarguose. Lizdą kraujasi pats savarankiškai, kartais užima didžiųjų plėšrių paukščių apleistus lizdus, pvz., vištvanagių, erelių. Juos papildo ir paplatina. Antra vertus, ir plėšrieji kartais naudojami jo lizdu, nes nelabai linkę patys lizdus statyti.

Nelaisvėje juodasis gandras jaučiasi gerai, ypač kai iš lizdo būna paimamas dar jaunas. Jis bematant pripranta prie savo augintojo ir sutinka jį linguodamas galvą, plasnodamas sparnais ir savotiškai mekendamas. Bet šis reiškinys — tai tik nepaliamojamas maisto reikalavimas, nes jie yra nepasotinami. Tiesiog nespėji jų lesinti. Kai nėra priprasto maisto, galima juos lesinti mėsa, pelėmis, smulkiais paukščiukais, pvz., žvirbliais, kuriuos jie praryja kartu su plunksnomis. Padėjus ant žemės dešimtį nušautų žvirblių, pora juodųjų gandrų suryja juos, kaip višta pabertą grūdų saują.

Savo juoduosius gandrų laikiau visiškai laisvus, ir jie galėdavo skristi į artimas pievas, bet, išgirdę mano balsą, tučtuojau parlėkdavo į kiemą. Vasarai baigiantis jie ėmė daryti vis tolimesnes išvykas, ir vienas buvo

kažkokio medžiotojo pašautas; jis dar spėjo parlėkti namo, bet netrukus nusibaigė. Antras rudenop išvyko, ir spėju, kad jis savo laiku išskrido į dausas.

GEGUTĖ

Lietuvoje mes pažįstame tik vieną gegutės rūšį, bet visame pasaulyje jų yra apie pusantro šimto. Visos jos gana savotiški paukščiai, turi keistus balsus ir papročius. Štai Pietų Amerikoje gyvena gegutė ruda kaip lapė. Ji niauzgia lyg katė, ir todėl vietinių gyventojų yra vadinama „katės siela“. Ten pat gyvena grakšti, nedidukė ir juoda kaip anglis gegutė. Ji labai aiškiai taria „ani“, ir todėl taip tenai vadinama. Gegutė „ani“ minta tik erkėmis, kurių Pietinėje Amerikoje yra labai gausu. Visi — ir naminiai, ir laukiniai — gyvuliai ten baisiai erkių apnikti ir labai nuo jų kenčia. Gegutė „ani“ žino, kur erkių ieškoti: ji nutupia ant karvių, arklių bei kiaulių, apieško jų odą ne tik iš nugaros pusės, bet palenda ir po pilvu; radusi erkę, išrauja ją savo stipriu tarsi geležinės replės snapu. Todėl braziliečiai šias gegutes labai globoja. Jas skriausti draudžia net įstatymai.

Bet mes norime pakalbėti apie mūsiškę gegutę, kuri yra ne mažiau įdomus paukštis. Visi pažįsta jos balsą, jos graudų „kukū“, bet gal ne visi ją matė ir ne visi žino, kaip ji atrodo. Ūgiu ji šiek tiek mažesnė už kuosą, turi ilgą uodegą ir mažytes geltonas kojas. Jos viršus pilkas ar rudas, o apačia — raiba, t. y. balta su skersiniais tamsiais dryžiais. Ji labai vikri ore, greit skraido net miško tankumyne, moka daryti staigius vingius bei posūkius. Tuo ji panaši į mažą plėšrų paukštį, net sakoma, kad gegutė rudenį virsta vanagu.

Gegutės pas mus pasirodo balandžio pabaigoj ir tuoj ima kukuoti. Gal ne visi žino, kad kukuoja vien patinukai, lygiai kaip kitų paukščių vien patinukai gieda. Patelė turi skirtingą balsą, kurį galima pamėgdžioti skiemenimis pit-pit-pit. Šis balsas irgi skardus, bet ne taip toli girdimas, kaip „kukū“.

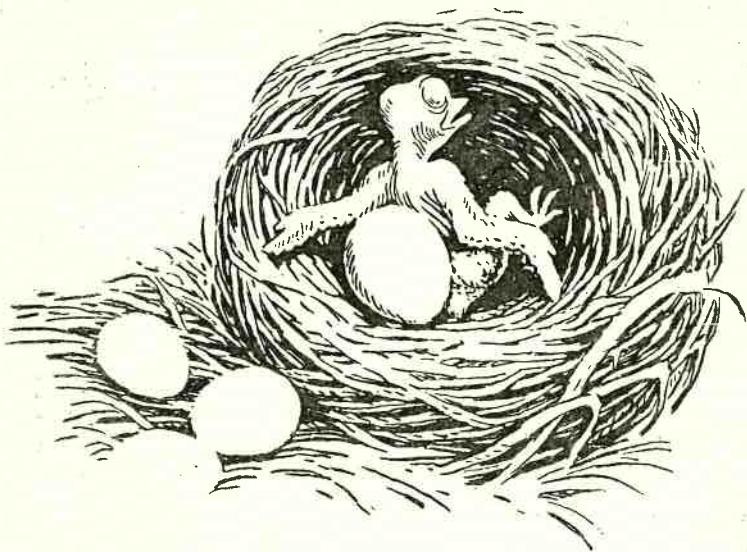
Atskridusios pavasarį, gegutės apsigyvena miškuose, soduose ir parkuose, bet būtinai ten, kur yra daug smulkių paukštelių, nes, kaip matysime vėliau, jie yra gegutei reikalingi. Visi paukščiai labai édrūs, bet gegutė už daugelį jų édresnė. Ji ypač mėgsta visokius vikšrus, net ir plaukuotus, kurių neliečia kiti paukščiai.

Vikšrų plaukai — tai jų apsigynimo priemonė. Šis plaukas yra plonas vamzdelis, kuris savo pamatu jungiasi su nuodų liauka. Jis būna labai smailus, o kartu ir labai trapus, tarsi ploniausias stiklinis vamzdelis. Paliestas jis lengvai įsminga į odą ir tučtuojau lūžta, todėl čiupinėti plaukuotus vikšrus yra pavojinga, nes gali sukelti odos uždegimą, ypač jei tokių plaukelių patenka ant veido ar į akis. Todėl paukščiai šių vikšrų nelesa. Tik gegutė to nepaiso ir prisiryja jų kiek tik telpa. Išskrodus gegutės skilvį, visas jo vidaus paviršius būna prisisagstęs šių plaukelių, bet gegutė tam tikrais laikotarpiais išmeta savo skilvio vidinį apsiaustą ir taip nuo šių plaukelių atsipalaiduoja.

Ji nekrauja lizdo ir neperi kiaušinių, šį darbą paveda įvairiems smulkiems paukščiukams. Pavasarį iš daugų pirmiausia atskrenda patinai, apsidairo ir pasirenka gyventi kokį miškelį ar sodą, kur yra daugiausia smulkių vabzdžiausių paukštelių. Kiekvienas patinas užima tam tikrą plotą ir kukavimu praneša, kad vieta jau užimta. Šiek tiek vėliau pasirodo patelės ir, išgirdusios patinus kukuojant, prisideda prie jų, kiekviena į tam

Gegutés

Gegužiukas išmeta kiaušinį iš lizdo

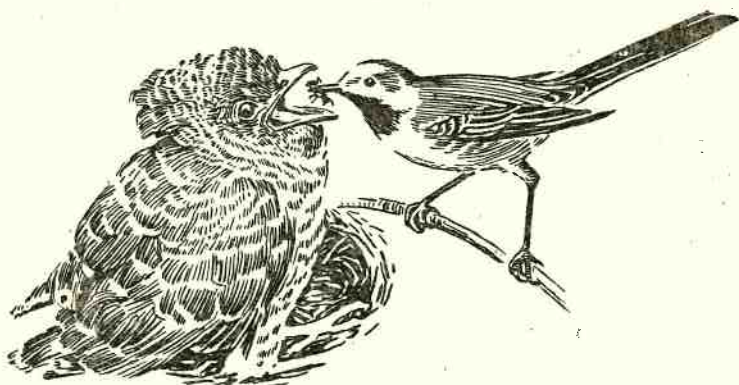
tikrą plotą. Tuomet patinai ima dar smarkiau kukuoti. Dažnai kukuoja net skrisdami, bet labiausiai mėgsta nu-tūpti į aukštų medžių viršūnes, tarytum norėdami, kad plačiau girdėtusi jų balsas.

Tuo laiku ir patinukas, ir patelė labai atidžiai stebi smulkius paukštelius, ypač domisi, kuris ir kur kraujasi lizdą — nori pridėti jam ir savo kiaušinį. Kai gegutė jau pasiruošia dėti, jai į talką ateina ir patinukas. Jis sukiojasi apie svetimą lizdą, o šio lizdo savininkai jau-dinasi, puola jį. Šiuo momentu pasinaudoja patelė ir prideda savo kiaušinį prie esamųjų svetimame lizde, o kartu išmeta vieną ar du ten esančius. Taip per vasarą išdalina ji apie 20 kiaušinių, po vieną į kiekvieną lizdą.

Ji taiko padėti į tokį lizdą, kur kiaušiniai dar neuž-perėti, kad jaunas gegužiukas prasikaltų ne vėliau kaip

savininko vaikai. Bet ir šiaip gegutės vaikui išsiperėti reikia trumpesnio laiko: vos 12 dienų, o kitiems smulkiems paukšteliams reikia 12—13 dienų. Gegužiukas dažniausiai prasikala truputį anksčiau, negu jo netikrieji broliai, ar bent tuo pačiu laiku. Dar vos kelių valandų amžiaus jis turi atlikti nuostabiai sudėtingą veiksmą: jis turi išmesti iš lizdo visus greta jo gulinius kiaušinius arba prasikalusius paukščiukus. Tuo tikslu jis palenda po kiaušiniu arba po paukščiuku, užsiritą jį ant savo nugaros, prilaikydamas iškeltais sparneliais, ir, repečkomis atslinkęs prie lizdo krašto, išmeta jį lauk. Paskui sugrįžęs paima antrą kiaušinį ar paukščiuką ir taip išmėto visus, pasilikdamas lizde vienas. Gegužiukas auga greit; iš pradžių jis būna visai plikas, rožinės spalvos, o po kelių dienų pasidaro tamsiai violetinis. Jis nuolat žiojasi, ir tuomet matyti jo ryškiai oranžinės žiotys. Po savaitės laiko jam užauga padaigai, ir tuomet jis būna šiek tiek panašus į ežį. Patėviai stropiai jį peni, o maisto suryja jis daug, maždaug tiek, kiek šešios kielės. Po trijų savaičių gegužiukas išskrenda iš lizdo, bet dar apie 3 savaites yra savo patėvių lesinamas. Keista žiūrėti, kai toks didelis paukštis, pradžiodinęs savo plačias raudonas žiotis, yra mažyčio paukštelio penimas. Jo pamotė kartais esti pečialinda, t. y. vienas iš mūsų mažiausių paukščiukų, ir atrodo, kad gegužiukas galėtų ją pačią praryti. Norėdama palesinti savo augintinį, ji kartais turi nutūpti ant jo peties, ar net ant galvos.

Gegutės gyvenime vyksta daug keistų dalykų. Pirmiausia — jos kiaušiniai būna labai smulkūs, maždaug žvirblio kiaušinio dydžio, ir todėl jie mažai skiriasi nuo kiaušinių tų paukštelių, kuriems jie primetami. Bet maža to, reikia, kad primetamas kiaušinis būtų pa-

Baltoji kielė lesina gegužiuką

našus ir savo spalva, nes kitaip lizdo savininkas pastebėtų ir jo atsisakytų. Nė vienas kitas paukštis nededa tokių įvairiaspalvių kiaušinių, kaip gegutės. Jų pagrindinė spalva gali būti pilka, gelsva, žalsva ar rausva, bet išmarginta ir išpaišyta įvairiausiomis spalvomis. Randama ir vienaspalvių kiaušinių; žalsvai melsvų ir grynai baltų, bet dažniausiai savo spalva jie būna panašūs į sodinės devynbalsės ar kielės kiaušinius, t. y. gelsvo ar žalsvo kevalo su pilkomis dėmėmis ir durpinės spalvos taškais. Šiaip ar taip, kiaušinis yra padedamas į to paukščio lizdą, kurio kiaušiniai būna į jį panašiausi, o šis panašumas kartais toks tobulas, kad vien geras žinovas gali atskirti. Bet tenka pridurti, kad, nors kiaušiniai ir labai įvairūs, kiekviena gegutė visuomet deda vienos spalvos kiaušinius ir todėl turi pasirinkusi kokią nors vieną paukščio rūšį.

Savo kiaušinius gegutė turi primesti vien tik vabzdžialesiams paukščiams, nes kitaip gegužiukas, negaudamas tinkamo maisto, greit nusibaigtų. Bet ne visi

šie paukščiai priima svetimą kiaušinį. Kai kurie jų tuoj atsisako savo lizdo, pamatę jame svetimą kiaušinį, kiti padaro naują dugną ir viršum padėtųjų kiaušinių deda naujus.

Įvairių kraštų gegutės turi savo pamėgtus paukščius, kuriems daugiausia primeta kiaušinius; dažniausiai tenka jie kalviukams, baltajai ir geltonajai kielei, nendrinukei, devynbalsėms, karetaitei, liepsnelei ir kitiems. Lietuvoje gegutės dažniausiai pasirenka baltąją kiele, rečiau kiauliukę, kalviuką. Kiekviena gegutės patelė visą savo gyvenimą deda kiaušinius į tos pačios rūšies paukščiukų lizdą. Galima manyti, kad ir vaikai naudojami tos pačios rūšies paukščiukais, nes nuo pat mažens jie yra prie jų pripratę. Tačiau jei kokia paukščiukų rūšis tam tikroje apylinkėje praretėja, gegutė būna priversta dėti savo kiaušinius į kitų paukščių lizdus. Dėl to gali būti kaltos pačios gegutės, nes, gausiai kur įsikūrusios, jos gali žymiai apnaikinti vieno ar kito paukščio rūšį.

Kartais gegutė padeda kiaušinį į lizdą tokio paukščio, kuris negali išmaitinti jauno gegužiuko. Jos kiaušinių yra aptikta grūdlesio paukščio lizde, pvz., čivylio ir genio. Žinoma, tokiam lizde gegužiukas turi greit nusibaigti. Panašiai atsitinka tuomet, kai gegutės nužiūrėtas lizdas paskutiniu momentu būna suardomas. Šiuo atveju kiaušinis padedamas į pirmą pasitaisytą lizdą.

Pastaraisiais laikais pavyko nustatyti, kad gegutei norint savo kiaušinį padėti, nebūtinai reikia atsitūpti svetimame lizde. Kartais ji padeda ant žemės ir vėliau savo kiaušinį nuneša į lizdą snape, ypač tuomet, kai svetimas lizdas yra uokse, kurio anga paprastai būna per siaura jai įlįsti. Labai svarbu, kad, dedant

kiaušini, šeimininkai dar nebūtų užperėję savųjų, nes tada jų vaikai prasikaltų pirmieji, ir jie galėtų už save jaunesnį ir mažesnį gegužiuką nuspausti.

Viena gegutė niekuomet neprimeta daugiau kiaušinių kaip vieną jau vien dėl to, kad savo kiaušinius ji deda pradieniui, o gal ir rečiau. Taigi antras kiaušinis būtų padėtas pavėluotai. Tačiau yra pasitaikę užtikti viename lizde du gegutės kiaušinius. Pasirodo, čia buvo padėjusios dvi gegutės, kiekviena savo kiaušini. Šiuo atveju lizde atsiranda du gegužiukai, ir netrukus tarp jų užverda žiauri kova, nes jie stengiasi vienas kitą išmesti iš lizdo. Kova baigiasi tuo, kad lizde vis vien palieka tik vienas, veikiausiai tas, kuris iš kiaušinio prasikalė keliomis valandomis anksčiau.

Pasibaigus perėjimui, gegučių neišgirsi. Šiuo laiku, t. y. liepos mėnesį, senos gegutės jau išskrenda į dausas pietų link, o kartais nukrypsta šiek tiek į rytus. Jos turi perskristi Viduržemio jūrą ir pakeliui aplankyti Graikijos salas, kur daug jų išmedžiojama, nes jos tuomet esti labai riebios ir tinka kepsniui. Galutinis kelionės tikslas — tai Afrikos atogrąžos. Įdomu, kad jos keliauja nakties metu, tad, žinoma, nemato kelio ir negali vadovautis anksčiau įgytu patyrimu. Tą kelionę jos atlieka tyliai, be jokio garso, todėl negali palaikyti tarp savęs ryšio. Jaunos gegutės užtrunka pas mus ilgiau, net iki rugsėjo mėnesio antros pusės. Kol jų globėjai jas lesina, kartais galima išgirsti jas silpnai cypaujant, tarsi sakant „sri“, bet vėliau jos laikosi labai tyliai. Rugsėjo mėnesio antroje pusėje jaunos gegutės iškeliauja ten, kur ir jų tėvai. Kai kam gali atrodyti, kad jauniems paukščiams kelionėje į dausas turėtų vadovauti seniai, bet iš šio pavyzdžio mes matome, kad taip nėra, nes jaunos gegutės iškeliauja vie-

nos sau, ir gal tuo momentu jų tėvai jau būna pasiekę kelionės tikslą.

Ne tik šis faktas, bet ir daugybė kitų įrodo, kad paukščių traukimas į dausas toli gražu nėra sąmoningas veiksmas. Tai vien tik nevalingas, instinktyvus aktas. Kadangi daugelis paukščių atlieka tą kelionę nakties metu, galima manyti, kad jie turi kažkokį ypatingą krypties jutinumą.

Kaip matome, gegutė yra gana nepaprastas paukštis. Nors seniai buvo aišku, kad jauną gegužiuką išmaitina svetimi paukšteliai, tačiau nebuvo tiksliai žinoma, kaip tatai įvyksta. Net ir tokie žymūs paukščių žinovai, kaip Naumanas, netikėjo, kad vos tik prasi-kales paukščiukas galėtų išmesti iš lizdo šalia jo gulinčius kiaušinius arba kitus paukščiukus. Tokius faktus minėtas gamtininkas vadino pasakomis. Senesnių laikų gamtininkai nenorėjo tikėti, kad vos kelių valandų amžiaus paukštelis, — dar aklas ir kurčias, nes ne tik būna suaugę jo vokai, bet ir ausų landos dar užakusios, — kad toks jaunas padarėlis turėtų tiek proto ir tiek pasiryžimo. Tie faktai vis dėlto yra tikri; juos nesunku pamatyti, o pastaraisiais laikais jie buvo net ne kartą nufilmuoti ir rodomi viešai.

Seni gamtininkai klydo, sudėtingą gegužiuko veiksmą aiškindami jo protu. Iš tikrųjų šis veiksmas su protu neturi nieko bendro, jis yra toks pat nesąmoningas, kaip tik ką gimusio kūdikio ieškojimas maisto. Tokie veiksmai vadinami refleksais. Ši gegužiuko refleksą nesunku pademonstruoti: jam vienam esant reikia padėti į lizdą kiaušinėlių — jis tuoj palenda po juo ir išrita pro lizdo kraštą. Lygiai taip pasielgia jis padėjus šalia ne kiaušinių, o akmenuką ar šiaip kokį daiktą, nors tie daiktai negali būti jam pavojingi.

Jeigu paukščiai vadovautųsi protu, jų gegutė negalėtų prigauti, nes argi jiems būtų sunku užkapoti atsiradusį jų lizde svetimą pamestinuką ir jį išmesti.

Kartais primesto gegužiuko darbas būna pasibaisėtinas: jo išmesti iš lizdo paukšteliai savo nagais įsivelia į lizdo plaušus ir lieka kaboti jo išorėje negyvi ir sustingę, o pačiame lizde tupi, stropiai šildydama gegužiuką, tikroji jų motina. Ji vadovaujasi vien perėjimo refleksu, kuris šiuo momentu yra jai stipresnis už viską. O jeigu ji būtų šiek tiek protingesnė, ji turėtų gegužiuką išmesti ir į lizdą sukelti savo tikruosius vaikus. Bet ji nejaučia skriaudos, ji peri, jos fiziologinis poreikis yra patenkinamas. Tą patį galima pasakyti apie jos pasitenkinimą ir lesinant vaiką: ji lesina, nors tai būna ir gegužiukas.

Taigi žmogaus pasipiktinimas gegute yra nepagrįstas, bet lygiai yra nepagrįstas ir žmogaus pasigėrėjimo jausmas, kai paukštis krauja lizdą savo būsimiems vaikams, arba „atsidėjęs“ peri, arba su „pasiaukojimu“ lesina ir gina savo mažylius. Jis kitaip negali elgtis, nes taip daryti jį verčia tam tikra fiziologinė jo kūno būklė. Tokią būklę nesunku panaikinti: antai kaimo šeimininkės gerai žino, kad, išmaudžius šaltame vandenyje perekšlę vištą, nesunku išvaryti iš jos galvos visą meilę savo kiaušiniams ir būsimiems vaikams.

Nereikia taip pat manyti, kad gegutė daro žmogui žalos, pražudydama kelis smulkius ir žmogui naudingus paukščiukus. Užaugusi gegutė, būdama be galo ėdri, sulesia ne mažiau žalingų vikšrų ir kitokių vabzdžių, kaip trys ar keturios jos iš lizdo išmestos kielės. Nežiūrint visų gegutės „gudrybių“, jų kiaušinių ir jauniklių žūsta labai daug. Vienas gamtininkas per

ilgesnį laikotarpį stebėjo 273 gegučių kiaušinius, iš kurių tik 60 procentų buvo perimi, bet perint žuvo dar jų trečdalis. Iš prasikalusių jauniklių žuvo beveik pusė; daugiausia jų sunaikino katės, šermuonėliai ir kiti smulkūs ir plėsrūs žvėriukai. Taigi matome, kad gegutėms netaip lengva išlaikyti savo padermę.

Kai kas gegutę bandė laikyti nelaisvėje. Paėmus ne visai užaugusį gegužiuką, nesunku jį maitinti, nes jis plačiai prasižioja ir ryja viską, kas tik patenka jam į žiotis. Žinoma, reikia parūpinti tinkamo maisto: žiogų, žirgučių, visokių vabalų, tarakonų, prūsokų ir vikšrų, net ir plaukuotų. Pastarųjų kartais galima rasti vienoje vietoje ištisą bendruomenę. Protarpiais galima jam duoti mėsos gabaliukų, tačiau nereikia maitinti viena mėsa.

Pastvėrusi plaukuotą vikšrą, gegutė daužo jį į savo laktas taip, kad net dulka jų trapūs plaukeliai. Tuomet reikia stovėti nuošaliau, nes šių plaukelių nuotrupos, patekusios į akis ar nosį, sukelia gleivinės ir net odos uždegimą, o tai, žinoma, nelabai malonu.

Paprastai apie Naujus Metus nelaisvėje laikoma gegutė smarkiai nutunka. Tai blogas ženklas, nes pas-
kui ji staiga ima liesėti ir dažniausiai nugaišta. Bet jei ji tas blogybes pergyvena, gale žiemos gali pradėti savo narve ar kambary kukuoti.

Žiemai maisto jai parūpinti gana sunku. Nors galima lesinti mėsa, bet reikia ir vabzdžių. Jų parūpinama dar vasaros metu: prirenkama ir sudžiovinama skruzdžių perų, o miltvabalius nesunku auginti namie. Taigi su nelaisvėje laikoma gegute daug rūpesčių. Jei-
gu kas ir norėtų ją auginti, tai geriau tik vasarą, rudenop verčiau paleisti ją į laisvę.

V A R N A

Kas nežino varnos, šio pilko, visur esančio paukštelio? Pažįsta ją kaimo gyventojas, šeiminkės, piemenys, medžiotojai, pažįsta ir miestiečiai, nes visur ją rasi, visur ji jaučiasi tarsi namie. Mėgsta ji plačius ariamus laukus ir pievas, mielu noru padaro sau pobūvį jūros pakrašty, prie ežero ar didelės upės; pelkėje jai irgi gera, bet dar maloniau apsigyventi kokiam ūkyje; nebloga jai taip pat ir miške, o žiemos metu ypač mėgsta viešėti miestuose; ten susirenka dideli jų būriai.

Paukščių su tokiais plačiais pomėgiais kaip varna nedaug, gal tik kuosa, starta ir žvirblis. Tokie paukščiai vadinami „plačianamiais“, nes visur jiems gera, visur tėviškė. Bepigu varnai: ji visur randa sau maisto, nes šiuo atžvilgiu nėra lepi. Jai tinka visokie grūdai: rugiai, kviečiai, avižos, miežiai, grikliai, ne tik švieži, bet ir tokie, kurie perėjo per arklio virškinamąjį traktą. Jai tinka visokie vabzdžiai ir kirmėlės, smulkūs žvėriukai, paukščiukai bei jų kiaušiniai. Nėniekina ji ir žuvyčių, tiek gyvų, tiek ir seniai pastipusių. Dvėseliena jai geras radinys, o jei dvėselienos nėra, tai tenkinasi visokiomis žmogaus ūkio atmatomis, ieškodama jų skerdyklų duobėse, miesto šiukšlynuose, sąšlavynuose ar tiesiog gatvėse ir vieškeliuose.

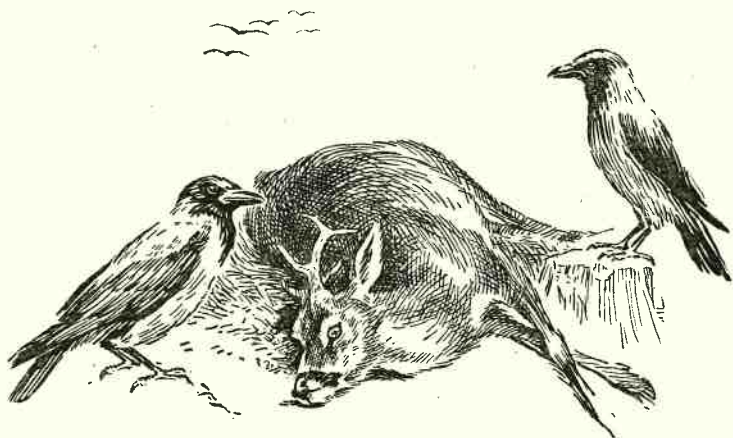
Varna turi šiltą, tankų plunksnų drabužį, šalčio nebijo ir su savo nelepiu būdu gali gyventi įvairaus klimato kraštuose, todėl jos apgyventa kone visa Europa, Sibiras ir kiti Azijos kraštai, be to, dideli Šiaurės Amerikos plotai.

Įdomu, kad varna įvairiose geografijos srityse nėra tos pačios spalvos. Antai varnos, gyvenančios Euro-

pos vakaruose už Elbės upės, yra perdėm juodos kaip mūsų krankliai; juodosios varnos gyvena taip pat rytuose už Kaspijos. Patirta, kad pilkosios varnos, sueidamos Elbės srityje su juodosiomis, kai kada sudaro mišrių porų, t. y. vienas poros narys gali būti juodas, kitas pilkas. Tokių porų vaikai vieni esti juodi, kiti pilki, bet kartais būna pilki su didoka juodos spalvos priemaiša.

Apie varnos reikšmę žmogui daug buvo rašyta ir dar teberašoma specialioje literatūroje. Ypač šiuo klausimu domisi žemės ūkio ir medžioklės ūkio specialistai. Norint šį klausimą išspręsti, tenka nuodugnai ištirti, kuo maitinasi varnos. Kaip jau buvo minėta, varnos maistas labai įvairus: ir augalinis, ir gyvulinis, bet augalinis maistas sudaro mažesnę dalį.

Labiausiai mėgstamas varnų maistas yra visų rūšių lavonai. Jos nepaprastai greit suranda išvežtą iš ūkio dvėselieną, ir todėl buvo manyta, kad vadovaujasi uosle. Tačiau taip nėra. Jei varnos greit suranda savo laimikį, tai vien dėl to, kad jos yra nepaprastai pastabios, o, be to, turi labai geras akis. Varna, išvydusi dvėselieną, tuoj susidomi: ji nepralėks pro šalį, tučtuojau apsuks ore vieną kitą ratą, norėdama įsitikinti, kas ten guli. Tačiau galvotrūkčiais laimikio ji nepuola, nes yra be galo atsargi. Nepasitiki net pati savimi ir duoda signalą savotišku balsu, kurį gerai supranta kitos varnos. Netrukus susirenka jų visas būrys. Bet ir tuomet jos elgiasi apgalvotai: ilgai suka ratą, paskui nutupia artimų medžių viršūnėse, po to nusileidžia ant žemės ir pačios drąsiausios artinasi prie dvėselienos. Bet tai dar nėra sprendžiamasis momentas — štai nei iš šio, nei iš to visas būrys tarsi pabaidytas pakyla į orą ir, atrodo, atsisako savo radinio.

Varnos prie negyvos stirnos

Bet kur tau. Po valandėlės jos vėl grįžta ir pradeda tą patį manevrą iš naujo. Pagaliau jos įsidrąsina ir pradeda mėsinėti savo radinį. Tokioje puotoje, žinoma, dalyvauja ir kiti mėsos mėgėjai — šunys, krankliai. Jeigu dvėseliena yra nedidelė, pvz., koks nors smulkus gyvulys, lapė ar kiškis, varnos priverstos užleisti pirmenybę stipresniems ir pasitenkinti tik likučiais, bet jei esama didelio gyvulio, pvz., arklio, vietos ir maisto užtenka visiems. Tuomet viename gale triūsia krankliai, kitame — šunys, o varnos irgi randa sau laisvą vietą ir nebūna nuskriaustos.

Nėra pagrindo manyti, kad varnos nelesa žmogienos. Iš Nemuno pakrančių gyventojų tenka girdėti, kad išplauti skenduoliai neretai būna varnų apkapoti.

Varnos mielai laikosi prie didelių upių ir jūros, nes bangos vis išmeta ką nors lesamo. Pavasarį Nemune dažnai pamatysi jas tupinčias ant plaukiančių lyčių ir tykančias kokio nors laimikio. Sekliame vande-

ny jos dažnai išibrenda iki pilvo, ieškodamos žuvų ikrų bei smulkių gyvūnelių; tarp kitko jos labai mėgsta moliuskus, vadinamus geldelėmis, stveria juos snapu ir kartais nusineša toli nuo vandens, kad galėtų ramiai sukapti.

Dažnas varnų grobis yra nesveikos ar šiaip nusilpusios žuvys, kurios atsiduria vandens paviršiuje. Varnos kaip žuvėdros moka pulti iš aukštumos ir vikriai sužvejoti tokią žuvį.

Sausą vasarą dažnai nusenka ir net galutinai išdžiūsta tvenkiniai, grioviai bei valkos, ir tuomet beviltiškoje būklėje atsiduria jų vandeninė gyvūnija: smulkios žuvelės, buožgalviai, visokių vabzdžių lervos ir kt. Varnos moka susekti šį momentą ir nuodugniai jį išnaudoti. Žiemos metu jos atidžiai stebi žvejus, iš po ledo traukiančius didelį tinklą. Jos žino, kad drauge su žuvimis bus iškelta ant ledo daug vandeninių augalų, gausiai apkibusių vandeniniais vabzdžiais, ypač apsiuvomis, skėčių lervomis; užtektinai bus varlių ir smulkių žuvelių, kurias žvejai paliks ant ledo. Vos tik spėja žmonės pasitraukti, varnos bematant išnaršo visą paliktą ant ledo dumblių ir maurų šūsnį.

Varnos puikiai moka atskirti sveiką gyvūną nuo nesveiko, pašauto ar šiaip sužaloto. Vargiai jos galėtų sudoroti sveiką suaugusį kiškį, net ir nemėgina jo pulti, bet kas kita, jeigu jų pastebėtasis kiškis palieka kruvinus pėdsakus, jeigu jo eisena būna nenormali. Tuomet varnos puola jį ir netrukus bendromis jėgomis pribaigia. Taip jos elgiasi ir su pašautu paukščiu, pvz., kurapka ar antimi. Jos atitinkamai įvertina ir į kilpą pakliuvusio paukščio padėtį.

Maža to, varnos, apskritai imant, moka įvertinti sunkią kitų paukščių būklę. Šaltomis žiemomis tenka

vargti kurapkoms. Išbadėjusios, nusilpusios, jos glaudžiasi į tankias krūveles, nustoja įgimto baikštumo. Varnos apsupa tokį pulkelį, o kurapkos stengiasi dar labiau susiglausti ir bendromis jėgomis apsiginti nuo priešo. Kartais joms pavyksta tai padaryti. Bet jei tik viena kurapka atsiskiria nuo būrio, ji bematant tampa varnų auka, ir taip joms pavyksta išmedžioti visą pulkelį.

Varnos gerai supranta, kodėl lieka neišskridęs koks nors paukštelis; vėlų rudenį tokį pasilikėlių išvydusios, jos žino, kad tai paliegėlis, ir su juo lengva būsią susidoroti.

Patikimas liudininkas pasakojo man tokį įvykį: vėlai rudenį jis pastebėjo keletą varnų, betriūsančių apie didoką žagarų krūvą. Jos buvo taip užsiėmusios, kad prisileido žmogų visai arti, bet galų gale pakilo ir nuskrido. Po žagarais lindėjo pasislėpusi griežlė, kažkodėl savo laiku neišskridusi į dausas. Matyti, ji atkreipė varnų dėmesį, ir jos tikėjosi lengvai ją sučiupsiančios.

Varnos yra klasiški paukščių kiaušinių naikintojai; ypač nuo jų nukenčia balų ir vandeniniai paukščiai: visi stibynuočiai, kirai, žuvėdros, antys, žąsys, laukiai. Sunku įsivaizduoti, kokią didelę duoklę šie paukščiai atiduoda varnomis, o kad taip yra, galima įsitikinti, apsilankius pavasarių ežerų pakraščiuose, kur baltuote baltuoja varnų išgertų kiaušinių lukštai.

Ne tik kiaušiniai, bet ir jauni paukščiukai esti jų kasdieninis grobis; ypač medžiojamiems paukščiams jos padaro daug skriaudos. Laukinė anti nesugeba apginti savo vaikų nuo varnų, bet laukiai smarkiai nuo jų ginasi.

Mūsų valstiečiai skaudžiai patiria varnų vagilivimą. Žąsiukai, ančiukai, viščiukai yra nuolatinė duoklė joms. Kartais varna prijunksta ir nuolat lanko kiemą, dažniausiai ankstyvo ryto valandomis, kol sodyba dar nesukilusi; tuomet jai esti saugiau.

Nuo varnų nėra saugūs ir kiti paukščiai. Kartą teko matyti Peterburge tokį atsitikimą: per didelius žiemos šalčius žvirbliai šildėsi ugniakuro pelenuose, staiga užskrido varna, stvėrė vieną jų ir, nuplasnojusi ant gretimo stogo, ėmė ramiai mėsinėti. Jauni kiškiukai dažnai nuo varnų nukenčia: vieną kartą medžioklės sargas atnešė man negyvą maždaug žiurkės ūgio kiškiuką, buvo sukapota užpakalinė jo koja ir šiaip visas gerokai aplamdytas. Pasak atnešusio žmogaus, jis buvo atimtas nuo varnų.

Bet savo plėšrumu varnos kartais teikia žmogui naudos: naikina peles. Todėl pelių metais jos gali būti labai naudingos. Antra vertus, jos sulesia daug žalingų vabzdžių, pvz., karkvabalių, ypač jaunų jų stadijų. Tur būt, visi matėme, kaip varnos sekioja paskui artoją ir kartu su varnėnais bei kovais renka išverstoje žemėje smulkius gyvūnelius. Ten būna ir pelių lizdų su mažais plikais peliūkščiais, kuriuos varna su malonumu praryja, yra sprakšių ir karkvabalių lervų. Tiesa, yra ten daug sliekų, o jų varnos taip pat neatsisako ir tokiu būdu padaro žemės ūkiui žalos, nes sliekas yra naudingas žmogui gyvūnelis. Anksti pavasarį ir vėlai rudenį dažnai galima matyti varnas, besikapstančias pievose bei ganyklose kartu su kovais, varnėnais ir kuosomis. Atidžiai apžiūrėjus tas vietas, kur jos darbuosi, galima pastebėti daugybę smulkių duobučių; kartais visa pieva būna taip išknaisiota. Tai minėtų paukščių darbas — jie ieškojo čionai gausių mūsų pievose

didžiojo ilgakojo uodo (*Tipula*) lervų, kurios gyvena tarp žolių šaknų ir jas graužia. Panašiai kaip varnos elgiasi ir pempės. Tokiu būdu šie paukščiai naudingi mūsų pievoms.

Vėlai rudenį varnos pritrūksta vabzdžių bei kirmėlių ir tuomet jos priverstos imtis grūdų, dvėselienos ir visokių atmatų. Grūdai tuomet yra svarbi jų maisto dalis. Jos randa šio maisto ūkiuose prie kuliamų mašinų, kiemuose ar vieškeliuose, bet užvis daugiausia turgų aikštėse, kur stovėta arklių, kur daug pribarstoma ne tik avižų, bet ir kitų grūdų. Šiaudų kūgiai mielai varnų lankomi, nes ten palieka daug neiškultų varpų, tat jos, drauge su kuosomis, startomis ir žvirbliais apgula juos ištisais pulkais. Kartais, pritrūkusios grūdų, jos drasko naujus šiaudinius stogus, nes iš patyrimo žino, kad ten galima rasti užsilikusių grūdų. Tuo jos pridaro žalos kaimiečiams, nes dažnai gražus naujas stogas esti visaip jų ištaršomas.

Varnos neatsisako ir daug prastesnio maisto. Kai dvėseliena, pvz., kritęs arklys, yra sulesamas iki paskutinio kąšnelio, varnos imasi to, kas būna jo skilvyje bei žarnose, o ten dažnai esti grūdų likučių. Bado verčiamos, jos pasitenkina tik mėšlu. Tuomet joms tinka ir žmogaus išmatos.

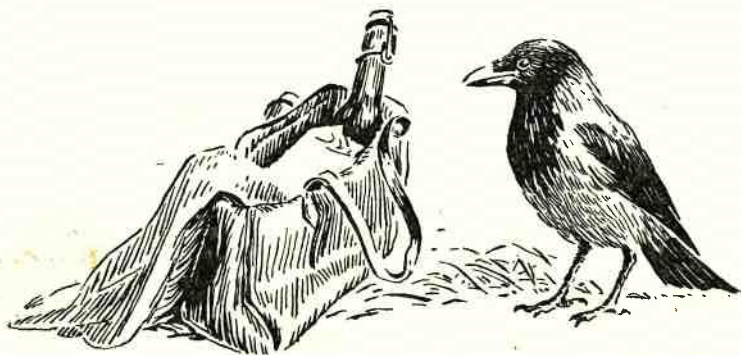
Pavasario sėjos metu varnos kartu su kovais puola pasėtus javus ir, jei tik grūdai greit nesudygsta, padaro ūkiui nuostolių. Jos mielai lesa visokias saldžias uogas, pvz., trešnes, lankosi braškynuose ir ne tiek jų sulesa, kiek apgadina, nes imasi vienos, bet, pamąčiusios kitą, patrauklesnę, mėgina ją nuskinti. Obuoliai irgi nėra saugūs. Pasirinkusi gražų, spalvotą obuolį, kerta varna jam į šoną savo stipriu snapu, padaro skylę, paskui tokiu pat būdu mėgina kitą, trečią. Žinoma,

visi taip sužaloti obuoliai turi supūti. Vėlyvą rudenį neretai pastebėsi varną, lesančią šermukšnių uogas, o žiemos metu, ypač miestuose, jos lesa laukinio vynuvičio uogas, kuriuo dažnai apsodinami priebučiai ir pavėsinės. Kai nėra nieko geresnio, vėlai rudenį arba anksti pavasarį jos lesa bulves, kurios nuo bulviakasio išliko žemėje, paskui sušalo ir, vėl atsileidusios, virto puria koše.

Varna neturi gražių spalvų, jos parėdas kuklus, o vardas ir balsas dažnai naudojamas kam nors pašiepti. Iš tikrųjų ji nėra tokia biauri, ypač kai žiemos metu pro langą pamatai baltame sniege betriūsančias niekieno nekliudomas varnas, vaizdas būna gana malonus. Jos visados veiklios, nepaiso nei blogo, nei gero oro, amžinai kuo nors užsiėmusios: viską stebi, viską mato, pakreipdamos savo galvutę su žvaliomis blizgančiomis akimis čia į dešinę, čia į kairę. Pasidarbavusios, pasisotinusios, varniškai šoktelėjusios kelis kartus, jos nutupia ant tvoros ar tvartuko, priglaudžia kojas, paslėpdamos jas į savo šiltas plunksnas, ir ramiai stebi kiemo gyvenimą. Atrodo, kad ir tuomet jų smegenys nesiils, jos tarsi apgalvoja, kas buvo matyta ir patirta, o iš viso to prieina prie sau naudingų išvadų. Kur varnomis blogo nedaroma, jos nieko nebijo: atskridusios rytą į kiemą, apžiūri visus pažįstamus užkampius, ypač šiukšlyną, išnagrinėja lovį, kur paukščiams beriamas lesalas, nieko blogo jiems nedaro, net drauge maišosi, kaip su gerais pažįstamais; kartais nutupia ant kiaulių ir jodinėja sau po kiemą. Jos net įlenda į tvartą pro atdaras duris, tačiau vis dairosi, kad jų kas nors ten neužkluptų, ir kiekvienu momentu yra pasiruošusios išskristi. Bet toks pasitikėjimas žmogum trunka tik tol, kol vieną jų ištinka nelaimė.

Pakanka paleisti į jas tik vieną šūvį, ir visos kaip mat išsisklaido, o jei kuri jų būna nušaujama, tai visa gauja, pakilusi į orą, suka ratą ir nepaliamajai karkia, tarytum reikšdama pasipiktinimą, kad žudomas toks vertingas paukštis. Mat, varnos yra labai solidarios, labai vieningos, ir atrodo, kad vieną jų ištikusi nelaimė yra visos varniškos padermės nelaimė. Po tokio nuotykių jos vengia šio kiemo ilgą laiką; kartais nesirodo kelias savaites ar net ilgiau. Miesteliuose jos dar labiau pasitiki žmogumi negu ūkiuose. Jos tupinėja ant stogų bei tvorų, žvilgčioja į priebučius, vaikštinėja šaligatviais ir neskuba trauktis praeiviui iš kelio. Atrodo, kad jos pažįsta kiekvieną šeimnininkę, žino, kur ji laiko savo vištas, paršiuką ar karvę. Jos laukia momento, kada šeimnininkė, pilnu pamazgų kibiru nešina, eis jo išpilti į šiukšlių duobę, ir, dar jai nepasišalinus, puola visu būriu stverti gardžių kąsnių. O turgaus diena tai jau tikra varnų šventė. Jos nepasitenkina arklių mėšlu ar pabertais grūdais, nutaikiusios tinkamą momentą, tupia į vežimus ir moka pastverti ten ką nors gero, pvz., varškės, kiaušinių.

Varna yra sumani, atsargi, bet kartu ir akiplėša, ypač ten, kur nemato pavojaus. Sielininkai man pasakojo, kad, plaukdami Nemunu, jie turi varnų saugotis, nes jos, nužiūrėjusios tinkamą momentą, kai vairininkai yra užimti sielių galuose, ima šeimnininkauti jų palapinėse, pastatytose sielių vidury, ir vagia ten sukrautas maisto atsargas. Ypač skundžiasi jie Vilkijos ir Veliuonos varnomis, nes jos esančios išūliausios ir pagarsėjusios kaip kai kurių miestų vagiliai. Norėdami nuotų varnų apsiginti, sielininkai iš anksto turi pasiruošę akmenų krūveles ir ima jais vagiles svaidyti.

Varna prie krepšelio

Vieną kartą man teko matyti tokį varnos žygį: netoli Kauno, Marvo laukuose, moterys sėjo agurkus, padėjusios nuošaliai savo pintines su užkandžiais, ir, užimtos darbu, nekreipė dėmesio į vaikščiojančias aplinkui varnas. Staiga varna nutūpė netoli vienos pintonės, prisiartino prie jos ir ėmė domėtis jos turiniu. Pirmiausia ji ištraukė iš ten skarą, paskui stvėrė į popierių suvyniotą daiktą. Ten pasirodė buvęs darbininkės užkandis — dvi riekelės duonos ir tarp jų sūrio griežinėlis. Varna išsitraukė sūrį ir, duoną palikusi, su savo laimikiu nuskrido į artimą miškelį. Tat matome, kaip varnos puikiai išstudijavusios žmogaus papročius.

Iš šuns varna moka gudriai atimti jo kąsnį, ir atrod, kad Lafonteno pasaka apie tai, kad lapė atėmė iš varnos sūrį, yra nepagrįsta. Išvydusi šunį, kaulu nešina, varna nepaleidžia jo iš akių, nutupia greta ant sniego, vėl paskrenda, laukdama nors trumpo momento, kada šuo paleis kaulą iš savo dantų. Tada ji nedelsia — jai užtenka poros sekundžių pagrobtį šuns kąsnį.

Kartais varna mėgsta žaisti: nešamą daiktą paleidžia ore ir vėl jį pagauna. Taip žaisdama ji neretai išmuša langą, nes aukštai paleistas sunkus daiktas įgauna didelį greitį, o krisdamas įstriža linija dažnai pataiko į langą arba į stiklinį stogą. Kitas šių paukščių mėgstamas žaidimas tai lenktynės ore su visokiais plėšriaisiais paukščiais: suopiais, ereliais, sakalais. Dažniausiai šį žaidimą galima matyti gražiomis ankstyvo rudens dienomis, kai vyksta plėšriųjų paukščių traukimas. Varna, pamačiusi suopį, spirale stengiasi pasiekti jo aukštį ir puola jį, bet suopis vikriai išsisuka. Varna, padariusi posūkį, vėl puola. Tai trunka kartais ištisis pusvalandžius. Atrodo, kad šis žaidimas yra malonus ir varnai, ir jos partneriui.

Varnos laikosi ne tokiais dideliais būriais, kaip kovai ar kuosas, o tik poromis arba mažais pulkeliais, bet tai nekliudo joms, ypač traukimo metu, prisidėti prie kovų ar kuosų, o kartais net ir prie varnėnų. Matyt, draugystė su šiais paukščiais joms maloni. Bet prie dvėselienos jos kai kada susispiečia tirštais pulkais, taip kad net pačios dvėselienos nebūna matyti. Tarp jų maišosi margosios šarkos ir juodi kaip anglis krankliai. Kartkartėmis viena kita varna žvarbiai karkdama šoktelia aukštyn, nes ji, matyt, būna įkyrėjusi čia pat esančiam krankliui, ir šis gerokai jai žnybtelia.

Varnos domisi visu kuo, jų smalsumas esti nepasotinamas. Auginamos namie, jos turi susipažinti su kiekvienu daiktu, ypač jeigu jis yra spalvotas ir blizgantis. Medžiojant šis varnų smalsumas kartais būna net įkyrus: pasidarai palapinę ir tykai iš ten kokių paukštį ar žvėrį. Užskridusi varna tuoj susidomi, pakimba ore ir ima skelbti naujieną visai apylinkei. Tuoj atskrenda antra, susirenka daugiau, ir visos kelia

triukšmą, išduodamos medžiotojo paslaptį. Lygiai taip jos įgrįsta pelėdai ir ypač apuokui: apspinta jį iš visų pusių, iš pradžių skraido, o paskui nutupia artimuose medžiuose. Apuokui įgrįsta jų triukšmas iki gyvo kau-
lo, ir jis, metęs savo ramią vietele, neria į tankumyną, norėdamas atsikratyti tų juodųjų rėksnių.

Gal būt, labiausiai varnos nekenčia vanago, ypač vištvanagio. Tiesa, vanagas nelabai jų bijo, nes, turėdamas greitus sparnus, sugeba ūmai nuo jų pasprukti, bet jos yra įkyrios, trukdo jam medžioti ir įgrįsta savo nepaliaujamais riksmomis. Antai vanagas, nutaikęs proga, artimame kieme stveria vištą ir gabenasi ją į ramią vietele. Daug darbo su ta višta. Vanagas žino, kad nereikia jos iš karto užmušti: įsikibai nagais į nugarą ir neškis, tuomet višta pati padės nuskristi, reikia tik nukreipti ją reikiama linkme. Bet štai vanagas, vištos padedamas, pasiekia miško pakraštį, susiranda žinomą jam išvartą ir, pasitiesęs vištą, pirmiausia nukapoja jai galvą. Tada ramu, višta nepaspruks. Rodos, dabar vanagas galėtų ramiai nupešti savo laimikį, pasirinkti gardžiausią mėsos gabalą... bet kur tau. Štai ore pasirodė viena varna, apsuko ratą, nutūpė eglės viršūnėje ir ėmė karkti tokiu tonu, kaip šiuo atveju reikia. Atsakydama tuo pačiu balsu, tuoj atplasnoja antra, trečia, ir netrukus aplink vanagą medžiuose jau keliasdešimt varnų reiškia savo pasipiktinimą. Jų būrys vis gausėja, vis arčiau slenka prie vanago, rodos, ims ir puls jį... bet ne, tam jos nesiryžta, tiek drąsos varniška galva neturi. Jos gali tik plūstis, bet stoti į kovą nedrįsta. Vanagas, sulesęs baltus krūtinės rau-
menis ir šlaunelių mėsą, pavalo savo snapą į išvartos stagarą ir pakilęs nuskrenda. Tą akimirką varnos bai-
siausiai sutrinka, bet tik akimirką: tučtuojau jos puola

prie vištos griaučių ir kaip mat sudoroja kas tik yra lesamo, kartais net susipešdamos. Silpnesni plėšrieji paukščiai dažnai varnų priverčiami atiduoti savo laimikį, jie nespėja kartais jo net paragauti.

Varnos mėgsta tupėti savo nužiūrėtose vietose, pvz., nedideliame, bet sename pušyne, o miestuose — kuriame aukštame medyje, parkuose ar ant namų stogų. Ten dažniausiai ir nakvoja. Tokios vietos, ypač vakare, tampa jų nuolatinių susirinkimų vieta; čia būna tarytum varnų klubas. Jos nepaiso sutemų ir į savo nakvynės vietą kartais atskrenda jau vėlyvą naktį. Jei tokioje vietoje pabaidysi vieną, į orą pakyla su didžiausiu triukšmu visas būrys ir leidžiasi ieškoti kitos nakvynės. Rytą jos keliasi anksti, žiemos metu net tamsoje, nes nakties ilga ir galima išsimiegoti. Į savo priprastas vietas jos išsiskirsto dar ryto prieblandoje.

Varnų balsas — visiems žinomas karkimas, bet jos karkia nevienodai, čia griežčiau, čia švelniau, čia tęsdamos, čia trumpai nukirsdamos. Mums, žmonėms, tai vis tiek, bet varnos, atrodo, labai skiria šiuos garsus. Įgudęs žmogus gali pažinti varnų pavojaus balsą. Jei kas pašovė vieną varną ar pagrobė iš lizdo jauniklį, tuomet visos kitos šią nelaimę išreiškia savotišku „žodžiu“. Mūsų ausiai tai gal šiek tiek skirtingas karkimas, bet kitoms varnoms jis yra aiškiai suprantamas. Išgirdusios jį, jos meta bet kokį savo užsiėmimą ir paskubomis plasnoja į nelaimės vietą, pačios tą signalą kartodamos, tarytum sirenos per oro pavojų. O pačioje nelaimės vietoje tai jau tikra maišėtis: visos vienbalsiai dejuoja, skundžiasi visam pasauliui, kad skriaudžiamas toks geras, protingas, tiesiog genialus paukštis, kaip varna.

Be karkimo, ji turi dar keletą visai nevarniškų garsų, kuriuos sunku būtų išreikšti raidiškai. Šaukdama ji kartais atlieka tam tikrus judesius galva ir kaklu, tarsi jai labai sunku būtų šiuos garsus „išstarti“. O kartais matyti vien tik šie judesiai, bet negirdėti jokio garso. Savotiška yra jos giesmelė — tylus mišinys keistų, lyg iš kūno gilumos einančių garsų; tai kažkas panašaus į pilvakalbio šnektą. Protarpiais, ypač kai ramiai tupi varnų pora, galima išgirsti švelnų kurkiamo pobūdžio balsą, ir, atrodo, kad šis švelnus kurkimas yra skiriamas čia pat tupinčiai patelei.

Po dviejų metų varnos jau būna subrendusios, sudaro poras, kraujasi lizdą ir deda kiaušinius. Lizdas kraujamas kartais aukštai, tik aukštuose medžiuose, bet kartais ir visai žemai, pvz., karklų krūmuose. Kartą jų lizdas buvo rastas akmenų krūvoje. Tai būna šiltas, labai sandariai sukrautas statinys; jam panaudojamos nulaužtos šakutės, karnos ir molis, vidurys išklojamas plaušais, šunų, galvijų bei arklių plaukais, atrodo, dažniausiai paimtais iš dvėselienos. Nors lizdas būna didokas, bet gana gerai paslepiamas. Jau balandžio mėnesio antroje pusėje patelė ima perėti savo 4 ar net 6 žalios spalvos su tamsiomis dėmėmis kiaušinius. Varniukai prasikala po 17—18 dienų, o lizdą palieka tik po 31—32 dienų.

Tupinčios lizde patelės uodega paprastai kyšo pro lizdo kraštą; vien iš to jau galima pažinti, kad jis užimtas. Be to, patinas kaskart atneša jai maisto ir taip išduoda lizdą. Iš pradžių mažus varniukus nuolat šildo motina. Tėvas, atnešęs maistą, perduoda jį motinai, o pastaroji išdalina vaikams. Vaikai, kol maži, yra labai ramūs ir tyliai tupi lizde, bet paaugę pasidaro labai triukšmingi ir savo tėvus sutinka gargdami, o

tu, žinoma, išduoda savo lizdo vietą. Išskridę iš lizdo, jaunikliai sekioja paskui savo tėvus ir įgrįsta jiems nuolat reikalaudami maisto, jau, rodos, ir patys galėtų jo susirasti, bet vis dar reikalauja. Jaunikliai šeriasi tą pačią vasarą, bet sparnų ir uodegos plunksnos palieka tos pačios iki sekančių metų. Taigi net sekantį pavasarį galima pažinti vienmetes varnas, nes jų sparnų ir uodegos plunksnos būna nublukusios ir nudėvėtos.

Lietuvoje pilna varnų ir vasarą, ir žiemą; gali būt, kad žiemą jų net daugiau. Todėl atrodo, kad varna — sėslus paukštis ir savo tėvynės niekuomet nepalieka. Mes apžiedavome daug varnų, ir iš jų nemaža buvo sumedžiota tų pačių metų žiemą: vienos Lietuvoje, o kitos — gana tolimuose kraštuose. Gavome pranešimų iš vakarinės Lenkijos (bal. mėn. 21 d., atstumas 600 km), iš Vokietijos (lapkr. m. 6 d., atstumas 900 km) ir vėl iš Vokietijos (spalio mėn. 25 d., atstumas 700 km). Iš to galima padaryti išvadą, kad dalis mūsų varnų palieka žiemai, o dalis išskrenda į šiltesnius kraštus. Kasmet rudenį galima matyti didžiulius mišrius varnų, kovų ir kuosų būrius, traukiančius pietvakarių kryptimi. Ypač giedriomis spalio mėnesio dienomis mūsų pajūry galima ištisas valandas stebėti jų traukimą.

Iš kurgi pas mus žiemos metu atsiranda tokia gaušybė varnų? Iš visa ko atrodo, kad tai šiaurės Rusijos, Suomijos bei Estijos varnos, pasitraukusios į pietus iš savo šaltųjų tėvynių, tačiau prie jų prisideda nemaža ir mūsų. Skrisdamos rudenį į pietvakarių kraštus, varnos daugiausia prisilaiko mūsų pajūrio, ypač Neringos.

Neringos gyventojai nuo senų laikų yra išsigudrinę gaudyti varnas tinklais. Laukinėms vilioti jie turi pri-

sijaukinę jauną varną. Tinklas patiesiamas ant smėlio, o greta paberiamas smulkių žuvelių. Tarp jų prie kuoliuko pririšama jaukioji varna. Medžiotojas lindi specialiai tam tikslui paruoštoje slėptuvėje ir laiko rankoje virvę, kurios kitas galas pritvirtintas prie tinklo. Varnų pulkai skrisdami pamato žuveles, netgi jas renkančią jaukiają varną ir, nieko blogo neįtardami, nusileidžia žuvelių rinkti. Tuomet medžiotojas užvožia jas tinklu. Pagautos varnos irgi trumpomis virvelėmis pririšamos prie kuoliukų, kad dar labiau pamasintų naujus jų pulkus. Pagautosios varnos užmušamos savotišku būdu — medžiotojas perkanda joms pakaušį.

Neringos gyventojai iš pagautų varnų daro sau atsargą žiemai: sūdo jas ir sudeda į statines.

Vakarų kraštuose, pvz., Vokietijoje, bet dar labiau Prancūzijoje, varnų kepsnys labai vertinamas. Tikrai gerai paruošta kepta varniena yra neblogas patiekalas.

Su nelaisve varna apsipranta labai greit. Iš lizdo paimtos jauniklės darosi visai jaukios, virsdamos tikrais naminiais paukščiais, bet ir sena varna nuostabiai greit prie žmogaus pripranta. Tačiau tenka pripažinti, kad toks paukštelis ypatingo malonumo savo augintojui neteikia. Jis vagia visokius blizgučius, iškapoja viščiukus bei jaunus karvelius ir kitus paukščiukus.

Varna naudingas ar žalingas paukštis? Štai klausimas, kurį tenka dažnai išgirsti. Jis gana svarbus, nes šis paukštis labiausiai paplitęs mūsų krašte. Trumpai atsakyti į šį klausimą gana sunku, visų pirma dėl to, kad varna yra visalesis paukštis, sugebantis prisitaikyti įvairiam mitimo režimui ir todėl liečiantis labai įvairias gamtos ir žmogaus ūkio sritis. Tad kultūringas žmogus įvairiose savo darbo srityse vertina

varną nevienodai, pvz., vienaip į ją žiūri laukininkas, kitaip sodininkas, medžiotojas ir kiti. Antra vertus, varna dažnai painiojama su kovu ar kuosa, ir jų reikšmė sprendžiama bendrai. Varna augalų kultūroms nežalinga, atvirksčiai, net naudinga, nes naikina peles. Medžioklės ūkiui ji yra žalinga, nes sunaikina daug medžiojamų paukščių kiaušinių, jaunų paukščiukų ir kiškiukų. Iš dalies varna žalinga sodininkystės srityje, nes gadina uogas ir kitus vaisius, o kaimuose, ieškodama užsilikusių varpose grūdų, dažnai, ypač žiemos metu, gadina naujus šiaudinius stogus, be to, grobsto viščiukus, žąsiukus ir kitus naminių paukščių jauniklius bei kiaušinius.

PELĖDOS

Pelėdas nuo kitų paukščių kiekvienas lengvai atskirs. Jau iš tolo krinta į akis kresnas jų kūnas ir didelė galva, nedaug laibesnė už patį kūną, bet ypač reikšmingos didelės, kartais juodos, o kartais ryškių spalvų akys. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad kojų lyg ir nėra, nes jos visai pasislėpusios plunksnose ir matyti tiktai pirštai. Iš tikrųjų pelėdų kojos gana ilgos, o pirštai ginkluoti labai smailiais aštriais nagais; be to, pažymėtina, kad kraštutinis išorinis pirštas gali visiškai atsisukti į užpakalį, tuomet koja būna panaši į genio, nes jo du pirštai atsukti į priekį, o du atgal. Visų mūsų krašto pelėdų kojos yra plunksnėtos iki pirštų galų ar bent jų pamatų.

Pelėdų plunksnos nepaprastai minkštos — kaip šilkas — ir tankios; atrodo, kad pelėda yra šiltai, žiemiškai apsirengusi. Dėl savo gausių plunksnų ji visuomet atrodo daug didesnė negu yra iš tiesų.

Skrendanti pelėda nesukelia jokio, net mažiausio šlamesio. Ši ypatybė padeda jai gaudyti peles ir kitus smulkius žvėriukus, kurių klausa yra labai gera. Pelėdos tyliai skrenda dėl to, kad didžiųjų plasnojamųjų plunksnų išorinis vėtyklės kraštas yra ne lygus ir aštrus kaip vanagų bei sakalų, bet, priešingai, sudaro minkštus atgal užlenktus kabliukus, kurie tildo sparnų šnaresį.

Pelėdos turi stiprų riestą snapą ir labai dideles žiotis, todėl jos gali ryti didelius kašnius: vidutinio ūgio pelėda lengvai praryja net didoką pelę. Bet jų snapas yra paslėptas šeriuose ir todėl atrodo trumpas.

Aplink akis yra du tarytum iš skirtingų plunksnų susidarę vainikai, kurie vadinami „skruostų vainikais“, dėl to pelėdos galva pasidaro kiek panaši į katės galvą.

Pelėdų akys įsodintos ne taip, kaip kitų paukščių, ne iš šonų, o galvos priešaky, todėl pelėda menkai temato, kas darosi šonuose, ir visai negali matyti atgal. Dėl tokios akių padėties visai įmanoma ją stverti, prisėlinus iš užpakalio. Bet pelėdos pilka arba rusva spalva su švelniu raštu taip dera prie apkerpėjusių medžių, kad pastebėti ją sunku. Tad ir prisėlinti prie jos vargu ar pavyktų, tuo labiau, kad ji puikiausiai girdi.

Pačios akys pasižymi nepaprastu didumu, pvz., naminės pelėdos akys sudaro vieną trečdalį galvos ir trisdešimt antrą dalį viso kūno; taigi jos akys yra proporcingai didesnės už bet kokio stuburinio gyvio. Skirtinga ir pelėdos akies forma — ji nėra apvali, tai maždaug nupiautas kūgelis; tad jos akys ir negali vartytis kaip, pavyzdžiui, žmogaus. Pelėda, norėdama pažvelgti į šalį, turi pasukti visą galvą.

Šviesa labai rėžia pelėdų akis, todėl jos dienos metu prisimerkia, o tatai joms net naudinga — jos netaip lengvai pastebimos. Bet ne visos pelėdos yra vienodai stipriai jautrios šviesai; jautriausios tos, kurių akys yra didelės ir tamsios, pvz., mūsų naminė ir liepsnotoji pelėda. Prietema ar pavėsiuose jos mato gerai, tačiau visiškoje tamsoje irgi nemato. Su pelėdomis buvo daromi tokie bandymai: kambarį, kur jos buvo laikomos, imta palaipsniui temdyti; ir pasirodė, kad prietema jos puikiai mato, bet visiškai užtemdžius, pelėdos nustojo skirti daiktus, negalėjo patekti ant savo laktų, daužėsi į sienas bei lubas. Tad ir gamtoje pelėdos yra veikliausios prietemomis: vakarais, rytais ar mėnesienoje.

Kai kurios pelėdų rūšys yra veiklios ir dienos metu — jos turi daug mažesnes akis, paprastai geltonas ar oranžines. Ryškus tokių pelėdų pavyzdys yra raiboji pelėda, gyvenanti tolimoje šiaurėje, bet dažnai mus aplankanti žiemos metu. Nors bendra jos išvaizda yra aiškiai pelėdiška, bet kai kuriais atžvilgiais ji primena vanagą ar sakalą, todėl kai kuriomis kalbomis ji vadinama vanagine pelėda. Jos galvutė mažesnė, o visa ji — raiba kaip mūsų paukštvanagis. Ji nebijo net pilno įsaulio ir dienos metu medžioja kaip sakalas ar vanagas. Panašiai elgiasi ir baltoji pelėda. Bet tai visai suprantama, nes ji yra tolimos šiaurės gyventoja, kur diena trunka keletą mėnesių ir kur, ypač esant sniegui, šviesa būna tokia akinanti, kad neretai žmonės suserga labai skausminga akių liga, vadinama „sniego aklu mu“. Kitos pelėdų rūšys, pvz., gana dažna pas mus pelėdikė, nors vengia stiprios šviesos ir dienos metu paprastai tupi pastogėse, bet jau prieš vakarą, saulei leidžiantis, išskrenda į atvirą orą ir parodo visą savo judrumą.

Kad pelėdos orientuojasi dienos metu, galima įsitikinti liečiant jų lizdą ar, juo labiau, jauniklius. Jos tada tučtuoju pasirodo. Pabaidytos dienos metu, jos skrenda pro tankumynus nepaliesdamos šakų ir pan.

Man atmintinas iš mano jaunų dienų vienas nuotykis, kuris irgi tą patį įrodo. Pasiruošęs nupreparuoti negyvą karvelį, nusinešiau jį į sodą ir, padėjęs ant staliuko senų liepų paunksnėje, grįžau namo paimti įrankio. Sugrįžęs į sodą, pamačiau pelėdą, tupinčią ant mano karvelio, ir jau sudorojusią jam visą priekį. Matyt, ji tupėjo senoje liepoje ir pastebėjo tinkamą jai kąsnį.

Ne tik akys, bet ir ausys jų skiriasi nuo kitų paukščių. Visų pirma pelėdų ausies landa nepaprastai didelė. Ausies grybas yra ne užpakaly landos, kaip žmogaus, o prieky, todėl atrodytų, kad jos labiau girdi iš užpakalio. Pamažu skraidydamos, pvz., medžiodamos, jos šiek tiek pakelia ausies grybą, bet greit skrisdamos priglaudžia jį prie galvos, tur būt, kad į ausį nepatektų oro srovė. Dažnai, pvz., ausytosios pelėdos, abi ausies landos yra nesimetringos, žymiai skiriasi viena nuo kitos, nesimetringa būna net ir pati kaukolė. Su šia ausų nesimetrija veikiausiai yra susijusi savotiška pelėdų poza, pvz., išgirdus peles cypsint. Tuomet pelėda pakreipia galvą į šoną taip, kad viena ausis nukrypsta į žemę, o kita į viršų.

Pelėdų klausa labai jautri. Jos paprastai skraido neaukštai, kad galėtų girdėti tyliausius ant žemės kilusius garsus. Čia jai nekliudo net sparnai, nes jie plasnėja labai tyliai. Juk žinome, kad žmogus tik apytikriai gali nustatyti, iš kur sklinda garsas, dažniausiai gali suvokti tik kryptį, bet ne atstumą. Pelėdų klausa tuo atžvilgiu daug tobulesnė, nes ji visai tiksliai nusta-

to, kur cypsi pelės; puldamos į šią vietą, jos pagauna savo laimikį. Pamėgdžiojant pelės cypimą, galima privilioti pelėdą gana iš toli. Šių paukščių gebėjimas toli girdėti ir visiškai tylus skrydis yra tobulos priemonės jų kovoje dėl būvio. Pažymėtina, kad dieninės pelėdos, tai yra tos, kurios vadovaujasi daugiau akimis, turi mažesnę ausies grybą.

Visos pelėdos minta savo pagautu grobiu. Jų maistas, visų pirma yra smulkūs žvėriukai, ypač graužikai. Tik Tolimuosiuose Rytuose gyvena pelėdų rūšis — ketupa, kuri žvejoja žuvis ir jomis minta. Vabzdžių pelėdos irgi daug sulesa, ypač smulkios jų rūšys, pvz., pelėdikės. Tačiau kai kurios pelėdos nelyginant sakalas ar vanagas vikriai pasiveja ore ir pagauna kitus paukščius. Taip daro raiboji pelėda. Beveik visos Lietuvos pelėdos yra pelių ēdikai, tad ir lietuviškas šių paukščių vardas joms labai tinka. Galime net pasakyti, kad nė viena tauta nėra jų taip taikliai pavadinusi, o juk blogai parinktas gyvūno vardas iškreipia žmogaus supratimą apie jį.

Dienos metu medžioja raiboji, baltoji ir ypač balų pelėda. Pastaroji ištisas valandas suka ore ratus, vartaliojasi ir daro staigius posūkius, blykčiodama akinančiai balta apatine sparnų puse. Nežinovas tuomet vargiai beatskirtų ją nuo dieninio plėšraus paukščio. Pietiniame Sibire, kur stepėse gyvena nesuskaitoma daugybė visokių graužikų, šitos pelėdos kartu su lingėmis ir smulkiais sakalais yra įprastas reginys.

Tikros naktinės pelėdos, pvz., mūsų naminė, medžioja kitaip. Vos tik nusileidžia saulė ir pavėsingas vietas ima gaubti sutemos, ji apleidžia savo slėptuvėlę, kur tūnojo dienos metu, ir nutupia atviroje vietoje: čia ant kamino, čia ant šulinio svirties. Dar kiek pritemsta,

ir naminė pelėda pradeda savo įprastą medžioklę. Ramiai plasnodama sparnais ir visai negirdimai ji skrenda iš savo stebėjimo posto apieškoti, išžvalgyti kiemą, sodą bei daržą. Ir vargas užsižiopsojusiai pelytei: vienas minkštų sparnų sukeltas oro dvelktelejimas — ir pelytė jau pelėdos naguose. Ji nespėja net sucypti, nes vienu akimirksniu perduria ją smailūs kaip adatos nagai.

Pelėdos žiotys labai didelės, tad gerokas kąšniukas, sakysime, maža pelytė, praryjamas be jokio vargo. Su didesne pele jau kiek sunkiau. Pelėda ryja ją galva pirmyn, vis pastumdama savo kąsnį į ryklę, stemplę ir toliau į skilvį. Su žiurke dalykas dar sudėtingesnis, jau vien dėl to, kad nugalėti ir užmušti tokį stiprų žvėriuką daug sunkiau. Žiurkei pelėda visų pirma nulėsa galvą, ir, žinoma, tuomet grobis jau tikrai nepabėgs. Paskui ji palaipsniui nulupa odą ir išleso minkštas dalis. Dažnai pelėdos, nebaigusios lesti, užverčia odą atgal, įvynioja į ją likusią mėsą ir sugrūdžia kur į užkampį atsargai. Pelėdos taip elgiasi dėl to, kad neturi gūžio. Tuo jos skiriasi nuo dieninių plėšrių paukščių, pvz., vanagų. Šie, turėdami gūžį, prisikemša jį pilną ir taip pasidaro atsargos ilgesniam laikui.

Pelėdos, mėsinėdamos savo grobį, dažnai čiupinėja jį savo ilgais šeriais, kurie auga snapo pašakny. Tuo jos papildo vieną savo akių trūkumą — toliaregiškumą. Kaip ir toliaregis žmogus jos nemato visai artimų daiktų, nežiūri net ir kąsnio, kurį laiko naguose. Mėnėti šeriai yra lietimo organai, panašiai kaip mūsų pirštų galai.

Pelėdoms ryjant smulkius žvėriukus, į jų skilvį patenka plaukų, kaulų, plunksnų ir šiaip nevirškinamų maisto dalių. Visos šios dalys yra iš skilvio atryjamos

ir išmetamos — tai yra vadinamosios išvamos. Įdomu, kad pelėda kaulų nesuvirškina. Dieniniai plėšrieji paukščiai savo viduriuose visiškai juos ištirpina, nelieka jokių pėdsakų nei išvamos, nei atmatose. Savo išvamas pelėda kažkodėl išmeta apytikriai toje pačioje vietoje, pvz., parenka tam reikalui kurią nors tankią eglę. Po tokiu medžiu jų prisirenka gana daug, ir iš jų turinio nesunku nustatyti, kuo paukštis maitinasi.

Be vandens pelėdos gali apsieiti ilgą laiką, nes joms užtenka prarytojo laimikio kraujo. Tačiau jos kartais godžiai geria vandenį ir mėgsta maudytis.

Kada pelėdos susiporuoja, mes neturime tikrų duomenų, bet atrodo, kad jau žiemos metu. Paprasčiausia Lietuvoje rūšis yra naminė pelėda ir ją lengviausia stebėti. Žiemos antroje pusėje, jau vasario mėnesį gražiomis mėnesienos naktimis galima išgirsti savotiškai jas ūbaujant. Šis balsas skamba maždaug hū-hū-hū; taip susižino patinukas su patele. Nuo tada vis dažniau galima jį išgirsti, o už vis dažniausiai — kovo gale ir balandžio pradžioje. Neskaitant didžiosios zylės, kuri taip pat vasario mėnesį pradeda giedoti, naminė pelėda yra pirmas pavasario pranašas. Gal dėl to pelėdos ūbavimas ir yra malonus mūsų ausiai, kad žada mums pavasarį dar tuo laiku, kai viešpatauja žiema, kai mišką dengia šarmos apdaras ir mėnulis skleidžia ant sniego savo sidabrinę šviesą...

Pelėdos lizdų nekrauja, kiaušinius deda tiesiog į tinkamą vietą. Joms tinka visokie tamsūs užnarviai, medžių uokasai, senos kaladės, įkeltos bitėms į medžius, ūkio trobesių tamsios palėpės, apgriuvusių mūrinių pastatų plyšiai; neretai jos įsitaiso nebelankomose bažnyčiose bei varpinėse. Jos mielai užima specialiai joms pastatomus inkilus, kad tik anga būna pakankamai di-

delė. Aplamai jos nėra išrankios. Vieną kartą teko matyti pelėdų porą, perinčią dideliame inkile, kurio stogelį buvo nuplėšęs vėjas, ir pelėdos į jį patekdavo per viršų. Kitą sykį joms ir to nereikia: savo kiaušinius jos padeda į senus varnų lizdus. Buvodamas Turkmėnijoje, kartą apsilankiau senose kapinėse, kur buvo kovų kolonija, ir labai nustebau, kai iš kelių lizdų drauge su kovais pakėliau ir ausuotąsias pelėdas. Išimtį sudaro tik viena pelėdų rūšis, nes ji krauja lizdą ant žemės. Tai balų pelėda; ji gyvena pelkėse, pievose, stepėse ir kraujasi lizdą ant tinkamo jai kupsto.

Visų pelėdų kiaušiniai yra balti kaip ir daugelio paukščių, kurie peri tamsiose vietose. Jų vaikai išsiritą jau su baltais pūkais ir atrodo kaip vatos kamuoliukai.

Pelėdos peri labai ilgai. Paprasčiausia mūsų rūšis, naminė pelėda, peri iki 30 dienų, o išsiritusius jauniklius motina šildo dar dvi savaites, maisto parūpina vienas tėvas. Mažyčių vaikų akys būna užmerktos, jie pradeda matyti tik po 8 dienų, o iš uokso išlenda po 4—5 savaitių.

Sėniai labai stropiai globoja savo vaikus. Tėvas prineša tiek maisto, kad ne visuomet vaikai sugeba iškarto viską suryti. Bet kartais, jei oras būna nepalankus ir tėvai negali pakankamai primedžioti, pelėdukams tenka badauti, ir pasitaiko, kad jaunikliai sulesą net vienas kitą. Kol jaunikliai dar bejėgiai, tėvai drąsiai puola kiekvieną besiantinantį priešą. Net ir žmogaus nebijo ir kartais smogia jam savo aštriais nagais.

Kartą mano tėviškės sode, senoje išpuvusioje liepoje perėjosi naminės pelėdos. Tuo metu atvažiavo pas mus svečių. Apysenis žmogus, be to, šiek tiek nepriimamas, vaikščiodamas po sodą, atsidūrė po ta liepa.

Staiga pajuto jis, kad kažkas iš užpakalio smogė jam į pakaušį, net kepurė nuo galvos nusirito. Atsisukęs pamatė skrendančią sau pelėdą.

Kartais pelėdos puola ir kitus priešus: šuniukus bei kates, jei mato, kad jie bus pavojingi vaikams. Šia proga noriu papasakoti, kaip pelėda, neturėdama jokio pikto noro, išgąsdino medžiotoją. Buvo taip: vienas medžiotojas, gyvenantis prie Žuvinto ežero, sumanė pamedžioti lapių. Žinodamas jų takus, jis pasirinko netoli esantį šieno kūgį ir sumanė į jį įsilipęs laukti praeinančių lapių. Kaip sumanė, taip ir padarė: gražią, nors ir šaltą, bet mėnesėtą žiemos naktį jis su šiltais kailiniais ir avikailio kepure įsiropštė į kūgį, išsikasė jo viršūnėje duobutę, greta patogiai pasidėjo šautuvą ir ėmė laukti. Praėjo valanda, antra. Aplinkui ramu, tylu. Medžiotoją pradėjo imti snaudulys... ir štai kažkas iš užpakalio nusmaukė jam kepurę ant akių. Jis baisiai nusigando, stvėrė iš kišenės revolverį, bet nieko aplinkui nebuvo, tik tolėliau, lėtai plasnodama sparnais, skrido sau pelėda. Matyt, pelėda palaikė jį negyvėliu ir norėjo patupėti ant jo galvos, bet, pastebėjusi savo klaidą, nuskrido toliau.

Paaugę pelėdų jaunikliai laikosi krūvoje netoli tos vietos, kur išsiperėjo, o tėvai visą vakarą, naktį ir ankstyvą rytą nuolat rūpina jiems maisto. Vaikai būna labai ėdrūs ir nuolat šaukia. Naminė ir ausytoji pelėda peri arti namų, todėl dažnai yra progos stebėti visą jų šeimyną. Šių dviejų pelėdų jaunikliai cypia ir gargždžia kaip netepti vyriai. O kaip jie ima aliarmuoti tėvams atnešus maisto!

Lietuvoje gyvena 13 pelėdų rūšių, bet maždaug pusė jų tai gana reti paukščiai, ir pamatyti juos gana sunku. Jų yra įvairaus ūgio — ir mažyčių žvirblinių

Didysis apuokas

pelėdų, vieversio dydžio, ir net didžiulių apuokų, kurie gali prilygti dideliam gaidžiui. Pastarasis tai didingas paukštis, gražiausias iš viso pelėdų būrio. Ant galvos jis turi porą kuoduokų, sakytum, porą ausų, o akys jo žėri tarsi žarijos. Seniau didesniuose Lietuvos miškuose šių apuokų buvo gausu, bet pastaraisiais laikais, praretėjus miškams, išnyko ir didieji apuokai. Apuokus kai kas panaudoja varnoms ir vanagams naikinti. Mat, šitie paukščiai, išvydę apuoką, įnirtingai jį puola. Turint jaukų apuoką, reikia jį patupdyti kur aukštesnėje vietoje ir pririšti už kojytės: atskris susiviliojusios visos apylinkės varnos ir vanagai. Netoli pririšto apuoko padaroma slėptuvė, kur pasislėpęs medžiotojas gali šiuos paukščius šaudyti.

Ūgiu didžiajam apuokui beveik prilygsta baltoji pelėda. Ji tokia pat gražuolė, kaip ir apuokas, bet beveik visa balta, ypač patinukai. Patelės ir jaunikliai turi šiokią tokią pilkų skersinių dryžių priemaišą. Jos rūbas dar gausnis ir puikesnis negu kitų pelėdų, tad iš karto matyti, kad tai brangiais šiltais kailiniais apsitausiai tolimų šiaurės kraštų viešnia.

Baltųjų pelėdų tėvynė — visi šiaurės ašigalio kraštai: Skandinavija, Suomija, Murmanas, Sibiras ir Šiaurės Amerikos šiaurinė dalis. Nepaprastą išpūdį daro šitie gražūs balti paukščiai savo prigimtoje aplinko-

je — beribėje tundroje. Man teko sutikti jas Murmane, kur plynoj samanotoj lygumoj vietomis riogso neaukšti, uolėti granito kalneliai, vietomis suskilę ar net subyrėję. Tarp jų neretai aptiksi išsimėčiusių sudūlėjusių baltų feldspato ar kvarco luitų, tad ir akis prie šio vaizdo pripranta. Bet kartais imi ir nustembi, kai į orą pakyla vienas iš tų didelių baltų daiktų. Tačiau greit paaiškėja, kad pakilo ne akmuo, o didelis paukštis — baltoji pelėda.

Tundroje baltoji pelėda medžioja lemingus, nes jų ten aibė; bet drąsiai puola ji ir baltuosius kiškius bei poparzas, kurių taip pat ten gausu. Ji yra gana įžūli, ir pasitaiko, kad medziotojui iš panosės stveria pašautąjį laimikį. Kartu su ja tundroje gyvena graži, irgi balta poliarinė lapė, tokia pat uoli lemingų medžiotoja, kaip ir pelėda. Bet pelėda moka atimti laimikį ir iš lapės. Mat, lapė turi paprotį maisto perteklių užkasti į sniegą, taip ji pasielgia su pagautais lemingais. Pelėda seka lapę ir, pamačiusi ją, užkasančią savo grobį, susiranda ir sulesą ją.

Nors šis paukštis gyvena pustuščiuose kraštuose, tačiau ir ten jis nėra saugus nuo žmogaus. Nencai (samojedai) ir eskimai stengiasi jų sumedžioti ir išsikępti kiekviena pasitaikiusia proga. Ostjakų stovyklavietėse irgi dažnai pamatysi baltų pelėdų plunksnų ir jų kiaušinių lukštų.

Rudenį, kai tundra apsidengia giliu sniego sluoksniu ir po juo pasislepia smulkūs žvėriukai, pelėdai tenka badauti. Tuomet ji traukia į pietus ir aplanko vidurinės Europos kraštus. Tada ir pas mus galima ją pamatyti, bet toli gražu ne kiekvieną žiemą. Galima manyti, kad dažniausiai ji pasirodo pas mus tuomet, kai

jos tėvynėje žiema būna ypač žiauri, nes su maistu jai tada striukiau.

Pasirodžiusios pas mus, baltosios pelėdos prisilaiko plačių lygumų, nes tokios vietos panašesnės į lygią šiaurės tundrą, bet pasirenka tokią vietą, kad būtų koks pakilimas, pvz., kūgis, daržinė ar kita. Man iš mažų dienų atmintina viena medžioklė, kada aš pirmą kartą pamačiau baltąją pelėdą. Buvo šalta, bet saulėta gruodžio mėnesio diena. Mano senelis su anūkais išsiruošė zuikių medžioti, pasiėmė ir mane, nors aš teturėjau vos 11 metų ir buvau apsiginklavęs tik pusiau vaikišku mažo kalibro šautuvėliu. Staiga kažin iš kur ore šmėkstelėjo didžiulė baltoji pelėda ir nutūpė vienišos laukinės kriaušės viršūnėje. Tučiuojau pradėjome tartis, kaip ją apsupti ir nušauti, bet tuo momentu mūsų šunys pakėlė zuikį ir skalydami ėmė vyti jį pro medį, kur tupėjo baltoji gražuolė. Vos zuikis atbėgo ties kriaušę, pelėda pakilo ir taip pat ėmė jį vytis, tačiau jis spėjo nukurti į netoliese esantį beržyną ir dingo iš mūsų akių. Tą dieną mums, vaikams, įspūdžių pakako, turėjome apie ką pasakoti visą vakarą.

Taigoje, tai yra šiaurės miškų juostoje, gyvena dar viena didžiulė — Laplandijos pelėda. Jos tėvynė, kaip ir baltosios pelėdos, yra didžiulė juosta, supanti šiaurės ašigali; tai ta pati Europa, Azija ir Amerika, tik įpiečiau baltosios pelėdos gyvenamų kraštų. Jei baltajai pelėdai tinka tundros paukščio vardas, Laplandijos pelėdą turėtume pavadinti taigos paukščiu. Ji yra beveik didžiojo apuoko ūgio, tik laibesnė ir ilgesnė. Žinomas Lietuvos ornitologas K. Tyzenhauzas praėjusiame šimtmety rado ją perinčią mūsų krašte, Pastovų miškuose į šiaurės rytus nuo Vilniaus. Prie lizdo jis rado sulestų kiškių, poparzę ir kitų paukščių liekanų.

Vėliau šios pelėdos perint Lietuvoje niekas nėra radęs, ir spėjama, kad ji mūsų krašte daugiau nebeperi. Per visą savo gyvenimą esu gavęs tik vieną šios pelėdos egzempliorių, kuris tebėra Kauno Zoologijos muziejuje. Taigi matome, kad šis paukštis pas mus yra didelė retenybė. Taip pat gana retai pasitaiko ir stambi Uralo pelėda.

Negalime nepaminti pelėdikės ir lututės. Tai dvi mažytės, labai panašios pelėdos, ūgiu prilygstančios didesniai strazdui. Šias dvi rūšis nežinovas lengvai gali supainioti. Lututę nuo pelėdikės galima atskirti iš to, kad visa jos koja yra plunksnuota iki pat nagų, o pelėdikės pirštai apžėlę tik retais šeriais. Pelėdikė pas mus gana paplitusi, ypač Lietuvos pietinėje dalyje. Lututė dažniau sutinkama rudenį, kada jų prilekia iš šiaurės kraštų. Tuomet lututės būna labai jaunos, prisileidžia net iki poros metrų, kaip ir daugelis tų paukščių, kuriems, gyvenant tolumoje šiaurėje, nebuvo tekę susitikti su žmogumi ir kurie nenusimano apie gresiantį pavojų. Pasitaiko jų ir mūsų miškuose.

Pelėdikė randama pas mus beveik tik sodybose, net pačiuose gyvenamuose trobesiuose. Niekur jų tiek nėra, kaip Suvalkijos pietinėje dalyje. Važiuojant per šį kraštą, nesunku jų pamatyti net dienos metu. Jos ir peri dažniausiai palėpėse, apvalydamos jas nuo pelių, bet taip pat godžiai ryja stambius vabzdžius, vabalus ir naktines peteliškes.

Prie smulkiųjų pelėdų priklauso ir apuokėlis, bet Lietuvoje jis yra viena iš didžiausių retenybių.

Už paminėtąsias tris smulkias pelėdas mažesnė yra žvirblinė pelėda. Lie-

Žvirblinė pelėda

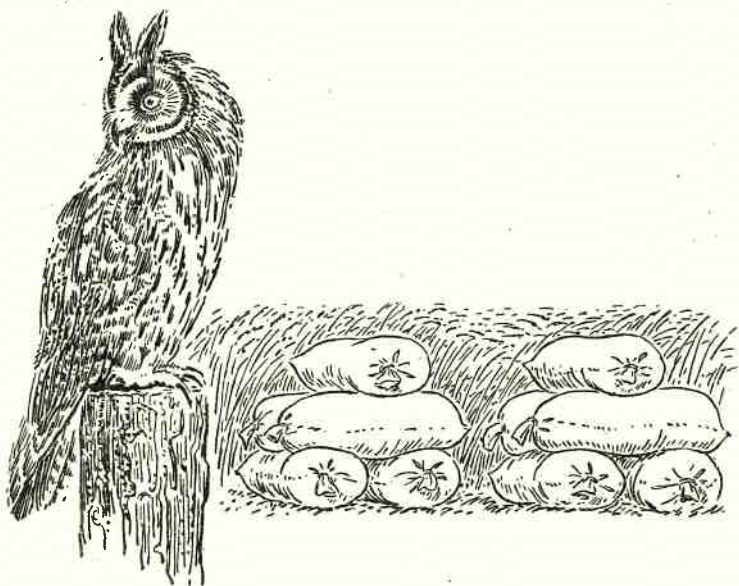

Viena pelė per metus suėda ne mažiau kaip kilogramą grūdų

tuvoje galima jų aptikti, nors ir nelabai dažnai, nes jos moka labai gerai slapstytis, todėl atrodo daug retesnės negu iš tikrųjų yra.

Pagaliau turime paminėti liepsnotąją pelėdą, gal pačią puošniausią iš visų mūsų, ir pasižymintį keista „veido“ išraiška. Ši rūšis priklauso pietų kraštams, bet pastaraisiais laikais pamažėli pradėjo slinkti į šiaurę ir pasirodė Lietuvoje. Prieš keletą metų rasta ji perint Simno rajone, Daukšių bažnyčioje.

Sunaikindamos nesuskaitomą daugybę smulkių graužikų: žiurkių, pelių ir pelėnų, pelėdos atneša žmogaus ūkiui didelę naudą. Tiesa, tenka pripažinti, kad stambesniųjų pelėdų rūšys, kaip didysis apuokas, baltoji pelėda, laplandinė pelėda neretai stveria ir kiškelį ar paukštį, bet vis dėlto svarbiausias jų maistas smulkūs graužikai. Antra vertus, išvardintosios didesnės pelėdos yra reti paukščiai, bent mūsų krašte, ir jau vien dėl to jų daroma žala yra nedidelė. Dėl savo re-

Viena pelėda per metus sunaikina iki 1000 pelių, tokiu būdu
sutaupo maždaug 1000 kg grūdų

tumo šios pelėdų rūšys, kaip ir kiti reti paukščiai, turi
būti globojami.

Apie pelėdų vaidmenį naikinant graužikus štai ką
rašo rusų biologas K. Blagosklonovas: „Pelėdos ne tik
nenusileidžia, bet netgi pranoksta dieninius plėšriu-
sius paukščius sugebėjimu gaudyti peles. Tad ne be
pagrindo jos vadinamos plunksnuotomis katėmis. Dide-
lės akys, didžiulės ausų landos, tylus skrydis, minkšta,
bet naguota kojytė — visas jos kūnas prisitaikęs tam-
soje medžioti peles. Tikrai tenka stebėtis, kaip tiks-
liai pelėda nustato iš vos girdimo šnaresio, kur už ke-
liasdešimt metrų prabėga pelė. Nuskridusi ji beveik
niekuomet negrižta tuščiomis.“

Kartą į rūsį, kur priviso daug žiurkių, buvo uždarytos katės, bet rytą atidarius duris jos išsigandusios pabėgo. Sekančiais vaktais jos vėl buvo ten uždarytos, bet rytą vėl paspruko. Tada į rūsį buvo uždaryta pelėda. Rytą ant grindų gulėjo devynios žiurkės su nulestomis galvomis. Tris dienas medžiojo pelėda rūsį ir vis sėkmingai: pagaliau žiurkių tiek sumažėjo, kad pelėdą teko net lesinti.

Pelėdos ne tik geriau už kates gaudo graužikus, bet ir nepalyginamai mažiau liečia paukščiukus.

Tik tais metais, kada graužikų nedaug, pelėdoms darosi striuka. Tada jos tikrai ima medžioti paukščius.

Bado metais liepsnotosios pelėdos vienur mito rūpūžemis, o kai pritrūko ir tų, tėvai sulesė savo vaikus. Tokiais metais pelėdos pasirodo miestuose. Stebėjimai parodė, kad liepsnotosios pelėdos tada Kijeve maitinosi žvirbliais, naminės pelėdos Maskvoje gaudė žiurkes geležinkelių sandėliuose, o raibosios pelėdos Laplandijos rezervate masiškai stipo. Tokiais metais pelėdos būna labai nevislios, arba net visai nustoja veistis.

Dieniniai ir naktiniai plėšrieji paukščiai yra nuolatiniai graužikų naikintojai. Jeigu viena liepsnotoji pelėda per metus iš vieno hektaro pasiima 13 pelių, tai tuo pačiu ji žymiai trukdo graužikams plisti. Bet kai kuriais palankiais metais graužikai vis dėlto pagausėja virš normos, arba, kaip sakoma, suliepsnoja. Tuometose vietose, kur masiškai pasirodo graužikai, susirenka daugybė plėšrių žvėriukų, o ypač plėšriųjų paukščių. Net ir tie plėšrieji paukščiai, kurie paprastai ruđenį tik perskrenda, šį kartą nutraukia savo kelionę, kartais net labai ilgam, ir sotinasi gausiu laimikiu.

Turint galvoje tą naudą, kurią pelėdos atneša žmo-

gaus ūkiui, reikėtų teikti joms visokeriopą globą ir apsaugą. Tačiau tenka pripažinti, kad ne visuomet tokia globa joms teikiama. Dar yra daug žmonių, kurie šio reikalo nesupranta. Daug yra medžiotojų, kurie jas šaudė kiekviena pasitaikiusia proga, o kaimo jaunuomenė dažnai drasko jų lizdus, naikina kiaušinius ir jauniklius.

Pelėdos turi ir natūralių priešų. Jos neretai patenka į vanagų nagus. Kartą kiaušėnės skrandy radau raišiosios pelėdos plunksnų ir manau, kad ji, kaip žiaurus plėšikas, neretai užklumpa pelėdas uoksuose.

Išvydę pelėdas, labai susijaudina visi paukščiai. Kai į mūsų kiemą buvo atvežtas gyvas didysis apuokas ir apgyvendintas narve, visi naminiai paukščiai ėmė reikšti didžiausią protestą; ypač vištos ir antys ilgai negalėjo nusiraminti, nors mūsų apuokas tuoj susirado tamsų kampelį ir laikėsi labai ramiai.

Maži paukščiukai miške dažnai gali parodyti, kur tupi pelėda. Ypač kikiliai ir zylės, ją aptikę, kelia didžiausią triukšmą, šaukdami kiekvienas savo balsu. Turint prijaukintą pelėdikę, galima net gaudyti smulkius paukštelius. Pelėdikė narve arba pririšta įtaisoma tarp medžių šakų, o aplinkui prikaišiojama pagaliukų, apteptų paukščių klijais. Besisukiodami aplinkui, paukšteliai prilimpa.

Kadangi pelėdos apvalo ūkius nuo pelių ir kitų graužikų, jos yra žmogui labai pageidaujamos. Galima jų prisivilioti įtaisant inkilus, tik, žinoma, reikia, kad jie būtų atitinkamo dydžio. Geriausia išskobti kaladės vidurį. Pelėdos mielai tokiose kaladėse apsigyvena.

Auginti pelėdas namie nesunku. Tiesa, seni pagauti paukščiai nelengvai apsiranta su nelaisvės būkle, bet

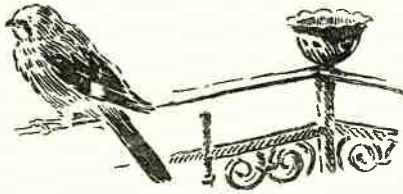
jaunikliai, paimti iš lizdo, ypač dar pūkuoti, gerai užauga ir būna visiškai jaukūs. Aš pats, daugiausia patyrimo išgijęs su namine, ausytąja pelėda, pelėdike ir liepsnotąja pelėda, susidariau apie jas gerą nuomonę, bet, sprendžiant iš kitų aprašymų, atrodo, kad visos jaunos pelėdos lengvai prie žmogaus pripranta. Žinomas zoologas Brema su pasigėrėjimu aprašo nuo mažens augintą ausytąją pelėdą, išgyvenusią savo augintojo namuose net 17 metų. Ji buvo labai meili su savo augintoju ir jo šeimos nariais, nutūpdavo ant jo rankos, glamonėdavo ją snapu, bet žiauriai puldavo nepažįstamus, jai svetimus žmones, ir net įdrėksdavo jiems savo nagais. Didžiausias malonumas jai būdavo gaudyti metamus popieriaus kamuoliukus, o paskui draskyti juos į skiauteles. Kartais, pastvėrusi vieną kamuoliuką viena koja, o antrą kita, ji ilgai lakstydavo po kambarį, nes abiem užimtom kojom negalėdavo nutūpti. Be to, ji labai mėgdavo nešioti visokius skaruliukus, nosines, servetėles, o paskui užkišti juos į kokią plyšį, į sofą ar kitur. Panašiai elgiasi pelėdos laisvėje su atliekamu maisto kąšniu.

Brema taip pat yra geros nuomonės apie naminę pelėdą. Iš visų pelėdų, jo nuomone, naminė labiausiai tinkama auginti namie. Ji gerai jaučiasi tarp žmonių, visą dieną būna veikli, nesunku ją pripratinti nutūpti ant kumščio. Ji, kaip ir ausytoji pelėda, mėgsta žaisti su žmogumi. Įdomu, kad ji, įvairiai sušiaušdama smulkias savo veido plunksnes, sugeba išreikšti visokias savo nuotaikas; pvz., blogą ūpą ji išreiškia viršutines plunksnes palenkdamą į apačią, o apatines į viršų taip, kad jos visos pridengia akį.

Labai meilus naminis **paukštelis** būna pelėdikė ir todėl ji dažnai yra auginama. Buvusi Kauno Zoologijos

sode pelēdikē būdavo tokia jauki, kad atkišdavo pakauti savo pakaušļ. Itālijojē dažnāi galimā matyti jaukių pelēdikių smulkiuose ūkiuose, o miestuose jās laikō ir amatininkāi: sēdi sau batsiuvys, o gretā jō ant ītaisytų laktelių tupi viena ar divi pelēdikēs.

MANO AUGINTINIAI

FAZANAI

Fazanai yra vieni iš gražiausių paukščių, ypač gražūs patinai, jie išsipuošę ryškiomis spalvomis ir žvilga tarsį brangūs metalai. Bet jie žmogui ir naudingi, nes tiekia baltos skanios paukštienos. Jų tėvynė yra Azijos kraštai, o artimiausias mums kraštas, kur fazanai gyvena laukinėje būklėje, yra Kaukazas ir Volgos žemupys. Šie gražūs paukščiai jau parūpo senovės graikams, ir jie, parsigabėję iš Kaukazo, pavadino juos fazanais, nes pirmieji paukščiai į Graikiją pateko iš Riono, anot graikų, „Fazio“ upės pakraščiu.

Iš Graikijos fazanai pateko į senovės Romos valstybę, o iš ten paplito po visą vidurinę Europą. Buvo pasistengta visur jų įveisti, nes tikėtasi daug naudos.

Aš irgi susidomėjau šiuo gražiu paukščiu ir sumaniau įveisti jų Lietuvoje. Gavau 3 paukščius, vieną patiną ir dvi pateles. Tai buvo mandžiuriškos veislės fazanai, kilę iš Tolimųjų Rytų. Mandžiurinis fazanas, ypač patinukas, labai puošnus: iš viršaus kone aukso spalvos, kaklas žalias su metalo žvilgesiu, o aplink jį — balta apikaklaitė, uodega marga, beveik metro ilgio. Šią veislę aš pasirinkau todėl, kad ji yra kilusi iš žiaurais klimato, ir tikėjau, kad šaltomis žiemomis ji pas mus nenukentės. Savo fazanus gavau vėlai rudenį ir per visą žiemą išlaikiau juos dideliame, apie poros

metrų ilgio ir pusanthro metro pločio narve. Lesinau juos visokiais grūdais kaip ir vištas, bet duodavau ir visokių žalumynų.

Pavasariį patinas ėmė giedoti šiek tiek panašiai kaip gaidys. Ėmė vaikščioti apie pateles savotiška puikia eiseną, išplėtęs uodegos plunksnas ir nuleidęs sparnus. Tuomet galima buvo pamatyti visą jo puošnumą. Gegužės mėnesį patelės pradėjo dėti kiaušinius, bet lizdo nesuko: kiaušinius išbarstė po visą narvą ir perėti nenorėjo. Teko surinkti juos ir apleisti ant jų dažnai Lietuvos kaimuose pasitaikančios mažytės Bantamų veislės vištelę. Šios vištelės būna labai geros perekšlės, todėl dažnai panaudojamos, kai reikia išperėti kokių nors bandomųjų, ypač laukinių paukščių.

Kadangi fazanų kiaušiniai daug mažesni už vištinius, tai mūsų perekšlei buvo duota jų 20, ir ji sėkmingai išperėjo daugiau kaip pusę. Dabar man rūpėjo pripratinti fazaniukus gyventi laisvėje. Tai padaryti būtų buvę galima dviem būdais: arba paleisti juos su višta į laisvę, kad jie iš pat mažens priprastų gyventi savarankiškai, arba išauginti juos narve, o paskui paleisti. Pirmas būdas būtų buvęs per daug nuostolingas, nes jauni paukščiukai turi labai daug priešų, tai kažin kiek jų ilgainiui bebūtų likę. Užauginti juos narve irgi negerai, nes jie per daug priprastų prie žmogaus globos ir vėliau nemokėtų gyventi savarankiškai.

Padarėme šitaip: sukaldėme iš medinių lotų narvą maždaug poros metrų ilgio, pusanthro metro pločio ir pusės metro aukščio. Visas šis narvas buvo aptrauktas vielos tinklu iš visų šonų ir viršaus. Dugno jis neturėjo, o viršus buvo nuimamas. Visas šis pastatas buvo labai lengvas ir be vargo galėjo būti kilnojamas iš vienos vietos į kitą. Mes jį pastatėme pievelėje netoli

Mandžiurinis fazanas

namų, kad pro langą galima būtų matyti, kas jame darosi, ir suleidome į jį mūsų perekšlę kartu su jos išperėtais paukščiukais. Visa šeima galėjo knibinėti žoles, gaudyti žiogus, muses, o kartu naudotis ir atviru oru. Kai pievelė po narvu būdavo jau išminta bei užteršta, mes pakeldavome narvą į šalį, į šviežią žolę. Žinoma, maisto, kurio paukščiukai rasdavo narve, neužtekdavo, ir reikėjo juos lesinti. Čia nebuvo vargo, nes jie lesdavo tą patį, ką ir jauni viščiukai, tačiau gaudavo dar skruzdžių perų, kartu su skruzdynu ir skruzdėmis. Po kelių dienų ėmėme pratinti fazaniukus prie laisvo gyvenimo. Vienas narvo galas būdavo pakeliamas į viršų, pakišant po juo plytgalį, pro atsiradusį plyšelį maži paukšteliai galėdavo išbėgti, o višta likdavo. Paukšteliai vaikščiodavo aplinkui, rankiodavo žiogus, muses, švelnias žoleles, o paskui pro tą patį plyšį grįždavo į narvą ir sulįsdavo po višta pasišildyti. Prieš naktį plytgalys iš po narvo būdavo išimamas, ir paukšteliai likdavo uždaryti ir saugūs. Taip elgėmės kasdien, paukščiukų pasivaikščiojimo ratas vis didėjo, bet jie vis grįždavo į narvą, kur laukė jų maistas, vanduo ir šiluma.

Iš pradžių fazaniukai buvo apaugę vien pūkais ir buvo labai panašūs į jaunus **kurapkiukus**, bet jau po dešimties dienų jiems užaugo sparnų plunksnos, ir jie galėjo paskristi, o paskui atsirado ir kitos plunksnos. Višta pasidarė nereikalinga, ir mes ją pašalinome, o fazaniukus laikėme taip, kaip ligi šiclei. Jie buvo tiek prie savo narvo pripratę, kad grįždavo į jį nakvoti kas vakaras, o dienos metu darydavo tolimas išvykas į visą sodą.

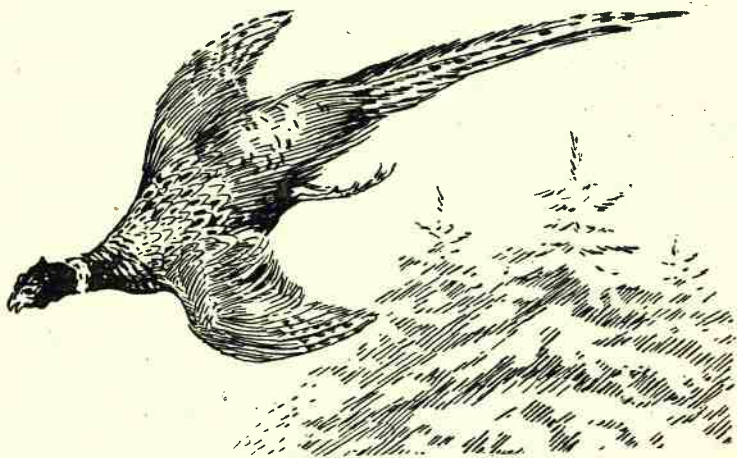
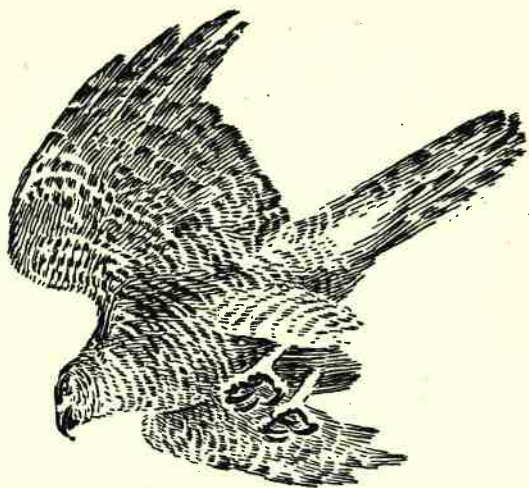
Lesindamas aš iš pradžių šaukdavau kaip viščiukus, bet vėliau, kai jie ėmė per daug tolintis, aš įsigijau

skardų švilpuką. Paukščiukai greit suprato švilpuko prasmę ir, jį išgirdę, atbėgdavo arba atskrisdavo iš kito sodo galo.

Pagaliau ir pats narvas pasidarė nereikalingas, ir mes jį paėmėme. Paukščiukai nakvodavo, kur pasitaikydavo, bet vis tiek vietą, kur buvo narvas, laikė savo centru ir, išgirdę švilpuką, čia susirinkdavo. Toji vieta buvo tik už keliolikos metrų nuo mūsų gonkų, ir fazaniukai čia dažnai susirinkdavo.

Mūsų namelį Obelynėje supa miškas, ir rudenį traumavimo metu susirinkdavo čia nemaža plėšriųjų paukščių, ypač suopių, vapsvaėdžių, vištvanagių; pastarieji pradėjo pulti fazaniukus ir porą jų, nusinešę į mišką, sudorojo, bet nuo to likusi šeimyna pasidarė akylesnė, atsargesnė, išsidirbo būdus, kaip nuo vanago išsisukti. Man atmintinas vienas mūsų fazaniukų nuotykis su vištvanagiu. Buvo vėlyvas ruduo, ir gerokai pasnigo; mūsų paukšteliai buvo jau visai suaugę, nusišėrę, ir patinai žėrėte žėrėjo puikiomis spalvomis. Staiga pamiškėje jų būrelį puolė vištvanagis, jie pakriko į visas puses, o vieną gražų patinuką vanagas ėmė vytis mūsų namelio link. Atstumas tarp vanago ir fazano kaskart mažėjo ir atrodė, kad grobuonis tučtuojau stvers jį savo baisiais nagais. Abu jie skrenda keliolikos metrų aukštumoje, jau vanagai trūksta tik dviejų trijų metrų, bet šią akimirką fazanas atsiduria ties karpyta eglių gyvatvore, kuri supa mūsų darželį, ir iš aukštumos puola į ją kaip akmuo, o vanagas, nesitikėjęs šio manevro, iš inercijos praūžia. Tamsi, tanki gyvatvorė išgelbėjo fazaniuką...

Atėjo sekančių metų pavasaris. Mūsų fazanų pulkelis, žiemojęs laisvėje, buvo gerokai praretėjęs, jo

Vanagas puola fazana

liko tik pusė. Užėjus šiltoms saulėtoms dienoms, pasigirdo skardūs patinų balsai. Be minėtų jauniklių, turėjau dar tris senus fazanus, kuriuos laikiau narve, ir štai viena iš dviejų pilkųjų patelių padarė man netikėtą staigmeną. Gegužės mėnesį šios dvi patelės pradėjo dėti kiaušinius, bet taip pat, kaip ir pernai: be tvarkos išnešiodamos juos po visą narvą. Vieną dieną neapsižiūrėjus pro atdaras duris viena patelė paspruko į sodą. Praslinkus keletui dienų, netikėtai po agrastų krūmu prie pat namo radau lizdą su trimis kiaušiniiais ir pažinau, kad tai fazano. Dar po kelių dienų pamačiau prie lizdo mūsų pasprukusią fazanytę su aliuminiu žiedu ant kojos. Ji stropiai perėjo ir po kelių savaičių išvedė 16 vaikų. Didesnė dalis jų užaugo, ir susidarė gražus būrelis. Mūsų fazanų skaičius vis augo, bet, deja, Antrasis pasaulinis karas su visokiomis suirutėmis ir demoralizacija buvo mums pragaištingi: greitai laiku buvo išmedžioti visi iki paskutinio mano užauginti fazanai.

Mano aprašytas būdas fazanams auginti su kilnojama narvais buvo sėkmingai išbandytas ir auginant kurapkas. Šiuo būdu du sykius užauginome kurapkų būrius. Jie buvo tokie jaukūs, kaip naminės vištos, ir kiekvieną kartą galima buvo jų į kiemą prisišaukti.

MEČKĖ

Medšarkės — keisti paukščiai. Tiesa, tai ne šarkos, bet truputį į jas panašios, nors ir daug mažesnės. Jos kaip ir šarkos turi ilgą uodegą ir nuolat ją mostaguoja čia į dešinę, čia į kairę, o kartais net ratu suklioja. Snapas jų irgi kaip šarkų: stiprus, šiek tiek riestu galeliu. Juo moka smarkiai kibti į savo priešą ar grobį.

Tai neramūs paukščiai, be to, baisūs rėksniai. Ir patarlė sako: „Rėkia kaip medšarkė.“ Ypač triukšmingi jų paaugę vaikai, jie amžinai alkani, pamatę tėvus vis žiojasi ir žvarbiai spiegia. Tat įsikūrusi medšarkių šeimyna apsiskelbia visai apylinkei. Neramūs būna ir tėvai, bet tik tuomet, kai pasirodo koks nors jų priešas: žmogus, katė, vanagas ar šermuonėlis; tuomet jie triukšmauja, kad vaikų neištiktų nelaimė. Jie kurtinančiai čerškia, sukiodamiesi ties priešo galva ir grėsmingai plasnodami sparnais bei grasindami savo rieštas snapais. Jeigu pasirodo varna ar šarka, jie moka net įkibti jai į plunksnas, bet kartais išdrįsta, užskridę iš užpakalio, ir žmogui kaptelėti į pakaušį.

Kai vaikai paauga, tėvai nustoja jais rūpintis, nenori jų net žinoti. Šeima pakrinka, ir kiekvienas paukščiukas ima pats savimi rūpintis.

Medšarkių pas mus aptinkama trijų rūšių. Viena — paprastoji medšarkė — yra kiek didesnė bei ilgesnė už naminį žvirblį. Iš viršaus ji ruda kaip lapė, o apačia — balkšva. Jų dažnai galima matyti pamiškėse, net arti sodybų ar soduose, ypač mėgsta laikytis erškėčių tankumynuose arba karpytų eglių gyvatvorėse, kaip palei geležinkelius. Išvedusios vaikus, jos dažnai tupi ant telegrafo vielų palei plentus. Kita rūšis — juodakaktė medšarkė yra didesnė. Iš viršaus ji švelnios pelenų spalvos, bet turi juodą kaktą, baltą apačią ir baltą lankelį skersai sparnus. Šią rūšį Lietuvoje retai tenka sutikti. Abi jos randamos pas mus tik vasaros metu, o rudenį išskrenda į šiltus kraštus. Trečia rūšis — plėšrioji medšarkė — pati didžiausia, kone varnėno ūgio, savo spalva panaši į juodakaktę medšarkę, bet jos kaktą, kaip ir nugara, tik pilka.

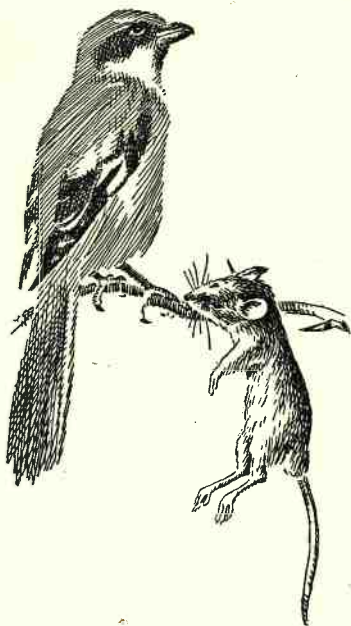
Apie šią plėšriąją medšarkę ir noriu plačiau papasakoti.

Ji gyvena šiaurės kraštuose, kur ir perisi, bet artinantis žiemai ji pasitraukia į pietvakarius, ir tuomet pasirodo Lietuvoje. Šių medšarkių galima pamatyti jau spalio mėnesio pradžioje, t. y. tuo laiku, kai kitos dvi medšarkių rūšys būna iš mūsų iškeliavusios. Jos apsigyvena plačiose pievose, kur yra karklų ar kitų krūmų; neretai aptiksi jų laukuose, bet tik ten, kur yra pavienių medžių, pvz., laukinių obelų ar kriaušių, nes jos mėgsta tupėti aukštoje vietoje, iš kur gali matyti plačią apylinkę, o, be to, tokia vieta joms saugesnė, nes galima greit pastebėti kiekvieną besiantinantį pavojų.

Visos medšarkės minta visokiais smulkiais gyvūneliais, ypač vabzdžiais. Tupėdamos aukštoje vietoje, tartum stebykloje, jos atidžiai žiūri, kas darosi aplinkui, ir, jei arti pasirodo koks vabalas, turklys ar kamanė, iš aukštumos puola jį, stveria savo stipriu snapu ir nešasi į stebyklą. Tačiau vien vabzdžiais jos nepasitenkina, puola smulkias varlytes, driežus, peles ir net mažus paukščiukus. Ypač plėšrioji medšarkė, būdama didesnio ūgio, pasitiki savo jėgomis ir įžūliai puola net didesnius gyvuliukus. Dar rudenį, kol dienos šiltos ir oras gražus, medšarkė tenkinasi stambiais vabalais, peteliškėmis, varlytėmis, bet, užėjus žiemai, ima medžioti peles ir paukščiukus. Su pele ji apsidirba greitai, nes stveria ją netikėtai nusileisdama iš aukštumos. Sunkiau apsidirbti jai su paukščiuku, nes pastarasis irgi turi greitus sparnus ir nesiduoda pavejamas. Visi paukščiai, plėšraus sparnuočio vejami, stengiasi gelbėtis dviem būdais: arba puola į tankumynus, ypač į eglyną bei pušyną, arba, jei tokio tankumyno arti nėra, stengiasi laikytis ore vis aukščiau savo priešo. Taip

daro zylės, startos, žaliukės ir kiti paukščiukai, kuriuos medšarkė dažniausiai puola. Tuomet abudu paukščiai — ir puolamasis, ir puolėjas — spirale kyla vis aukšty. Dažniausiai persekiojamas paukščiukas išsigelbsti tik padebesiuose, o medšarkė, matydama, kad ši medžioklė yra beviltiška, nusklendžia į savo stebyklą.

Jei medžioklė būna sėkminga, medšarkė su savo laimikiu pasielgia labai savotiškai: pagavusi vabalą, varlytę, pelytę ar paukščiuką, ji užsmeigia jį ant aštraus kokio nors medžio spyglio, pvz., grauželio ar laukinės kriaušės, ir paskui patogiai mėsinėja. Ji medžioja net ir būdama nealkana, o sumedžiotą laimikį susmaigsto ant spyglių atsargai. Kartais toks kąsnis išdžiūsta, bet medšarkė to nepaiso ir vis tiek jį sulesa, atkąsdama po mažą trupiniuką. Kartais, jei nėra spyglių, nes ne visi medžiai jų turi, mūsų paukštelis susiranda šakumą ir į ją išspraudžia savo kąsnį, o vėliau išmėsinėja. Kur gyvena medšarkės, dažnai galima rasti tokių atsargai paruoštų varlyčių, kamanių, kurklių ir kita; ypač gausu būna jų karpytose grauželio gyvatvėre, bet atrodo, kad paukštelis kartais užmiršta savo atsargą, ir ji nueina niekais.

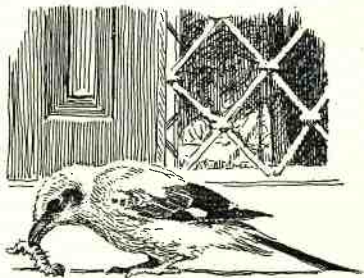
Medšarkė ir jos grobis

Kaip jau minėjome, plėšrioji medšarkė yra šiaurės kraštų gyventoja, bet viena kita porėlė lieka perėti ir pas mus. Vieną kartą mes ir radome jos lizdą netoli Dubičių, sraunios upės Ulos pakrantėje, vidury samantos pelkės, stūksančioj neaukštoj pušelėj. Gegužės mėnesio pradžioje lizde buvo 6 visai maži, dar pliki vaikai. Palaukę, kol paukščiukai truputį paaugo, mes paėmėme porą jų auginti ir stebėti namie. Jie gerai pakėlė kelionę į Kauną, tik nuolat prašė valgyti, be paliovos čiepsėjo ir žiojosi. Kaune jaunosios medšarkės buvo pavestos Zoologijos muziejui, kur jomis gerai rūpintasi; tad ir augo jos sparčiai. Deja, neapsižiūrėjus vienas mūsų paukščiukų išskrido pro langą, ir mes jo daugiau nematėme. Kitas buvo paimtas į Obelynę, ir ten mes jį toliau globojome iš pradžių narvelyje, bet kai jam užaugo sparnai ir jis pats pramoko imti maistą, mes atidarėme narvelio dureles ir leidome pilnai naudotis laisve. Vos tik pasprukęs iš narvelio, jis nuskrido į artimą gluosnį ir nutūpė netoli viršūnės.

Mūsų daržely Obelynėje buvo labai daug įvairių smulkių paukštelių, ypač čivylių, žaliukių, liepsnelių, nes seniai mes juos globojome ir saugojome nuo visokių grobuonių, ypač nuo kačių, tad visi tie paukščiukai buvo labai jaukūs ir žmogaus nebijojo. Ir štai į jų ramų ir jaukų gyvenimą įsibrovė nelaukta pabaisa — mūsų Mečkė (taip mūsų auginamą medšarkę pavadino mano duktė). Išskridusi iš narvelio, ji ramiai nutūpė medy, ėmė tvarkyti savo plunksnas ir nė nemanė pulti teisėtus mūsų darželio gyventojus. Bet vis vien jie iš mūsų Mečkės nelaukė nieko gero, nes poromis sutūpę atokiau nuo jos gailiai cypsėjo. Iš šių paukščiukų elgesio mums buvo aišku, kad jie žino, ko galima laukti iš Mečkės.

Tupėdama gluosnyje, ji veikiai išalko, nes buvo baisiaj raji ir kartais, prisikimšusi iki soties, jau po 10 minučių žvarbiai čirpdavo ir, plačiai prasižiojusi, reikalaujavo naujo kashio. Taigi ir šį kartą ji atskrido į verandą ir nutūpė ant savo narvelio, kur mes tuoj jai padėjome gniužulą varškės ir kelis gabaliukus mėsos. Nuo šios dienos veranda jai buvo gerai žinoma, ir ji ten dažnai lankydavosi, bet netrukus ji atrado ir daugiau įdomių vietų, pirmiausia balkoną, iš kurio pro duris galima buvo patekti į mano laboratorijėlę, o vėliau atrado ir virtuvės langą; čia paskui ji praleisdavo daugiausia laiko, nes ją viliojo virtuvė, į kurią buvo galima pro atvirą langą patekti, ir ten esančios musės, o, be to, šeiminkė buvo pastačiusi jai ant palangės indelį su varške ar smulkiai kapota mėsa.

Mėgiamiausias jos maistas būdavo visokie vabzdžiai, vabalai, žiogai, drugiai, o ypač stambios naktinės peteliškės. Ji greit pramoko savarankiškai jų susirasti, kartais net tokių vabzdžių, kurie moka gerai slapstytis, pvz., kurklių. Vieną kartą net aš pats norėjau atimti iš jos laimikį, nes pamačiau ją, nešinę gražiu, dideliu, dviragiu gana retos peteliškės — dikranura (*Dicranura*) vikšru. Šį vikšrą ji surado pačioj viršūnėj augalotos, prie namų esančios tuopos. Mėginau ją pavilioti didele mėsine muše ir atimti iš jos minėtą vikšrą, bet kur tau. Ji, tarytum numatydamą mano sumanymus, nuskrido ant stogo ir ten išmėsinėjo pageidaujamą man egzempliorių.

„Mečkė“ pasigavo vikšrą

Dideles naktines peteliškes Mečkė medžiodavo daugiausia vakarais. Viename gale mūsų namo buvo nedidelis bokštelis su stiebu, ir čia, stiebo viršūnėje, mūsų Mečkė įsitaisė stebėjimo vietą. Debesuotais vakarais naktinės peteliškės būna labai veiklios, tokie vakarai mūsų paukšтелиui žadėdavo gerą laimikį. Tupėdama stiebo viršūnėje, ji akylai sekdavo skrendančias pro šalį peteliškes ir stambesniašias puldavo. Daugiausia tai būdavo riebus dideli, nelabai vikrūs verpikai, ir Mečkė be vargo juos pagaudavo. Bet kartais pasitakydavo greitai vabzdžiai, sugebą vikriai išsisukinėti nuo puolančio paukštelio. Jie staigiais posūkiiais mesdavosi dešinėn, kairėn arba statmenai į viršų, ir Mečkėi pavykdavo juos sučiupti tik gana aukštai. Tuomet ji nuklėsdavo ant savo stiebo ir ten sudorodavo laimikį, arba atsargai išsprausdavo kur nors į stogo plyšį.

Jos godumas maistui būdavo nepaprastas: alkaną ar sočią ją visuomet galima būdavo pavilioti koku nors gardžiu kąšniu. Pamačiusi ką nors iš mano šeimos narių, ji tuoj imdavo rėkti savo veriančiu balsu ir plačiai žiotis. Šio savo įpročio ji neatsisakė niekad, nors paprastai jauni paukščiukai, pramokę savarankiškai gyventi, nustoja žiotis. Kad ji taip ilgai nemetė šio vaikiško įpročio, patys buvome kalti: mes nuolat kišdavome jai į ryklę kokį nors kąšnį, ir jai, kaip išlepintam vaikui, tai patikdavo. Ji greit ėmė pažinti savo vardą, ypač jei šaukdavo mano duktė, kuri daugiausia ją globodavo. Ji žinojo, kad, šaukiant „Mečke, Mečke“, jai bus tuoj pasiūlyta didelė mėlynoji musė, drugelis ar dubenėlis su skaniais skruzdžių perais, tad ji bematant atskrisdavo. Minėtąjį dubenėlį ji gerai pažinojo, ir su juo galima buvo ją primasinti.

Skrudžių perus, kuriuos taip mėgdavo mūsų Mečkė, mėgsta visi vabzdžialesiai. Tai geriausias lesalas bandomiems paukščiams. Jų galima prisirinkti didelių miškinų skrudžių skrudėlynuose, jų ten gausu. Bet miškinė skrudė yra miško ūkiui naudingas vabzdys, tad gaila ardyti jos pastatus. Vietoje miškinų skrudžių mes panaudodavome mažyčių, sodo ūkiui žalingų juodųjų skrudžių skrudėlynus. Tų skrudėlynų apšiai galima rasti sausose pievose, paraviuose, net daržuose ir soduose. Pas mus Obelynėje jų labai daug. Vasaros pradžioje šiuose skrudėlynuose yra ne tik smulkių perų, iš kurių turi prasikalti darbininkės, bet ir stambių, kurie turi virsti būsिमomis motinomis ir patiniais. Juos pirmiausia išrinkdavo mūsų Mečkė, ir tik vėliau, jau be ypatingo noro, lesdavo smulkius darbininkių perus. Pačių skrudžių ji neliesdavo, bet kadangi dubenėly kartu su perais būdavo ir jų, o jos gnaibydavo mūsų paukšteliaiui kojas, jam kaskart tekdavo trepsėti ir snapu gintis nuo šių įkyrių vabzdžių. Labai įdomiai ji paimdavo siūlomą jai peteliškę ar kitą kurį vabzdį, jei šis būdavo laikomas pakėlus į viršų ranką. Tuomet ji nenutūpdavo ant rankos, bet stverdavo siūlomą jai kėsnį skrisdama.

Mėgiamiausia Mečkės vieta būdavo karpytų eglėlių gyvatvorė aplink namą arba mūsų namelio veranda. Gyvatvorėje perėjo daug čivylėlių ir žaliukių, o verandą supo vijoklinės Ioniceros krūmas, kur taip pat buvo paukštelėlių lizdų. Tiems paukščiukams Mečkė buvo nepageidaujamas kaimynas, ir jie nuolat gailiai čirpsėdavo. Jau iš jų elgesio mes suprasdavome, kad Mečkė kur nors netoli: abudu paukščiukai, atseit, tėvas ir motina, nutūpdavo eglėlės ar tujos viršūnėje ir imdavo gailiai čirpsėti. Mes ne kartą matėme Mečkę, be-

sivejančią smulkų paukštelį, tačiau niekad neteko matyti, kad ji kurį nors būtų pagavusi, o vis dėlto įtarėme, kad ji grobia dar nesugebančius skristi jaunos paukštelių ir drasko jų lizdus. Manau, kad čia ir buvo visų mažų paukštelių jai rodomos neapykantos pagrindas. Mečkei pasirodžius kartais paukščiukai net puldavo ją. Ypač kai jų susirinkdavo daugiau. Drąsiausios būdavo pečialindos, joms padėdavo musinukės, čivyliai ir kt. Visi bendromis jėgomis išvydavo Mečkę iš mūsų sodelio, bet, žinoma, ji netrukus vėl grįždavo.

Vieną kartą vis dėlto Mečkė labai pataisė mūsų nuomonę apie save. Mes pamatėme ją betempiančią kažkokį didelį daiktą ir, gerai išžiūrėję, pažinome, kad tai buvo pelė. Mečkė dėjo pastangas išsprauti savo laimikį į eglės šakumą, bet vieta buvo nepatogi, ir ji veltui vargo. Pagaliau ji rado didelį spygliuotą erškėtrožės krūmą ir ten įtvirtino savo sumedžiotą pelytę. Atlikusi šį paruošiamąjį darbą, ėmė ieškoti vietos, kur būtų patogiausia mėsinėti. Labai nustebau pamatęs, kad ji netrukus prakapojo pelės kaklo odą ir, nutraukusi visą žvėriuko galvą, vargais negalais prarijo. Dabar ji turėjo artimame medy pailsėti ir savo laimikį baigė mėsinėti tik po kiek laiko. Panašiai ji elgdavosi ir su mažomis varlytėmis, neretai rasdavome ant krūmų spyglių užsmeigtų išdžiūvusių jų palaikų.

Vieną kartą pasiūlėme Mečkei negyvą kurmį. Ji tikrai juo labai susidomėjo, tampė po mūsų verandą, bandė prakapoti jo odą, bet ji buvo per stipri, ir paukštelio snapas nepajėgė jos prakirsti. Teko jai šios dovanos atsisakyti.

Kartą Mečkė vis dėlto padarė mums nemalonumą. Mes auginome jauną, maždaug jos amžiaus sniegenėlę.

Paukščiukas buvo labai jaukus, jei tik kas prisiartin-
davo prie jo narvelio, žiodavosi ir prašydavo valgyti.
Mečkė, nors ir domėjosi šiuo paukščiuku ir dažnai nu-
tūpdavo ant jo narvo, bet, kaip mums atrodė, nieko
blogo jam padaryti negalėjo, bet atsitiko priešingai.
Nutaikiusi momentą, kai mūsų nebuvo, ji ėmė knebi-
nėti sniegenėlės narvelį. Buvęs jame paukščiukas su
pasitikėjimu priėjo prie pat virbalų, prašydamas iš
Mečkės valgio. Mečkė pro virbalus stvėrė jį už kojytės
ir ją išnarino. Sniegenėlė, pasikankinusi pora dienų,
nusibaigė.

Baigiantis vasarai Mečkė, kaip ir dauguma mūsų
smulkių paukščiukų, ėmė šertis, t. y. keisti savo
plunksnas. Tuo metu ji buvo labai negraži ir apšėpusi,
bet nusišėrusi pasidarė dar gražesnė negu buvo iš pra-
džių. Anksčiau ji nesitraukdavo iš mūsų darželio ir
kiemo, o dabar ėmė daryti vis tolimesnes išvykas, ma-
tyti, ruošėsi žiemai išskristi į šiltesnius kraštus. Pasku-
tinį kartą ji buvo pas mus rugpiūčio mėnesio 13 dieną,
ir daugiau jos nebematėme.

TURINYS

BENDRAI APIE ŽVĖRIS

Žvilgsnis į žvėrių pasaulį	7
Prisitaikymas šalčiui	11
Žvėrių įmygis	14
Kelionės	16
Žvėrių žalingumas ir naudingumas	18
Žvėrininkystė	25
Lietuvoje naujai įveisiami žvėrys	27

NAMINIAI GYVULIAI

Naminių gyvulių kilmė	31
Šuo	34
Katė	38
Arklys ir asilas	40
Kiaulė	43
Naminiai galvijai	45
Naminė ožka	49
Avis	51
Šiaurės elnias	53
Kupranugaris	54
Triušis	56

BŪDINGESNIEJI GRAUŽIKAI

Šis tas apie graužikus	61
Žiurkės	62
Bebras	79

„SIGUTĖ“

„Sigutė“	107
--------------------	-----

BENDRAI APIE PAUKŠČIUS

Sugebėjimas skraidyti	119
Virškinimo ir kvėpavimo įrengimai	121
Medžiagų apykaita ir mityba	122
Maistui imti įnagai	126
Kiti jutimo organai	128
Veisimasis ir su tuo susiję reiškiniai	131
Paukščių kova dėl būvio	149
Kelionės	156
Paukščių teikiama nauda	176

NAMINIAI PAUKŠČIAI

Naminių paukščių kilmė	185
Višta	187
Patarška	191
Kurkė	192
Povas	193
Naminė antis (paprastoji)	194
Muskusinė antis	195
Žąsis (paprastoji)	196
Gulbinė žąsis	198
Gulbė	199
Karvelis	199
Kanarėlė	203

ŽUVINTAS

Rezervatai ir jų uždavinys	209
Mūsų Žuvintas	211

BŪDINGESNIEJI MŪSŲ PAUKŠČIAI

Gandras	233
Gegutė	255

Varna	265
Pelédos	281

MANO AUGINTINIAI

Fazanai	303
Mečkė	308

Т. Иванаускас
 О ЗВЕРЯХ И ПТИЦАХ
 На литовском языке

Redaktorius *P. Žemaitytė* Dailininkas *V. Jankauskas*
 Techn. redaktorius *V. Serapinas* Korektorė *J. Bitinienė*

Pasirašyta spaudai 1956.IV.23. LV 02761. Leidinio Nr. 2016. Tiražas 10.000 egz. Popierius 82×103¹/₃₂ — 5 pop. l. = 16,4 sp. l. + 6 įklijos; 11,84 leid. l. Spausdino v. K. Požėlos v. spaustuvė Kaune, Puškino g. 11. Užsak. Nr. 837
 Kaina 5 rb 40 kp

Государственное издательство художественной литературы Литовской ССР, Вильнюс, Капсуко 10. Отпечатано в типографии им. К. Пожела, Каунас, ул. Пушкина 11.